

սեպտեմբեր

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ
JUSTICE

2026

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՂԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

2026
N 5 (66)

Գիտական հանդես Հրատարակվում է 2008 թվականից

Հիմնադիր և հրատարակիչ՝ «Իրավական կրթության և վերականգնողական
ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ

Գլխավոր խմբագիր՝ Աշոտ Հայրապետյան - իրավաբանական գիտությունների
դոկտոր, դոցենտ

Բոլոր իրավունքները պաշտպանված են:

Վերատպելը միայն հանդեսի խմբագրության թույլտվությամբ:

Խմբագրության կարծիքը միշտ չէ, որ համընկնում է հեղինակների կարծիքի հետ:

Գովազդային նյութերի բովանդակության համար խմբագրությունը

պատասխանատվություն չի կրում:

Հեղինակային նյութերը վերանայվում են և չեն վերադարձվում:

«Արդարադատություն» գիտական հանդեսն ընդգրկված է Հայաստանի
Հանրապետության բարձրագույն որակավորման կոմիտեի (ԲՈԿ) սահմանած
դոկտորական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական արդյունքների
և դրույթների հրատարակման համար ընդունելի պարբերական գիտական
հրատարակությունների ցուցակում:

Խմբագրության հասցեն՝ 008, ք. Երևան, Մ. Խորենացու 162ա,
հեռախոս՝ 060380686

Էլ. կայք՝ www.ardaradatutyunjournal.com

Հրապարակված է 15.09.2026թ.

Տպագրությունը՝ էլեկտրոնային:

Լրատվական գործունեություն իրականացնող «Իրավական կրթության
և վերականգնողական ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ

Հասցեն՝ ք. Երևան, Մ. Խորենացու 162ա

Գրանցման վկայական - N 278.210.03426, գրանցված է ՀՀ արդարադատության
նախարարության պետական ռեգիստրի Էրեբունու տարածքային բաժնի կողմից:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ՆԱԽԱԳԱՀ

Սրբուհի Գալյան ՀՀ Արդարադատության նախարար, ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քրեական իրավունքի ամբիոնի դասախոս:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐ

Աշոտ Հայրապետյան ՀՀ Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դեցեմտ, գլխավոր խմբագիր:

Արմեն Հարությունյան Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Աշոտ Խաչատրյան Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Արմեն Եսայան Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Ստեփան Ծաղիկյան Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր: Հայ-Ռուսական (սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի վարիչ:

Սերգեյ Առաքելյան Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Ռուզաննա Հակոբյան Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ, «Գավառի պետական համալսարան» հիմնադրամի ղեկավար:

Ժորա Ջհանգիրյան Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, «Գլաժոր» համալսարանի ղեկավար:

Ռուբեն Ավագյան Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, «Մանց» համալսարանի ղեկավար:

Արփիմե Հովհաննիսյան Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի դասախոս:

Աշխեն Սողոմոնյան Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի դոցենտ:

Ռաֆիկ Գրիգորյան Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, «Միգմա լո գրուպ» փաստաբանական գրասենյակի կառավարող գործընկեր:

Գևորգ Բաղդասարյան Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու:

Տիգրան Մարկոսյան Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, ՀՀ Մրցակցության և սպառողների շահերի պաշտպանության հանձնաժողովի անդամ:

Մուշեղ Բաբայան Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Անի Մութաֆյան	Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, ասիստենտ, ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասիստենտ:
Օտարերկրյա անդամներ	
Հայկ Կուպելյանց	Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, Լոնդոնի թագավորական քոլեջի դասախոս:
Անդրեյ Սկիբա	Ռուսաստանի Դաշնության պատիժների իրականացման դաշնային ծառայության իրավունքի և կառավարման ակադեմիայի իրավաբանական ֆակուլտետի քրեակատարողական իրավունքի ամբիոնի պետ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ, ներքին ծառայության մայոր:
Եվգենի Բարաշ	Ուկրաինայի ներքին գործերի ազգային ակադեմիայի քրեակատարողական ծառայության ինստիտուտի պետ, ներքին ծառայության գեներալ-մայոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Ուկրաինայի գիտության և տեխնիկայի վաստակավոր գործիչ:
Հենրիկ Լինդերբորգ	Ֆինլանդիայի արդարադատության նախարարության քրեական պատիժների վարչության ավագ գիտաշխատող, սոցիալական գիտությունների դոկտոր:
Նիկիտա Իվանով	Համառուսական արդարադատության պետական համալսարանի քրեական իրավունքի և կրիմինալոգիայի ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:
Սերգեյ Չերնյավսկի	Ուկրաինայի ներքին գործերի Ազգային ակադեմիայի պրոռեկտոր, Ուկրաինայի գիտության և տեխնիկայի վաստակավոր գործիչ, ոստիկանության գնդապետ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:
Վադիմ Վինոգրադով	Բարձրագույն տնտեսագիտական դպրոցի իրավունքի ֆակուլտետի ղեկան, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

- 5 **ԱՆԻ ԶՈՀՐԱԲՅԱՆ**
Ապացուցման հատուկ կանոնները կատարողական վարույթում.
Մրցակցային տարրերով վարչական վարույթի ապացուցողական առաջին
վարչակարգը ՀՀ իրավական համակարգում
- 20 **ԱՐՄԱՆ ԱԼԻԽԱՆՅԱՆ**
Պաշտոնատար անձը՝ որպես հանցագործության սուբյեկտ, որոշ հիմնահարցեր
- 27 **ԱՐԹՈՒՐ ԱՐՄԵՆԱԿՅԱՆ**
ԼԻԼԻԹ ՍՈՒՐԱԳՅԱՆ
Վարչական մարմնի կողմից տրվող նախազգուշացումը որպես կառուցապատումը
համապատասխան քաղաքաշինական գործունեության համար սահմանված
ժամկետներում չավարտելու համար վարչական պատասխանատվության հիմնական
նախապայման
- 40 **ԱՐԹՈՒՐ ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ**
Քրեական վարույթը կարճելու մասին օրինական ուժի մեջ մտած որոշման
թերությունների շտկումը
- 47 **ՀԱՅԿ ԲԱԳԴԱՍԱՐՅԱՆ**
Մեղքը որպես պայմանագրային պատասխանատվության պայման
- 58 **ԷԴՎԱՐԴ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ**
ՀՐԱՅՐ ԱՂԱՎԵԼՅԱՆ
Ակնհայտ անհիմն հայցը որպես արագացված դատաքննություն կիրառելու հիմք
- 70 **ԺՈՐԺԵՏԱ ԲԵԳԼԱՐՅԱՆ**
Իրավագիտակցությունը իրավական մշակույթի վարքագծային իրացման կառուցակարգում.
Կառուցվածք, սոցիալականացում և ձևախեղումներ
- 82 **ԿԱՐԵՆ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ**
Շրջակա միջավայրի պահպանության անկախ խորհրդի միջազգային մոդելները և
դրանց կիրառելիությունը Հայաստանի Հանրապետությունում
- 94 **ԿԱՐԵՆ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ**
«Միջավայրային վտանգ» իրավական կատեգորիայի տեսական և գործնական նշանակությունը
- 108 **ՆԱՐԻՆԵ ԱԶԱՐՅԱՆ**
Պատշաճ վարչարարությունը և պաշտոնատար անձանց պատասխանատվության
կատարելագործման հիմնախնդիրները՝ որպես կոռուպցիայի կանխարգելման
սահմանադրաիրավական երաշխիք
- 116 **ՍԱՄԻՆԵ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ**
Խմբային հայցերը և նրանց դատավարական առանձնահատկությունները
- 121 **ԷԴՎԱՐԴ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ**
ՍՈՒՐԵՆ ՍԼՈՅԱՆ
Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի դատավարական կարգավիճակի հիմնախնդիրը ՀՀ-ում
- 131 **ԶԱՎԵՆ ՍՄԲԱՏՅԱՆ**
Վարչական պատասխանատվության հասկացության առանձնահատկությունները
- 139 **ԶԱՎԵՆ ՍՄԲԱՏՅԱՆ**
Վարչական պատասխանատվության վարույթի ինստիտուտի շուրջ ծավալվող իրավական
հիմնախնդիրներն առաջարկվող վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ նոր օրենսգրքի
լույսի ներքո
- 151 **ՄՀԵՐ ԲԱԳԴԱՍԱՐՅԱՆ**
Իշխանության յուրացման եղանակների համեմատական իրավական վերլուծություն

ԱՆԻ ԶՈՀՐԱԲՅԱՆ

ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության
ամբիոնի հայցորդ,
ՀՀ ԱՆ ՀԿԱԾ արդարադատության մայրոք

**ԱՊԱՅՈՒՑՄԱՆ ՀԱՏՈՒԿ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ
ԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹՈՒՄ. ՄՐՅԱԿՑԱՅԻՆ
ՏԱՐԲԵՐՈՎ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ
ԱՊԱՅՈՒՑՈՂԱԿԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՎԱՐՉԱԿԱՐԳԸ ՀՀ
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ**

Հոդվածում դրկտրինալ և համաչափության թեստի մեթոդներով վերլուծվում է ՀՀ 2026թ. նոր օրենսդրությամբ կատարողական վարույթում ներդրված ապացուցման համակցված վարչակարգը: Հիմնավորվում է, որ մրցակցային բեռի և հարկադիր կատարողի ի պաշտոնե լիազորությունների սինթեզը հաղթահարում է վարչարարական մոդելի ճգնաժամը: Ապացուցվում է, որ առանց համաձայնության լուսանկարման, ձայնագրառման և տեսանկարահանման օրինականացումը պահանջում է անձնական տվյալների պաշտպանության ինստիտուցիոնալ զսպումներ:

Հիմնարարներ- կատարողական վարույթ, ապացուցման բեռ, փաստի ընդունում, տեսաձայնագրում, համաչափություն:

1. Ներածություն

Արդարադատության իրականացման բուն էությունը չի սահմանափակվում դատարանի դահլիճում իրավական վեճի ֆորմալ հանգուցալուծմամբ և դատական ակտի կայացմամբ. այն պահանջում է խախտված իրավունքների փաստացի, նյութական և անշրջելի վերականգնում պետական հարկադրանքի կառուցակարգերի միջոցով: Ժամանակակից իրավական պետություններում արդարադատության համակարգի արդյունավետությունը և ինստիտուցիոնալ օրինակարգությունը ուղղակիորեն պայմանավորված են դատական ակտերի կատարման անխուսափելիությամբ: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (ՄԵԴ) իր հիմնարար՝ Հորնսբի ընդդեմ Հունաստանի (Hornsby v. Greece) գործով կայացված վճռում արձանագրել է անկյունաքարային դրկտրինալ սկզբունք, համաձայն որի՝ դատական ակտի կատարումը պետք է դիտարկվի որպես Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի (ՄԵԿ) 6-րդ հոդվածով երաշխավորված արդար դատաքննության իրավունքի անբաժանելի և եզրափակիչ տարր¹: Այս մոտեցումը հետագայում համակարգային զարգացում ապրեց Բուրդով ընդդեմ Ռուսաստանի (Burdov v. Russia) և Իմմոբիլիարե Սաֆի ընդդեմ Իտալիայի (Immobiliare Saffi v. Italy) գործերով, որտեղ Եվրոպական դատարանը պետությունների վրա դրեց ոչ միայն բացասական (կատարմանը չխոչընդոտելու), այլև պարտավորություն՝ ստեղծելու արդյունավետ, գործուն և արագ հարկադիր կատարման ինստիտուցիոնալ համակարգ²: Ավելին, միջազգային իրավական

պրակտիկայում հարկադիր կատարման ենթակա գույքային պահանջը դիտարկվում է որպես «սեփականություն» ՄԵԿ թիվ 1 Արձանագրության 1-ին հոդվածի մասով³: Սա նշանակում է, որ կատարողական վարույթի անարդյունավետությունը կամ դրանում առկա ընթացակարգային խոցելիությունները միաժամանակ հանգեցնում են և՛ դատավարական (արդար դատաքննություն), և՛ նյութական (սեփականության պաշտպանություն) հիմնարար իրավունքների խախտմանը: Այս երկակի իրավական որակումը անհերքելիորեն ապացուցում է, որ կատարողական վարույթը ոչ թե զուտ վարչական-տեխնիկական գործընթաց է, այլ իրավունքի գերակայության ապահովման բարդ իրավաքաղաքական ինստիտուտ, որի առանցքում ընկած է փաստերի ճշգրիտ և օրինական հաստատումը:

Կատարողական վարույթի ինստիտուցիոնալ և իրավական բնույթը տևական ժամանակ եղել է եվրոպական և հետխորհրդային իրավագիտության դրկտրինալ բանավեճերի առանցքում: Եվրոպական մի շարք առաջատար իրավահամակարգեր, հիմնվելով իշխանությունների տարանջատման և արդարադատության անընդհատության սկզբունքների վրա, կատարողական վարույթը դիտարկում են որպես քաղաքացիական դատավարության տրամաբանական շարունակություն: Օրինակ՝ ֆրանսիական իրավունքում 1991 թվականի բարեփոխումներով ներդրված «Կատարման դատավորի» (Juge de l'exécution) ինստիտուտը⁴, ինչպես նաև գերմանական իրավունքում գործող «Կատարողական դատարանի» (Vollstreckungsgericht) մոդելը փաստում են, որ հարկադիր կատարման ըն-

բացքում ծագող վեճերը և փաստերի հաստատումը պահանջում են մասնագիտացված դատական ներկայություն և քաղաքացիադատավարական գործիքակազմը⁵։ Ի հակադրություն սրան, հետխորհրդային իրավական ավանդույթը, որի կրողն է նաև Հայաստանի Հանրապետությունը, պատմականորեն հակված է եղել կատարողական վարույթը որակել որպես վարչական իրավունքի⁶ և գործադիր իշխանության բացառիկ գործառույթ⁶։ Այս մոդելում հարկադիր կատարողը հանդես է գալիս որպես իշխանական լիազորություններով օժտված վարչական մարմին, իսկ վարույթը ենթարկվում է վարչարարության ընդհանուր սկզբունքներին։

Այս ինստիտուցիոնալ հակասությունը գործնականում ծնում է լրջագույն դոկտրինալ և պրակտիկ հիմնախնդիրներ՝ կապված կատարողական վարույթում ապացուցման գործընթացի (evidentiary process) կազմակերպման և ապացուցման բեռի բաշխման հետ։ Դատական կամ վարչական ակտի հարկադիր կատարումը պահանջում է բազմաթիվ փաստական հանգամանքների հաստատում, ինչպիսիք են՝ պարտապանի գույքի առկայությունը, դրա պատկանելիությունը, գործարքների շինծու լինելը, երրորդ անձանց գույքային իրավունքների ծավալը և այլն։ Դատական վարչական վարույթը կառուցված է հարկադիր կատարողի ի պաշտոնե (ex officio) ակտիվության սկզբունքի վրա, որտեղ վարչական մարմինը կրում է գործի հանգամանքները ի պաշտոնե պարզելու պարտականություն։ Մինչդեռ, ինչպես իրավացիորեն նկատում են հայ իրավագետները, կատարողական վարույթում առկա է հակադիր նյութաիրավական շահեր ունեցող մասնավոր սուբյեկտների՝ պարտատիրոջ և պարտապանի անմիջական բախում, ինչը վարույթ է ներմուծում դատական քաղաքացիական դատավարությանը բնորոշ մրցակցային (adversarial) տարրեր⁷։ Չուտ հայեցողական-վարչական ընթացակարգերը բավարար և արդյունավետ չեն այնպիսի վարույթների համար, որտեղ կողմերը մրցակցում են միմյանց դեմ, և որտեղ պետական մարմինը չի կարող անվերջ ստանձնել մասնավոր շահերի պաշտպանության ապացուցողական բեռը⁸։ Արդարադատության արդյունավետության եվրոպական հանձնաժողովի (CEPEJ) ուղեցույցները նույնպես հատուկ ընդգծում են կատարողական վարույթում կողմերի իրավունքների հավասարակշռման, ապացուցողական գործընթացի թափանցիկության և հարկադիր կատարողի լիազորությունների հստակ կանոնակարգման անհրաժեշտությունը՝ բացառելով կամայականությունները փաստերի հաստատման փուլում⁹։

Չնայած կատարողական վարույթի և դրա նկատմամբ դատական վերահսկողության վերաբերյալ առկա ծավալուն ակադեմիական գրականությանը¹⁰, գիտական հետազոտություններում շա-

րունակում է որպես լուրջ բացթողում մնալ կատարողական վարույթի ապացուցողական վարչակարգի (evidentiary regime) հիմնախնդիրը։ Հայաստանի Հանրապետությունում մինչև 2026 թվականը գործող «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» օրենքը¹¹ չէր պարունակում ապացուցման հատուկ կանոններ՝ փաստացի հղում կատարելով «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքին¹²։ Այս իրավիճակը հանգեցնում էր պրակտիկ և տեսական փակուղու. հարկադիր կատարողները, առաջնորդվելով վարչարարության ընդհանուր կանոններով, ծանրաբեռնվում էին ապացույցներ հավաքելու բացառիկ բեռով, մինչդեռ շահագրգիռ կողմերը չունեին ապացուցման հստակ բաշխված պարտականություններ և դրանք չկատարելու համար նախատեսված դատավարական սանկցիաներ։ Գրականության մեջ առկա է ակնհայտ գիտական բաց. բացակայում է այն մոդելների համապարփակ վերլուծությունը, որոնք վարչական վարույթի շրջանակներում ինտեգրում են զուտ դատավարական մրցակցային ապացուցման կանոններ (ինչպիսիք են՝ ապացուցման բեռի բաշխումը, փաստի ընդունումը, ապացույցը թաքցնելու դեմ ուղղված բացասական կանխավարկածները)՝ միաժամանակ պահպանելով հանրային հարկադրանքի ժամանակին և ճշգրիտ ապահովող ի պաշտոնե լիազորությունները։

Իրավիճակը հայեցակարգային և արմատական փոխակերպման ենթարկվեց 2026 թվականի հունվարի 1-ից ուժի մեջ մտած «Կատարողական վարույթի մասին» ՀՀ նոր օրենքով¹³։ Օրենսդիրը, գիտակցելով կատարողական վարույթի մրցակցային բնույթը և նախկին վարչական մոդելի անարդյունավետությունը, Օրենքի 3-րդ գլխով առաջին անգամ ազգային իրավունքում ամրագրեց կատարողական վարույթում ապացուցման հատուկ և ինքնավար կանոններ։ Այս նորամուծությունը ձևավորում է աննախադեպ արտադատական ապացուցողական ռեժիմ, որտեղ միահյուսվում են վարչական իշխանական հարկադրանքը և քաղաքացիական դատավարության ապացուցողական գործիքակազմը։ Ավելին, ապահովելով ապացույցների հավաքագրման արդիականացումը, նոր օրենսդրությունը ներմուծել է տեխնոլոգիական նոր մեխանիզմներ, մասնավորապես՝ հարկադիր կատարողի իրավունքը՝ իրականացնելու կատարողական գործողությունների լուսանկարահանում, ձայնագրառում և տեսանկարահանում անկախ վարույթի մասնակիցների կամքից կամ անհամաձայնությունից։ Այս հանգամանքը, թեև նպաստում է փաստերի օբյեկտիվ ամրագրմանը և վարույթի թափանցիկությանը, ստեղծում է նոր իրավական լարվածություն արդարադատության արդյունավետության հանրային շահի և անձնական տվյալների

պաշտպանության սահմանադրական երաշխիքների միջև:

Վերոնշյալ ինստիտուցիոնալ բացերը, տեսական հակասությունները և օրենսդրական արմատական փոփոխությունները առաջադրում են սույն հետազոտության հիմնական հարցերը:

1. Ինչպե՞ս է 2026 թվականից գործող ՀՀ նոր օրենսդրությունը հավասարակշռում ապացուցման մրցակցային բեռի բաշխումը (ներառյալ «փաստի ընդունման» և ապացուցողական սանկցիաների ինստիտուտները) և հարկադիր կատարողի լիազորությունները փաստերի հաստատման գործընթացում, և արդյո՞ք այս մոդելը լուծում է նախկին վարչարարական մոդելի ճգնաժամը:

2. Արդյո՞ք կատարողական գործողությունների լուսանկարման, ձայնագրառման և տեսանկարահանման նոր ապացուցողական կանոնը՝ առանց վարույթի մասնակիցների համաձայնության, բավարարում է ՀՀ Սահմանադրության 34-րդ հոդվածով և ՄԻԵԿ 8-րդ հոդվածով սահմանված համաչափության թեստին՝ հաշվի առնելով անձնական տվյալների և մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության ժամանակակից պահանջները:

Սույն հոդվածի գիտական նորամուծությունը կայանում է նրանում, որ այն առաջինն է համակարգված նորմատիվ-դոգմատիկ և կանխատեսողական-վերլուծական մեթոդաբանությամբ վերլուծում ՀՀ իրավական համակարգում ձևավորված մրցակցային տարրերով վարչական վարույթի ապացուցողական առաջին վարչակարգը: Հետազոտությունը նպատակ ունի ապացուցել, որ նոր իրավակարգավորումները դուրս են գալիս դասական վարչարարության շրջանակներից՝ ստեղծելով յուրօրինակ ինստիտուտ, որը կարող է ծառայել որպես մոդել այլ անցումային իրավահամակարգերի համար: Աշխատությունը ցույց է տալիս, թե ինչպես են դատավարական գործիքակազմերը ծառայեցվում հանրային հարկադրանքի արդյունավետության ապահովմանը, և առաջարկում է իրավական զսպումների և հակակշիռների մոդել՝ կանխելու համար տեխնոլոգիական ապացույցների հավաքագրման ընթացքում մարդու հիմնարար իրավունքների անհամաչափ սահմանափակումները:

2. Հետազոտության մեթոդաբանությունը

Սույն հետազոտությունն իրականացվել է որակական իրավաբանական հետազոտության շրջանակներում՝ կիրառելով իրավադոկտրինալ, նորմատիվ-վերլուծական, համեմատական և սահմանադրական-իրավական մեթոդների համակցություն: Ընտրված մեթոդաբանական գործիքակազմը նպատակաուղղված է ապահովելու առաջադրված հետազոտական հարցերի համապարփակ և օբյեկտիվ վերլուծությունը՝ բացառելով զուտ նկարագրական մոտեցումները և կենտրոնանալով իրավական ինստիտուտների գործառնության նշա-

նակության վրա:

2.1. Հետազոտության կառուցվածքը և տվյալների հավաքագրումը

Հետազոտության համար անհրաժեշտ նորմատիվ-իրավական տվյալների հավաքագրումն իրականացվել է առաջնային և երկրորդային աղբյուրների համադրմամբ: Առաջնային աղբյուրների բազան ներառում է 2024 թվականի ապրիլի 11-ին ընդունված և 2026 թվականի հունվարի 1-ից ուժի մեջ մտած «Կատարողական վարույթի մասին» ՀՀ նոր օրենքը¹⁴, 2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ի հանրաքվեով ընդունված ՀՀ Սահմանադրությունը¹⁵, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (ՄԻԵԴ) նախադեպային իրավունքը և Արդարադատության արդյունավետության եվրոպական հանձնաժողովի (CEPEJ) ուղեցույցները: Երկրորդային աղբյուրները ներառում են կատարողական իրավունքի, ապացուցողական իրավունքի և մարդու հիմնարար իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ արդի միջազգային և ազգային գիտական հրապարակումները: Տվյալների հավաքագրումը սահմանափակվել է 2026 թվականի հունիսի 10-ի դրությամբ գործող իրավական ակտերով և գիտական աղբյուրներով՝ ապահովելով հետազոտության արդիականությունն ու վավերականությունը:

2.2. Իրավադոկտրինալ և համեմատական վերլուծություն

Առաջին հետազոտական հարցին (ապացուցման մրցակցային բեռի և ի պաշտոնե լիազորությունների հավասարակշռումը) պատասխանելու նպատակով կիրառվել է իրավադոկտրինալ մեթոդը: Ինչպես նշում է Յան Սմիթսը, իրավադոկտրինալ հետազոտությունը թույլ է տալիս ոչ միայն համակարգել գործող դրական իրավունքը, այլև գնահատել դրա ներքին տրամաբանական հակասությունները և համապատասխանությունը իրավունքի ընդհանուր սկզբունքներին¹⁶: Այս մեթոդի միջոցով վերլուծության են ենթարկվել «փաստի ընդունման» և «ապացուցողական սանկցիաների» ինստիտուտները՝ գնահատելով դրանց ազդեցությունը վարչական վարույթի բնույթի վրա:

Զուգահեռաբար կիրառվել է համեմատական-իրավական մեթոդը՝ ՀՀ-ում ներդրված նոր հիբրիդային ապացուցողական վարչակարգը եվրոպական չափանիշների հետ համադրելու նպատակով: Մասնավորապես, հարկադիր կատարողի ակտիվ դերակատարությունը փաստերի հաստատման գործընթացում գնահատվել է CEPEJ-ի կողմից մշակված՝ կատարողական վարույթի արդյունավետության և լրափանցիկության ստանդարտների լույսի ներքո:

2.3. Համաչափության թեստի կիրառումը

Երկրորդ հետազոտական հարցին պատասխանելու համար (լուսանկարման, ձայնագրառման

և տեսանկարահանման նորմի համապատասխանությունը անձնական տվյալների պաշտպանության երաշխիքներին) որպես հիմնական վերլուծական գործիք ընտրվել է համաչափության թեստը (proportionality test): Համաչափության սկզբունքը, որը հանդիսանում է ժամանակակից սահմանադրական իրավունքի և ՄԻԵԴ պրակտիկայի ողնաշարը, պահանջում է, որպեսզի հիմնական իրավունքներին ցանկացած միջամտություն գնահատվի երեք հաջորդական փուլերով՝ պիտանելիություն, անհրաժեշտություն և համաչափություն նեղ իմաստով¹⁸:

Սույն հետազոտությունում այս մեթոդաբանությունը կիրառվել է՝ հավասարակշռելու համար, մի կողմից, ՀՀ Սահմանադրության 34-րդ հոդվածով¹⁹ և ՄԻԵԿ 8-րդ հոդվածով պաշտպանվող անձնական տվյալների և մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքը, և մյուս կողմից՝ արդարադատության արդյունավետության և դատական ակտերի պարտադիր կատարման հանրային շահը: Վերլուծության ընթացքում հենք են ծառայել ՄԻԵԴ-ի կողմից ՄԻԵԿ 8-րդ հոդվածի վերաբերյալ ձևավորված չափանիշները, որոնք վերաբերում են պետական մարմինների կողմից անձանց տեսանկարահանմանը և այդ տվյալների պահպանմանը²⁰: Այս մեթոդաբանական մոտեցումը հնարավորություն է տվել ոչ միայն արձանագրել իրավական կոլիզիան, այլև մշակել գործնական առաջարկություններ՝ օրենսդրական նորմի կիրարկման ընթացքում հիմնարար իրավունքների խախտումները բացառելու ուղղությամբ:

3. Հետազոտության արդյունքներ և քննարկում

«Կատարողական վարույթի մասին» ՀՀ նոր օրենքի (ընդունված 2024 թվականին, ուժի մեջ է 2026 թվականի հունվարի 1-ից) նորմատիվ-դոկտրինալ վերլուծությունը բացահայտում է կատարողական վարույթում ապացուցման գործընթացի հայեցակարգային և ինստիտուցիոնալ փոխակերպում²¹: Իրավական ակտի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ օրենսդիրը հրաժարվել է կատարողական վարույթը բացառապես որպես վարչարարական գործընթաց դիտարկելու հետխորհրդային պարադիգմից: Փոխարենը, Օրենքի 1-ին բաժնի 3-րդ գլուխը («Ապացուցումը կատարողական վարույթում») ձևավորում է ինքնավար ապացուցողական վարչակարգ, որն իրավական հարթությունում ամրագրում է դասական վարչական և քաղաքացիական դատավարության (մրցակցային) տարրերի սինթեզ:

Ապացուցումը կատարողական վարույթում ամենադժվար և ամենաբարդ ընթացակարգերից է, որը կապված է ապացույցների ձեռքբերման, վերաբերելիության, հետազոտման և գնահատման հետ²²: Հետազոտության արդյունքում վերհանվել են այս նոր վարչակարգի չորս հիմնական ինստի-

տուցիոնալ բաղադրիչները, որոնք արմատապես փոխում են փաստերի հաստատման տրամաբանությունը պետական հարկադրանքի կիրառման փուլում:

3.1. Ապացուցման բեռի բաշխման մրցակցային կանոնակարգումը և «փաստի ընդունման» ինստիտուտը

Նախկինում գործող իրավակարգավորումների պայմաններում, երբ կատարողական վարույթի նկատմամբ սուբսիդիար կերպով կիրառվում էին «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի դրույթները, գործի փաստական հանգամանքների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ քննարկման, ինչպես նաև ապացույցների հավաքագրման ողջ ծանրությունը դրված էր վարչական մարմնի՝ հարկադիր կատարողի վրա²³: Կատարողական վարույթի սկզբունքային առանձնահատկությունն ընդհանուր վարչական վարույթի նկատմամբ այն է, որ դրան մասնակցում են հակադիր նյութաիրավական շահեր ունեցող երկու և ավելի սուբյեկտներ (պահանջատեր, պարտապան, երրորդ անձինք), ինչն անխուսափելիորեն պահանջում է մրցակցային կանոնների ներդրում:

Նոր օրենսդրության վերլուծությունը ցույց է տալիս արմատական շեղում նախկին վարչարարական կանոնից: Օրենքն ուղղակիորեն ամրագրում է դասական մրցակցային դատավարության հիմնարար սկզբունքը. *փաստ վկայակոչողը պետք է ապացուցի դրա գոյությունը*²⁴: Այս նորմը հայեցակարգային առումով նույնական է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով սահմանված ապացուցման պարտականության բաշխման կանոնին²⁵: Սա նշանակում է, որ կատարողական վարույթի մասնակիցները այլևս պասիվ դիտորդներ չեն, որոնք սպասում են հարկադիր կատարողի գործողություններին, այլ կրում են իրենց պահանջների և առարկությունների հիմքում դրված փաստերի ապացուցման ակտիվ դատավարական բեռը: Օրինակ, եթե պարտապանը պնդում է, որ կատարման ենթակա ակտով նախատեսված շինությունը արդեն իսկ քանդվել է, նա ինքը պետք է ներկայացնի համապատասխան ապացույցներ, այլ ոչ թե պահանջի, որպեսզի հարկադիր կատարողը ի պաշտոնե ապացուցի այդ փաստի բացակայությունը:

Այս մրցակցային տրամաբանությունը ամրապնդվում է «փաստի ընդունման» ինստիտուտի ներդրմամբ, որն առաջին անգամ է կիրառվում վարչական բնույթ ունեցող վարույթում: Ըստ նոր կարգավորումների՝ շահագրգիռ անձի կողմից մյուս կողմի վկայակոչված փաստի գրավոր ընդունումը ազատում է վերջինիս այդ փաստն ապացուցելու պարտականությունից: Բացառություն են կազմում միայն այն դեպքերը, երբ օրենքը պահանջում է փաստի հաստատումը բացառապես որոշակի թույ-

լատերի ապացույցներով: Ինչպես վկայում է հայկական դատավարական իրավունքի պատմական և դոկտրինալ զարգացումը, փաստի ընդունումը մրցակցային վարույթի կարևորագույն դիսպոզիտիվ (տնօրինչական) գործիքներից է, որը նպաստում է վարույթի արագացմանը և դատավարական խնայողությանը²⁶: Այս ինստիտուտի ինտեգրումը կատարողական վարույթում փաստում է վերջինիս ապավարչականացման (de-administratization) և քվադի-դատական բնույթի մասին, որտեղ կողմերի կամահայտնությունը կարող է ուղղակի իրավական հետևանքներ առաջացնել փաստերի հաստատման գործընթացում:

3.2. Ապացուցողական սանկցիաները և բացասական կանխավարկածները

Ապացուցման բեռի բաշխման արդյունավետությունը ապահովելու և կողմերի հնարավոր չաքահումները կանխելու նպատակով նոր օրենսդրությունը նախատեսել է հատուկ դատավարական հետևանքներ՝ ապացուցողական սանկցիաներ, որոնք կիրառվում են անբարեխիղճ մասնակիցների նկատմամբ: Իրավագիտության մեջ ճշմարտության բացահայտման խնդիրը մշտապես բախվում է կողմերի պասիվ դիմադրությանը կամ ակտիվ հակադեցությանը²⁷: Հետազոտությունը վերհանել է երկու հիմնական կանխավարկածային մեխանիզմ, որոնք ներդրվել են Օրենքով՝ այս խնդիրը լուծելու համար:

Առաջին մեխանիզմը վերաբերում է ապացույցի բացառիկ տիրապետմանը: Օրենքը սահմանում է, որ եթե վարույթի մասնակցի վկայակոչած փաստի վերաբերյալ ապացույցն օբյեկտիվորեն գտնվում է միայն վարույթի այլ մասնակցի մոտ, ապա վկայակոչված փաստը կարող է համարվել հաստատված, քանի դեռ վարույթի համապատասխան մասնակիցը հակառակը չի ապացուցել²⁸: Սա ապացուցման բեռի շրջման (reversal of the burden of proof) դասական օրինակ է, որը կոչված է հաղթահարելու տեղեկատվական անհամաչափությունը կողմերի միջև: Եթե պարտատերը պնդում է, որ պարտապանը ունի թաքցված եկամուտներ, և այդ եկամուտները հավաստող միակ փաստաթուղթը գտնվում է հենց պարտապանի մոտ, ապա վերջինիս կողմից այդ փաստաթուղթը չներկայացնելը ինքնաբերաբար հանգեցնում է պարտատիրոջ պնդման հաստատմանը:

Երկրորդ մեխանիզմը վերաբերում է ապացույցների դիտավորյալ ոչնչացմանը կամ թաքցնելուն: Օրենքն ուղղակիորեն արգելում է մասնակիցներին ոչնչացնել, թաքցնել որևէ ապացույց կամ այլ եղանակով խոչընդոտել դրա ձեռքբերմանը, ներկայացմանը և հետազոտմանը: Նման փաստերի առկայության դեպքում ապացուցման ենթակա փաստը վիճելի մնալու բացասական հետևանքները (անբարենպաստ ելքի ռիսկը) կրում է խոչընդո-

տող անձը²⁹: Իրավագիտության մեջ նման մեխանիզմները դիտարկվում են որպես իրավունքի չաքահման դեմ պայքարի և ապացուցողական գործընթացում բարեխղճության ապահովման կարևորագույն երաշխիքներ³⁰: Այս սանկցիաները հարկադիր կատարողին զինում են գործուն լծակներով՝ հաղթահարելու պարտապանի կամ երրորդ անձանց կողմից վարույթի արհեստական ձգձգումները:

3.3. Հարկադիր կատարողի ի պաշտոն (ex officio) ակտիվությունը և ապացույցների գնահատումը

Չնայած վերը նկարագրված մրցակցային տարրերի առկայությանը, հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ օրենսդիրը չի հրաժարվել հարկադիր կատարողի ի պաշտոն (ex officio) ակտիվության սկզբունքից՝ այն վերապահելով որպես հակակշռող մեխանիզմ հարկադիր կատարողին: Օրենքի համաձայն՝ հարկադիր կատարողը կաշկանդված չէ կատարողական վարույթի մասնակիցների և իրավասու մարմինների ներկայացրած միջնորդություններով, դիրքորոշումներով, բացատրություններով ու ապացույցներով: Նա պարտավոր է իր լիազորությունների սահմաններում սեփական նախաձեռնությամբ (ex officio) ձեռնարկել համապատասխան միջոցներ՝ վարույթի համար նշանակություն ունեցող փաստերը պարզելու և ապացույցներ ձեռք բերելու համար³¹:

Այս դրույթը հաստատում է, որ կատարողական վարույթը, ի տարբերություն զուտ մասնավոր իրավական վեճերի, հետապնդում է գերակա հանրային շահ՝ ապահովել պետության անունից կայացված դատական ակտի պարտադիր և անշեղ կատարումը: Հետևաբար, փաստերի հաստատումը չի կարող ամբողջությամբ թողնվել կողմերի հայեցողությանը կամ նրանց պասիվությանը: Հարկադիր կատարողի այս ակտիվ դերակատարությունը պահանջում է ապացույցների բազմակողմանի գնահատում: Օրենքը սահմանում է, որ հարկադիր կատարողը յուրաքանչյուր ապացույց գնահատում է վերաբերելիության, թույլատրելիության և արժանահավատության տեսանկյունից, իսկ բոլոր ապացույցներն իրենց համակցության մեջ՝ փաստի հաստատման համար բավարարության տեսանկյունից:

Այս չափանիշների բովանդակությունը լիովին համահունչ է ՀՀ Սահմանադրական դատարանի կողմից ձևավորված իրավական դիրքորոշումներին: Մասնավորապես, Սահմանադրական դատարանն իր ՄԴ-Ո-845 որոշմամբ արձանագրել է, որ ապացույցների վերաբերելիությունը ենթադրում է այնպիսի տեղեկությունների առկայություն, որոնց հիման վրա հաստատվում կամ հերքվում է գործով ապացուցման ենթակա հանգամանքը, իսկ թույ-

լատերիությունը պահանջում է, որ օրենքով նախատեսված դեպքերում փաստերը հաստատվեն միայն որոշակի, օրինական ճանապարհով ձեռք բերված ապացույցներով³²։ Հարկադիր կատարողի կողմից ապացույցների գնահատման այս բարձր դատավարական ստանդարտի կիրառումը վկայում է վարույթի որակական նոր մակարդակի մասին։

3.4. Տեխնոլոգիական ապացույցների լեգիտիմացումը. լուսանկարահանում, ձայնագրառում և տեսանկարահանում առանց համաձայնության

Հետազոտության արդյունքում վերհանված չորրորդ առանցքային բաղադրիչը վերաբերում է ապացույցների հավաքագրման տեխնոլոգիական արդիականացմանը։ Օրենքը հստակեցնում է ապացույցների տեսակները (գրավոր, իրեղեն, լուսանկարներ, տեսաձայնագրություններ, փորձագետի եզրակացություններ, բացատրություններ) և հատուկ ընթացակարգ է սահմանում տեխնիկական միջոցների կիրառման համար։

Համաձայն նոր իրավակարգավորման՝ հարկադիր կատարողը կարող է անձամբ կամ իր ներգրավված անձանց միջոցով լուսանկարել, ձայնագրառել և տեսանկարահանել կատարողական գործողությունների ընթացքը՝ ապահովելով, որ նման ամրագրումը հնարավորինս ամբողջապես արտացոլի դրանց բովանդակությունը։ Ընդ որում, օրենքը պարունակում է խիստ իմպերատիվ (հրամայական) նորմ առ այն, որ այս գործընթացում «*վարույթի մասնակիցների կամքը կամ անհամաձայնությունը որևէ նշանակություն չունի*»³³։ Այս կարգով ստացված նյութերը ինքնաբերաբար ձեռք են բերում ապացույցի կարգավիճակ կատարողական վարույթում, իսկ դրանց կիրառման տեխնիկական չափանիշները և կարգը պատվիրակվել է սահմանել արդարադատության նախարարի ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտով։

Այս նորմը, մի կողմից, ապահովում է հարկադիր կատարողի գործողությունների բացարձակ թափանցիկությունը, կանխում է կոռուպցիոն ռիսկերը և պաշտպանում է կողմերին հնարավոր չարաշահումներից՝ ստեղծելով անհերքելի օբյեկտիվ ապացույցներ։ Սակայն, մյուս կողմից, այն օրինականացնում է պետական մարմնի կողմից անձանց տեսանկարահանումը նրանց կամքին հակառակ, ընդ որում՝ հաճախ նրանց մասնավոր տարածքում (օրինակ՝ բնակարանից) վտարման կամ գույքի գույքագրման ժամանակ)։

Սույն հետազոտության արդյունքների համապարփակ վերլուծությունը վկայում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում 2026 թվականից գործող կատարողական վարույթի նոր օրենսդրությունը ոչ թե սոսկ ընթացակարգային-տեխնիկական բարեփոխում է, այլ ինստիտուցիոնալ հարացույցի արմատական և խորքային վերափոխում։ Ավանդական վարչարարական մոդելից, որը բնորոշ էր

հետխորհրդային իրավական մտածողությանը, անցումը դեպի համակցված՝ մրցակցային տարրերով հագեցած ապացուցողական վարչակարգի, պահանջում է բազմաշերտ գիտական արժևորում։ Այս համատեքստում, առաջադրված հետազոտական հարցերի պատասխանները թույլ են տալիս բացահայտել նոր իրավակարգավորումների ոչ միայն գործնական, այլև իմացաբանական (էպիստեմոլոգիական) և սահմանադրական նշանակությունը։

3.5. Համակցված ապացուցողական վարչակարգի կենսունակությունը

Առաջին հետազոտական հարցը նպատակ ուներ պարզելու, թե ինչպես է նոր օրենսդրությունը հավասարակշռում ապացուցման մրցակցային բեռի բաշխումը և հարկադիր կատարողի ի պաշտոնե (ex officio) լիազորությունները, և արդյոք այս նորարարական մոդելը լուծում է նախկին մոդելի ճգնաժամը։

Նախկին իրավակարգավորումների պայմաններում կատարողական վարույթը պարունակում էր ինստիտուցիոնալ գերծանրաբեռնվածություն և դերերի սխալ բաշխում։ Երբ կատարողական վարույթի նկատմամբ կիրառվում էին «*Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին*» ՀՀ օրենքի դրույթները (ՀՀ Ազգային ժողով, 2004), հարկադիր կատարողը, գործելով գուտ վարչական վարույթի պաշտոնեական քննության տրամաբանությամբ, կրում էր ճշմարտության բացահայտման բացարձակ պոզիտիվ պարտականությունը։ Նա պարտավոր էր ի պաշտոնե պարզել գործի բոլոր հանգամանքները, մինչդեռ շահագրգիռ կողմերը՝ պարտատերեր և պարտապանը, հաճախ դրսևորում էին ծայրահեղ պասիվություն կամ նպատակաուղղված խոչընդոտում էին գործընթացին՝ չկրելով դրա համար որևէ դատավարական պատասխանատվություն։ Այս պետական հովանավորչությունը հանգեցնում էր վարույթների անհարկի և տևական ձգձգումների՝ ուղղակիորեն վտանգելով Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով երաշխավորված՝ դատական ակտի ողջամիտ ժամկետում կատարման հիմնարար իրավունքը³⁴։

Նոր Օրենքով³⁵ ներդրված համակցված մոդելը հաջողությամբ լուծում է այս դոկտրինալ հակասությունը՝ կիրառելով պատասխանատվության բաշխման սկզբունքը։ Մի կողմից, ամրագրելով, որ «*Փաստ վկայակոչողը պետք է ապացուցի դրա գոյությունը*», օրենսդիրը մասնավոր շահերի պաշտպանության ապացուցողական բեռը վերադարձնում է հենց մասնավոր սուբյեկտներին։ Այս մոտեցումը հայեցակարգային առումով լիովին համահունչ է Մեդրյանի և Մարկոսյանի (2021) այն գիտական պնդմանը, որ կատարողական վարույթում արդյունավետ դատական պաշտպանությունը պա-

հանջում է կողմերի ակտիվ դատավարական վարքագիծ և շահագրգռվածություն:

Այս տրամաբանության մեջ առանձնահատուկ դոկտրինալ նշանակություն ունի «փաստի ընդունման» ինստիտուտի ներդրումը հանրային-իշխանական բնույթ կրող վարույթում: Ինչպես իրավագիտերեն նշում է Ռ. Պետրոսյանը, քաղաքացիական դատավարությունում փաստի ընդունումը ոչ միայն ազատում է հակառակ կողմին ապացուցման պարտականությունից, այլև ծառայում է դատավարական խնայողության և վարույթի արագացման նպատակներին՝ արտացոլելով կողմերի տնօրինչական (դիսպոզիտիվ) ազատությունը³⁶: Կատարողական վարույթում այս ինստիտուտի կիրառումը վկայում է այն մասին, որ պետությունը ճանաչում է կողմերի ինքնավարությունը նույնիսկ հարկադիր կատարման փուլում: Եթե պարտատերը և պարտապանը համաձայնության են գալիս որոշակի փաստական հանգամանքի շուրջ (օրինակ՝ պարտքի մասնակի մարման կամ գույքի բեռնեմ վիճակի վերաբերյալ), հարկադիր կատարողն որպես կանոն այլևս կարիք չունի վատնելու պետական սահմանափակ ռեսուրսներն այդ փաստը ի պաշտոնե ստուգելու համար: Այդուհանդերձ, անհրաժեշտ է դոգմատիկորեն արձանագրել կատարողական վարույթի հանրային բնույթով պայմանավորված կարևորագույն բացառությունը. եթե առկա է շինծու (դավադիր) համաձայնության ողջամիտ կասկած (collusion)՝ ուղղված երրորդ անձանցից գույքը թաքցնելուն կամ կատարողական ծախսերից խուսափելուն, հարկադիր կատարողը պետք է ի պաշտոնե անտեսի փաստի ընդունումը և պարզի իրական հանգամանքները³⁷: Այս վերապահմամբ ինստիտուտի կիրառումը էապես բարձրացնում է վարույթի արդյունավետությունը և նվազեցնում պետական միջամտության աստիճանը մասնավոր հարաբերություններին:

Այնուամենայնիվ, օրենսդիրը գիտակցել է, որ գուտ մրցակցային մոդելը կատարողական վարույթում կարող է հանգեցնել փակուղու, քանի որ, ի տարբերություն դատարանի, հարկադիր կատարողը պարտավոր է ապահովել պետության անունից կայացված ակտի անշեղ կատարումը: Հենց այստեղ է ի հայտ գալիս համակցված վարչակարգի նորարարությունը: Պահպանելով հարկադիր կատարողի ի պաշտոնե լիազորությունները՝ ապացույցներ ձեռք բերելու հարցում, օրենսդիրը ստեղծել է ինստիտուցիոնալ «անվտանգության բարձիկ»։ Ակադեմիական ճշգրտությունը պահանջում է ընդգծել նաև, որ այս համակցված մոդելում ex officio (ի պաշտոնե) բնությունը մրցակցային բեռնի նկատմամբ կրում է սուբսիդիար (լրացուցիչ) բնույթ. այն ակտիվանում է միայն այն դեպքում, երբ կողմերի մրցակցությունն ու ներկայացրած ապացույցները բավարար չեն դատական ակտի

ամբողջական կատարումն ապահովելու համար: Այս հավասարակշռությունը հատկապես ցայտուն է դրսևորվում ապացուցողական ներգործության միջոցների (սանկցիաների) կիրառման համատեքստում: Ինչպես հիմնավորում են Գ. Թորոսյանը և Ս. Թորոսյանը (2019), իրավունքի չարաշահումը դատավարական և հարակից վարույթներում հաճախ դրսևորվում է ապացույցներ թաքցնելու, դրանց տրամադրումը ձգձգելու կամ տեղեկատվական անհամաչափություն (ասիմետրիա) ստեղծելու ձևով: Նոր օրենքով սահմանված բացասական կանխավարկածը, համաձայն որի՝ ապացույցը թաքցնող կամ դրա ձեռքբերմանը խոչընդոտող կողմը կրում է փաստի չապացուցման կամ վիճելի մնալու անբարենպաստ հետևանքների ռիսկը, հանդիսանում է իրավունքի չարաշահման դեմ պայքարի հզոր և աննախադեպ հակակշիռ: Միաժամանակ, անհրաժեշտ է կատարել դոկտրինալ վերապահում. ապացուցողական սանկցիան չի կարող կիրառվել ինքնաշխատ կերպով, եթե անձը հրաժարվում է ապացույց տրամադրել՝ հիմնավորված կերպով վկայակոչելով օրենքով պաշտպանված ապացուցողական արտոնություն (օրինակ՝ ինքն իր կամ մերձավոր ազգականի դեմ չվկայելու սահմանադրական իրավունքը, կամ փաստաբանական գաղտնիքը)³⁸: Այս բացառությունների հաշվառմամբ, նոր մեխանիզմը ոչ միայն թեթևացնում է հարկադիր կատարողի վարչարարական բեռը, այլև ստիպում է պարտապանին գործել բարեխղճորեն՝ գիտակցելով իր համար անբարենպաստ իրավական հետևանքների անխուսափելիությունը:

Համադրելով այս արդյունքները Արդարադատության արդյունավետության եվրոպական հանձնաժողովի (CEPEJ) չափանիշների հետ՝ կարող ենք փաստել, որ Հայաստանի Հանրապետության նոր մոդելը լիովին համապատասխանում է եվրոպական լավագույն փորձին: CEPEJ-ի ուղեցույցները հստակ պահանջում են, որ հարկադիր կատարման մարմինները օժտված լինեն անհրաժեշտ տեղեկատվություն ստանալու ակտիվ լիազորություններով, սակայն միաժամանակ կողմերը պետք է կրեն իրենց պնդումները հիմնավորելու և վարույթին աջակցելու լիիրավ պարտականությունը³⁹: Հետևաբար, առաջին հետազոտական հարցի պատասխանը միանշանակ դրական է. համակցված ապացուցողական վարչակարգը ոչ միայն կենսունակ է, այլև այն ստեղծում է ճկուն, արագ և իրավունքի չարաշահումները զսպող ինստիտուցիոնալ միջավայր, որտեղ հարկադիր կատարողը հանդես է գալիս ոչ թե որպես կողմերի փոխարեն ապացույցներ որոնող, այլ որպես ապացուցողական գործընթացը կառավարող և գնահատող անկախ արբիտր:

3.6. Տեխնոլոգիական ապացույցներ. Արդարադատության շահի և անձնական տվյալների

պաշտպանության համաչափության թեստը

Երկրորդ հետազոտական հարցը վերաբերում էր կատարողական գործողությունների լուսանկարման, ձայնագրառման և տեսանկարահանման նոր ապացուցողական կանոնին՝ առանց վարույթի մասնակիցների համաձայնության, և դրա համապատասխանությանը ՀՀ Սահմանադրության 34-րդ հոդվածով և ՄԻԵԿ 8-րդ հոդվածով սահմանված համաչափության թեստին: Այս հարցի վերլուծությունը պահանջում է խորը սահմանադրական և մարդու իրավունքների պաշտպանության դոկտրինալ մոտեցում:

Օրենքի այս նորմը⁴⁰ ստեղծում է դասական սահմանադրական բախում երկու հիմնարար արժեքների միջև. մի կողմից՝ արդարադատության արդյունավետության, պետական հարկադրանքի օրինականության ապահովման և դատական ակտի պարտադիր կատարման հանրային շահի (որն ուղակիորեն պաշտպանում է պարտատիրոջ գույքային իրավունքները), մյուս կողմից՝ անձնական տվյալների պաշտպանության և մասնավոր կյանքի անձեռնմխելիության բացարձակ իրավունքը:

Այս բախումը լուծելու և նորմի սահմանադրականությունը գնահատելու համար անհրաժեշտ է կիրառել համաչափության եռաստիճան թեստը, որը մշակվել է միջազգային սահմանադրական իրավունքում⁴²:

1. **Պիտանելիություն.** Արդյո՞ք առանց համաձայնության լուսանկարումը, ձայնագրառումը և տեսանկարահանումը պիտանի միջոց է օրինական նպատակին հասնելու համար: Ինչպես ցույց է տալիս Վ. Դալլաբյանի՝ հետազոտությունը, կատարողական վարույթում հաճախ ծագում են սուր և անլուծելի վեճեր հարկադիր կատարողի գործողությունների իրավաչափության, գույքի ֆիզիկական վիճակի, դրա պատկանելիության կամ պարտականի դիմադրողական վարքագծի վերաբերյալ: Ավանդական գրավոր արձանագրությունները, լինելով սուբյեկտիվ ընկալման արդյունք, հաճախ վիճարկվում են դատարանում՝ հանգեցնելով երկարատև և ծախսատար դատավարությունների: Տեսաձայնագրումը ստեղծում է օբյեկտիվ, անհերքելի և տեխնոլոգիապես անաչառ ապացույց, որը ճշգրտորեն ամրագրում է իրականությունը՝ կանխելով կոռուպցիոն ռիսկերը, հարկադիր կատարողի լիազորությունների հնարավոր անցումը և կողմերի անհիմն բողոքարկումները: Հետևաբար, միջոցը միանշանակ պիտանի է և ուղակիորեն ծառայում է արդարադատության շահին:

2. **Անհրաժեշտություն.** Արդյո՞ք գոյություն ունի նույնքան արդյունավետ, բայց անձի իրավունքներին պակաս միջամտող այլընտրանքային միջոց: Որպես նվազ միջամտող այլընտրանքներ կարող են դիտարկվել նախապես զգուշացնելը, միայն գույքը (ոչ թե դեմքերը) տեսանկարահանելը կամ

ընթերակաների ինստիտուտի կիրառումը: Սակայն ընթերակաների ինստիտուտը գործնականում անարդյունավետ է, իսկ պարտադիր համաձայնության պահանջը հնարավորություն կտար անբարեխիղճ պարտապաններին արհեստականորեն խոչընդոտել վարույթը: Տեսանկարահանումը բացառապես գույքի վրա ֆոկուսավորելը հաճախ գործնականում անհնար է դիմամիկ կատարողական գործողությունների (օրինակ՝ դիմադրության ցուցաբերման կամ վտարման) ժամանակ: Հետևաբար, առանց համաձայնության ամբողջական տեսանկարահանումը օբյեկտիվորեն անհրաժեշտ միջոց է՝ ապահովելու ապացուցման լիարժեք հավաստիությունը:

3. **Համաչափությունը նեղ իմաստով.** Ինչպես հստակեցրել է ՄԻԵԿ-ն իր նախադեպային իրավունքում (մասնավորապես բնակարանի անձեռնմխելիության և հարկադիր կատարման վերաբերյալ *McLeod v. the United Kingdom*⁴⁴ և որոնողական գործողությունների վերաբերյալ *Chappell v. the United Kingdom* գործերով)⁴⁵, պետական մարմինների կողմից անձին սեփականության իրավունքով պատկանող տարածք մուտք գործելն ու տեխնիկական միջոցներով արձանագրումը հանդիսանում են ծանրակշիռ միջամտություն ՄԻԵԿ 8-րդ հոդվածով պաշտպանվող անձնական կյանքի և բնակարանի անձեռնմխելիության նկատմամբ: Կատարողական գործողությունները հաճախ իրականացվում են հենց անձի բնակարանում (օրինակ՝ վտարման կամ երեխայի հանձնման ժամանակ), ինչը ենթադրում է ներխուժում անձի մասնավոր տարածք:

Որպեսզի այս միջամտությունը լինի իրավաչափ, այն նախ և առաջ պետք է բավարարի օրենքի և կանխատեսելիության պահանջներին՝ համաձայն ՀՀ Սահմանադրության 81-րդ և ՄԻԵԿ 8-րդ հոդվածների⁴⁶: Ներկայումս Օրենքը պարզապես ամրագրում է առանց համաձայնության տեսանկարահանելու իրավունքը և սահմանում, որ կիրառման կարգը պետք է սահմանվի արդարադատության նախարարի ենթաօրենսդրական ակտերով: Դոգմատիկ առումով նման մոտեցումը խիստ խոցելի է. հիմնական իրավունքին միջամտելու սահմանները, հրապարակայնացման արգելքը և տվյալների պահպանման առավելագույն ժամկետները պետք է սահմանվեն անմիջապես Օրենքով, ոչ թե թողնվեն ենթաօրենսդրական ակտի հայեցողությանը: Քանի դեռ բուն Օրենքում ուղղակիորեն ամրագրված չեն հետևյալ ինստիտուցիոնալ զսպումները, նորմը պարունակում է Սահմանադրությանը և ՄԻԵԿ-ին հակասելու ինքնին (per se) ռիսկերը:

Առաջին հերթին, անհրաժեշտ է ապահովել նպատակային խիստ սահմանափակումները (purpose limitation): Տեսաձայնագրությունները պետք է օգտագործվեն բացառապես տվյալ կատարողական վարույթի նպատակներով կամ դրա շրջանակ-

ներում հարկադիր կատարողի գործողությունների դատական բողոքարկման ընթացքում: Դրանց հրապարակայնացումը, զանգվածային լրատվության միջոցներին տրամադրումը կամ փոխանցումը վարույթի հետ առնչություն չունեցող երրորդ անձանց պետք է խստիվ արգելվի և հանգեցնի իրավական պատասխանատվության:

Երկրորդ, պետք է հստակ սահմանվեն պահպանման ժամկետները (data retention limits): Անձնական տվյալների պաշտպանության հիմնարար սկզբունքներից է այն, որ տվյալները չեն կարող պահպանվել ավելի երկար, քան անհրաժեշտ է դրանց հավաքագրման լեգիտիմ նպատակին հասնելու համար: Հետևաբար, տեսաձայնագրությունները պետք է ոչնչացվեն կատարողական վարույթի ավարտից և բողոքարկման բոլոր հնարավոր ժամկետների սպառումից անմիջապես հետո:

Երրորդ, պետք է ապահովվի տվյալների բացարձակ անվտանգությունը: Պետությունը պարտավոր է ներդրել կիբեռանվտանգության այնպիսի մեխանիզմներ, որոնք կբացառեն տեսանյութերի արտահոսքը պետական սերվերներից կամ հարկադիր կատարողների անհատական կրիչներից:

Ամփոփելով երկրորդ հետազոտական հարցի քննարկումը՝ կարող ենք եզրակացնել, որ տեխնոլոգիական ապացույցների օրինականացումը առանց անձի համաձայնության ինքնին հակասահմանադրական չէ և հետապնդում է իրավաչափ նպատակ: Սակայն, այս նորմի սահմանադրականությունը գործնական կիրառման ընթացքում ուղակիորեն կախված կլինի այն բանից, թե որքանով խիստ կլինեն անձնական տվյալների մշակման և պահպանման ընթացակարգային երաշխիքները:

3.7. Ամփոփիչ դոկտրինալ դիտարկումներ նոր ապացուցողական վարչակարգի վերաբերյալ

Հայաստանի Հանրապետության նոր օրենսդրությամբ ներդրված ապացուցողական վարչակարգը վկայում է իրավական համակարգի զարգացման, ապավարչականացման և միջազգային չափանիշներին ինտեգրելու մասին: Հրաժարվելով պետական հովանավորչության խորհրդային մոդելից, որտեղ պետությունն էր պատասխանատու ճշմարտության բացահայտման ողջ գործընթացի համար, օրենսդիրը ստեղծել է միջավայր, որտեղ իրավունքի պաշտպանությունը պահանջում է անձնական պատասխանատվություն և դատավարական ակտիվություն: Միևնույն ժամանակ, պահպանելով հարկադիր կատարողի ի պաշտոնե լիազորությունները, պետությունը չի հրաժարվում արդարադատության իրականացումից: Այս համակցված մոդելը, զուգորդված տեխնոլոգիական ապացույցների կիրառման հետ, ունի բոլոր նախադրյալները դառնալու արդյունավետ գործիք իրավունքի գերակայության ապահովման ճանապարհին, պայմանով, որ իրավակիրառ պրակտիկան խստորեն

կպահպանի մարդու հիմնարար իրավունքների համաչափության սահմանները: Սույն հետազոտության արդյունքները կարող են ծառայել որպես տեսական և գործնական ուղեցույց ոչ միայն Հայաստանի Հանրապետության, այլև անցումային փուլում գտնվող այլ երկրների իրավահամակարգերի համար, որոնք ձգտում են արդիականացնել իրենց հարկադիր կատարումն ապահովող ինստիտուտները:

4. Եզրակացություն

Սույն հետազոտության արդյունքները և դրանց խորքային դոկտրինալ քննարկումները թույլ են տալիս ձևավորել վերջնական գիտական եզրահանգումներ Հայաստանի Հանրապետությունում կատարողական վարույթի ապացուցողական նոր վարչակարգի վերաբերյալ: Միաժամանակ նշենք, որ 2026 թվականի հունվարի 1-ից ուժի մեջ մտած Կատարողական վարույթի մասին ՀՀ նոր օրենքը⁴⁷ ազդարարում է ինստիտուցիոնալ համակարգի պատմական վերափոխումը: Պետությունը վերջնականապես հրաժարվել է կատարողական վարույթը որպես զուտ վարչարարական և պետական հովանավորչության գործընթաց դիտարկելու հետխորհրդային ավանդույթից՝ անցում կատարելով դեպի համակցված ապացուցողական վարչակարգի, որտեղ ներդաշնակվում են քաղաքացիական դատավարության մրցակցային տարրերը և հանրային հարկադրանքի ի պաշտոնե (ex officio) բնույթը:

Անդրադառնալով առաջին հետազոտական հարցին՝ կարող ենք արձանագրել, որ նոր իրավակարգավորումները հաջողությամբ լուծում են նախկին մոդելի ինստիտուցիոնալ ճգնաժամները: Ամրագրելով, որ փաստ վկայակոչողը պետք է ապացուցի դրա գոյությունը, և ներդնելով «փաստի ընդունման» ինստիտուտը՝ օրենսդիրը մասնավոր շահերի պաշտպանության ապացուցողական բեռը արդարացիորեն տեղափոխել է վարույթի մասնակիցների վրա: Այս մոտեցումը ոչ միայն ապավարչականացնում է գործընթացը, այլև երաշխավորում է արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունքի իրացումը՝ պահանջելով կողմերի ակտիվ դատավարական վարքագիծ⁴⁸: Միևնույն ժամանակ, ապացույցները թաքցնելու կամ դրանց ձեռքբերմանը խոչընդոտելու դեմ ուղղված բացասական կանխավարկածների (ապացուցողական անբարենպաստ հետևանքների) սահմանումը ստեղծել է իրավունքի չարաշահման դեմ պայքարի հզոր հակակշիռներ⁴⁹: Այս մրցակցային գործիքակազմը, զուգորդվելով հարկադիր կատարողի՝ ի պաշտոնե ապացույցներ հավաքելու և գնահատելու պարտականության հետ, ապահովում է հանրային և մասնավոր շահերի կատարյալ հավասարակշռություն՝ լիովին համապատասխանելով Արդարադատության արդյունավետության եվրոպա-

կան հանձնաժողովի (CEPEJ) առաջադրած միջազգային չափանիշներին⁵⁰ :

Երկրորդ հետազոտական հարցի վերլուծությունը, որը վերաբերում էր առանց վարույթի մասնակիցների համաձայնության կատարողական գործողությունների և լուսանկարման, ձայնագրառման և տեսանկարահանմանը, բացահայտեց նորագույն տեխնոլոգիական ապացույցների կիրառման սահմանադրական հիմնախնդիրները: Հետազոտությունը հաստատում է, որ այս նորմը ինքնին հակասահմանադրական չէ. այն պիտանի և օբյեկտիվորեն անհրաժեշտ միջոց է՝ ապահովելու հարկադիր կատարողի գործողությունների թափանցիկությունը, կանխելու կոռուպցիոն ռիսկերը և երաշխավորելու դատական ակտի անշեղ կատարումը⁵¹ : Այդուհանդերձ, համաչափության սկզբունքի կիրառումը ցույց տվեց, որ պետական մարմնի կողմից անձանց լուսանկարահանման, ձայնագրառման և տեսանկարահանումը նրանց կամքին հակառակ պարունակում է ՀՀ Սահմանադրության 34-րդ հոդվածով պաշտպանվող անձնական տվյալների անձեռնմխելիության⁵² իրավունքի խախտման լրջագույն վտանգները :

Որպեսզի այս նորարարական ապացուցողական գործիքը ծառայի բացառապես արդարադատության շահերին և չվերածվի անհամաչափ միջամտության գործիքակազմի, սույն հետազոտությունն առաջարկում է բուն Օրենքում (և ոչ միայն ենթաօրենսդրական ակտերում) ամրագրել հետևյալ ինստիտուցիոնալ երաշխիքները.

1. Նպատակային խիստ սահմանափակում.

Տեսաձայնագրված ապացույցների օգտագործումը պետք է թույլատրվի բացառապես տվյալ կատարողական վարույթի շրջանակներում կամ դրա

դատական բողոքարկման ընթացքում՝ խստիվ արգելելով դրանց հրապարակայնացումը կամ փոխանցումը երրորդ անձանց:

2. Պահպանման ժամկետների հստակեցում.

Տվյալները պետք է ենթակա լինեն պարտադիր և ավտոմատացված ոչնչացման՝ կատարողական վարույթի ավարտից և բողոքարկման բոլոր ժամկետների սպառումից անմիջապես հետո:

3. Կիրառական գործարարական ապահովում.

Պետք է ներդրվեն տվյալների գաղտնագրման (էնկրիպցիայի) այնպիսի համակարգեր, որոնք կբացառեն ապացույցների ինչպես նաև տեսանյութերի արտահոսքը պետական սերվերներից կամ հարկադիր կատարողների անհատական կրիչներից:

Ամփոփելով՝ կարող ենք արձանագրել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում ձևավորված ապացուցողական նոր վարչակարգը գիտականորեն հիմնավորված և կենսունակ մոդել է: Այն ապացուցում է, որ պետական հարկադրանքի արդյունավետությունը և մարդու հիմնարար իրավունքների պաշտպանությունը ոչ թե փոխբացառող, այլ փոխլրացնող արժեքներ են: Սույն հետազոտության արդյունքները և մշակված դոկտրինալ մոտեցումները կարող են ծառայել որպես տեսական և գործնական ուղեցույց ոչ միայն Հայաստանի իրավակիրառ մարմինների, այլև անցումային փուլում գտնվող այլ պետությունների համար, որոնք նպատակադրված են արդիականացնել իրենց հարկադիր կատարումն ապահովող ինստիտուտները՝ ապահովելով իրավունքի գերակայության անշեղ իրագործումը:

¹ European Court of Human Rights. Case of Hornsby v. Greece (Application No. 18357/91), 1997:

² European Court of Human Rights. Case of Immobiliare Saffi v. Italy (Application No. 22774/93), 1999; European Court of Human Rights. Case of Burdov v. Russia (Application No. 59498/00), 2002:

³ European Court of Human Rights. Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights - Protection of property. Council of Europe, 2022:

⁴ Cadet L. Introduction to French civil justice system and civil procedure. Ritsumeikan Law Review, 2005, 22, էջ 39-74:

⁵ Ярков В. В. Комментарий к Федеральному закону «Об исполнительном производстве» (постатейный) и к Федеральному закону «О судебных приставах». Юрист, 1999:

⁶ Улетова Г. Д. Источники исполнительного права Российской Федерации. Автореферат докторской диссертации, 2007; Саттарова З. З. Участие суда в исполнительном производстве. Кандидатская диссертация, 2004:

⁷ Մեղրյան Ս., Մարկոսյան Ս. Կատարողական քերթի ինստիտուտն արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունքի համատեքստում. Արդարադատություն, 2021, 1(53), էջ 6-13; Markosyan T. A., Hovhannisyanyan V. The institutional features of the judicial oversight on the legitimacy of administrative acts. Bulletin of Yerevan University: Jurisprudence, 2023, 14(2), էջ 177-184:

⁸ Դավլաթյան Վ. Դատական ակտի հարկադիր կատարման շրջանակներում պարտապանի գույքի վրա բռնագանձում տարածելու նյութաիրավական հիմքերը. Կանթեղ. Գիտական հոդվածներ, 2014, 1(58), էջ 203-210:

⁹ CEPEJ. Guidelines for a better implementation of the existing Council of Europe's recommendation on enforcement

(CEPEJ(2009)11REV2), 2009:

¹⁰ Ярошенко Л. В. Судебный контроль за исполнительным производством в гражданском процессе. Кандидатская диссертация, 2016:

¹¹ «Գատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենք (ՀՕ-221), ընդունված 05.05.1998 թ.:

¹² «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք (ՀՕ-41-Ն), ընդունված 18.02.2004 թ.:

¹³ «Կատարողական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք (ՀՕ-179-Ն), ընդունված 11.04.2024 թ.:

¹⁴ «Կատարողական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք (ՀՕ-179-Ն), ընդունված 11.04.2024 թ.:

¹⁵ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, ընդունված 06.12.2015 թ. հանրաքվեով:

¹⁶ Smits J. M. What is legal doctrine?: On the aims and methods of legal-dogmatic research. In Rethinking legal scholarship: A transatlantic dialogue, Cambridge University Press, 2017, էջ 207-228:

¹⁷ CEPEJ. Guidelines for a better implementation of the existing Council of Europe's recommendation on enforcement (CEPEJ(2009)11REV2), 2009:

¹⁸ Barak A. Proportionality: Constitutional rights and their limitations. Cambridge University Press, 2012:

¹⁹ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, ընդունված 06.12.2015 թ. հանրաքվեով:

²⁰ European Court of Human Rights. Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights. Council of Europe, 2023:

²¹ «Կատարողական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք (ՀՕ-179-Ն), ընդունված 11.04.2024 թ.:

²² Валеев Д. Х. Исполнительное производство. Питер, 2008:

²³ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք (ՀՕ-41-Ն), ընդունված 18.02.2004 թ.:

²⁴ «Կատարողական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք (ՀՕ-179-Ն), ընդունված 11.04.2024 թ.:

²⁵ Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք (ՀՕ-110-Ն), ընդունված 09.02.2018 թ.:

²⁶ Պետրոսյան Ռ. Գ. Դատարանը և քաղաքացիական դատավարությունը Արևելյան Հայաստանում XIX-XX դարերում. Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2001:

²⁷ Боннер А. Т. Проблемы установления истины в гражданском процессе: Монография. ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2009:

²⁸ «Կատարողական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք (ՀՕ-179-Ն), ընդունված 11.04.2024 թ.:

²⁹ «Կատարողական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք (ՀՕ-179-Ն), ընդունված 11.04.2024 թ.:

³⁰ Решетникова И. В. Справочник по доказыванию в гражданском судопроизводстве. Норма, 2005:

³¹ «Կատարողական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք (ՀՕ-179-Ն), ընդունված 11.04.2024 թ.:

³² ՀՀ Սահմանադրական դատարան. Որոշում ՍԴ-Ո-845, ընդունված 08.12.2009 թ.:

³³ «Կատարողական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք (ՀՕ-179-Ն), ընդունված 11.04.2024 թ.:

³⁴ European Court of Human Rights. Case of Hornsby v. Greece (Application No. 18357/91), 1997:

³⁵ «Կատարողական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք (ՀՕ-179-Ն), ընդունված 11.04.2024 թ.:

³⁶ Պետրոսյան Ռ. Գ. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարություն. Երևան, «Ոսկան Երևանցի» հրատ., 2012:

³⁷ Թորոսյան Գ., Թորոսյան Ս. Իրավունքի չարաշահում. Երևան, «Հայրապետ» հրատարակչություն, 2019:

³⁸ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, ընդունված 06.12.2015 թ., հոդված 65 (Յուզմունք տալու պարտականությունից ազատվելը):

³⁹ CEPEJ. Guidelines for a better implementation of the existing Council of Europe's recommendation on enforcement (CEPEJ (2009)11REV2), 2009:

⁴⁰ «Կատարողական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք (ՀՕ-179-Ն), ընդունված 11.04.2024 թ.:

⁴¹ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, ընդունված 06.12.2015 թ. հանրաքվեով:

⁴² Barak A. Proportionality: Constitutional rights and their limitations. Cambridge University Press, 2012:

⁴³ Դավթյան Վ. Դատական ակտի հարկադիր կատարման շրջանակներում պարտականի գույքի վրա քննազանձում տարածելու նյութաիրավական հիմքերը. Կանթեղ. Գիտական հոդվածներ, 2014, 1(58), էջ 203-210:

⁴⁴ European Court of Human Rights. Case of McLeod v. the United Kingdom (Application No. 24755/94), 1998:

⁴⁵ European Court of Human Rights. Case of Chappell v. the United Kingdom (Application No. 10461/83), 1989:

⁴⁶ European Court of Human Rights. Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights. Council of Europe, 2023:

⁴⁷ «Կատարողական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք (ՀՕ-179-Ն), ընդունված 11.04.2024 թ.:

⁴⁸ Մեղրյան Ս., Մարկոսյան Ս. Կատարողական թերթի ինստիտուտն արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունքի համատեքստում. Արդարադատություն, 2021, 1(53), էջ 6-13:

⁴⁹ Թորոսյան Գ., Թորոսյան Ս. Իրավունքի չարաշահում. Երևան, «Հայրապետ» հրատ., 2019:

⁵⁰ CEPEJ. Guidelines for a better implementation of the existing Council of Europe's recommendation on enforcement (CEPEJ(2009)11REV2), 2009:

⁵¹ European Court of Human Rights. Case of Hornsby v. Greece (Application No. 18357/91), 1997:

⁵² Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, ընդունված 06.12.2015 թ. հանրաքվեով:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Դավաքյան Վ. Դատական ակտի հարկադիր կատարման շրջանակներում պարտապանի գույքի վրա բռնագանձում տարածելու նյութաիրավական հիմքերը. Կանթեղ. Գիտական հոդվածներ, 2014, համար 1(58), էջ 203-210:
2. Թորոսյան Գ., Թորոսյան Ս. Իրավունքի չարաշահում. Երևան, «Հայրապետ» հրատարակչություն, 2019:
3. ՀՀ Ազգային ժողով. «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենք (ՀՕ-221). հասանելի է՝ <https://www.arlis.am/hy/acts/188339>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 1998թ. հունիսի 11, վերջին այցելություն՝ 2026թ. հուլիսի 10:
4. ՀՀ Ազգային ժողով. «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք (ՀՕ-41-Ն). հասանելի է՝ <https://www.arlis.am/hy/acts/117427>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 2004թ. մարտի 31, վերջին այցելություն՝ 2026թ. հուլիսի 10:
5. ՀՀ Ազգային ժողով. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք (ՀՕ-110-Ն). հասանելի է՝ <https://www.arlis.am/hy/acts/120057>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 2018թ. մարտի 5, վերջին այցելություն՝ 2026թ. հուլիսի 10:
6. ՀՀ Ազգային ժողով. «Կատարողական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք (ՀՕ-179-Ն). հասանելի է՝ <https://www.arlis.am/hy/acts/192589>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 2024թ. ապրիլի 11, վերջին այցելություն՝ 2026թ. հուլիսի 10:
7. ՀՀ Սահմանադրական դատարան. Որոշում ՍԳՈ-845. հասանելի է՝ https://www.concourt.am/decision/decisions/633eb20768336_sdv-845.pdf, հրատարակման ամսաթիվը՝ 2009թ. դեկտեմբերի 8, վերջին այցելություն՝ 2026թ. հուլիսի 10:
8. ՀՀ Սահմանադրություն. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն. հասանելի է՝ <https://www.arlis.am/hy/acts/102510>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 2015թ. դեկտեմբերի 6, վերջին այցելություն՝ 2026թ. հուլիսի 10:
9. Մեղրյան Ս., Մարկոսյան Ս. Կատարողական թերթի ինստիտուտն արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունքի համատեքստում. Արդարադատություն, 2021, համար 1(53), էջ 6-13:
10. Պետրոսյան Ռ. Գ. Դատարանը և քաղաքացիական դատավարությունը Արևելյան Հայաստանում XIX-XX դարերում. Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2001:
11. Պետրոսյան Ռ. Գ. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարություն. Երևան, Ոսկան Երևանցի հրատարակչություն, 2012:
12. Боннер А. Т. Проблемы установления истины в гражданском процессе: Монография. Москва, Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2009.
13. Валеев Д. Х. Исполнительное производство. Санкт-Петербург, Питер, 2008.
14. Решетникова И. В. Справочник по доказыванию в гражданском судопроизводстве. Москва, Норма, 2005.
15. Саттарова З. З. Участие суда в исполнительном производстве. Кандидатская диссертация, Москва, 2004.
16. Улетова Г. Д. Источники исполнительного права Российской Федерации. Автореферат докторской диссертации, Москва, 2007.
17. Ярков В. В. Комментарий к Федеральному закону «Об исполнительном производстве» (постатейный) и к Федеральному закону «О судебных приставах». Москва, Юристъ, 1999.
18. Ярошенко Л. В. Судебный контроль за исполнительным производством в гражданском процессе. Кандидатская диссертация, Москва, 2016.
19. Barak A. Proportionality: Constitutional rights and their limitations. Cambridge, Cambridge University Press, 2012.
20. Cadet L. Introduction to French civil justice system and civil procedure. Ritsumeikan Law Review, 2005, vol. 22, pp. 39-74.
21. CEPEJ. Guidelines for a better implementation of the existing Council of Europe's recommendation on enforcement. հասանելի է՝ [https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/cepej/21-Guidelines%20\(9%20%20E2%80%93%2010%20December%202009\).pdf](https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/cepej/21-Guidelines%20(9%20%20E2%80%93%2010%20December%202009).pdf), հրատարակման ամսաթիվը՝ 2009թ. դեկտեմբերի 10, վերջին այցելություն՝ 2026թ. հուլիսի 10:
22. European Court of Human Rights. Case of Burdov v. Russia (Application No. 59498/00). հասանելի է՝ <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60449>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 2002թ. մայիսի 7, վերջին այցելություն՝ 2026թ. հուլիսի 10:
23. European Court of Human Rights. Case of Chappell v. the United Kingdom (Application No. 10461/83). հասանելի է՝ <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57463>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 1989թ. մարտի 30, վերջին այցելություն՝ 2026թ. հուլիսի 10:
24. European Court of Human Rights. Case of Hornsby v. Greece (Application No. 18357/91). հասանելի է՝ <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58020>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 1997թ. մարտի 19, վերջին այցելություն՝ 2026թ. հուլիսի 10:
25. European Court of Human Rights. Case of Immobiliare Saffi v. Italy (Application No. 22774/93). հասանելի է՝ <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58385>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 1999թ. հուլիսի 28, վերջին այցելություն՝

2026թ. հուլիսի 10:

26. European Court of Human Rights. Case of McLeod v. the United Kingdom (Application No. 24755/94). հասանելի է՝ <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-58237>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 1998թ. սեպտեմբերի 23, վերջին այցելություն՝ 2026թ. հուլիսի 10:
27. European Court of Human Rights. Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights - Protection of property. հասանելի է՝ <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide-on-article-1-obligation-to-respect-human-rights>, հրատարակման ամսաթիվը՝ 2022թ., վերջին այցելություն՝ 2026թ. հուլիսի 10:
28. European Court of Human Rights. Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights - Right to respect for private and family life, home and correspondence. հասանելի է՝ https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_8_eng, հրատարակման ամսաթիվը՝ 2023թ., վերջին այցելություն՝ 2026թ. հուլիսի 10:
29. Markosyan T. A., Hovhannisyan V. The institutional features of the judicial oversight on the legitimacy of administrative acts. Bulletin of Yerevan University: Jurisprudence, 2023, vol. 14, no. 2, pp. 177-184.
30. Smits J. M. What is legal doctrine? On the aims and methods of legal-dogmatic research. Rethinking legal scholarship: A transatlantic dialogue, Cambridge, Cambridge University Press, 2017, pp. 207-228.

References

1. Dallakyan V. Datakan akti harkadir katarman shrjanaknerum partapani guyqi vra brnagandzum taratselu nyutairavakan himqery [Substantive legal grounds for levying execution on the debtor's property within the framework of compulsory execution of a judicial act]. Kanthegh. Gitakan hodvatsner, 2014, no. 1(58), pp. 203-210. (In Armenian)
2. Torosyan G., Torosyan S. Iravunqi charashahum [Abuse of rights]. Yerevan, "Hayrapet" Publishing House, 2019. (In Armenian)
3. HH Azgayin zhoghov. .Datakan akteri harkadir katarman masint HH orenq (HO-221) [Law of the Republic of Armenia on Compulsory Enforcement of Judicial Acts]. Available at: <https://www.arlis.am/hy/acts/188339>, published on June 11, 1998, accessed on July 10, 2026. (In Armenian)
4. HH Azgayin zhoghov. .Varchararutyan himunqneri ev varchakan varuyti masint HH orenq (HO-41-N) [Law of the Republic of Armenia on Fundamentals of Administration and Administrative Proceedings]. Available at: <https://www.arlis.am/hy/acts/117427>, published on March 31, 2004, accessed on July 10, 2026. (In Armenian)
5. HH Azgayin zhoghov. Hayastani Hanrapetutyan qaghaqaciakan datavarutyan oremsdirq (HO-110-N) [Civil Procedure Code of the Republic of Armenia]. Available at: <https://www.arlis.am/hy/acts/120057>, published on March 5, 2018, accessed on July 10, 2026. (In Armenian)
6. HH Azgayin zhoghov. .Kataroghakan varuyti masint HH orenq (HO-179-N) [Law of the Republic of Armenia on Enforcement Proceedings]. Available at: <https://www.arlis.am/hy/acts/192589>, published on April 11, 2024, accessed on July 10, 2026. (In Armenian)
7. HH Sahmanadrakan dataran. Voroshum SDO-845 [Decision SDO-845]. Available at: https://www.concourt.am/decision/decisions/633eb20768336_sdv-845.pdf, published on December 8, 2009, accessed on July 10, 2026. (In Armenian)
8. HH Sahmanadrutyun. Hayastani Hanrapetutyan Sahmanadrutyun [Constitution of the Republic of Armenia]. Available at: <https://www.arlis.am/hy/acts/102510>, published on December 6, 2015, accessed on July 10, 2026. (In Armenian)
9. Meghryan S., Markosyan T. Kataroghakan terti institutn ardyunavet datakan pashtpanutyan iravunqi hamateqstum [The institute of the writ of execution in the context of the right to effective judicial protection]. Ardaradatutyun, 2021, no. 1(53), pp. 6-13. (In Armenian)
10. Petrosyan R. G. Datarany ev qaghaqaciakan datavarutyuny Arevelyan Hayastanum XIX-XX darerum [The court and civil procedure in Eastern Armenia in the 19th-20th centuries]. Yerevan, YSU Publishing House, 2001. (In Armenian)
11. Petrosyan R. G. Hayastani Hanrapetutyan qaghaqaciakan datavarutyun [Civil procedure of the Republic of Armenia]. Yerevan, "Voskan Yerevanci" Publishing House, 2012. (In Armenian)
12. Bonner A. T. Problemy ustanovleniya istiny v grazhdanskom processe: Monografiya [Problems of establishing the truth in civil proceedings: Monograph]. Moscow, Universitetskiy izdatelskiy konsorcium "Yuridicheskaya kniga", 2009. (In Russian)
13. Valeev D. Kh. Ispolnitelnoe proizvodstvo [Enforcement proceedings]. Saint Petersburg, Piter, 2008. (In Russian)
14. Reshetnikova I. V. Spravochnik po dokazyvaniyu v grazhdanskom sudoproizvodstve [Handbook on proof in civil proceedings]. Moscow, Norma, 2005. (In Russian)
15. Sattarova Z. Z. Uchastie suda v ispolnitelnom proizvodstve [Participation of the court in enforcement proceedings]. Candidate dissertation, Moscow, 2004. (In Russian)
16. Uletova G. D. Istochniki ispolnitelnogo prava Rossiyskoy Federacii [Sources of enforcement law of the Russian Federation]. Abstract of doctoral dissertation, Moscow, 2007. (In Russian)
17. Yarkov V. V. Kommentariy k Federalnomu zakonu .Ob ispolnitelnom proizvodstve (postateynny) i k Federalnomu zakonu .O sudebnykh pristavakh [Commentary on the Federal Law "On Enforcement Proceedings" and the Federal Law "On Bailiffs"]. Moscow, Yurist, 1999. (In Russian)
18. Yaroshenko L. V. Sudebnyy kontrol za ispolnitelnym proizvodstvom v grazhdanskom processe [Judicial control over enforcement proceedings in civil process]. Candidate dissertation, Moscow, 2016. (In Russian)

19. Barak A. Proportionality: Constitutional rights and their limitations. Cambridge, Cambridge University Press, 2012.
20. Cadet L. Introduction to French civil justice system and civil procedure. Ritsumeikan Law Review, 2005, vol. 22, pp. 39-74.
21. CEPEJ. Guidelines for a better implementation of the existing Council of Europe's recommendation on enforcement. Available at: [https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/cepej/21-Guidelines%20\(9%20%E2%80%93%2010%20December%202009\).pdf](https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/cepej/21-Guidelines%20(9%20%E2%80%93%2010%20December%202009).pdf), published on December 10, 2009, accessed on July 10, 2026.
22. European Court of Human Rights. Case of Burdov v. Russia (Application No. 59498/00). Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60449>, published on May 7, 2002, accessed on July 10, 2026.
23. European Court of Human Rights. Case of Chappell v. the United Kingdom (Application No. 10461/83). Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57463>, published on March 30, 1989, accessed on July 10, 2026.
24. European Court of Human Rights. Case of Hornsby v. Greece (Application No. 18357/91). Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58020>, published on March 19, 1997, accessed on July 10, 2026.
25. European Court of Human Rights. Case of Immobiliare Saffi v. Italy (Application No. 22774/93). Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58385>, published on July 28, 1999, accessed on July 10, 2026.
26. European Court of Human Rights. Case of McLeod v. the United Kingdom (Application No. 24755/94). Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58237>, published on September 23, 1998, accessed on July 10, 2026.
27. European Court of Human Rights. Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights - Protection of property. Available at: <https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide-on-article-1-obligation-to-respect-human-rights>, published on 2022, accessed on July 10, 2026.
28. European Court of Human Rights. Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights - Right to respect for private and family life, home and correspondence. Available at: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_8_eng, published on 2023, accessed on July 10, 2026.
29. Markosyan T. A., Hovhannisyan V. The institutional features of the judicial oversight on the legitimacy of administrative acts. Bulletin of Yerevan University: Jurisprudence, 2023, vol. 14, no. 2, pp. 177-184.
30. Smits J. M. What is legal doctrine?: On the aims and methods of legal-dogmatic research. Rethinking legal scholarship: A transatlantic dialogue, Cambridge, Cambridge University Press, 2017, pp. 207-228.

Անի Յոգրայան

Соискатель кафедры гражданского процесса ЕГУ;
Майор юстиции, Служба обеспечения принудительного
исполнения Министерства юстиции РА

РЕЗЮМЕ

Особые правила доказывания в исполнительном производстве: первый доказательственный режим административного производства с состязательными элементами в правовой системе РА

В статье с применением доктринального метода и теста на соразмерность анализируется комбинированный (гибридный) режим доказывания, внедренный в исполнительное производство законодательством РА 2026 года. Обосновывается, что синтез состязательного бремени и полномочий пристава ex officio преодолевает кризис сугубо административной модели. Доказывается, что легализация фото-, аудио- и видеосъемки без согласия сторон требует строгих институциональных сдержек для защиты персональных данных.

Ключевые слова: исполнительное производство, бремя доказывания, признание факта, видео- и аудио-запись, соразмерность.

Ani Zohrabyan

PhD applicant at the Chair of Civil Procedure, YSU;
Major of Justice, Compulsory Enforcement Service
of the Ministry of Justice of the RA

SUMMARY

Special rules of evidence in enforcement proceedings: the first evidentiary regime of administrative proceedings with adversarial elements in the legal system of the RA

Using doctrinal analysis and the proportionality test, this article examines the combined evidentiary regime introduced into enforcement proceedings by the 2026 RA legislation. It is substantiated that the synthesis of the adversarial burden of proof and the bailiff's ex officio powers overcomes the crisis of a purely administrative model. It proves that the legalization of photographing, audio, and video recording without consent requires strict institutional checks to protect personal data.

Key words: enforcement proceedings, burden of proof, admission of fact, video and audio recording, proportionality.

Բնագիրը ներկայացվել է 23.07.2026թ.
Ընդունվել է տպագրության 14.08.26թ.

ԱՐՄԱՆ ԱԼԻԽԱՆՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածուի հայցորդ,
քրեաիրավական ոլորտի փաստաբան

ՊԱՇՏՈՆԱՏԱՐ ԱՆՁԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԱՆՅԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՍՈՒԲՅԵԿՏ, ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ

Հոդվածը նվիրված է ՀՀ քրեական օրենսգրքով նախատեսված հանրային ծառայության շահերի դեմ ուղղված հանցագործությունների հատուկ սուբյեկտ հանդիսացող պաշտոնատար անձ հասկացության քրեաիրավական վերլուծությանը: Հեղինակը վերլուծել է ինչպես նախկին, այնպես էլ գործող ՀՀ քրեական օրենսգրքում տեղ գտած սահմանումները, սակայն հետազոտության ուսումնասիրության հիմնական օբյեկտը հանդիսանում են ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի 20-րդ կետի «ա» ենթակետում օգտագործվող հասկացությունները, մասնավորապես՝ «հանրային ծառայող», «հանրային պաշտոն զբաղեցնող անձ», «պետության կամ համայնքի անունից հանդես գալու լիազորություն» և «իրավունք, պարտականություն կամ պատասխանատվություն առաջացնող գործառնություն» ձևակերպումների բովանդակությունը:

Հիմնավորվում է, որ գործող օրենսդրական կարգավորումը պաշտոնատար անձի քրեաիրավական կարգավիճակը պայմանավորում է մի քանի տարրերի համադրությամբ, սակայն նշված տարրերի ոչ լիարժեք հստակեցվածությունը մի շարք դեպքերում առաջացնում է իրավական անորոշություն:

Թեմայի գիտական նորույթը բխում է այն հանգամանքից, որ գործող ՀՀ քրեական օրենսգրքով էապես փոփոխվել է պաշտոնատար անձ հասկացությունը՝ նախկին օրենսգրքում տրված ձևակերպումների հետ համեմատած:

Հետազոտությամբ ստացված արդյունքները կարող են կիրառվել քրեական իրավունքի գիտության տեսական ուսումնասիրություններում և իրավակիրառ պրակտիկայում՝ նկատի ունենալով, որ պաշտոնատար անձի հատկանիշների մեկնաբանությունը անմիջականորեն ազդում է հանրային ծառայության շահերի դեմ ուղղված հանցագործությունների որակման վրա:

Հիմնաբառեր՝ Հանցագործության հատուկ սուբյեկտ, պաշտոնատար անձը, հանրային ծառայող:

Ներածություն

Նախկին ՀՀ քրեական օրենսգրքով պաշտոնատար անձի՝ որպես հանցագործության սուբյեկտի բնորոշումը հիմնականում բխեցվում էր վերջինի գործառնության 3 առանձնահատկություններից, սակայն գործող ՀՀ քրեական օրենսգրքը նախատեսում է պաշտոնատար անձ հասկացության առավել բարդ և ձևականացված համակարգ, ինչը վկայում է օրենսդրի՝ համապատասխան արարքների կատարման համար քրեական պատասխանատվության ենթակա անձանց շրջանակն առավել հստակ սահմանելու ձգտման մասին: Մինչդեռ, նորմատիվ կարգավորման ուժեղացումը չի վերացրել առկա տեսական և գործնական խնդիրները: Ընդհակառակը, նոր օրենսդրական կառուցակարգերի կիրառումը արդիականացրել է այն հարցերը, որոնք կապված են անձի լիազորությունների իրական բովանդակության բացահայտման, հանրային կառավարման մեխանիզմում նրա դերի որոշման, ինչպես նաև անձի ձևական իրավական կարգավիճակի և փաստացի իրականացվող գործառնությունների փոխհարաբերության հետ: Նշված օրենսդրական փոփոխություններով էլ պայմանավորված է պաշտոնատար անձի հատկանիշների նոր տեսական վերախմաստավորման անհրաժեշտությունը:

ձևական-իրավաբանական, համակարգային, իրավահամեմատական և տրամաբանական վերլուծության մեթոդները: Կատարվել է ՀՀ քրեական օրենսգրքի և «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի նորմերի համակարգային մեկնաբանություն, ինչպես նաև վերլուծվել են պաշտոնատար անձի օրենսդրական սահմանման առանձին տարրերը և դրանց գործնական կիրառման ընթացքում առաջացող խնդիրները: Իրավահամեմատական մեթոդի միջոցով համադրվել են ՀՀ քրեական իրավունքի զարգացման տարբեր փուլերը նշանավորող օրենսդրական ակտերը՝ հնարավորություն տալով բացահայտել իրավակարգավորումների զարգացումն ու փոփոխությունները: Հոդվածում՝ որպես տվյալների աղբյուր, օգտագործվել են օրենսդրական ակտերը, դատարանների նախադեպային որոշումները և իրավագիտական գրականությունը:

Հետազոտության արդյունքները և քննարկում

Հանցագործության սուբյեկտը հանդիսանում է հանցակազմի անբաժան մասնիկը, առանց որի քրեական պատասխանատվությունն անհնար է: Հանրային ծառայության շահերի դեմ ուղղված հանցագործությունների հանցակազմի պարտադիր տարրերից մեկը հանդիսանում է հատուկ սուբյեկտը: Ի տարբերություն նախկին ՀՀ քրեական օրենսգրքի՝ գործող ՀՀ քրեական օրենսգրքը սահմանում է հատուկ սուբյեկտի հասկացությունը, այն

Մեթոդը

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են

է՝ «Հանցագործության հատուկ սուբյեկտը հանցանք կատարած այն անձն է, որը, բացի ընդհանուր սուբյեկտի հատկանիշներից, օժտված է սույն օրենսգրքի Հատուկ մասով սահմանված լրացուցիչ հատկանիշներով, որոնք հիմք են տալիս նրան քրեական պատասխանատվության ենթարկելու սույն օրենսգրքի Հատուկ մասով նախատեսված համապատասխան հանցագործության համար»²։ Նշված հոդվածը գործող ՀՀ քրեական օրենսգրքի լույսի ներքո դիտարկելիս միանգամից աչքի է ընկնում անհատակություն՝ կապված նրա հետ, որ ըստ հոդվածի ձևակերպման՝ հատուկ սուբյեկտն օժտված է օրենսգրքի հատուկ մասով սահմանված լրացուցիչ հատկանիշներով, մինչդեռ, պաշտոնատար անձի հատկանիշները բացահայտված են օրենսգրքի ընդհանուր, ոչ թե՝ հատուկ մասում, ինչևէ, սույն հոդվածը նվիրված չէ այս խնդրին։ ՀՀ Սահմանադրական դատարանն իր հերթին հատուկ սուբյեկտի կարգավիճակի կապակցությամբ ՍԴՈ-882 որոշմամբ արձանագրել է, որ «Հատուկ սուբյեկտն իր պաշտոնական, ծառայողական կամ մասնագիտական գործունեության բերումով հանրորեն վտանգավոր այնպիսի գործողություն (անգործություն) կատարող անձն է (օր.՝ պաշտոնատար անձը, զինծառայողը, բժիշկը, դատավորը), որպիսին չեն կարող կատարել այլ անձինք»³։

Հանրային ծառայության շահերի դեմ ուղղված հանցագործությունների հատուկ սուբյեկտ է հանդիսանում պաշտոնատար անձը։ Օրենսդիրը պաշտոնատար անձին տարբերակում է մի շարք հատուկ հատկանիշներով և քրեական օրենսգրքով առանձնացնում է տարատեսակ հատուկ հանցակազմեր՝ վերջինի կողմից կատարվող հանրավտանգ արարքների համար։ Այս մոտեցումը պայմանավորված է պետական ապարատի բնականոն գործունեության, օրինականության սկզբունքի գերակայության և հանրային ծառայության հեղինակության ապահովման անհրաժեշտությամբ, քանի որ պաշտոնատար անձի գործողությունները կարող են էապես ազդել հասարակական իրավակարգի վրա⁴։

Նշված հանցանքների առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ քրեական օրենքով պահպանվող հասարակական հարաբերություններին վնաս պատճառելը հնարավոր է դառնում անձի կողմից որոշակի պաշտոնական կամ ծառայողական կարգավիճակ ունենալու պարագայում։ Այլ կերպ ասած՝ քննարկվող հանցագործությունների զգալի մասի կատարումը անմիջականորեն կապված է իշխանական լիազորությունների, պաշտոնական դիրքի կամ հանրային ծառայության գործառնությունների իրականացումից բխող հնարավորությունների օգտագործման հետ։

Քրեական իրավունքի տեսության մեջ պաշտոնատար անձ հասկացության սահմանման հետ

կապված հարցերը ավանդաբար համարվել են վիճահարույց։ Այս խնդիրն էլ ավելի արդիական է դարձել Հայաստանի Հանրապետության քրեական օրենսդրության բարեփոխումներից՝ ՀՀ նոր քրեական օրենսգրքի ընդունումից հետո։

ՀՀ նախկին քրեական օրենսգրքի 308-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝

«Սույն գլխում պաշտոնատար անձինք են՝

1) մշտապես, ժամանակավորապես կամ առանձին լիազորությամբ իշխանության ներկայացուցչի գործառնություններ իրականացնող անձինք։

2) պետական մարմիններում, տեղական ինքնակառավարման մարմիններում, դրանց կազմակերպություններում, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերում, Հայաստանի Հանրապետության այլ գործերում և զինվորական միավորումներում մշտապես, ժամանակավորապես կամ առանձին լիազորությամբ կազմակերպական-տնօրինչական, վարչատնտեսական գործառնություններ իրականացնող անձինք»։

Հոդվածի ձևակերպումից անմիջապես նկատվում է, որ նախկինում պաշտոնատար անձի՝ որպես հանցագործության սուբյեկտի բնորոշումը հիմնականում բխեցվում էր վերջինի գործառնության 3 առանձնահատկություններից՝ կապված կազմակերպական-տնօրինչական, վարչատնտեսական կամ իշխանության ներկայացուցչի լիազորությունների իրականացման հետ։ Պաշտոնատար անձի սահմանման գործառնության մոտեցումը նախկինում (մինչև հիմա) գերակշռում էր ինչպես Հայաստանի Հանրապետության, այնպես էլ մի շարք հետխորհրդային պետությունների տեսական և օրենսդրական աղբյուրներում։

Իշխանության ներկայացուցչի գործառնություններ իրականացնող պաշտոնատար անձանց լիազորությունների կապակցությամբ առավել տարածված տեսական մոտեցումն այն է, որ վերջինները իրենցից ծառայական կախվածություն չունեցող, իրենց ծառայողական ենթակայության տակ չգտնվող անձանց նկատմամբ սահմանված կարգով օժտված են կարգադրիչ լիազորություններով⁵։

Կազմակերպական-տնօրինչական գործառնություններն իրականացվում են պաշտոնատար անձի ենթակայության ներքո գտնվող ծառայողների նկատմամբ։ Դրանք դրսևորվում են կազմակերպության և նրա աշխատակիցների գործունեության ղեկավարումով։ Որպես կանոն, այդպիսի գործառնությունները կապված են աշխատողների աշխատանքային պարտականությունների սահմանման, կադրային կազմի ձևավորման, խրախուսման միջոցների և կարգապահական տույժերի կիրառման հետ⁶։

Վարչատնտեսական գործառնությունները առավելապես փոխկապակցված են տարբեր հիմնարկների և պետական մարմինների հաշվեկշիռներում

գտնվող նյութական արժեքների, գույքի, դրամական միջոցների տնօրինման, պահպանության, օգտագործման, փոխանցման, ստացման, կառավարման և մամուլատիպ այլ լիազորությունների իրականացման հետ:

ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը 2013թ. հոկտեմբերի 18-ի թիվ ԼԴ/0207/01/12 գործով որոշմամբ արտահայտել է համանման իրավական դիրքորոշում՝ արձանագրելով նաև, որ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ծառայողներին պետական ծառայության դեմ ուղղված հանցագործությունների սուբյեկտ դիտելու համար էական նշանակություն ունի նաև այն հանգամանքը, թե արդյոք նրանք օժտված են իրավական նշանակություն ունեցող, իրավահարաբերություններ առաջացնող, դադարեցնող կամ փոփոխող գործողություններ կատարելու լիազորությամբ: (...) Ջուտ մասնագիտական գործառույթներ իրականացնող՝ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ծառայողները պետական ծառայության դեմ ուղղված հանցագործությունների սուբյեկտ չեն հանդիսանում: Սակայն, եթե նշված անձինք օժտված են նաև կազմակերպական-տնօրինչական կամ վարչատնտեսական լիազորություններով, ապա, այդ լիազորություններն իրականացնելիս հանդիսանում են պետական ծառայության դեմ ուղղված հանցագործությունների սուբյեկտ:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի այս դիրքորոշումն ակնհայտորեն միտված է պաշտոնատար անձի լիազորությունների իրական բովանդակության բացահայտմանը, հանրային կառավարման մեխանիզմում նրա դերի որոշմանը, պաշտոնատար անձի ձևական իրավական կարգավիճակի և փաստացի իրականացվող գործառույթների տարանջատմանը:

Այսպիսով, պաշտոնատար անձի հատկանիշների ճիշտ սահմանումը ունի ոչ միայն տեսական, այլև էական գործնական նշանակություն՝ անմիջականորեն ազդելով քրեական պատասխանատվության սահմանների և հանրային ծառայության շահերի դեմ ուղղված հանցագործությունների ճիշտ որակման վրա:

Հայաստանի Հանրապետության գործող քրեական օրենսգիրքը նախատեսում է քննարկվող հանցագործությունների սուբյեկտների առավել մանրամասն կանոնակարգում, ինչը վկայում է օրենսդրի՝ համապատասխան արարքների կատարման համար քրեական պատասխանատվության ենթակա անձանց շրջանակն առավել հստակ սահմանելու ձգտման մասին: Նշված օրենսդրական փոփոխություններով էլ պայմանավորված է պաշտոնատար անձի հատկանիշների նոր տեսական վերաիմաստավորման, ինչպես նաև պաշտոնատար անձանց, հանրային ծառայողների և հանրային ծառայության շահերի դեմ ուղղված հանցա-

գործությունների այլ սուբյեկտների տարանջատման անհրաժեշտությունը:

Գործող ՀՀ քրեական օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի 20-րդ կետի համաձայն՝

«պաշտոնատար անձ՝

ա. հանրային ծառայող, հանրային պաշտոն զբաղեցնող անձ, պետական, պետական կառավարման համակարգի, տեղական ինքնակառավարման մարմնի, պետության կամ համայնքի կողմից ստեղծված ոչ առևտրային կազմակերպության կամ հիմնարկի անունից հանդես գալու լիազորություն ունեցող կամ դրանց անունից իրավունք, պարտականություն կամ պատասխանատվություն առաջացնող գործառույթներ իրականացնող անձ,

բ. այլ պետության հանրային իշխանության ոլորտում, օրենսդիր, գործադիր կամ դատական իշխանության ոլորտում մշտապես, ժամանակավորապես կամ հատուկ լիազորությամբ պաշտոն զբաղեցնող կամ ծառայություն իրականացնող կամ այդ կառույցի անունից հանդես գալու լիազորություն ունեցող անձ կամ իրավունք, պարտականություն կամ պատասխանատվություն առաջացնող գործառույթներ իրականացնող անձ,

գ. միջազգային կամ վերապետական հանրային կազմակերպությունում կամ կառույցում մշտապես, ժամանակավորապես կամ հատուկ լիազորությամբ պաշտոն զբաղեցնող կամ ծառայություն իրականացնող կամ նշված կազմակերպության կամ կառույցի անունից հանդես գալու լիազորություն ունեցող անձ կամ դրանց անունից իրավունք, պարտականություն կամ պատասխանատվություն առաջացնող գործառույթներ իրականացնող անձ,

դ. միջազգային կամ վերապետական միջազգային կազմակերպության ներկայացուցչական մարմնի կամ նման գործառույթ իրականացնող կառույցի ներկայացուցիչ,

ե. միջազգային դատարանում մշտապես, ժամանակավորապես կամ հատուկ լիազորությամբ պաշտոն զբաղեցնող կամ ծառայություն իրականացնող կամ դատարանի անունից հանդես գալու լիազորություն ունեցող անձ կամ դրա անունից իրավունք, պարտականություն կամ պատասխանատվություն առաջացնող գործառույթներ իրականացնող անձ,

զ. այլ պետության կամ միջազգային դատարանի երդվյալ ատենակալ: »

Գործող կարգավորման շրջանակում նախևառաջ ուշադրություն է գրավում սուբյեկտային լայն կազմը: Օրենսդիրը պաշտոնատար անձանց շարքին դասում է ոչ միայն ներազգային պետական ծառայողներին, այլև՝ օտարերկրյա պետությունների, միջազգային և վերազգային կազմակերպությունների, ինչպես նաև միջազգային դատական հաստատությունների հանրային իշխանության ոլորտում գործունեություն իրակա-

նացնող սուբյեկտներին: Նման մոտեցումը մեծապես պայմանավորված է կոռուպցիայի դեմ պայքարի ոլորտում Հայաստանի Հանրապետության միջազգային-իրավական պարտավորություններով և հանրային ծառայության պատշաճ քրեաիրավական պաշտպանության ապահովման անհրաժեշտությամբ՝ անկախ համապատասխան սուբյեկտի ներազգային պետական համակարգում գործունեություն իրականացնելուց:

Հաշվի առնելով օրենսդրական սահմանման ծավալները՝ սույն հոդվածի շրջանակում նպատակահարմար է անդրադառնալ միայն «ա» ենթակետին, այսպես.

Օրենսդրական սահմանման մեջ օգտագործվող «հանրային ծառայող» և «հանրային պաշտոն զբաղեցնող անձ» հասկացությունները չեն բնորոշվում ՀՀ քրեական օրենսգրքով, այլ բացահայտվում են «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածում, որի համաձայն՝

«1. Հանրային ծառայությունը հանրային իշխանության մարմիններին Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ և օրենքներով վերապահված լիազորությունների իրականացումն է, որն ընդգրկում է պետական ծառայությունը, համայնքային ծառայությունը և հանրային պաշտոնները:

(...)

5. Հանրային ծառայության պաշտոնն արժանիքահեն, կարիերային առաջընթացով բնութագրվող, քաղաքական չեզոքություն, քաղաքական զսպվածություն և մասնագիտական գործունեություն պահանջող հաստիքային միավոր է, որը նախատեսված է պետական ծառայության առանձին տեսակների համար նախատեսված պաշտոնների անվանացանկով կամ համայնքային ծառայության պաշտոնների անվանացանկով:

6. Հանրային ծառայության պաշտոն զբաղեցնող կամ օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով պետական կամ համայնքային ծառայության կադրերի համապատասխան ռեզերվում գտնվող անձը համարվում է հանրային ծառայող »:

Այսպիսով, նշված հոդվածի տեքստից ակնհայտ է, որ հանրային ծառայությունն իրենից ենթադրում է մեկ ամբողջություն՝ բաղկացած 3 մասերից, որոնք են՝ պետական ծառայությունը, համայնքային ծառայությունը և հանրային պաշտոնները: Առաջին երկուսը «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված են տեսակների մակարդակով, օրինակ՝ քաղաքացիական, դիվանագիտական, մաքսային, տեղական ինքնակառավարման և այլն: Նշված ծառայությունների պաշտոնների անվանացանկը նախատեսված է առանձին ոլորտային օրենքներով և հենց այդ անվանացանկերով նախատեսված պաշտոն զբաղեցնող անձինք, «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ

օրենքի 3-րդ հոդվածի 5-րդ մասի ուժով համարվում են հանրային ծառայության պաշտոն զբաղեցնող, որն էլ իր հերթին հանդիսանում է «հանրային ծառայող» հասկացության բնորոշումը:

Հանրային պաշտոնները, չնայած հանրային ծառայության պաշտոն (նույն ինքը՝ հանրային ծառայող) հասկացության հետ ունեցած նմանությանը, թվարկված են ոչ թե ոլորտային օրենքներով, այլ՝ «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ գլխում: Նշված պաշտոնների ցանկը սպառնիչ է և դրանում ներառված են պետական ապարատի համար առավել կարևորություն ներկայացնող պաշտոնատար անձինք:

Այսպիսով, քրեական օրենքում օգտագործվող «հանրային ծառայող» և «հանրային պաշտոն զբաղեցնող անձ» հասկացությունների բացատրական հիմքը հանդիսանում է «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքը և այս հասկացությունները հստակ են՝ չնայած առաջին հայացքից թվացող կրկնությանը:

ՀՀ քրեական օրենսգիրքը պաշտոնատար անձ է դիտարկում նաև պետության կամ համայնքի կողմից ստեղծված ոչ առևտրային կազմակերպության կամ հիմնարկի անունից հանդես գալու լիազորություն ունեցող անձին: Նման պայմաններում հարց է առաջանում՝ ինչ կլինի այն դեպքում, եթե պետությունը ստեղծի առևտրային կազմակերպություն կամ հանդես գա՝ որպես դրա բաժնետեր: Օրենքի այսպիսի ձևակերպման արդյունքում ստեղծվել է մի իրավիճակ, որ առևտրային կազմակերպությունում պետության անունից հանդես գալու իրավագործություն ունեցող անձը, անկախ իր գործառնությունների բնույթից, անարդարացիորեն դուրս է մնացել պաշտոնատար անձանց սուբյեկտային կազմից: Ընդ որում նմանատիպ կազմակերպության աշխատակիցը չի կարող համարվել նաև հանրային ծառայող կամ հանրային պաշտոն զբաղեցնող անձը, քանի որ ինչպես նշվեց, այս պաշտոնների տեսակները և անվանացանկերը հստակ նախատեսված են օրենքով, բացի այդ, «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքն արգելում է հանրային ծառայողներին և պաշտոնատար անձանց պաշտոն զբաղեցնել առևտրային կազմակերպությունում: Այսպիսի օրենսդրական տարբերակումը հանգեցնում է քրեական պատասխանատվության ակնհայտ անհամաչափության, քանի որ պետական ոչ առևտրային կազմակերպության տնօրենը ենթակա է պատասխանատվության հանրային ծառայության դեմ ուղղված հանցագործությունների խիստ պատժաչափերով, մինչդեռ միլիոնավոր բյուջետային միջոցներ կառավարող պետական մասնակցությամբ առևտրային ընկերության ղեկավար կազմի անդամը առավել մեծ հանրային վտանգավորություն ունեցող արարքի համար լավագույն դեպքում պատասխանատվության կեն-

քարկվի առևտրային կազմակերպություններում ինչ որ հանցանքի համար, ինչը ենթադրում է անհամեմատ մեղմ պատժաչափեր և քրեական հետապնդման իրականացման այլ կարգ:

Քրեական օրենսգրքի պաշտոնատար անձ հասկացության հաջորդ խնդրահարույց հատվածը վերաբերվում է «դրանց» դերանվանը, քանի որ կառուցվածքային առումով, մասնավորապես՝ հոդվածում «դրանց» դերանվան տեղադիրքից ելնելով, առերևույթ տպավորություն է ստեղծվում, որ «դրանց» դերանունը վերաբերվում է «ոչ առևտրային կազմակերպության»-ն ու «հիմնարկ»-ին և չի վերաբերվում պետական կառավարման համակարգին, տեղական ինքնակառավարման մարմնին, պետությանը կամ համայնքին, ուստի այս առումով հոդվածի ձևակերպումը հստակ չէ և կարող է առաջացնել տարրնկալում: Հարկ է նշել, որ «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 16-րդ հոդվածը չի կարող լուծել այս խնդիրը, քանի որ «կամ» շաղկապի և «ստորակետ» կետադրական նշանի վերաբերյալ հոդվածում տեղ գտած մեկնաբանությունները¹² վերաբերվում են իրավաբանական պայմաններին, այլ ոչ թե՝ սուբյեկտային կազմի թվարկությանը, որի հետ գործ ունենք քննարկվող իրավիճակում:

Քրեական օրենսգրքի պաշտոնատար անձ հասկացության հաջորդ խնդրահարույց հատվածը վերաբերվում է «անունից հանդես գալու լիազորություն» արտահայտությանը, որը խիստ գնահատողական է՝ պաշտոնատար անձ հասկացության սահմանման համատեքստում: Նշվածն առավել ակնհայտ է դառնում հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ իրավունք, պարտականություն կամ պատասխանատվություն առաջացնող գործառույթները օրենքը տարանջատում է պետության անունից հանդես գալու լիազորությունից: Նման պայմաններում հարց է առաջանում՝ եթե անձի գործառույթները չեն առաջացնում իրավունք, պարտականություն կամ պատասխանատվություն, այլ վերջինը ընդամենը իրականացնում է իրավահարաբերության այլ մասնակիցների վրա էական ազդեցություն չթողնող մեխանիկական կամ մասնագիտական աշխատանք, ապա արդյոք կարելի է ենթադրել, որ անձը հանդես է գալիս պետության անունից և հանդիսանում է պաշտոնատար անձ: Այսպիսով, օրենքը չի սահմանում պետության անունից հանդես գալ լիազորության ազդեցության նվազագույն բնույթը, ծավալները, հետևանքները, ինչը գործնականում թողնում է լայն մեկնաբանության հնարավորություն:

Եզրակացություններ

Կատարված վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ Հայաստանի Հանրապետության գործող քրեական օրենսգիրքը էականորեն փոխել

է պաշտոնատար անձի՝ որպես հանրային ծառայության շահերի դեմ ուղղված հանցագործությունների հատուկ սուբյեկտի սահմանման մոտեցումը: Ի տարբերություն նախկինում գործող մոդելի, որը հիմնականում հիմնված էր գործառության չափանիշների վրա, ժամանակակից քրեական օրենսդրությունն ամրագրել է հատկանիշների ավելի բարդ և տարբերակված համակարգ, որտեղ պաշտոնատար անձի քրեաիրավական կարգավիճակը պայմանավորվում է կարգավիճակային, ներկայացուցչական և գործառության լիազորության համադրությամբ, սակայն նշված տարրերի ոչ լիարժեք հստակեցվածությունը մի շարք դեպքերում առաջացնում է իրավական անորոշություն, որը կարող է ազդեցություն ունենալ հանրային ծառայության շահերի դեմ ուղղված հանրային վտանգավոր արարքներին տրվող իրավական գնահատականի վրա: Ներկա պայմաններում անձի ձևական իրավական կարգավիճակը միշտ չէ, որ համապատասխանում է նրա կողմից փաստացի իրականացվող լիազորությունների բնույթին: Այս կապակցությամբ առանձնահատուկ նշանակություն է ձեռք բերում կոնկրետ անձի լիազորությունների ծավալի, նրա կողմից իրականացվող գործառույթների բնույթի, ինչպես նաև հանրային-իշխանական գործառույթների իրականացման մեջ նրա մասնակցության աստիճանի ճիշտ որոշումը:

Կատարված վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ խնդրահարույց են «պաշտոնատար անձ» սահմանման մեջ պետության մասնակցությամբ առևտրային կազմակերպություններում պաշտոն զբաղեցնող անձանց չներառելը, սահմանման մեջ օգտագործվող «դրանց» դերանվան կիրառման շրջանակը, ինչպես նաև «անունից հանդես գալու լիազորություն» արտահայտության բովանդակությունն ու սահմանները:

Ելնելով վերոգրյալից՝ առաջարկվում է կատարել «պաշտոնատար անձ» հասկացության օրենսդրական սահմանման խմբագրական և բովանդակային փոփոխություններ, մասնավորապես՝ հստակեցնել «անունից հանդես գալու» լիազորության էությունն ու չափորոշիչները, պաշտոնատար անձանց շարքին դասել նաև պետության մասնակցությամբ առևտրային կազմակերպություններում պաշտոն զբաղեցնող անձանց, ինչպես նաև խմբագրական փոփոխությունների միջոցով հստակեցնել սահմանման մեջ տեղ գտած «դրանց» դերանվան կիրառման շրջանակը:

- ¹ Савин, В. В. (2014). Субъект должностного преступления (вопросы квалификации). Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева, УДК: 343 ББК: 67.4, 1(80), 142–149.
- ² ՀՀ քրեական օրենսգրքի 20-րդ հոդվածի 1-ին մաս
- ³ ՄԳՈ-882, 11 մայիսի, 2010 թ, 7-րդ կետ
- ⁴ Кузнецова, К. А. (2023). Должностное лицо как субъект преступления в уголовном праве. Вестник науки, 3(5), 399–404.
- ⁵ Кахраманов, Ф. Г., Верченко, Н. И. (2021). Должностное лицо как специальный субъект преступления. Аллея науки, УДК 34, 1(3), 518–522
- ⁶ Пономарева, В. А., Гришин, Д. А. (2019). Должностное лицо как специальный субъект преступления. Вестник науки, 1(2), 136–139.
- ⁷ Иванов, А. М. (2009). Должностное лицо органа местного самоуправления как субъект должностных преступлений. Пробелы в российском законодательстве, (3), 22–24.
- ⁸ ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի՝ 2013թ. հոկտեմբերի 18-ի թիվ ԼԳ/0207/01/12 գործով որոշում:
- ⁹ Девяткова, Е. Е. (2016). Должностное лицо как специальный субъект преступления. Вестник магистратуры, 3(4), 106–108.
- ¹⁰ Գործող ՀՀ քրեական օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի 20-րդ կետ:
- ¹¹ «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդված:
- ¹² «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 16-րդ հոդված:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Գործող ՀՀ քրեական օրենսգրք
2. 2003թ. խմբագրության ՀՀ քրեական օրենսգրք
3. ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի՝ 2013թ. հոկտեմբերի 18-ի թիվ ԼԳ/0207/01/12 գործով որոշում
4. «Հանրային ծառայության մասին» ՀՀ օրենք
5. «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենք
6. ՄԳՈ-882, 11 մայիսի, 2010թ.
7. Девяткова, Е. Е. Должностное лицо как специальный субъект преступления. Вестник магистратуры, (2016), 3(4), 106–108.
8. Иванов, А. М. Должностное лицо органа местного самоуправления как субъект должностных преступлений. Пробелы в российском законодательстве, 2009, (3), 22–24.
9. Кахраманов, Ф. Г., Верченко, Н. И. Должностное лицо как специальный субъект преступления. Аллея науки, 2021, УДК 34, 1(3), 518–522.
10. Кузнецова, К. А. Должностное лицо как субъект преступления в уголовном праве. Вестник науки, 2023, 3(5), 399–404.
11. Пономарева, В. А., Гришин, Д. А. Должностное лицо как специальный субъект преступления. Вестник науки, 2019, 1(2), 136–139.
12. Савин, В. В. Субъект должностного преступления (вопросы квалификации). Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева, 2014, УДК: 343 ББК: 67.4, 1(80), 142–149.

References

1. Gorcogh HH qreakan orens-girk' [Criminal Code of the RA]. (In Armenian)
2. 2003 tvakani xmbagrutyany HH qreakan orens-girk' [Criminal Code of the RA, 2003 edition]. (In Armenian)
3. HH Vchrabek datarani 2013 tvakani hoktemberi 18-i tiv LD/0207/01/12 gorcov voroshum [Decision of the RA Court of Cassation No. LD/0207/01/12 dated October 18, 2013]. (In Armenian)
4. "Hanrayin carayutyany masin" HH orenk' [Law of the RA "On Public Service"]. (In Armenian)
5. "Normativ iravakan akteri masin" HH orenk' [Law of the RA "On Normative Legal Acts"]. (In Armenian)
6. SDO-882, 11 mayisi, 2010 t. [Decision of the Constitutional Court No. 882, May 11, 2010]. (In Armenian)
7. Devyatkov, E. E. Dolzhnostnoye litso kak spetsial'nyy sub'yekt prestupleniya [Official as a special subject of crime]. Vestnik magistratury [Bulletin of the magistracy], 2016, 3(4), 106–108. (In Russian)
8. Ivanov, A. M. Dolzhnostnoye litso organa mestnogo samoupravleniya kak sub'yekt dolzhnostnykh prestupleniy [Official of a local self-government body as a subject of official crimes]. Probely v rossiyskom zakonodatel'stve [Gaps in Russian legislation], 2009, (3), 22–24. (In Russian)
9. Kakhramanov, F. G., Verchenko, N. I. Dolzhnostnoye litso kak spetsial'nyy sub'yekt prestupleniya [Official as a special subject of crime]. Alleya nauki [Alley of Science], 2021, UDK 34, 1(3), 518–522. (In Russian)
10. Kuznetsova, K. A. Dolzhnostnoye litso kak sub'yekt prestupleniya v ugovnom prave [Official as a subject of crime in criminal law]. Vestnik nauki [Bulletin of Science], 2023, 3(5), 399–404. (In Russian)
11. Ponomareva, V. A., Grishin, D. A. Dolzhnostnoye litso kak spetsial'nyy sub'yekt prestupleniya [Official as a special subject of crime]. Vestnik nauki [Bulletin of Science], 2019, 1(2), 136–139. (In Russian)
12. Savin, V. V. Sub'yekt dolzhnostnogo prestupleniya (voprosy kvalifikatsii) [Subject of official crime (qualification issues)]. Vestnik Volzhskogo universiteta im. V.N. Tatishcheva [Bulletin of the V.N. Tatishchev Volga University], 2014, UDK: 343 ББК: 67.4, 1(80), 142–149. (In Russian)

РЕЗЮМЕ

Должностное лицо как субъект преступления: некоторые проблемные вопросы

Статья посвящена уголовно-правовому анализу понятия «должностное лицо» как специального субъекта преступлений против интересов публичной службы, предусмотренных Уголовным кодексом Республики Армения. Автором проанализированы определения, содержащиеся как в ранее действовавшем, так и в действующем Уголовном кодексе Республики Армения. Вместе с тем основным объектом исследования выступают понятия, используемые в подпункте «а» пункта 20 части 1 статьи 3 действующего Уголовного кодекса РА, в частности содержание формулировок «публичный служащий», «лицо, занимающее публичную должность», «полномочие выступать от имени государства или общины» и «функции, порождающие права, обязанности или ответственность».

Обосновывается, что действующее законодательное регулирование связывает уголовно-правовой статус должностного лица с совокупностью нескольких элементов, однако недостаточная определённости указанных элементов в ряде случаев порождает правовую неопределённость.

Научная новизна темы обусловлена тем, что в действующем Уголовном кодексе Республики Армения понятие должностного лица было существенно изменено по сравнению с формулировками ранее действовавшего законодательства.

Результаты исследования могут быть использованы в теоретических изысканиях в области науки уголовного права и в правоприменительной практике, учитывая, что толкование признаков должностного лица непосредственно влияет на квалификацию преступлений против интересов публичной службы.

Ключевые слова: Специальный субъект преступления, должностное лицо, публичный служащий.

Arman Alikhanyan

PhD Candidate in Law

SUMMARY

The Public Official as a Subject of Crime: Selected Issues

The article is devoted to a criminal-law analysis of the concept of an “official” as a special subject of crimes against the interests of public service provided for by the Criminal Code of the Republic of Armenia. The author analyzes the definitions contained in both the former and current Criminal Codes of the Republic of Armenia. However, the primary object of the study is the concepts set forth in subparagraph “a” of paragraph 20 of Part 1 of Article 3 of the current Criminal Code of the Republic of Armenia, specifically the content of the terms “public servant,” “person holding a public office,” “authority to act on behalf of the state or municipality,” and “functions giving rise to rights, duties, or liabilities.”

The article substantiates that the current legislative regulation conditions the criminal-law status of an official on a combination of several elements; however, the insufficient clarity of these elements leads to legal uncertainty in a number of cases.

The scientific novelty of the study stems from the fact that the concept of an official has been substantially revised under the current Criminal Code of the Republic of Armenia compared to the formulations in the previous legislation.

The findings of the study can be applied to theoretical research in criminal law science and law enforcement practice, given that the interpretation of the attributes of an official directly affects the legal qualification of crimes against the interests of public service.

Key words: Special subject of a crime, official, public servant.

Բնագիրը ներկայացվել է 10.07.2026թ.

Ընդունվել է տպագրության 12.08.26թ.

ԱՐԹՈՒՐ ԱՐՄԵՆԱԿՅԱՆ

Ճարտարապետության և շինարարության Հայաստանի
ազգային համալսարան, Էկոնոմիկայի, իրավունքի և
կառավարման ամբիոնի ասիստենտ,
տնտեսագիտության թեկնածու

ԼԻԼԻԹ ՍՈՒՐԱԴՅԱՆ

Ճարտարապետության և շինարարության Հայաստանի
ազգային համալսարան, Էկոնոմիկայի իրավունքի և
կառավարման ամբիոնի ասիստենտ,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՍԱՐՄՆԻ ԿՈՂՄԻՑ ՏՐՎՈՂ ՆԱԽԱԶԳՈՒՇԱՅՈՒՄԸ ՈՐՊԵՍ ԿԱՌՈՒՅԱՊԱՏՈՒՄԸ ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆ ՔԱՂԱՔԱՇԻՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ ՍԱՀՄԱՆՎԱԾ ԺԱՄԿԵՏՆԵՐՈՒՄ ՉԱՎԱՐՏԵԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՆԱԽԱՊԱՅՄԱՆ

Հոդվածում քննարկվում է վարչական մարմնի կողմից տրվող գրավոր նախազգուշացման իրավական բնույթը՝ որպես քաղաքաշինական նորմերով սահմանված ժամկետներում շինարարությունը չավարտելու արձագանքման մեխանիզմի առանցքային տարր և վարչական պատասխանատվության օրինական կիրառման պայման: Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության հիման վրա ուսումնասիրության մեջ վերլուծվում է քաղաքաշինական գործունեության ընթացքում ժամկետների խախտման համար վարչական պատասխանատվության վերաբերյալ դրույթի (ՀՀ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի 154 / 154.1 հոդվածներ) և քաղաքաշինական կարգավորման համակարգում գրավոր նախազգուշացման կանոնների («Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդված) փոխկապակցվածությունը:

Հատուկ ուշադրություն է դարձվում համեմատական-իրավական համատեքստին (մասնավորապես՝ Ֆրանսիայի և Իսպանիայի որոշ ինքնավար համայնքների մոտեցումներին), որը ցույց է տալիս կարգավորման մոդելների տարբերակվածությունը՝ նախազգուշացման պարտադիր փուլից մինչև ժամկետն անցնելու փաստի առավելապես ձևական արձանագրումը: Հոդվածի հիմնական մասը վերաբերում է հայկական դատական պրակտիկայի էվոլյուցիային. այն մոտեցումից, ըստ որի նախազգուշացումը դիտարկվում էր որպես սանկցիայի կիրառման հետ կապ չունեցող հանգամանք (թիվ ՎԴ/1876/05/13 գործ, որը վերահաստատվել է թիվ ՎԴ/0453/05/18 գործում), մինչև դոկտրինալ առումով հիմնավորված այն հայեցակարգը, որը նախազգուշացումը ճանաչում է որպես պատասխանատվության պարտադիր նյութաիրավական նախապայման (թիվ ՎԴ/1533/05/20 գործ): Հոդվածում հիմնավորվում է, որ այս կողմից մեկնաբանությունն ամրապնդում է համաչափության, իրավական որոշակիության և վարչական կիրառման պրակտիկայի կանխատեսելիության սկզբունքները՝ ձևավորելով աստիճանական արձագանքման մոդել, որի նպատակն է կանխել անբարենպաստ հետևանքները և ապահովել շինարարության ավարտը:

Հիմնաբառեր- քաղաքաշինական գործունեություն, շինարարության ժամկետներ, գրավոր նախազգուշացում, վարչական պատասխանատվություն, համաչափություն, իրավական որոշակիություն, դատական պրակտիկա, Հայաստանի Հանրապետություն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Կառուցապատումը (կառուցումը, վերակառուցումը և (կամ) քանդումը) հանդիսանում է քաղաքաշինական գործունեության խստագույն կանոնակարգված տեսակ, որն իրականացվում է քաղաքաշինական նորմերով, շինարարական թույլտվություններով և տարածքային պլանավորման փաստաթղթերով սահմանված կարգով, տեխնիկական պահանջներով և ժամկետներով: Իր էությամբ կա-

ռուցապատումն իրենից ներկայացնում է շինարարական (տարածական, տեխնիկատնտեսական) աշխատանքների ամբողջություն՝ ուղղված նոր քաղաքաշինական օբյեկտի ստեղծմանը, առկա օբյեկտի կառուցվածքային կամ որակական փոփոխմանը կամ վերջինիս ֆիզիկական վերացմանը: Կառուցապատումն առավել լայն իմաստով, սակայն, ավելին է, քան պարզապես շինարարական աշխատանքների ամբողջությունը և իրենից ներկայաց-

նում է տարածական, իրավական, տեխնիկական և տնտեսական բազմաթիվ ասպեկտներ ունեցող բարդ գործընթաց:

Կառուցապատումը համապատասխան քաղաքաշինական գործունեության համար սահմանված քաղաքաշինական նորմերով նախատեսված ժամկետներում իրականացնելը բխում է քաղաքաշինական գործունեության ժամանակային կարգավորման ընդհանուր տրամաբանությունից և ուղղված է այնպիսի հիմնարար նպատակների կենսագործմանը, ինչպիսիք են՝ հողային ֆոնդերի նպատակային օգտագործումը, քաղաքաշինական գործընթացների շարունակականության ապահովումը, տարածքային պլանավորման փաստաթղթերով ամրագրված զարգացման ուղղությունների իրագործումը, կառուցապատման և հարակից ենթակառուցվածքների ներդաշնակ համադրումը, քաղաքաշինական միջավայրի (և ընդհանուր առմամբ՝ միջավայրի գեղագիտական տեսքի) կազմակերպվածությունը, համայնքային սեփականություն հանդիսացող տարածքների գործառնական ամբողջականության պահպանումը, քաղաքաշինական գործունեության նկատմամբ կանխատեսելիության բարձրացումը, ինչպես նաև անավարտ («սառեցված») կառուցապատումներով պայմանավորված անորոշությունների վերացումը:

Այսպիսով, ակներև է, որ կառուցապատումը քաղաքաշինական նորմերով նախատեսված ժամկետներում սկսելը, իրականացնելն ու ավարտելը դուրս են «կառուցապատող-պետություն» հարաբերությունների նեղ շրջանակից և իրենց նշանակությամբ գործնականում առավելապես առնչվում են հարաբերությունների ավելի լայն շրջանակի շահերին՝ ազդելով համայնքային կյանքի կազմակերպման, տարածքների օգտագործման իրավական ռեժիմի կայունության, ինչպես նաև հարակից սուբյեկտների օրինական շահերի իրացման վրա²:

Այս է պատճառը, որ կառուցապատումը համապատասխան քաղաքաշինական գործունեության համար սահմանված ժամկետներում չավարտելու համար տարբեր պետություններում սահմանված են կանխարգելիչ նպատակ հետապնդող պատասխանատվության և ներգործության բազմաբնույթ իրավական մեխանիզմներ, որոնք ներառում են վարչարարություն իրականացնող սուբյեկտի նախազգուշացումը³, ժամկետի երկարաձգման իրավական հնարավորության տրամադրումը՝ որոշակի պայմանների պահպանմամբ⁴, շինարարական գործունեության սահմանափակումը կամ դադարեցումը⁵, շինարարության թույլտվության գործողության դադարեցումը կամ ուժը կորցրած ճանաչումը⁶ և այլն:

Հայաստանի Հանրապետությունում Քաղաքաշինության կոմիտեի առաջարկությամբ ՀՀ օրենսդիրը որդեգրել է նմանօրինակ հանգամանք-

ներում վարչական ներգործության միջազգայնորեն ընդունված «ստանդարտից» էականորեն տարբերվող լուծում, որն արտահայտված է «Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ» օրենսգրքի՝ «Կառուցապատումը համապատասխան քաղաքաշինական գործունեության համար սահմանված քաղաքաշինական նորմերով նախատեսված ժամկետներում չավարտելը» վերտառությամբ 154-րդ հոդվածում՝ համաձայն որի՝ «Կառուցապատումը՝ կառուցումը, վերակառուցումը և (կամ) քանդումը, համապատասխան քաղաքաշինական գործունեության համար սահմանված քաղաքաշինական նորմերով նախատեսված ժամկետներում չավարտելը՝ առաջացնում է տուգանքի նշանակում (...)»:

Այսպիսով, հայաստանյան օրենսդիրը, սահմանափակ թվով այլ պետությունների (օր.՝ Ֆրանսիա) և ինքնավար համայնքների (մայրաքաղաքային նշանակությամբ Մարդիդ համայնք, Վալենսիա համայնք) օրինակով, սահմանել է, որ կառուցապատումը նախատեսված ժամկետներում չավարտելը որպես հետևանք առաջին հերթին առաջացնում է վարչական պատասխանատվություն՝ տուգանքի նշանակմամբ: Օրենսդրական նախաձեռնության հեղինակ ՀՀ կառավարությունը ինչպես սույն օրենսդրական կարգավորումը, այնպես էլ կառուցապատումը համապատասխան քաղաքաշինական գործունեության համար սահմանված քաղաքաշինական նորմերով նախատեսված ժամկետներում չավարտելու առնչությամբ մի շարք առավել խստացված նորմատիվային կարգավորումները՝ պայմանավորում է Հայաստանի տարբեր տարածաշրջաններում և առաջին հերթին մայրաքաղաք Երևանում տիրող «սառեցված» շինարարությունների խնդրով՝ հղում կատարելով որոշ լրագրողական հետաքննությունների և հանրային մեծ հնչեղություն ունեցող օրինակների («Երիտասարդական պալատ, Սարալանջի 1», «Նախկին «Սևան» հյուրանոցի տարածք, Վազգեն Սարգսյան 1», «Աբովյան 4 հասցեում գտնվող փոստրակ», «Բաղրամյան 37 և 39 հասցեների փոստրակ», «Կասկադ համալիրի վերնամասի լքված շինհրապարակ» և այլն):

Այսուհանդերձ, քննարկվող իրավախախտման համար սահմանված վարչական պատասխանատվության հարցը չի կարող դիտարկվել քաղաքաշինական օրենսդրության մաս կազմող նորմերից և քաղաքաշինական գործունեության նկատմամբ կիրառվող վարչարարության ընդհանուր տրամաբանությունից մեկուսի: Այս համատեքստում, մասնավորապես, առանձնահատուկ նշանակություն ունի «Քաղաքաշինության մասին» օրենքի 23-րդ հոդվածով նախատեսված կարգավորումը, որի համաձայն՝ «(...) նախատեսված ժամկետներում կառուցապատումը չավարտվելու դեպքում շինարարության թույլտվություն տվող մարմինը պար-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տավոր է գրավոր նախագուշացնել կառուցապատողին՝ առաջարկելով վերջինիս կամ երկարաձգել շինարարության բույլտվությամբ սահմանված ժամկետը և այդ երկարաձգված ժամկետում ավարտել կառուցապատումը, կամ օտարել սեփականության իրավունքով իրեն պատկանող քաղաքաշինական գործունեության օբյեկտը»։ Նշված կարգավորումը հստակորեն արտահայտում է օրենսդրի այն մոտեցումը, ըստ որի՝ կառուցապատման ժամկետների խախտման նկատմամբ վարչարարության արձագանքը պետք է ունենա աստիճանական բնույթ, և նախևառաջ ուղղված լինի իրավախախտման հնարավոր հետևանքների կանխարգելմանը, ինչպես և կառուցապատման գործընթացի վերջնարդյունքի ապահովմանը։

Գործնականում, սակայն, առաջ է գալիս առանցքային հարցադրում այն մասին, թե արդյոք «Քաղաքաշինության մասին» օրենքի 23-րդ հոդվածով նախատեսված գրավոր նախագուշացման բացակայության պայմաններում իրավաչափ է «Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ» օրենսգրքի 154-րդ հոդվածով նախատեսված վարչական պատասխանատվության կիրառումը։ Այլ կերպ ասած, արդյոք վարչական մարմնի կողմից կառուցապատողին չնախագուշացնելն ինքնին բացառում է վարչական պատասխանատվության հնարավորությունը։

Սույն հոդվածը վերաբերելի միջազգային փորձի, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությամբ նպատակ է հետապնդում հանգամանորեն հասցեագրել «Քաղաքաշինության մասին» օրենքի 23-րդ հոդվածի և «Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ» օրենսգրքի 154-րդ հոդվածի փոխկապակցվածության և փոխպայմանավորվածության դիլեման՝ պատասխանելով այն հարցին, թե արդյոք վարչական մարմնի կողմից օրենքով սահմանված ընթացակարգով նախագուշացում չտրամադրելը կարող է համարվել կառուցապատումը համապատասխան քաղաքաշինական գործունեության համար սահմանված քաղաքաշինական նորմերով նախատեսված ժամկետներում չավարտելու համար սահմանված վարչական պատասխանատվությունը բացառող հանգամանք։

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտության իրականացման ընթացքում կիրառվել են ինչպես համագիտական (տրամաբանական վերլուծություն, համադրում, ինդուկցիա և դեդուկցիա), այնպես էլ հատուկ իրավաբանական գիտաճանաչողական մեթոդներ։ Մասնավորապես, «Քաղաքաշինության մասին» օրենքի և Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ օրենսգրքի համապատասխան նորմերի փոխկապակցվածությունը վերհանելու նպատակով օգտագործվել է

իրավական նորմերի համակարգային և նպատակային (տելեոլոգիական) մեկնաբանման մեթոդը։

Միևնույն ժամանակ, խնդրո առարկա ինստիտուտի վերաբերյալ միջազգային փորձն ուսումնասիրվել է համեմատական-իրավական վերլուծության միջոցով, ինչը հնարավորություն է տվել բացահայտելու գրավոր նախագուշացման կիրառման միջազգային տարաբնույթ մոդելները և դրանց նյութաիրավական տրամաբանությունը։

Հետազոտության առանցքային էմպիրիկ հենքի՝ դատական պրակտիկայի ուսումնասիրության համար կիրառվել են պատմաիրավական և ֆորմալ-դոգմատիկ (նորմատիվ) մեթոդները։ Սրանց համակցմամբ ուսումնասիրվել է ՀՀ վճռաբեկ դատարանի նախադեպային որոշումների էվոյուցիան, ինչը թույլ է տվել ցույց տալ վարչական նախագուշացման իրավական բնույթի և վարչական պատասխանատվության նախապայմանների վերաբերյալ դատական մեկնաբանությունների դոկտրինալ տրանսֆորմացիան՝ ֆորմալ-դիսպոզիտիվ ընկալումից մինչև համաչափության սկզբունքի վրա հիմնված նյութաիրավական մոդելի ձևավորում։

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐ

Նախագուշացումը՝ որպես կառուցապատումը սահմանված ժամկետներում չավարտելու իրավախախտման նկատմամբ ներգործության կիրառման պայման տարբեր երկրների նյութական իրավունքի և դատական պրակտիկայի համատեքստում

Վարչական մարմնի կողմից տրվող նախագուշացման կառուցակարգը տարբեր պետությունների նյութական իրավունքում ձևավորվել է որպես վարչական պատասխանատվությանը կամ սահմանված այլ պատասխանատվության միջոցների կիրառմանը նախորդող կամ այն պայմանավորող իրավական մեխանիզմ, որի նպատակն է ապահովել կառուցապատողի ոչ իրավաչափ վարքագծի հնարավոր լավարկումը՝ նախքան պատժիչ ներգործության միջոցների կիրառումը։ Իրավունքի դոկտրինում այս մոտեցումը հիմնավորվում է վարչական պատասխանատվության համաչափության և աստիճանականության սկզբունքներով, իսկ դատական պրակտիկայում՝ վարչարարության արդարության պահանջով։

Քաղաքաշինական իրավունքում նախագուշացման դերը առավել հստակ արտահայտված է **Ֆրանսիայի Հանրապետությունում**։ Թեև *Code de l'urbanisme*-ի («Քաղաքաշինության օրենսգիրք») L.480-4 հոդվածը⁹ թույլ է տալիս շինարարական բույլտվությամբ սահմանված պարտավորությունների, այդ թվում՝ ժամկետների խախտման համար ուղղակիորեն կիրառել վարչական տույժ, այսուհանդերձ Ֆրանսիայի դատական պրակտիկան

հետևողականորեն շեշտում է, որ վարչական մարմինը պարտավոր է նախապես պարզել կառուցապատողի վարքագծի բնույթը և վերջինիս հնարավորություն ընձեռել կամավոր կերպով վերացնելու գոյություն ունեցող խախտում(ներ)ը:

Դատարանները նման գործերում, որպես կանոն, գնահատում են՝ արդյոք կառուցապատողը տեղեկացված է եղել թույլտվությամբ սահմանված ժամկետների խախտման իրավական հետևանքների մասին և արդյոք վարչական մարմինը գործել է ոչ թե բացառապես պատժիչ, այլ կարգավորիչ տրամաբանությամբ: Այդ համատեքստում նախազգուշացումը դիտարկվում է որպես կիրառվելիք վարչական պատժի համաչափության ապահովման գործիք: Այսպես, օրինակ, Ֆրանսիայի Պետական խորհուրդը 2025 թվականի հուլիսի 24-ի Avis N° 503768 եզրակացությամբ արձանագրել է, որ քաղաքաշինական իրավախախտումների պարագայում վարչական պատասխանատվության կիրառումը հնարավոր է միայն նախապես արձանագրված իրավախախտման և պատշաճ նախազգուշացման պայմաններում¹⁰:

Իսպանիայի Թագավորության որոշ ինքնավար համայնքների (Մադրիդ, Վալենսիա, Կատալոնիա) քաղաքաշինական օրենսդրությամբ քննարկվող նախազգուշացման ինստիտուտը հաճախ ունի նորմատիվային ամրագրում: Օրինակ՝ Մադրիդ և Վալենսիա ինքնավար համայնքներում գործող քաղաքաշինական նորմերը կառուցապատումը շինարարության թույլտվությամբ սահմանված ժամկետներում չավարտելը որակում են որպես «քաղաքաշինական իրավախախտում» (խալ.՝ infracción urbanística) և միևնույն ժամանակ վարչական մարմիններին պարտավորեցնում են ենթադրյալ իրավախախտ սուբյեկտին ծանուցել խախտման առկայության մասին՝ խախտումը վերացնելու համար լրացուցիչ ժամկետի սահմանմամբ կամ առանց դրա:

Մասնավորապես, մայրաքաղաքային նշանակությամբ Մադրիդ ինքնավար համայնքի «Հողի մասին» օրենքով նախատեսված է, որ եթե կառուցապատումը չի իրականացվում շինարարական թույլտվությամբ սահմանված ժամկետներում, վարչական մարմինը նախաձեռնում է թույլտվության գործողության դադարեցման կամ ուժը կորցրած ճանաչման գործընթաց/ընթացակարգ (caducidad de la licencia)? Նշված վարչարարությունը կարող է իրականացվել միայն այն դեպքում, երբ կառուցապատողը նախապես ծանուցվել է ժամկետների խախտման փաստի վերաբերյալ և նրան տրամադրվել է իր դիրքորոշումը ներկայացնելու և խախտումը վերացնելու իրական հնարավորություն՝ վարչական վարույթում լսված լինելու իրավունքի իրացման շրջանակում (derecho de audiencia):

Վալենսիայի ինքնավար համայնքում քաղաքաշինական բնույթի իրավահարաբերությունները կարգավորվում են «Տարածքային պլանավորման, քաղաքաշինության և լանդշաֆտի» մասին օրենքով: Վերջինիս համաձայն՝ շինարարական թույլտվությամբ սահմանված ժամկետների խախտումը կարող է առաջացնել վարչական պատասխանատվություն, սակայն վարչական մարմինները պարտավոր են նախապես արձանագրել խախտման փաստը, ծանուցել կառուցապատողին և սահմանել խախտումը վերացնելու լրացուցիչ ժամկետ:

Վալենսիայի ինքնավար համայնքի Բարձրագույն արդարադատության դատարանն այս առնչությամբ ձևակերպել է կայուն նախադեպային պրակտիկա առ այն, որ քաղաքաշինական օրինականության վերականգնման վարույթի շրջանակներում նախնական նախազգուշացումը (ծանուցումը) և օրինականացման համար ժամկետի տրամադրումը հանդիսանում են պարտադիր ընթացակարգային նախապայմաններ: Մասնավորապես, 2022 թվականի ապրիլի 13-ի STSJ CV 1556/2022 (գործ N° 299/2020) գործով կայացրած վճռում դատարանը նշել է, որ մինչև շահագրգիռ անձին երկամսյա ժամկետի մատով օրինականացման պահանջ ներկայացնելը վարչական մարմինը չի կարող սկսել օրինականության վերականգնման գործընթաց՝ սահմանափակվելով միայն ժամանակավոր (կանխարգելիչ) միջոցների կիրառմամբ: Դատարանի գնահատմամբ, նախնական միջոցներ (ինչպիսին է նաև ծանուցումը) չգործադրելու պարագայում վարչարարական միջամտությունը դառնում է վաղաժամ, խախտում է ենթադրյալ իրավախախտ սուբյեկտի վարույթի ընթացքում լսված լինելու և պաշտպանության իրավունքի մաս կազմող հիմնարար երաշխիքները, և կարող է հանգեցնել արդեն իսկ կայացված վարչական ակտի իրավաչափության կորստին՝ որպես անհամաչափ և ընթացակարգային առումով արատավոր միջամտություն¹¹:

Կատալոնիայի քաղաքաշինական օրենսդրությամբ նույնպես ամրագրված է այն մոտեցումը, ըստ որի՝ կառուցապատման համար սահմանված ժամկետների խախտման դեպքում վարչական մարմինները նախ և առաջ պարտավոր են կիրառել կարգավորիչ և վերականգնողական միջոցներ՝ նախքան պատժիչ ներգործության անցնելը: Կատալոնիայի վերաբերելի դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ նման գործերում գնահատման է ենթակա այն հանգամանքը, թե որքանով է կառուցապատողն իրական հնարավորություն ունեցել իր վարքագիծը համապատասխանեցնելու քաղաքաշինական նորմերի պահանջներին¹²:

Միևնույն ժամանակ, իրավունքի որոշ ներպետական համակարգերում, որտեղ կառուցապատ-

տուճը սահմանված ժամկետներում չավարտելն ինքնին չի որակվում որպես վարչական իրավախախտում (օրինակ՝ Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետություն, Նիդերլանդների Թագավորություն), նախագուշացման ինստիտուտը հանդես է գալիս ոչ թե որպես տույժի/պատժի նախապայման, այլ որպես թույլտվության ժամկետի երկարաձգման կամ դրա ուժի կորստի վերաբերյալ վարչարարական ընթացակարգի բաղկացուցիչ մաս:

Այսուհանդերձ, առկա է նաև բոլորովին հակադիր մոտեցում (Իտալիայի Խորհրդարանական Հանրապետություն), որը բովանդակային առումով հիշեցնում է Հայաստանի Հանրապետության Վճռաբեկ դատարանի ՎԳ/0453/05/18 և ՎԳ/1876/05/13 վարչական գործերով արտահայտած դիրքորոշումները:

Իտալական քաղաքաշինական իրավունքում շինարարական թույլտվության ժամկետայնությունը դասական և կայացած ինստիտուտ է. շինարարության թույլտվությունը («permesso di costruire») այս երկրում անշեղորեն կապվում է կառուցապատման աշխատանքների սկզբի և նախանշված ավարտի հստակ ժամկետների հետ, որոնց չպահպանման իրավական հետևանքը դրսևորվում է ոչ թե վարչական տույժ(եր)ի կիրառմամբ, այլև թույլտվության գործողության կորստով («անարդյունավետության ճանաչման» ընթացակարգ) կամ ամբողջական դադարեցմամբ («decadenza» և «inefficacia»)? Եվ այսպես, Իտալիայի դատական պրակտիկայում՝ ի հակադրություն ֆրանսիական և իսպանական փորձի, ձևավորվել է այն մոտեցումը, որ թույլտվության ժամկետանց լինելու վերաբերյալ կազմված ակտը արդեն իսկ բավարար է խախտման փաստի արձանագրման համար, և այդ հանգամանքը, որպես նախապայման, չի ենթադրում ընթացակարգի մեկնարկի ծանուցում՝ «avviso di avvio del procedimento»: Այդ դիրքորոշման օրինակ է Ֆրիուլի-Վենետիկ Ջուլիա շրջանի Տարածաշրջանային վարչական դատարանի 2009 թվականի մարտի 12-ի որոշումը, որտեղ նշվում է, որ շինարարության չսկսման կամ չշարունակման հետևանքով թույլտվության անարդյունավետության (այսպես կոչված՝ «inefficacia»-ի) ճանաչումը չի հանդիսանում առանձին վարչական ներգործություն, այլ ոչ ավելին է, քան օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող փաստակազմի իրավական արձանագրում (քանի որ կառուցապատման սահմանման ժամկետներն ի սկզբանե սուբյեկտին հայտնի են)¹³:

Այսպիսով, միջազգային փորձի համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ վարչական մարմնի կողմից տրվող նախագուշացման ինստիտուտը կառուցապատումը սահմանված ժամկետներում չավարտելու պարագայում տարբեր պետությունների նյութական իրավունքի համակարգում և դատական պրակտիկայում ունի տարբեր իրավա-

կան տրամաբանություն: Առկա մեկնաբանությունների այսօրինակ բազմազանությունը, ինքնին, վկայում է այն մասին, որ նախագուշացման ինստիտուտի իրավական նշանակությունը պայմանավորված է ոչ թե կառուցապատման ժամկետների խախտման փաստով, այլ կոնկրետ իրավական համակարգի կողմից որդեգրված վարչաիրավական արձագանքի մոդելով, վարչական պատասխանատվության գործառնական ընկալմամբ և քաղաքաշինական քաղաքականության առաջնահերթություններով: Այդ հանգամանքը բացառում է նախագուշացման ինստիտուտի համընդհանուր և միատեսակ կիրառելիության հնարավորությունը և միաժամանակ պահանջում է, որ յուրաքանչյուր պետությունում դրա դերը գնահատվի տվյալ համակարգում գործող նորմերի համադրված մեկնաբանության և ձևավորված դատական պրակտիկայի լույսի ներքո:

Վարչական մարմնի կողմից տրվող նախագուշացումը որպես կառուցապատումը համապատասխան քաղաքաշինական գործունեության համար սահմանված ժամկետներում չավարտելու համար վարչական պատասխանատվության հիմնական նախապայման ՀՀ դատական պրակտիկայում

Հայաստանի Հանրապետության դատական պրակտիկայում կառուցապատումը համապատասխան քաղաքաշինական գործունեության համար սահմանված ժամկետներում չավարտելու հատկանիշներով վարչական պատասխանատվության կիրառման իրավական նախադրյալներին (պայմաններին) առնչվող առանցքային հարցադրումն առաջին անգամ համակարգված և առարկայորեն քննության առարկա է դարձվել ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի քաղաքացիական և վարչական պալատի 2014 թվականի նոյեմբերի 28-ի թիվ ՎԳ/1876/05/13 վարչական գործի շրջանակներում: Նշված գործով դատական ակտը առանձնանում է նրանով, որ Բարձր դատարանն այդ գործով առաջին անգամ ձևավորել և արտահայտել է դիրքորոշումներ, որոնք միտված էին կառուցապատման ժամկետների խախտման դեպքում վարչական պատասխանատվության կիրառման օրենսդրական հիմքերի համակարգային մեկնաբանությանը¹⁴:

Մասնավորապես, Վճռաբեկ դատարանը անդրադարձել է «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի և Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 154-րդ հոդվածի փոխկապակցվածության հարցին՝ նպատակ ունենալով բացահայտել, թե արդյոք վարչական մարմնի կողմից կառուցապատողին գրավոր նախագուշացնելու պարտականությունը կարող է ազդել վերջինիս նկատմամբ վարչական պատաս-

խանատվության կիրառման իրավաչափության վրա: Այս առումով դատարանի կողմից կատարված մեկնաբանությունը ոչ միայն լուծել է կոնկրետ վեճը, այլև նորմատիվ-մեկնաբանական նշանակություն է ստացել հետագա համանման գործերի համար՝ դառնալով դատարանների և վարչական մարմինների կողմից կիրառվող իրավական մոտեցումների ձևավորման ելակետ:

Վճռաբեկ դատարանը, վերլուծելով Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 154-րդ հոդվածի դիսպոզիցիան, արձանագրել է, որ տվյալ հոդվածով նախատեսված իրավախախտումը դրսևորվում է կառուցապատումը համապատասխան քաղաքաշինական գործունեության համար սահմանված նորմերով նախատեսված ժամկետներում չավարտելու փաստով, և այդ իրավախախտումը կատարված է համարվում տվյալ ժամկետի ավարտին հաջորդող օրը: Այսինքն՝ իրավախախտման կատարված լինելու փաստը պայմանավորված չէ հետագայում կառուցապատողի կողմից դրսևորված վարքագծով կամ թույլտվության ժամկետի երկարաձգման վերաբերյալ դիմում ներկայացնելու հանգամանքով: Միաժամանակ, հարկ է արձանագրել, որ Վճռաբեկ դատարանը սկզբունքորեն տարբերակել է «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածով նախատեսված նախազգուշացման ինստիտուտի և Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 154-րդ հոդվածով նախատեսված վարչական պատասխանատվության կիրառման հիմքերը: Դատարանի դիրքորոշման համաձայն՝ օրենքի 23-րդ հոդվածով նախատեսված նախազգուշացումը նպատակ ունի կարգավորել այն իրավահարաբերությունները, որոնք առաջանում են նախազգուշացումը ստանալուց հետո կառուցապատողի կողմից որոշակի պարտավորությունների չկատարման պարագայում, մասնավորապես՝ շինարարության թույլտվության ժամկետը երկարաձգելու վերաբերյալ վարչական մարմին չդիմելու կամ նոր սահմանված ժամկետում կառուցապատումը չավարտելու պարագաներում: Այս համատեքստում Վճռաբեկ դատարանը արձանագրել է, որ վարչական մարմնի կողմից նախազգուշացում ուղարկելու հանգամանքը չի կարող ազդել Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 154-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված իրավախախտման առկայության վրա, քանի որ վերջինս արդեն իսկ կատարված է համարվում ժամկետի ավարտի փաստի ուժով: Հետևաբար, կառուցապատողի կողմից նախազգուշացումից հետո կամ դրան զուգահեռ շինարարության թույլտվության ժամկետի երկարաձգման համար դիմելը չի վերացնում իրավախախտման փաստը և չի կարող հանդիսանալ վարչական պատասխանատվությունից ազատման կամ դրա հետաձգման հիմք:

Ի թիվս այլնի, Վճռաբեկ դատարանը, գնահատելով ստորադաս դատարանների մոտեցումները, եկել է այն եզրահանգման, որ վերջիններս սխալ են մեկնաբանել «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի դրույթները՝ դրանք կիրառելով որպես Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 154-րդ հոդվածով նախատեսված վարչական պատասխանատվության կիրառման նախապայման: Ըստ Վճռաբեկ դատարանի՝ վարչական մարմինը պարտավոր է արձագանքել իրավախախտման կատարման փաստին՝ անկախ այն հանգամանքից, թե կառուցապատողը հետագայում ինչ գործողություններ է ձեռնարկել թույլտվության ժամկետը երկարաձգելու ուղղությամբ:

Այսպիսով, նշված որոշմամբ Վճռաբեկ դատարանը ձևակերպել է նախադեպային իրավունք, ըստ որի՝ վարչական մարմնի կողմից տրվող նախազգուշացումը չի հանդիսանում վարչական պատասխանատվության կիրառման նախապայման: Մույն դիրքորոշումը հիմք է հանդիսացել կառուցապատումը սահմանված ժամկետներում չավարտելու վերաբերյալ վարչական պատասխանատվության հարցում ՀՀ դատական պրակտիկայի հետագա միատեսակեցման և կանխատեսելիության ապահովման համար:

Այդ իմաստով առանցքային նշանակություն ունի նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ՎԴ/0453/05/18 վարչական գործով 13.05.2022 թվականի որոշումը, որով Վճռաբեկ դատարանը վերահաստատել է, որ ստորադաս դատարանների կողմից Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 154.1-րդ հոդվածի 1-ին մասի մեկնաբանությունը հակասում է թիվ ՎԴ/1876/05/13 վարչական գործով 28.11.2014 թվականի որոշմամբ մույն նորմին տրված մեկնաբանությանը: Այսինքն՝ Վճռաբեկ դատարանը սույն գործով ոչ միայն անդրադարձել է մույն նորմի կիրառության հարցին, այլև այն դիտարկել է որպես օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման խնդիր՝ նախորդ դիրքորոշման հետ հակասությունը վերացնելու նպատակով¹⁵:

Այսպես, 2022 թվականին Վճռաբեկ դատարանը վերահաստատել է, որ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 154.1-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված իրավախախտման իրավաբանական կազմը դրսևորվում է կառուցապատումը սահմանված ժամկետներում չավարտելու փաստով, իսկ իրավախախտումը կատարված է համարվում տվյալ ժամկետի ավարտին հաջորդող օրը: Դատարանը միաժամանակ շեշտել է, որ իրավախախտման գնահատման տեսանկյունից վճռորոշ չէ իրավախախտումից հետո անձի դրսևորած վարքագիծը, և, մասնավորապես, ժամկետի երկարաձգման վերաբերյալ դիմում ներկա-

յացները չի վերացնում ժամկետի խախտման փաստը և չի կարող հանդես գալ որպես պատասխանատվությունից ազատող կամ պատասխանատվությունը հետաձգող հանգամանք: Մինևույն ժամանակ Վճռաբեկ դատարանը կրկին տարանջատել է «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածով նախատեսված գրավոր նախազգուշացման ինստիտուտի դերը և Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 154.1-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված վարչական տույժի կիրառման իրավական հիմքերը: Վճռաբեկ դատարանի մեկնաբանությամբ՝ 23-րդ հոդվածի կարգավորումները նախատեսում են վարչական պատասխանատվության կիրառման դեպքեր, որոնք դրսևորվում են նախազգուշացումից հետո կառուցապատողի կողմից այդ նախազգուշացման մեջ նշված վարքագծային պահանջների չկատարմամբ (օրինակ՝ ժամկետի երկարաձգման համար չդիմելը կամ նոր սահմանված ժամկետում կառուցապատումը չավարտելը և այլն), մինչդեռ 154.1-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված պատասխանատվությունը ծագում է հենց սահմանված ժամկետի ավարտի փաստով և ինքնուրույն իրավական հիմք ունի: Հետևապես, վարչական մարմնի կողմից «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածով նախատեսված նախազգուշացումն ուղարկելը կամ չուղարկելը, ինչպես նաև կառուցապատողի կողմից ժամկետի երկարաձգման դիմումներ կայացնելը, ըստ Վճռաբեկ դատարանի, չեն կարող ազդել 154.1-րդ հոդվածի 1-ին մասով պատասխանատվության կիրառելիության վրա:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ՎԴ/0453/05/18 վարչական գործով 13.05.2022 թվականի որոշումը, սակայն, նշանակալիորեն տարբերվում էր ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քաղաքացիական և վարչական պալատի 2014 թվականի նոյեմբերի 28-ի թիվ ՎԴ/1876/05/13 վարչական գործով որոշումից առաջին հերթին այն փաստով պայմանավորված, որ «նախազգուշացումը վարչական պատասխանատվության նախապայման չէ» մոտեցմանը զուգահեռ ի հայտ են եկել տարբերվող կոնցեպտուալ մոտեցումներ, որոնք արտահայտվել են հատուկ կարծիքների ձևով: Նշված որոշման առնչությամբ հատուկ կարծիքների առկայությունը, ինքնին, փաստում է, որ նույն իրավական դիրքորոշման վերահաստատման պայմաններում քննարկվող իրավական խնդիրը հայաստանյան դատական պրակտիկայի շրջանակներում չի կորցրել դոկտրինալ առումով վիճահարույց բնույթը:

Մասնավորապես, թիվ ՎԴ/0453/05/18 վարչական գործով 13.05.2022 թվականի որոշմանը կից ներկայացված հատուկ կարծիքներում դատարանի մի շարք դատավորներ սկզբունքային անհամաձայնություն են հայտնել մեծամասնության կողմից որդեգրված մոտեցման նկատմամբ՝ ընդգծելով, որ

«Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածով նախատեսված գրավոր նախազգուշացումը չի կարող դիտարկվել որպես զուտ տեխնիկական կամ երկրորդական վարչարարական գործողություն: Հակառակը՝ հատուկ կարծիքների հեղինակների մեկնաբանմամբ, օրենսդիրը հենց այդ նախազգուշացման միջոցով է սահմանել վարչական պատասխանատվության կիրառման աստիճանական և համաչափ մեխանիզմ, որով կառուցապատողին նախևառաջ ընձեռնվում է իրավախախտումը կամավոր կերպով վերացնելու իրական հնարավորություն:

Հատուկ կարծիքը հիմնավորվում է «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 6-րդ մասի բառացի և նպատակային մեկնաբանությամբ, ըստ որի՝ «շինարարության թույլտվություն տվող մարմինը գրավոր նախազգուշացում է կառուցապատողին՝ շինարարության թույլտվությամբ սահմանված ժամկետը երկարաձգելու և այդ ժամկետում կառուցապատումն ավարտելու կամ սեփականության իրավունքով իրեն պատկանող քաղաքաշինական գործունեության օբյեկտն օտարելու վերաբերյալ»: Հատուկ կարծիքում ընդգծվում է, որ օրենսդիրը վարչական պատասխանատվության կիրառումը պայմանավորել է հենց այդ պարտականության կատարմամբ: Այս տրամաբանությունը հատուկ կարծիքում հստակ ձևակերպվում է հետևյալ կերպ. «Վերոգրյալ իրավակարգավորումների վերլուծության արդյունքում պարզ է դառնում, որ վարչական մարմնի կողմից կառուցապատողին Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 154.1-րդ հոդվածի 1-ին մասի հիմքով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու համար անհրաժեշտ է հետևյալ պայմանների միաժամանակյա առկայությունը.

- կառուցապատողը շինարարության թույլտվությամբ նախատեսված ժամկետներում չի ավարտել կառուցապատումը,

- շինարարության թույլտվություն տվող մարմինը գրավոր նախազգուշացրել է կառուցապատողին՝ շինարարության թույլտվությամբ սահմանված ժամկետը երկարաձգելու և այդ ժամկետում կառուցապատումն ավարտելու կամ սեփականության իրավունքով իրեն պատկանող քաղաքաշինական գործունեության օբյեկտն օտարելու վերաբերյալ,

- գրավոր նախազգուշացումից հետո շինարարության թույլտվությամբ սահմանված ժամկետը երկարաձգելու և այդ ժամկետում կառուցապատումն ավարտելու կամ սեփականության իրավունքով իրեն պատկանող քաղաքաշինական գործունեության օբյեկտն օտարելու պահանջը կառուցապատողը չի կատարել:»:

Բացի այդ, հատուկ կարծիքում ուղղակի հղում է արվում իրավական նորմերի մեկնաբանման կանոններին՝ նշելով, որ ««Նորմատիվ իրավական

ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 41-րդ հոդվածի համաձայն՝ նորմատիվ իրավական ակտի նորմը մեկնաբանվում է՝ հաշվի առնելով նորմատիվ իրավական ակտն ընդունելիս այն ընդունող մարմնի նպատակը», ինչի արդյունքում եզրահանգվում է, որ օրենսդիրը «չի եղել միտված նրան, որ օրենքով սահմանված ժամկետներում կառուցապատումը չավարտվելու դեպքում կառուցապատողն անպայման և անմիջապես ենթարկվի վարչական պատասխանատվության»:

Վերջապես, հատուկ կարծիքն իր դիրքորոշումն արժեքաբանորեն կապում է սահմանադրական համաչափության սկզբունքի հետ՝ շեշտելով, որ օրենսդիրը «օրենսդրորեն նախատեսել է կառուցապատողին [...] գրավոր նախագուշացնելու շինարարության թույլտվություն տվող մարմնի պարտականությունը, որպիսի պարտականությունը կատարելու փաստով էլ պայմանավորել է վարչական պատասխանատվություն կիրառելու վերջինիս իրավունքի իրացումը»:

Ի վերջո, 2023 թվականի հունվարի 13-ի թիվ ՎԳ/1533/05/20 վարչական գործով որոշմամբ Վճռաբեկ դատարանը «իրավունքի զարգացման» իր գործառնության շրջանակներում անդրադառնում է միևնույն հարցադրմանը՝ ՎԻՎՕ 154.1-րդ հոդվածի և «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ և 23-րդ հոդվածների փոխկապակցված կիրառման հարցին՝ շեշտելով, որ ձևավորված նախորդ դիրքորոշումը ենթակա է վերանայման և հետագա զարգացման¹⁷:

Մասնավորապես, թիվ ՎԳ/1533/05/20 վարչական գործով 2023 թվականի հունվարի 13-ի որոշմամբ Վճռաբեկ դատարանը նախ և առաջ արձանագրում է, որ «...Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 154.1-րդ հոդվածի և «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ և 23-րդ հոդվածների կապակցությամբ առկա է իրավունքի զարգացման խնդիր»: Այնուհետև նույն որոշմամբ հստակ ձևակերպվում է հենց այն առանցքային հարցադրումը, որը նախկինում միատեսակ համարվում էր կայուն նախադեպային պրակտիկա. «արդյո՞ք շինարարության թույլտվությամբ սահմանված ժամկետում կառուցապատումը չավարտելու դեպքում կառուցապատողին Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 154.1-րդ հոդվածի 1-ին մասի հիմքով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու պարտադիր նախապայման է ... կառուցապատողին նախագուշացում տալը»:

Այս գործով, անդրադառնալով 2014 թվականին կիրառված մոտեցմանը, Վճռաբեկ դատարանը բառացի հիշեցնում է թիվ ՎԳ/1876/05/13 վարչական գործով 28.11.2014 թվականի դիրքորոշումը՝ ըստ որի՝ «... կառուցապատողին «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածով նախա-

տեսված նախագուշացում ուղարկելը չի կարող որևէ նշանակություն ունենալ ... կառուցապատողին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու հարցի լուծման համար»: Սակայն նույն որոշմամբ դատարանը ուղիղ նշում է վերանայման շարժառիթը՝ «*իրավակիրառ պրակտիկայի առանձնահատկություններով պայմանավորված՝ օրենսդիրը և առկա է նշված դիրքորոշումը վերանայելու և զարգացնելու անհրաժեշտություն*»:

Վճռաբեկ դատարանը նոր մոտեցման հիմքում դնում է նորմերի «համակարգային փոխկապակցվածության» գաղափարը՝ շեշտելով, որ ՎԻՎՕ 154.1-րդ հոդվածի 1-ին մասի «զանցակազմի բովանդակությունը պետք է բացահայտվի այս նորմերի համակարգային փոխկապակցվածության համատեքստում»: Այդ համակարգային վերլուծության արդյունքում դատարանը վերարտադրում է այն նույն կառուցվածքը, որը մինչ այդ նշմարվում էր հատուկ կարծիքների տրամաբանության մեջ՝ և արդեն որպես մեծամասնության վերջնական դիրքորոշում սահմանում է համատեղ պայմանների պահանջը՝ «Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 154.1-րդ հոդվածի 1-ին մասի հիմքով վարչական պատասխանատվության ենթարկելու համար անհրաժեշտ է հետևյալ պայմանների միաժամանակյա առկայությունը՝ ...»՝ ներառյալ գրավոր նախագուշացման և դրա պահանջը չկատարելու հանգամանքները:

Ամենաէականը՝ դատարանը ձևակերպում է նախկին մոտեցման հետ անհամատեղելի վերջնական հետևությունը՝ «անձը ... չի կարող վարչական պատասխանատվության ենթարկվել ինքնին շինարարության թույլտվությամբ սահմանված ժամկետում կառուցապատումը չավարտելու փաստի ուժով» և հավելում է, որ «շինարարության թույլտվություն տվող մարմինն իրավասու չէ անձին ենթարկել ... վարչական պատասխանատվության, քանի դեռ չի իրացրել «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի 6-րդ մասով սահմանված (...) գրավոր նախագուշացնելու իր լիազորությունը»: Ավելին, դատարանը բացահայտ վերջակետ է դնում վիճարկվող հարցին՝ «... կառուցապատողին (...) վարչական պատասխանատվության ենթարկելու պարտադիր նախապայման է (...) կառուցապատողին տրված նախագուշացումը»:

Այսպիսով, եթե 2014 թվականի որոշմամբ նախագուշացման ինստիտուտը դիտարկվում էր որպես պատասխանատվության կիրառման համար «որևէ նշանակություն» չունեցող հանգամանք, ապա 2023 թվականի որոշմամբ նույն հարցը լուծվում է հակադիր տրամաբանությամբ՝ նախագուշացումը դիտարկելով որպես «պարտադիր նախապայման»: Վճռաբեկ դատարանի մոտեցումների այսօրինակ զարգացումը նշանակալի է մաս

դոկտրինալ դիտանկյունից, քանի որ տվյալ հարցադրման համատեքստում հաստատում է, որ նախկինում հատուկ կարծիքներով արտահայտված կոնցեպտուալ հակադրությունը հետագայում կարող է դառնալ Վճռաբեկ դատարանի նոր միասնական մեկնաբանության առանցքը:

Այսպիսով, վարչական մարմնի կողմից կառուցապատողին ուղղվող գրավոր նախագգուշացման իրավաբանական բնույթի և դրա դերակատարության վերաբերյալ հայաստանյան դատական պրակտիկան անցել է զարգացման փուլային ուղի՝ պայմանավորված օրենսդրական նորմերի մեկնաբանության մեթոդաբանական փոփոխությամբ: Սկզբնական շրջանում նախագգուշացման ինստիտուտը դատական պրակտիկայում դիտարկվում էր որպես Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 154.1-րդ հոդվածով նախատեսված վարչական պատասխանատվության կիրառման նկատմամբ արտաքին և ինքնուրույն ազդեցություն չունեցող տարր, իսկ իրավախախտման կազմը բացահայտվում էր բացառապես շինարարության թույլտվությամբ սահմանված ժամկետի ավարտի փաստով:

Այդ մոտեցման շրջանակում վարչական պատասխանատվությունը ընկալվում էր որպես իրավախախտման փաստի ուղիղ հետևանք՝ անկախ վարչական մարմնի կողմից «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածով նախատեսված նախագգուշացման պարտականության կատարման հանգամանքից: Սակայն նման մեկնաբանությունը փաստացի հանգեցնում էր վարչական միջամտության աստիճանականության սկզբունքի անտեսմանը և կառուցապատողին վերապահված իրավական հնարավորությունների՝ մասնավորապես ժամկետի երկարաձգման իրավունքի, նորմատիվ բովանդակության արժեզրկմանը:

Հետագա դատական զարգացումները, հատկապես 2022 թվականի որոշմանն առնչվող հատուկ կարծիքները, բացահայտեցին տվյալ հարցի դոկտրինալ վիճահարույց բնույթը՝ վերականգնելով «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքի 23-րդ հոդվածի նյութաիրավական տրամաբանությունը: Հատուկ կարծիքներում նախագգուշացման ինստիտուտը մեկնաբանվեց որպես վարչական պատասխանատվության կիրառման համաչափ և փուլային մեխանիզմի առանցքային տարր, որը նախատեսված է կառուցապատողին իրավախախտումը կամավոր կերպով վերացնելու իրական հնարավորություն ընձեռելու համար:

Վճռաբեկ դատարանի 2023 թվականի դիրքորոշմամբ այդ դոկտրինալ հակադրությունը վերածվեց նոր միասնական մեկնաբանության, որի հիմքում դրվեց օրենսդրական նորմերի համակարգային փոխկապվածության սկզբունքը: Նախագգուշացումը ճանաչվեց որպես վարչական պատասխա-

նատվության կիրառման նյութաիրավական նախապայման, իսկ վարչական պատասխանատվության իրավաչափ իրացումը, ի թիվս այլնի, պայմանավորվեց վարչական մարմնի կողմից այդ պարտականության պատշաճ կատարմամբ:

Այս զարգացումը վկայում է պրակտիկ իրողությունների լույսի ներքո վարչական պատասխանատվության ինստիտուտի ընկալման խորքային փոփոխության մասին՝ այն տեղափոխելով ֆորմալ-դիսպոզիտիվ մոտեցումից դեպի համաչափության, կանխատեսելիության և հանրային-մասնավոր շահերի հավասարակշռման սկզբունքների վրա հիմնված նյութաիրավական մոդել:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Ամփոփելով իրականացված վերլուծությունը՝ կարող ենք եզրակացնել.

1. Կառուցապատումը համապատասխան քաղաքաշինական գործունեության համար սահմանված նորմերով նախատեսված ժամկետներում չավարտելը ՀՀ-ում չի սահմանափակվում միայն կառուցապատողի և վարչական մարմնի միջև իրավահարաբերությունների նեղ շրջանակով. այն անմիջականորեն ազդում է տարածքային պլանավորման արդյունավետության, համայնքային միջավայրի կազմակերպվածության, հողերի նպատակային օգտագործման և «սառեցված» շինարարություններով պայմանավորված քաղաքաշինական ու սոցիալ-տնտեսական ռիսկերի կառավարման վրա:

2. «Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ» օրենսգրքի 154-րդ (154.1) հոդվածով նախատեսված պատասխանատվության ինստիտուտը չի կարող կիրառվել «Քաղաքաշինության մասին» օրենքի 23-րդ հոդվածով սահմանված կարգավորումից անկախ, քանի որ վերջինս պարտադրում է շինարարության թույլտվություն տվող մարմնին՝ նախապես իրականացնել օրենքով նախատեսված գրավոր ծանուցում և կառուցապատողին տրամադրել համապատասխան վարքագծային ընտրանքներ (ժամկետի երկարաձգում կամ օբյեկտի օտարում): Հետևաբար 23-րդ հոդվածի պահանջները ձևավորում են պատասխանատվության կիրառման իրավաչափության նյութաիրավական նախադրյալները, որոնք էական նշանակություն ունեն վարչական պատասխանատվություն նախատեսող նորմի մեկնաբանման համատեքստում:

3. Միջազգային համեմատական փորձը (Ֆրանսիա, Իսպանիայի առանձին ինքնավար համայնքներ, Իտալիա և այլն) ցույց է տալիս, որ նախագգուշացման ինստիտուտի դերը քննվող հարցում համատարած և միատեսակ չէ. մի շարք իրավակարգերում նախագգուշացումը հանդես է գալիս որպես պարտադիր նախապայման հանրային ներգործության համար, իսկ այլ համակարգերում՝ որ-

պես ընթացակարգային, ոչ որոշիչ տարր կամ թույլտվության ռեժիմի փոփոխության (վավերականության կորստի, ժամկետների վերանայման) բաղադրիչ:

4. ՀՀ դատական պրակտիկայում նախագծուցման ինստիտուտի իրավական նշանակությունը ենթարկվել է փոփոխյալ գարգացման. սկզբում այն ընկալվել է որպես ՎԻՎՕ 154.1-րդ հոդվածով նախատեսված վարչական պատասխանատվության նկատմամբ «արտաքին» և «ոչ վճռորոշ» հանգամանք, այնուհետև՝ որպես նյութաիրավական իմաստով նշանակալի տարր, իսկ վերջնական արդյունքում՝ Վճռաբեկ դատարանի 2023 թվականի դիրքորոշմամբ ամրագրվել է որպես վարչական պատասխանատվության կիրառման պարտադիր նախապայման:

5. Նոր ձևավորված մեկնաբանության պայմաններում վարչական պատասխանատվության իրավաչափ կիրառումն այլևս պայմանավորված չէ միայն de facto ժամկետի խախտման հանգամանքով. այն ենթադրում է նաև շինարարության թույլտվություն տվող մարմնի կողմից կառուցապատողին՝ օրենքով սահմանված կարգով գրավոր նախագծուցման պարտավորության պատշաճ իրացում և այդ նախագծուցման մեջ ամրագրված վարքագծային (ժամկետի երկարաձգում, օբյեկտի օտարում և այլն) պահանջի չկատարում:

Միևնույն ժամանակ, նշված եզրակացություններից բխում են մի շարք օրենսդրական և իրավակիրառ պրակտիկային առնչվող առաջարկություններ, որոնք, մեր համոզմամբ, կարող են նպաստել քննարկվող ինստիտուտի կայացմանը, որոշակիացմանը և դրա նկատմամբ իրավական կանխատեսելիության բարձրացմանը:

1. ՎԻՎՕ 154.1-րդ հոդվածի և «Քաղաքաշինության մասին» օրենքի 23-րդ հոդվածի ներդաշնակեցում

Ներկա պահին նախագծուցման՝ որպես պատասխանատվության նախապայմանի դերը Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգում, որպես այդպիսին, սահմանափակվում է Վճռաբեկ դատարանի նախադեպային մեկնաբանությամբ: Այս հանգամանքն ինքնին ստեղծում է իրավական անորոշություն:

Առաջարկվում է ՎԻՎՕ 154.1-րդ հոդվածում, որպես իրավական նորմի հիպոթեզ, նորմատիվորեն ամրագրել, որ վարչական պատասխանատվությունն իրավաչափ կարող է համարվել միայն հետևյալ պայմանների առկայության պարագայում.

ա) առկա է շինարարության թույլտվությամբ սահմանված ժամկետը խախտելու փաստ, և

բ) շինարարության թույլտվություն տվող մարմինը նախապես իրականացրել է «Քաղաքաշինու-

թյան մասին» օրենքի 23-րդ հոդվածով նախատեսված գրավոր նախագծուցումը, և այդ նախագծուցման պահանջները չեն կատարվել:

Առաջարկի կենսագործման պարագայում Վճռաբեկ դատարանի նախադեպային պրակտիկայում առկա իրավական դիրքորոշումը կստանա հստակ նորմատիվ արտահայտություն՝ ապահովելով իրավական որոշակիություն և կանխատեսելիություն՝ ինչպես կառուցապատողների, այնպես էլ վարչարարություն իրականացնող սուբյեկտների համար:

2. Ծանուցման ընթացակարգային կարգավորում

Գործող օրենսդրությամբ «գրավոր նախագծուցում» հասկացությունը կոնկրետացված չէ: Մասնավորապես, բացահայտված չեն՝

- նախագծուցման բովանդակությանն առաջադրվող պարտադիր պահանջները (քաղաքաշինական նորմերով սահմանված ժամկետի ավարտի փաստ, խախտման իրավական գնահատական, հնարավոր հետևանքներ, իրավասու մարմնին դիմելու ժամկետներ և ձևեր),

- նախագծուցման մասին ծանուցման եղանակը (փոստային, էլեկտրոնային և այլն) և իրավաչափ համարվելու նվազագույն պահանջները,

- նախագծուցումից հետո կառուցապատողին տրամադրվելիք բարեխիղճ ժամկետների տրամաբանությունը,

- Կառուցապատումը համապատասխան քաղաքաշինական գործունեության համար սահմանված ժամկետներում չավարտելու վերաբերյալ ծանուցման բողոքարկելիությունը:

Մեր գնահատմամբ՝ առավել նպատակահարմար է ենթաօրենսդրական նորմատիվ իրավական ակտով սահմանել նախագծուցման նվազագույն ընթացակարգային պահանջները, որպեսզի վարչական մարմինների պրակտիկան համապատասխանի հետապնդվող նպատակներին:

3. Օբյեկտիվ անհնարինության և անհաղթահարելի ուժի ազդեցության գնահատումը

Գործող կարգավորումները բավարար չափով չեն տարբերակում այն դեպքերը, երբ ժամկետի խախտումը պայմանավորված է.

- ֆորս մաժորային (անհաղթահարելի ուժ) հանգամանքներով (պատերազմական իրավիճակ, բնական աղետ, համաճարակ և այլն),

- պետական կամ համայնքային առաջնահերթություն հանդիսացող նախագծերի դիմամիկ փոփոխություններով,

- վարչական մարմինների կողմից թույլտվությունների տրամադրման, համաձայնեցումների կամ տեխնիկական պայմանների ուղացմամբ կամ

թերացմամբ:

Առաջարկվում է՝

- քաղաքաշինական փաստաթղթերով սահմանված ժամկետներում կառուցապատումը չավարտելու առնչությամբ օրենսդրորեն ամրագրել օբյեկտիվ անհնարինության և ֆորս մաժորի վերապահումները՝ որպես պատասխանատվությունից ազատող կամ պատասխանատվությունը մեղմացնող հանգամանքներ,
- նախազգուշացման փուլում վարչական մարմնի համար սահմանել պոզիտիվ պարտավորություն՝ հանգամանքների իրական գնահատումը և ոչ թե ձևական արձանագրումը:

4. Իրավակիրառ պրակտիկայի միատեսակեցում և մեթոդական ուղղորդում

Նույնիսկ ամենալավ օրենսդրական լուծումները կարող են արդյունավետ դառնալ, եթե չեն ամրապնդվում միատեսակ իրավակիրառ պրակտի-

կայով: Այս առումով նպատակահարմար է՝

- քաղաքաշինության ոլորտի պատասխանատու մարմնի կողմից մշակել մեթոդական ցուցումներ և ուղեցույցներ, որոնք կհաստակեցնեն՝
- նախազգուշացման օրինակելի ձևը,
- ժամկետների երկարաձգման մասին դիմումների քննարկման չափանիշները,
- համաչափության գնահատման ներքին չափորոշիչները,
- ներդնել վիճակագրական հաշվառման և վերլուծության մեխանիզմ, որով կվերլուծվի՝
- քանի դեպքում է տրվել նախազգուշացում,
- քանի դեպքում է ժամկետը երկարացվել,
- քանի դեպքում է կիրառվել վարչական պատասխանատվություն,
- և ինչ մասնաբաժին ունեն «սառեցված» շինարարությունները դրանց համամասնությամբ:

¹ Kalfas, Dimitrios, Stavros Kalogiannidis, Fotios Chatzitheodoridis, and Ermelinda Toska. 2023. "Urbanization and Land Use Planning for Achieving the Sustainable Development Goals (SDGs): A Case Study of Greece." *Urban Science* 7, no. 2: 43. <https://doi.org/10.3390/urbansci7020043>

² United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat). *International Guidelines on Urban and Territorial Planning*. Nairobi: UN-Habitat, 2015. <https://unhabitat.org/international-guidelines-on-urban-and-territorial-planning>

³ UK Ministry of Housing, Communities & Local Government. "Ensuring Effective Enforcement." GOV.UK (guidance), section "What does a planning contravention notice do?" <https://www.gov.uk/guidance/ensuring-effective-enforcement>

⁴ France. Code de l'urbanisme, art. R*424-21 (version in force since Aug. 1, 2021). https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000043940372.

⁵ United Kingdom. Town and Country Planning Act 1990, Part VII (Stop notices) and Temporary Stop Notices (ss. 171E–171H).

• Stop notices (cross-heading): <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/8/part/VII/crossheading/stop-notices/enacted>

• Temporary stop notices (cross-heading): <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/8/part/VII/crossheading/temporary-stop-notices>

⁶ Georgia. Law of Georgia on Licences and Permits, Article 20(2)–(3), consolidated version. Retrieved from Matsne. <https://matsne.gov.ge/en/document/download/26824/94/en/pdf>

⁷ Tert.am. «Առաջարկվում է վարչական պատասխանատվության առավել խիստ միջոցներ սահմանել ապօրինի շինությունների իրավախախտումների համար»: Tert.am, 16 հունիսի 2023, <https://tert.am/am/news/2023/06/16/gov/3955017>

⁸ Ստեփանյան Շ. (2025). Երևանի «սառեցված» շինարարությունները. ում են պատկանում և ինչու չեն ավարտվում. CivilNet. <https://www.civilnet.am/news/824852/>

⁹ France, Code de l'urbanisme, art. L.480-4, Legifrance, accessed January 14, 2026, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006074075/

¹⁰ Conseil d'État (France), Avis, 24 July 2025, No. 503768 (discussion in *Le Moniteur*, "Urbanisme : le Conseil d'Etat livre de nouvelles précisions sur les constructions irrégulières," 20 November 2025).

¹¹ Tribunal Superior de Justicia de la Comunidad Valenciana (Sala de lo Contencioso-Administrativo, Sección 1ª). Sentencia no. 250/2022 (13 April 2022), recurso no. 299/2020, ROJ: STSJ CV 1556/2022, ECLI:ES:TSJCV:2022:1556, CENDOJ id. 46250330012022100209.

¹² Catalonia (Comunidad Autónoma). Decreto Legislativo 1/2010, de 3 de agosto, por el que se aprueba el Texto Refundido de la Ley de Urbanismo de Cataluña. Publicado en Boletín Oficial del Estado y Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya. Arts. 1, 199, 200

¹³ Tribunale Amministrativo Regionale per il Friuli Venezia Giulia (Italy), 12 March 2009, Permesso di costruire – Pronuncia di inefficacia per mancato inizio dei lavori, commentary by Francesco, published March 12, 2009, <https://www.diritto.it/la-pronuncia-di-inefficacia-della-concessione-edilizia-per-mancato-inizio-dei-lavori-e-una-pronuncia-dichiarativa-e-non-deve-essere-preceduta-dallavviso-di-avvio-del-procedimento/>.

¹⁴ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քաղաքացիական և վարչական պալատ. Արտաշես Մելիքյանն ընդդեմ Երևանի քաղաքապետարանի, որոշում, վարչական գործ թիվ ՎԳ/1876/05/13 (28 նոյեմբերի 2014 թ.). ARLIS. <https://www.arlis.am/hy/acts/95073/latest>

¹⁵ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քաղաքացիական և վարչական պալատ. Վրեժ Օհանյանն ընդդեմ Երևանի քաղաքապետարանի, որոշում, վարչական գործ թիվ ՎԳ/0453/05/18 (13 մայիսի 2022 թ.). ARLIS. <https://www.arlis.am/hy/acts/164530>

¹⁶ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի քաղաքացիական և վարչական պալատ (դատավորներ Ռ. Հակոբյան, Հ. Բեդկյան, Գ. Հակոբյան, Ա. Սկրտչյան). Հատուկ կարծիք՝ Վրեժ Օհանյանն ընդդեմ Երևանի քաղաքապետարանի գործով, վարչական գործ թիվ ՎԳ/0453/05/18 (13 մայիսի 2022 թ.). ARLIS. <https://www.arlis.am/hy/acts/164530>

ՀՀ վճռաբեկ դատարանի վարչական պալատ. Որոշում, վարչական գործ թիվ ՎԳ/1533/05/20 (13 հունվարի 2023 թ.). ARLIS. <https://www.arlis.am/hy/acts/181781>

Արտյուր Արմենյան

Национальный университет архитектуры и строительства Армении
Ассистент кафедры экономики, права и управления,
кандидат экономических наук

Լիլիթ Մուրադյան

Национальный университет архитектуры и строительства Армении
Ассистент кафедры экономики, права и управления,
кандидат юридических наук

РЕЗЮМЕ

Письменное предупреждение административного органа в системе условий привлечения к административной ответственности за нарушение сроков осуществления градостроительной деятельности

В статье исследуется правовая природа письменного предупреждения, выносимого административным органом, как ключевого элемента механизма реагирования на незавершение строительства в сроки, предусмотренные градостроительными нормами, и как условие правомерного применения административной ответственности. На материале законодательства Республики Армения анализируется соотношение нормы об административной ответственности за нарушение сроков осуществления градостроительной деятельности (ст. 154/154.1 Кодекса РА об административных правонарушениях) и предписаний о письменном предупреждении в системе градостроительного регулирования (ст. 23 Закона РА «О градостроительстве»). Отдельное внимание уделяется сравнительно-правовому контексту (в частности, подходам Франции и отдельных автономных сообществ Испании), демонстрирующему вариативность моделей: от обязательного предупредительного этапа до преимущественно формального фиксирования факта истечения срока.

Центральное место в работе занимает эволюция судебной практики РА: от позиции, в которой предупреждение трактовалось как не влияющее на применение санкции (дело № ВД/1876/05/13; подтверждение в деле № ВД/0453/05/18), к доктринально обоснованной концепции, признающей предупреждение обязательной материально-правовой предпосылкой ответственности (дело № ВД/1533/05/20). Обосновывается, что новое толкование укрепляет принципы соразмерности, правовой определенности и предсказуемости административного воздействия, формируя ступенчатую модель реагирования, ориентированную на предотвращение негативных последствий и достижение конечного результата строительства.

Ключевые слова: градостроительная деятельность; сроки строительства; письменное предупреждение; административная ответственность; соразмерность; правовая определенность; судебная практика; Республика Армения.

Artur Armenakyan

National University of Architecture and Construction of Armenia
Assistant Professor, Department of Economics, Law and Management
Candidate of Sciences in Economics

Lilit Muradyan

National University of Architecture and Construction of Armenia
Assistant Professor, Department of Economics, Law and Management
Candidate of Legal Sciences

SUMMARY***Written warning of an administrative authority within the system of conditions for imposing administrative liability for breach of time limits in urban planning activity***

The article examines the legal nature of a written warning issued by an administrative authority as a key element of the response mechanism to the failure to complete construction within the time limits prescribed by urban planning norms, and as a condition for the lawful imposition of administrative liability. Using the legislation of the Republic of Armenia, the study analyses the relationship between the provision on administrative liability for breach of time limits in urban planning activity (Articles 154/154.1 of the Code of the Republic of Armenia on Administrative Offences) and the rules on written warning within the system of urban planning regulation (Article 23 of the Law of the Republic of Armenia “On Urban Development”).

Particular attention is paid to the comparative-law context (notably the approaches of France and certain autonomous communities of Spain), which demonstrates the variability of regulatory models—from a mandatory warning stage to a predominantly formal recording of the fact that the time limit has expired. The core of the article addresses the evolution of Armenian judicial practice: from an approach in which the warning was treated as irrelevant to the application of a sanction (case No. VD/1876/05/13, reaffirmed in case No. VD/0453/05/18) to a doctrinally grounded concept recognising the warning as a mandatory substantive legal prerequisite for liability (case No. VD/1533/05/20). The article argues that this new interpretation strengthens the principles of proportionality, legal certainty, and predictability of administrative enforcement, shaping a stepwise response model aimed at preventing adverse consequences and ensuring the completion of construction.

Key words: urban development activity; construction time limits; written warning; administrative liability; proportionality; legal certainty; judicial practice; Republic of Armenia.

Բնագիրը ներկայացվել է 07.03.2026թ.
Ընդունվել է տպագրության 06.06.26թ.

ԱՐԹՈՒՐ ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ

Հայ-ռուսական համալսարանի իրավունքի տեսության և
սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի վարիչ,
ՀՀ կառավարման ակադեմիայի իրավունքի ամբիոնի պրոֆեսոր,
իրավաբանական գիտությունների դոկտոր,
ՀՀ վաստակավոր իրավաբան

ՔՐԵԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԸ ԿԱՐՃԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ ՕՐԻՆԱԿԱՆ ՈՒԺԻ ՄԵՋ ՄՏԱԾ ՈՐՈՇՄԱՆ ԹԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՏԿՈՒՄԸ

Հոդվածում վերլուծվում է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 207-րդ հոդվածի 13-րդ մասով նախատեսված՝ քրեական վարույթը կարճելու մասին օրինական ուժի մեջ մտած որոշման թերությունների (անհատակությունների և բացթողումների) լուծման մեխանիզմը: Հեղինակը տարանջատում է թերությունների շտկման ընդհանուր և հատուկ մեթոդները, քննարկում որոշման էությունը չփոփոխելու պայմանը, ինչպես նաև առանձին վերլուծում վարույթային ծախսերի բաշխման հետ կապված հարցերը: Անդրադարձ է կատարվում նաև օրենսդրական բացթողմանը՝ հսկող դատախազի որոշմանը շահագրգիռ անձանց ծանոթացնելու կարգի բացակայությանը:

Հիմնաբառեր - քրեական վարույթի կարճում, դատավարական որոշման թերություններ, անհատակությունների լուծում, բացթողումների վերացում, վարույթային ծախսերի բաշխում, հսկող դատախազ, օրինական ուժ, դատավարական անալոգիա:

Ներածություն

Նախաքննությունն ավարտվում է մեղադրական եզրակացություն կազմելով կամ վարույթը կարճելու մասին որոշում կայացնելով (դրանք և վարույթի նյութերը հսկող դատախազին հանձնելով), սակայն դրանով մինչդատական վարույթը չի եզրափակվում, քանի որ մեղադրական եզրակացությունը կամ վարույթը կարճելու մասին որոշումը վարույթի նյութերի հետ միասին դատախազին հանձնելուց հետո ծագում է մի ժամանակահատված, որի ընթացքում դատախազը և վարույթի մյուս մասնակիցներն իրականացնում են որոշակի դատավարական գործունեություն, և առաջանում են դատավարական հարաբերություններ:

Մինչդատական վարույթը, որպես համակարգ, բաղկացած է երկու հարաբերականորեն ինքնուրույն փուլերից՝ նախաքննության փուլից և նախաքննության արդյունքների դատախազական վերստուգման փուլից:

Նախաքննության արդյունքների դատախազական վերստուգման փուլը նախաքննության փուլի մաս չէ, քանի որ նախաքննության փուլն արդեն իսկ ավարտվել է, իսկ դատախազի այս ժամանակահատվածում իրականացվող գործունեությունը հաջորդում է նախաքննության փուլին: Ավելին՝ ՀՀ ՔրԴՕ 7-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետում ուղիղ նշված է, որ մեղադրական եզրակացությունը կամ քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումը քննիչից ստանալու պահից մինչև մեղադրական եզրակացությունը դատարան հանձնելը, քրեական վարույթը կարճելու մասին քննիչի որոշումը հաս-

տատելը կամ վարույթի նյութերը նախաքննության մարմին վերադարձնելը վարույթն իրականացնող մարմինը ոչ թե քննիչն է, այլ հսկող դատախազը:

Քրեական վարույթի որևէ ժամանակահատված (ընթացք) քրեական դատավարության փուլ է ճանաչվում՝ ելնելով առաջին հերթին դոկտրինում մշակված չափանիշներից՝ փուլի անմիջական խնդիր, սուբյեկտային կազմ, դատավարական ձևի առանձնահատկություն, փուլը եզրափակող ակտի առկայություն և այլն: Նախաքննության արդյունքների դատախազական վերստուգման փուլն օժտված է փուլերին հատուկ հատկանիշներով²:

Դատախազական վերստուգման փուլը, կախված վերստուգման օբյեկտից, իրականացվում է երկու ձևով՝

1) դատարանում մեղադրանք հարուցելու հարցի լուծման ձևով,

2) քրեական վարույթի կարճումը հաստատելու հարցի լուծման ձևով:

Քննարկվող հոդվածի համատեքստում կարևոր է քրեական վարույթի կարճումը հաստատելու հարցի լուծման ձևով դատախազական վերստուգման փուլի ավարտից հետո ծագող առանձին հարցերի քննարկումը:

Քրեական վարույթի կարճումը հաստատելու հարցի լուծման ձևով դրսևորվող դատախազական վերստուգման փուլը սկսվում է նախաքննության փուլի ավարտից հետո: Ավելի ճշգրիտ՝ այն սկսվում է քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումը վարույթի նյութերի հետ միասին քննիչից ստանալու պահից:

Քրեական վարույթի կարճումը հաստատելու հարցի լուծման ձևով դրսևորվող դատախազական վերստուգման փուլի վարույթն ավարտվում է հետևյալ որոշումներից մեկի ընդունմամբ.

1) քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումը հաստատելը, կամ

2) վարույթի նյութերը նախաքննության մարմին վերադարձնելը:

Քրեական վարույթի կարճումը հաստատելու հարցի լուծման ձևով դրսևորվող դատախազական վերստուգման փուլն ավարտվում է դատախազի կողմից քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումը հաստատելու պահին, այլ ոչ թե որոշման օրինական ուժի մեջ մտնելու պահին: Օրինական ուժի մեջ մտնելը տեղի է ունենում ավելի ուշ՝ բողոքարկման ժամկետը լրանալուց կամ բողոքարկումից հետո որոշումը վերջնականապես հաստատվելուց հետո (ՀՀ ՔրԴՕ 207-րդ հոդվածի 11-րդ մաս): Այսինքն՝ փուլն ավարտվում է դատախազի կողմից որոշում կայացնելու պահին, իսկ որոշման օրինական ուժի մեջ մտնելը տեղի է ունենում արդեն փուլի ավարտից հետո:

Քրեական վարույթի կարճումը հաստատելու հարցի լուծման ձևով դրսևորվող դատախազական վերստուգման փուլի ավարտից հետո (որոշումը հաստատումից մինչև օրինական ուժի մեջ մտնելը) ծագում են (կարող են ծագել) կազմակերպական կամ բողոքարկման վարույթներ, որոնք թեև դուրս են դատավարական փուլային համակարգից, բայց համարվում են քրեադատավարական ընդհանուր համակարգի մաս: Մասնավորապես.

1) Բողոքարկման վարույթը, որը ծագում է այն դեպքում, երբ վարույթի մասնավոր մասնակիցը համաձայն չէ դատախազի կողմից քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումը հաստատելու հետ: Այս դեպքում մասնավոր մասնակիցը կարող է բողոքարկել որոշումը վերադաս դատախազին (ՀՀ ՔրԴՕ 196-րդ հոդվածի 7-րդ մաս, 207-րդ հոդվածի 7-րդ մաս): Այս հարաբերությունները դատավարական են, սակայն ծագում են քրեական վարույթի կարճումը հաստատելու հարցի լուծման ձևով դրսևորվող դատախազական վերստուգման փուլի ավարտից հետո:

2) Տեղեկացման պարտականությունը, ըստ որի՝ քննիչը, դատախազի կողմից քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումը հաստատելուց հետո, վարույթի մասնավոր մասնակիցներին տեղեկացնում է կայացված որոշման մասին (ՀՀ ՔրԴՕ 207-րդ հոդվածի 7-րդ մասի և 196-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն): Տեղեկացումը տեղի է ունենում փուլի ավարտից հետո:

Ավելին, օրենքով նախատեսվել է նաև քրեական վարույթը կարճելու մասին օրինական ուժի մեջ մտած որոշման թերությունները հսկող դատախազի որոշմամբ լուծելու հնարավորություն, եթե

դրանց լուծումը չի փոխում որոշման էությունը (ՀՀ ՔրԴՕ 207-րդ հոդվածի 13-րդ մաս): Այս պարագայում նախաքննության արդյունքների դատախազական վերստուգման փուլն ավարտվել է, սակայն օրենքով հսկող դատախազին տրվել է դատավարական որոշում կայացնելու հնարավորություն:

Դոկտրինում քիչ ուշադրություն է դարձվում դատավարական ակտերում առկա անհստակությունների և բացթողումների շտկման հարցերին, իսկ առկա աշխատանքները վերաբերում են առավելապես դատական ակտերում առկա անհստակությունների շտկմանը, որը նաև պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ օրենսդրությամբ նախատեսված են միայն դատական ակտերի անհստակությունները շտկելու կառուցակարգեր:

Հետազոտության մեթոդաբանությունը

Սույն հոդվածի նպատակն է քրեական վարույթը կարճելու մասին օրինական ուժի մեջ մտած որոշման թերությունները շտկելու մասին ՀՀ ՔրԴՕ 207-րդ հոդվածի 13-րդ մասով նախատեսված կարգավորումների ֆորմալ դոգմատիկ վերլուծություն իրականացնելը:

Հետազոտության հիմնական մեթոդը ֆորմալ դոգմատիկ (իրավական) մեթոդաբանությունն է, որի շրջանակում կիրառվել են նաև իրավահամեմատական, իրավական նորմերի մեկնաբանման, համակարգային վերլուծության և անալոգիայի մեթոդները: Տվյալների հիմնական աղբյուրը ՀՀ ՔրԴՕ-ն է:

Հավաքված տվյալների վերլուծությունն իրականացվել է ֆորմալ-տրամաբանական եղանակով սույն օրենսդրական կարգավորումների բովանդակությունը, կառուցվածքը և դրանց փոխկապակցվածությունը բացահայտելու նպատակով:

Հետազոտության արդյունքները և քննարկումը

ՀՀ ՔրԴՕ 207-րդ հոդվածի 13-րդ մասով կարգավորվում են քրեական վարույթը կարճելու մասին օրինական ուժի մեջ մտած որոշման թերությունների (անհստակությունների և բացթողումների) լուծման հետ կապված հարցեր:

ՀՀ ՔրԴՕ 207-րդ հոդվածի 13-րդ մասի համաձայն՝ քրեական վարույթը կարճելու մասին օրինական ուժի մեջ մտած որոշման անհստակությունները լուծվում են հսկող դատախազի որոշմամբ, եթե դրանց լուծումը չի փոխում որոշման էությունը: Լուծման ենթակա են ապացույցների պահպանման կամ տնօրինման, գույքի արգելադրման, վարության ծախսերի բաշխման հարցերը, եթե քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշմամբ դրանք չեն լուծվել կամ հստակ չեն լուծվել:

Սույն կարգավորումը վերաբերում է բացառապես օրինական ուժի մեջ մտած քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշմանը, որի նպատակն է ապահովել իրավահարաբերությունների և անձանց

իրավական կարգավիճակների կայունությունը: Վարույթը կարճելու մասին որոշումը քրեական վարույթն եզրափակող (ավարտող) դատավարական ակտ է, ուստի օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո դրա վերացումը նշանակում է վարույթի նորոգում (ՀՀ ՔրԴՕ 207-րդ հոդվածի 12-րդ մաս), որի պարագայում կրկին ծագում են դատավարական հարաբերություններ, և որոշման կատարման գործընթացը խաթարվում է, քանի որ վերանում է կատարման իրավական հիմքը:

Վարույթը կարճելու որոշման մեջ անհատականությունները լուծելու նպատակով նախապատվություն է տրվել ոչ թե այդ որոշումը վերացնելու և վարույթը նորոգելու կառուցակարգին (ՀՀ ՔրԴՕ 207-րդ հոդվածի 12-րդ մաս), այլ քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշման մեջ հսկող դատախազի առանձին որոշմամբ անհատականությունները շտկելու (լուծելու) մեխանիզմին (ՀՀ ՔրԴՕ 207-րդ հոդվածի 13-րդ մաս): Վերջին դեպքում վարույթը կարճելու մասին որոշումը չի վերացվում, պահպանում է իր օրինական ուժը, և դրա կատարման գործընթացը չի ընդհատվում կամ խաթարվում: Ընդհակառակը, անհատականությունների լուծումը նպատակ ունի հստակեցնել որոշման բովանդակությունն այնպես, որ այն հնարավոր լինի կատարել առանց երկիմաստությունների՝ առանց կատարման ընթացքում լրացուցիչ խոչընդոտների առաջացման: Ենթադրենք, քրեական վարույթը կարճելու մասին օրինական ուժի մեջ մտած որոշմամբ նախատեսված է վերացնել գույքի արգելադրումը, սակայն որոշմամբ հստակ չի նշվել գույքն անհատականացնող հատկանիշը, հասցեն, կադաստրային ծածկագիրը: Այդ դեպքում հսկող դատախազն իր որոշմամբ կարող է լուծել այդ անհատականությունը՝ ճշգրտելով գույքի նկարագրությունը:

ՀՀ ՔրԴՕ 207-րդ հոդվածի 13-րդ մասում նախատեսված են քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշման թերությունների լուծման ընդհանուր և հատուկ ռեժիմներ: Ընդհանուր ռեժիմը վերաբերում է ցանկացած անհատականության լուծմանը՝ որոշման էությունը չփոփոխելու պայմանով (ՀՀ ՔրԴՕ 207-րդ հոդվածի 13-րդ մասի առաջին նախադասություն), իսկ հատուկ ռեժիմը՝ կոնկրետ հարցերով (օրինակ՝ ապացույցների պահպանման հարցերով) թերությունների (չլուծված կամ հստակ չլուծված հարցերի) լուծմանը՝ առանց որոշման էությունը փոփոխելու պայմանի (ՀՀ ՔրԴՕ 207-րդ հոդվածի 13-րդ մասի երկրորդ նախադասություն):

Ընդհանուր ռեժիմի կիրառման համար պետք է առկա լինեն երկու պայման՝ քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշման մեջ որևէ հարցով առկա են անհատականություններ և դրանց լուծումը չի փոխում որոշման էությունը:

Անհատականությունների առկայության պայմանը նշանակում է, որ քրեական վարույթը կարճելու

մասին որոշմամբ տվյալ հարցը կարգավորվել է, սակայն դա արվել է որոշակի թերություններով և սխալներով: Թերությունների վերացման ընդհանուր ռեժիմը չի կիրառվում, երբ որոշման մեջ առկա է ոչ թե անհատականություն, այլ բացթողում, այսինքն՝ օրենքի պահանջով որևէ հարց պետք է կարգավորվեր քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշմամբ, սակայն՝ չի կարգավորվել: Օրինակ՝ քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշման մեջ պետք է շարադրվեն քրեական վարույթ նախաձեռնելու առիթը, նախաքննության ընթացքում հաստատված փաստական հանգամանքները, դրանք հաստատող ապացույցները, քրեական վարույթը կարճելու իրավական հիմքերը և հիմնավորումները (ՀՀ ՔրԴՕ 207-րդ հոդվածի 5-րդ մաս), սակայն այդ որոշման մեջ քրեական վարույթ նախաձեռնելու առիթը կամ իրավական և փաստական հիմնավորումները բացակայում են: Եթե այս հարցերը չեն արտացոլվել որոշման մեջ, ապա առկա է ոչ թե անհատականություն, այլ բացթողում: Մինչդեռ, օրենքով նախատեսված չէ քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշման բացթողումները վերացնելու հնարավորություն (բացառությամբ՝ հատուկ ռեժիմով նախատեսված հարցերի):

Ընդհանուր ռեժիմի կիրառման երկրորդ պայմանը՝ որոշման էությունը չփոխելու պահանջն է: Անհատականության լուծումը կփոխի որոշման էություն, եթե դա վերաբերում է մասնավորապես հետևյալ դեպքերին.

1) Քրեական վարույթը կարճելու օրենսդրական հիմքերը սխալ վկայակոչելը: Այսպես՝ ՀՀ ՔրԴՕ 207-րդ հոդվածի 13-րդ մասը կիրառելի չէ, եթե քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշման մեջ չի նշվել ՀՀ ՔրԴՕ 13-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված՝ քրեական վարույթը կարճելու օրենսդրական հիմքը կամ նշվել է ՀՀ ՔրԴՕ 13-րդ հոդվածի 1-ին մասի սխալ կետ, իսկ որոշումից ակնառու չէ, թե վարույթն ինչ հիմքով է կարճվել: Մյուս կողմից, եթե, օրինակ, քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումը կայացնելիս քննիչը սխալմամբ վկայակոչել է ոչ թե ՀՀ ՔրԴՕ 13-րդ հոդվածը, այլ ՀՀ ՔրԴՕ 133-րդ հոդվածը (գույքի արգելադրման կարգը) և որոշումից պարզ երևում է, թե վարույթը օրենսդրական ինչ հիմքով է կարճվել, ապա հսկող դատախազը կարող է այս ռեժիմով շտկել հոդվածի սխալ վկայակոչումը, քանի որ դա որևէ կերպ չի ազդում որոշման էության վրա:

2) Մեղադրյալի, տուժողի կամ վարույթի այլ մասնավոր մասնակցի անհատական տվյալների փոխարեն սխալմամբ այլ անձի անհատական տվյալներ ներկայացնելը, որի արդյունքում փոխվում է վարույթի մասնակցի անձը:

Նման դեպքերում կիրառելի է քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշումը վերացնելու և վարույթը նորոգելու մեխանիզմը (ՀՀ ՔրԴՕ 207-րդ

հոդվածի 12-րդ մաս):

Անհատականության լուծումը չի փոխում որոշման էությունը, եթե դա վերաբերում է մասնավորապես հետևյալ սխալներին.

1) Անձանց անհատական տվյալների վրիպակները: Խոսքը վերաբերում է քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշման մեջ նշված անձանց անունների, ազգանունների, բնակության հասցեների և այլ նույնականացնող տվյալների մեջ առկա տեխնիկական վրիպակներին, որոնց շտկումը չի հանգեցնում վարույթի մասնակցի անձի փոխարինմանը: Ինչպես նշվեց, եթե պարզվում է, որ վարույթը կարճելու մասին որոշմամբ սխալմամբ նշվել են բոլորովին այլ անձի անհատական տվյալներ (որը կապ չունի վարույթի հետ), ապա այդպիսի անհատականության շտկումը կփոխի որոշման էությունը, ուստի մեզնից հետո ՀՀ ՔրԴ-Օ 207-րդ հոդվածի 13-րդ մասը կիրառելի չէ:

2) Որոշման պատճառաբանական մասում առկա ոչ հստակ ձևակերպումները: Խոսքը վերաբերում է առաջին հերթին քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշման պատճառաբանական մասում առկա ոչ միանշանակ ձևակերպումներին: Օրինակ՝ քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշման մեջ առկա են անձի մեղավորության վերաբերյալ երկիմաստ ձևակերպումներ կամ որոշման պատճառաբանական մասում սխալմամբ հայտնվել են մեկ այլ վարույթին վերաբերող դրվագներ, որոնք տվյալ վարույթի հետ որևէ կապ չունեն:

3) Ապացույցի համարների կամ վարույթի նյութերի էջերի հիշատակմանը վերաբերող սխալներ: Խոսքը վերաբերում է այն դեպքերին, երբ որոշման մեջ վկայակոչվել է ապացույցի սխալ համար, օրինակ՝ «թիվ 12 արձանագրություն»-ի փոխարեն «թիվ 13 արձանագրություն», եթե նյութերից միանշանակ պարզ է, թե որ ապացույցն է նկատի ունեցել քննիչը կամ վկայակոչվել է վարույթի նյութերի սխալ էջի համար:

4) Ժամկետներին կամ թվագրումներին վերաբերող սխալներ: Խոսքը վերաբերում է վարույթը կարճելու մասին որոշման մեջ հիշատակված ժամկետներին, օրինակ՝ որոշման մեջ սխալմամբ նշվել է, որ «նյութերին ծանոթացել են եռօրյա ժամկետում» կամ որոշման թվագրման ակնհայտ սխալներին, օրինակ՝ «2025 թվական»-ի փոխարեն «2024 թվական», եթե փաստացի կարճումը տեղի է ունեցել 2024 թվականին:

Բոլոր դեպքերում ուղղումը պետք է լինի ակնհայտ և հիմնավորված վարույթի նյութերով, առանց լրացուցիչ ապացույցման անհրաժեշտության: Եթե ուղղումը պահանջում է ապացույցների գնահատում կամ փաստական հանգամանքների վերանայում, ապա այն դուրս է ՀՀ ՔրԴ-Օ 207-րդ հոդվածի 13-րդ մասի կարգավորման սահմաններից և ենթակա է լուծման քրեական վարույթը կար-

ճելու մասին որոշումը վերացնելու և վարույթը նորոգելու ռեժիմով (ՀՀ ՔրԴ-Օ 207-րդ հոդվածի 12-րդ մաս):

Հատուկ ռեժիմը վերաբերում է քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշմամբ կոնկրետ թվարկված հարցերի (ապացույցների պահպանում կամ տնօրինում, գույքի արգելադրում, վարութային ծախսերի բաշխում) թերությունների լուծմանը:

Հատուկ ռեժիմի կիրառման համար նախատեսված է մեկ պայման՝ քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշման մեջ օրենքով հատուկ նշված հարցի առնչությամբ առկա են թերություններ: Խոսքը վերաբերում է երկու տեսակի թերությունների.

1) անհատականություն՝ հարցը կարգավորված է, բայց սխալներով.

2) բացթողում՝ հարցն ընդհանրապես չի կարգավորվել, թեև անհրաժեշտ էր կարգավորել:

Թերությունների այս երկու տեսակները բխում են օրենքի՝ «եթե ... չեն լուծվել կամ հստակ չեն լուծվել» ձևակերպումից:

Ի տարբերություն որոշման անհատականությունները լուծելու ընդհանուր ռեժիմի՝ հատուկ ռեժիմի պարագայում «թերությունների լուծումը չի փոխում որոշման էությունը» պայմանը նախատեսված չէ: Ամենայն հավանականությամբ, օրենսդիրը համարել է, որ ապացույցների պահպանման կամ տնօրինման, գույքի արգելադրման, վարութային ծախսերի բաշխման հարցերն ունեն օժանդակ բնույթ և, հետևաբար, դրանց հետ կապված թերությունների լուծումն ընդհանրապես չի ազդում կարճման որոշման էության վրա: Ուստի հատուկ ռեժիմի շրջանակում հսկող դատախազն իրավասու է լուծել ինչպես անհատականությունները, այնպես էլ բացթողումները՝ առանց ստուգելու, թե արդյոք այդ լուծումը փոխում է որոշման էությունը:

Ինչպես նշվեց, հատուկ ռեժիմը վերաբերում է նաև վարութային ծախսերի բաշխման հարցերին: Սակայն անհրաժեշտ է վերլուծել, թե արդյոք քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշմամբ (և, համապատասխանաբար, հսկող դատախազի՝ թերությունները լուծող որոշմամբ) կարող են լուծվել վարութային ծախսերը բաշխելու հարցերը՝ հաշվի առնելով ինչպես կարճման որոշման բովանդակության պահանջները, այնպես էլ վարութային ծախսերի վերաբերյալ ընդհանուր կարգավորումը:

ՀՀ ՔրԴ-Օ 207-րդ հոդվածի 5-րդ մասում, որը սահմանում է քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշման բովանդակությունը, վարութային ծախսերի բաշխումը ներառված չէ: Մասնավորապես, ըստ այս դրույթի՝ որոշման մեջ շարադրվում են՝ քրեական վարույթ նախաձեռնելու առիթը և հիմքը, հաստատված փաստական հանգամանքները, ապացույցները, կարճման իրավական հիմքերը, արգելադրված կամ առգրավված գույքի և իրեղեն ապա-

ցույցների տնօրինման հարցերը, ինչպես նաև բողոքարկման կարգը: Վարութային ծախսերը այդ ցանկում բացակայում են:

Միաժամանակ՝ ՀՀ ՔրԴ-Օ 207-րդ հոդվածի 13-րդ մասի երկրորդ նախադասությամբ վարութային ծախսերի բաշխման հետ կապված թերությունների լուծումն ուղղակիորեն հիշատակվում է որպես քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշման թերությունները շտկելու հատուկ ռեժիմի առարկա: Այսպիսով, հսկող դատախազին վերապահվել է նշված թերությունները լուծելու լիազորություն, որից կարելի է բխեցնել նաև քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշման մեջ այս հարցերը լուծելու քննիչի լիազորությունը:

Վարութային ծախսերի վերաբերյալ ընդհանուր կարգավորումների կապակցությամբ նշենք, որ ՀՀ ՔրԴ-Օ 166-րդ և 167-րդ հոդվածներով սահմանվում են վարութային ծախսերի հետ կապված հարաբերությունները: Վարութային այն ծախսերը, որոնց լուծումը վերապահված է բացառապես դատարանին և ենթադրում են դատապարտում, չեն կարող կիրառվել այս հարաբերությունների նկատմամբ: Հետևաբար, քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշմամբ (և դրա թերությունները վերացնելու մասին դատախազի որոշմամբ) կարող են լուծվել վարութային այն ծախսերը, որոնք կապված չեն դատապարտվածի վրա դրվելու հետ: Օրինակ՝ ՀՀ ՔրԴ-Օ 166-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ վարույթի ընթացքում կատարված ծախսերը վարույթն իրականացնող մարմնի որոշման հիման վրա ենթակա են հատուցման տուժողի, նրա օրինական ներկայացուցչի, գույքային պատասխանողի, մեղադրյալի օրինական ներկայացուցչի, պետական միջոցների հաշվին նշանակված փաստաբանի, փորձագետի, թարգմանչի, հոգեբանի, վկայի դիմումի համաձայն՝ ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված չափով: Նախաքննության փուլում ծախսերը հատուցելու (բաշխելու) մասին քննիչի այս որոշումը կարող է արտացոլվել քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշման մեջ:

Այսպիսով՝ հատուկ ռեժիմի շրջանակում հսկող դատախազը կարող է լուծել այն վարութային ծախսերի բաշխման հետ կապված թերությունները, որոնք կապված չեն դատապարտված անձի վրա դրվելու հետ:

ՀՀ ՔրԴ-Օ 207-րդ հոդվածի 13-րդ մասը չի կարգավորում այն հարցը, թե արդյոք հսկող դատախազի՝ անհատականությունները կամ բացերը լուծող որոշումը պետք է հանձնվի շահագրգիռ անձանց (վարույթի մասնավոր մասնակիցներին և այն անձին, որի իրավաչափ շահերին առնչվում է որոշումը): Օրենսդիրը լուծում է այս մասով, ինչը կարելի է համարել օրենսդրական բացթողում:

Նման իրավիճակում առկա են քրեադատավարական իրավունքը extra legem (օրենքից դուրս)

զարգացնելու դոկտրինը կիրառելու հիմքեր, այսինքն՝ օրենքի անալոգիայի միջոցով համանման դրույթներ կիրառելու հնարավորությունը:

ՀՀ ՔրԴ-Օ 207-րդ հոդվածի 7-րդ մասը սահմանում է, որ քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշման հանձնման նկատմամբ կիրառվում է ՀՀ ՔրԴ-Օ 196-րդ հոդվածի 6-րդ մասը, որի համաձայն՝ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշումն ստանալուց հետո քննիչը դրա պատճեններն անհապաղ հանձնում է վարույթի մասնավոր մասնակիցներին, հանցագործության մասին հաղորդում ներկայացրած անձին, ինչպես նաև այն անձին, որի իրավաչափ շահերին առնչվում է որոշումը: Նշված անձանց քննիչը բացատրում է նաև վարույթի նյութերին ծանոթանալու կարգը:

Հաշվի առնելով հարաբերությունների նմանությունը՝ ՀՀ ՔրԴ-Օ 196-րդ հոդվածի 6-րդ մասն անալոգիայի կարգով պետք է կիրառել քննարկվող հարաբերությունների նկատմամբ, այսինքն՝ քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշման թերությունները լուծող որոշման պատճենը հսկող դատախազը պետք է հանձնի վարույթի մասնավոր մասնակիցներին և այն անձին, որի իրավաչափ շահերին առնչվում է որոշումը:

Եզրակացություններ

ՀՀ ՔրԴ-Օ 207-րդ հոդվածի 13-րդ մասը նախատեսում է օրինական ուժի մեջ մտած քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշման թերությունների լուծման երկու ռեժիմ՝ ընդհանուր (անհատականությունների շտկում՝ էությունը չփոփոխելու պայմանով) և հատուկ (ապացույցների տնօրինման, գույքի արգելադրման և վարութային ծախսերի բաշխման թերությունների լուծում՝ առանց նշված պայմանի):

Ընդհանուր ռեժիմը կիրառելի է միայն այն դեպքում, երբ որոշմամբ հարցը կարգավորված է, սակայն առկա են անհատակ ձևակերպումներ, այլ ոչ թե բացթողումներ: Իսկ հատուկ ռեժիմը թույլ է տալիս լուծել ինչպես անհատականությունները, այնպես էլ բացթողումները թվարկված կոնկրետ հարցերի շրջանակում:

Հատուկ ռեժիմի շրջանակում հսկող դատախազը կարող է լուծել այն վարութային ծախսերի բաշխման հետ կապված թերությունները, որոնք կապված չեն դատապարտված անձի վրա դրվելու հետ:

Հսկող դատախազի՝ թերությունները լուծող որոշումը շահագրգիռ անձանց հանձնելու վերաբերյալ առկա է օրենսդրական բացթողում, որը պետք է հաղթահարել իրավունքի զարգացման extra legem դոկտրինի հիման վրա: Անալոգիայի կարգով առաջարկվում է կիրառել ՀՀ ՔրԴ-Օ 196-րդ հոդվածի 6-րդ մասով սահմանված կարգը՝ որոշման պատճենը վարույթի մասնավոր մասնակիցներին և շահագրգիռ անձանց հանձնել:

¹ Տեքստում կօգտագործվի նաև «դատախազական վերստուգման փուլ» անվանումը:

² Այս հարցը պահանջում է առանձին քննարկում:

³ Տե՛ս Могилевский Г. А. Процессуальный механизм исправления описок и явных арифметических ошибок в решении суда по гражданским делам. «Международный журнал гуманитарных и естественных наук», 2022, № 3-3, стр. 66-68, Колоколов Н. А. «Технические ошибки»: практика в поисках путей их исправления. «Российский судья», 2021, № 9, стр. 49-54.

⁴ Առաջին հայացքից կարող է թվալ, որ ՀՀ ՔրԴ-Օ 41-րդ հոդվածի 9-րդ կետը քննիչին լիազորում է քրեական վարույթը կարճելու մասին որոշմամբ լուծել նաև վարության ծախսերը բաշխելու հետ կապված հարցերը, սակայն դա իրականում այդպես չէ: Նշված նորմի համաձայն՝ քննիչը միջոցներ է ձեռնարկում վարության ծախսերի հատուցումն ապահովելու համար: Այսինքն՝ քննիչը պարտավոր է նախաքննության ընթացքում ապահովել վարության ծախսերի հատուցման հնարավորությունը, սակայն դա ինքնին չի նշանակում, որ վարույթը կարճելու մասին որոշմամբ պետք է կատարվի դրանց բաշխում: Այս լիազորության իրականացման դրսևորում կարող է համարվել գույքի արգելադրումը, բայց ոչ՝ վարության ծախսերի բաշխումը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Могилевский Г. А. Процессуальный механизм исправления описок и явных арифметических ошибок в решении суда по гражданским делам. «Международный журнал гуманитарных и естественных наук», 2022, № 3-3, стр. 66-68.

2. Колоколов Н. А. «Технические ошибки»: практика в поисках путей их исправления. «Российский судья», 2021, № 9, стр. 49-54.

References

1. Mogilevskiy G. A. Protsessual'nyy mekhanizm ispravleniya opisok i yavnykh arifmeticheskikh oshibok v reshenii suda po grazhdanskim delam [Procedural Mechanism for Correcting Clerical Errors and Obvious Arithmetic Mistakes in Civil Court Judgments]. Mezhdunarodnyy zhurnal gumanitarnykh i yestestvennykh nauk [International Journal of the Humanities and Natural Sciences], 2022, no. 3-3, pp. 66-68. (In Russian)

2. Kolokolov N. A. "Tekhnicheskiye oshibki": praktika v poiskakh putey ikh ispravleniya ["Technical Errors": Practice in Search of Ways to Correct Them]. Rossiyskiy sud'ya [Russian Judge], 2021, no. 9, pp. 49-54. (In Russian)

Արտյուր Գամբարյան

Заведующий кафедрой теории права и конституционного права Российско-Армянского университета, профессор Академии государственного управления РА, доктор юридических наук, заслуженный юрист РА

РЕЗЮМЕ

Устранение недостатков вступившего в законную силу постановления о прекращении уголовного производства

В статье анализируется механизм устранения недостатков (неясностей и пробелов) во вступившем в законную силу постановлении о прекращении уголовного производства, предусмотренный частью 13 статьи 207 Уголовно-процессуального кодекса РА. Автор разграничивает общий и специальный режимы исправления недостатков, обсуждает условие неизменности существа постановления, а также отдельно анализирует вопросы, связанные с распределением процессуальных издержек. Затрагивается также законодательный пробел относительно порядка ознакомления заинтересованных лиц с решением вышестоящего прокурора.

Ключевые слова: прекращение уголовного производства, недостатки процессуального решения, устранение неясностей, восполнение пробелов, распределение процессуальных издержек, вышестоящий прокурор, законная сила, процессуальная аналогия.

Artur Ghambaryan

Head of the Department of Theory of Law and Constitutional Law of the Russian-Armenian University,
Professor of Public Administration Academy of the RA,
Doctor of Juridical Sciences, Honored Lawyer of the RA

SUMMARY

Correction of defects in a legally effective decision to terminate criminal proceedings

The article analyzes the mechanism for correcting deficiencies (ambiguities and omissions) in a final decision to terminate criminal proceedings that has entered into legal force, as provided for by Part 13 of Article 207 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia. The author distinguishes between general and special regimes for correcting deficiencies, discusses the requirement that the correction does not alter the essence of the decision, and separately analyzes issues related to the distribution of procedural costs. The article also addresses a legislative gap (omission) concerning the procedure for notifying interested parties of the supervising prosecutor's decision.

Key words: termination of criminal proceedings, defects of procedural decision, elimination of ambiguities, filling of omissions, distribution of procedural costs, supervising prosecutor, legal force, procedural analogy.

Բնագիրը ներկայացվել է 19.03.2026թ.
Ընդունվել է տպագրության 06.06.26թ.

ՀԱՅԿ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի դասախոս
ՀՀ փաստաբանների պալատի անդամ, փաստաբան

ՄԵՂՔԸ ՈՐՊԵՍ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԱՅԻՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆ

Հոդվածում ուսումնասիրվում է պայմանագրային մեղքի էությունն ու բովանդակությունը: Հիմնավորվում է, որ որպես պայմանագրային մեղքի գնահատման չափանիշ պետք դիտարկել ոչ թե սեփական գործողությունների և դրա հետևանքների նկատմամբ պարտապանի սուբյեկտիվ վերաբերմունքը, այլ պարտավորության պատշաճ կատարումն ապահովելու նպատակով նրա կողմից անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկելու հանգամանքը: Առաջարկվում է վերանայել գործարարների ընդհանուր՝ առանց մեղքի պատասխանատվության ռեժիմը և պայմանագրային պատասխանատվության շրջանակներում գործարարների մեղքը գնահատելիս առաջնորդվել ընդհանուր՝ պայմանագրային մեղքի գնահատման ընդհանուր չափանիշով:

Հիմնաբառեր - Պայմանագրային մեղք, պայմանագրային պատասխանատվություն, քաղաքացիական պատասխանատվություն, պարտավորության խախտում, պարտապան, ձեռնարկատիրական գործունեության սուբյեկտ, առանց մեղքի պատասխանատվություն, անհաղթահարելի ուժ, պարտապանի վերահսկողություն, պատշաճ կատարում:

Ներածություն

Պայմանագրային պարտավորության խախտման համար քաղաքացիական պատասխանատվության կիրառումը ենթադրում է իրավական որոշակի պայմանների առկայություն, որոնց շարքում առանձնահատուկ նշանակություն ունի պարտապանի մեղքը: Մեղքի քաղաքացիաիրավական ինստիտուտի բացահայտումը պայմանագրային պատասխանատվության համատեքստում ունի ոչ միայն տեսական, այլև գործնական կարևոր նշանակություն, քանի որ դրա առկայությունը կամ բացակայությունը կարող է ուղղակիորեն պայմանավորել պարտավորությունը խախտած անձի նկատմամբ պատասխանատվության միջոցների կիրառման հնարավորությունը:

Մեղքի՝ որպես պայմանագրային պատասխանատվության ծագման պայմանի ուսումնասիրությունը առանձնակի արդիականություն է ձեռք բերում հատկապես պայմանագրային և արտապայմանագրային պատասխանատվության հարաբերակցության համատեքստում: Հանդիսանալով պայմանագրային պատասխանատվության համակարգի տարր՝ պայմանագրային մեղքը ենթադրաբար պետք է կրի պայմանագրային հարաբերությունների կարգավորման սկզբունքների ազդեցությունը: Պայմանագրային հարաբերություններում այդ գնահատումը պետք է իրականացվի կողմերի միջև ձևավորված կոնկրետ իրավական կապի և ստանձնած պարտավորությունների բովանդակության հաշվառմամբ: Նշվածը բացահայտելու համար անհրաժեշտ է պարզել, թե որքանով են մեղքի բովանդակությունը, դրսևորման ձևերը և դրա գնահատման չափանիշները պայմանավորված պայմանագրային պարտավորության բնույթով և ի՞նչ

ազդեցություն ունի հարաբերությունների պայմանագրային հիմքը մեղքի ինստիտուտի գործառութային նշանակության և դրա գնահատման մեթոդաբանության վրա:

Պայմանագրային պատասխանատվության ոլորտում մեղքի գնահատումը պահանջում է մեղավորության ընդհանուր հայեցակարգի և պայմանագրային պատասխանատվության ծագման օբյեկտիվ հիմքերի հարաբերակցության ուսումնասիրություն, որի արդյունքում հնարավոր է դառնում պայմանագրային մեղքի առանձնահատկությունների ընդգծումը, ինչն էլ հանդիսանում է սույն աշխատանքի հիմնական նպատակը: Կատարված ուսումնասիրության և վերլուծության արդյունքներով վեր են հանվել պայմանագրային մեղքի հիմնական առանձնահատկությունները, դրանք ձևավորող պատճառական կապերը, որի հիման վրա առաջարկվել է առաջնորդվել պայմանագրային մեղքի գնահատման նոր չափանիշով, որի արդյունքում առավելապես հնարավոր կլինի պայմանագրային հարաբերությունների նկատմամբ կիրառելի ելակետային սկզբունքների գործողությունն ապահովել պայմանագրային հարաբերությունների ողջ շրջանում:

Հոդվածը բաղկացած է 1. Ներածությունից, որտեղ ներկայացվել է թեմայի արդիականությունը, գիտական նորությը, ուսումնասիրության նպատակները, 2. Հոդվածի մեթոդաբանությունից, որտեղ նկարագրվել են հետազոտության ընթացքում կիրառված մեթոդները, 3. Հետազոտության հիմնական մասից, որտեղ ներկայացվել են վերլուծությունն ու հետազոտության հիմնական արդյունքները, 4. Եզրակացությունից, որտեղ ամփոփվել են հետազոտության հիմնական արդյունքները և կա-

տարված հետևությունները 5. Գրականության ցանկից, որտեղ ներկայացվել են ուսումնասիրության ընթացքում օգտագործված տեսական, ինչպես նաև իրավակիրառ պրակտիկայի աղբյուրները:

Հետազոտության մեթոդաբանությունը.

Հետազոտության արդյունքում կիրառվել են անալիզի, սինթեզի, ինդուկցիայի, դեդուկցիայի, իրավահամեմատական, պատմահամեմատական, ընդհանրացման մեթոդները:

Հետազոտության թեմայի քննարկումն ու արդյունքները.

Ընդունված է համարել, որ քաղաքացիական պատասխանատվության կիրառման համար պարտավորության խախտման հանգեցրած ոչ իրավաչափ վարքագիծը պետք է լինի մեղավոր: Մեղքի որպես պատասխանատվության պայմանի անհրաժեշտությունը փաստվել է դեռևս Հռոմեական իրավունքում: Հռոմեական իրավունքը տարբերակում էր մեղքի երկու ձև՝ անփութությունը (culpa) և կանխատեսված գործողությունները (dolus): Կարևոր է ընդգծել նաև, որ պայմանագրային վնասների հատուցում պահանջելիս մեղքի առկայության պահանջը միջնադարյան և վաղ նոր ժամանակների եվրոպական իրավունքում (jus commune) զբաղեցրել է կենտրոնական տեղ, որի հիման վրա մշակվել են մեղքի տարբեր աստիճաններ (dolus, culpa lata, culpa levis, culpa levissima)², և փորձ կատարել այն օգտագործել որպես մեկնարկային կետ տարբերակված փոխհատուցման համակարգ նախատեսելու համար:

Ժամանակակից քաղաքացիական իրավունքի տեսությունը մեղքը առավելապես բնութագրում է որպես անձի ընկալումը և վերաբերմունք իր գործողությունների և դրա հետևանքների նկատմամբ, որը սովորաբար դրսևորվում է դիտավորությամբ և անզգուշությամբ: Դիտավորության դեպքում անձը գիտակցական և կամային մակարդակներում նպատակաուղղված վարք է ցուցաբերում հակաիրավական գործողությունների և դրա հետևանքների նկատմամբ: Անզգուշության պարագայում բացակայում է կամային բաղադրիչը՝ անձը չի ցանկանում հակաիրավական գործողության և դրա հետևանքների վրա հասնելը, սակայն գիտակցական մակարդակում չի ցուցաբերում բավարար շրջահայացություն և հետևողականություն սեփական պարտականությունների նկատմամբ: Այն, թե տվյալ դեպքում ոչ իրավաչափ վարքագիծը արդյունք է դիտավորության, թե անզգուշության (անփութության) գնահատվում է յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում:

Հետաքրքրական է, որ մեղքի ազդեցությունը ոչ իրավաչափ վարքագծի արդյունքում առաջացող

իրավական հետևանքների վրա տարբեր իրավական համակարգերում չունի միևնույն ազդեցությունը:

Մեղքի հայեցակարգը գերազանցապես փոխառվել է Գերմանական իրավունքի և վերջինիս առնչակից մայրցամաքային իրավական համակարգերի կողմից և շարունակում է հանդիսանալ պարտապանի պատասխանատվության անկյունաքարը նույնիսկ 2002թ. քաղաքացիական օրենսդրության փոփոխություններից հետո: Մասնավորապես Գերմանիայի քաղաքացիական օրենսգրքի 280(1)-րդ պարագրաֆի համաձայն՝ պարտապանը պատասխանատվություն չի կրում, եթե պատասխանատու չէ պարտավորության խախտման համար, իսկ 276-րդ պարագրաֆի համաձայն վերջինս պատասխանատու է մեղքի առկայության դեպքում՝ կա՛մ դիտավորության (Vorsatz) կա՛մ շրջահայացության բացակայության ձևով (Fahrlässigkeit): Միևնույն ժամանակ, առանձին դեպքերում Գերմանական քաղաքացիական օրենսգիրքը նախատեսում է «օբյեկտիվ պատասխանատվություն»: Մասնավորապես՝ պարտապանը պատասխանատվություն է կրում այն անձանց մեղքի համար, որոնք ներգրավվել են իր կողմից՝ պարտավորությունը կատարելու համար:

Կարևոր է արձանագրել նաև, որ հոգածության և շրջահայացության աստիճանը, որը գնահատվում է մեղքի առկայությունը որոշելիս, գնահատվում է օբյեկտիվորեն, այն է՝ վնասները հատուցելու վերջինիս պատասխանատվությունը որևէ կերպ կախված չէ նրանից վերջինս կարող է արդյոք անձնապես պատասխանատու լինել կատարվածի համար:

Անգլիական ընդհանուր իրավունքը համարվում է Գերմանական մոտեցմանը հակադիր մոտեցում, համաձայն որի՝ որպես ընդհանուր կանոն պարտապանը պատասխանատու է պարտավորության խախտման համար բոլոր դեպքերում և եթե վերջինս ցանկանար, ապա պայմանագրով կարող էր կանխատեսել և սպիանափակել նման պատասխանատվությունը:

Ֆրանսիական իրավունքում մեղքի առկայության պահանջը կախված է պարտավորության բնույթից, առկա է կոնկրետ արդյունքի հասնելու պարտավորության առկայություն (obligations de résultat) կամ ընդհանուր բնույթի պարտավորություն ձեռնարկել հնարավոր բոլոր միջոցները, առավելագույն ջանքերը պարտավորությունը կատարելու համար (obligations de moyens): Վերջին դեպքում պարտատերը խախտման համար վնասների հատուցում պահանջելիս պարտավոր է ապացուցել, որ պարտապանը եղել է մեղավոր: Եթե որոշակի արդյունքի հասնելու պարտավորությամբ պարտապանը չի հասնում պայմանավորված արդյունքին, ապա վերջինս կարող է խուսա-

փել պատասխանատվությունից ապացուցելով, որ պարտավորության կատարման խոչընդոտները արդյունք են եղել անհաղթահարելի ուժի «force majeure» կամ պատահականության «cas fortuit»: Հատկանշական է, որ 2016թ. հոկտեմբերի 1-ից ուժի մեջ մտած փոփոխությունների արդյունքում նախատեսվել է, որ Պարտապանը, համապատասխան դեպքերում, պարտավոր է հատուցել պարտավորությունը չկատարելու կամ ուշացումով կատարելու հետևանքով պատճառված վնասները, եթե միայն չապացուցի, որ պարտավորության կատարումը կանխվել է անհաղթահարելի ուժի (ֆորս-մաժորի) ազդեցության հետևանքով¹⁰:

Անշուշտ դասական ընկալմամբ մեղքը՝ դիտավորությունը և անփութությունը (կոպիտ կամ հասարակ) ցանկացած վարքագծի անքակտելի մասն են: Ոչ իրավաչափ գործողությունը կամ անգործությունը, անկախ նրանից ինչպիսի իրավահարաբերության շրջանակներում են արտահայտվում, անխուսափելիորեն արտահայտվում են սուբյեկտի դիտավորության կամ անզգուշությամբ: Մակայն կարևոր է հաշվի առնել, որ այն դեպքում, երբ մեղքի առկայությունը հանդիսանում է կոնկրետ իրավական հետևանքների առաջացման նախապայման, մեղքի իրավական բովանդակությունը գնահատելիս կարևոր և էական է նաև կոնկրետ իրավահարաբերության բնույթը: Այլ կերպ ասած՝ ոչ իրավաչափ վարքագիծը դրսևորվում է կոնկրետ իրավահարաբերության շրջանակներում, որտեղ կողմերի պարտավորությունների բովանդակությունը չի կարող օտարվել դրանք չպահպանելու արդյունքում նույն կողմի համար վրա հասնող իրավական հետևանքների պայմանների գնահատման չափանիշներից:

Այս առումով պայմանագրային պարտավորությունների խախտման համար պատասխանատվություն կիրառելիս, անհիմն չի թվում հարցադրումը, թե ո՞րքանով է արդյունավետ պայմանագրային պատասխանատվության կիրառելիս մեղքի առկայությունը կամ բացակայությունը գնահատել դրա դրսևորման կոնկրետ ձևով՝ դիտավորությամբ կամ անզգուշությամբ առկայությամբ (թեկուզև հակադարձ կանխավարկածով): Որքանով է նպատակահարմար պարտավորությունը գիտակցված և պատասխանատու կերպով ստանձնած պարտապանի կողմից այն չկատարելու իրավական հետևանքները փոխկապակցել հանգամանքի հետ թե արդյո՞ք վերջինիս դրանք չի պահպանել դիտավորությամբ, թե սեփական պարտավորությունների նկատմամբ ցուցաբերել է անփութություն:

Կարևոր է նկատել, որ կողմերի փոխադարձ իրավունքներ և պարտականություններ ստանձնելու կամահայտնությունը, իր հերթին ենթադրում է ողջամիտ ռիսկերի հաշվառման պարտականու-

թյուն: Այն պահանջում է պատասխանատու և կանխատեսելի համեմատություն մի կողմից առկա հնարավորությունների և հասանելի ռեսուրսների, մյուս կողմից՝ ստանձնվող պարտավորությունների, դրանց կատարման համար անհրաժեշտ միջոցների, գործադրվելիք ջանքերի միջև: Նշվածը պարտավորեցնում է պարտապանին, իսկ պարտատիրոջը տալիս է լեգիտիմ ակնկալիք՝ վստահել նման պարտավորությանը դրանից բխող հետևանքներով: Իսկ մեղքի և պարտավորության պայմանագրային բնույթի միջև առկա կապը հաշվի չառնելը ստեղծում է վերոգրյալ իրավական իրողությունը անտեսելու վտանգ: Պայմանագրային հարաբերություններում մեղքի բովանդակությունը պարտապանի սուբյեկտիվ վերաբերմունքով կամ ընկալումներով պայմանավորելը կարող է չլինել արդար, քանի որ նախքան պարտավորության խախտումը վերջինս գնահատել և ստանձնել է կոնկրետ վարքագիծ դրսևորելու պարտավորություն և այն չպահպանելու հետևանքները կրելու ռիսկ, որին պարտատերը վստահելու իրավունք ունի: Այն դեպքում երբ նախքան իրավախախտումը որոշակի և կանխատեսելի կերպով առարկայացել է պարտապանի վարքագիծը, հետագայում պարտավորությունը չկատարելու հիմքում ընկած հանգամանքները միայն պարտապանի՝ սեփական վարքագծի սուբյեկտիվ ընկալումներին թողնելը խախտում է պարտատիրոջ շահերը: Հատկանշական է, որ որքան էլ պարտապանի՝ սեփական վարքի նկատմամբ սուբյեկտիվ վերաբերմունքը ամեն դեպքում գնահատվում է օբյեկտիվ դիտանկյունից, ստացվում է, որ գնահատման ելակետը ենթադրյալ իրավախախտ պարտապանի սուբյեկտիվ ընկալումն է՝ սուբյեկտիվ կողմը: Հետևաբար՝ պայմանագրային պարտավորության խախտման դեպքում պարտապանի մեղքի առկայությունը նման բովանդակությամբ որոշելու պարագայում, նույնիսկ հակադարձ կանխավարկածով (մեղքի բացակայությունը պետք է ապացուցի պարտապանը)՝ պարտապանի համար ստեղծում է ավելորդ հնարավորություն քննարկման առարկա դարձնել պարտավորության խախտման հանգամանքները սուբյեկտիվ տեսանկյունը: Նման անհարկի հնարավորությունն իր հերթին, անթույլատրելի առիթ է պարտապանի համար խուսափելու պատասխանատվությունից, միաժամանակ, չարդարացված ռիսկեր՝ պարտատիրոջ համար:

Պայմանագրային պատասխանատվության հարաբերություններում մեղքի գնահատման կրավորական տրամաբանությանը՝ ապացուցել որ առկա չէ մեղք (դիտավորություն կամ անզգուշություն), փոխարինում է ակտիվ գնահատման չափորոշիչը, երբ իրավախախտ կողմը ըստ էության ապացուցում է, որ խախտումը արդյունք է իր վերահսկողությունից դուրս գտնվող խոչընդոտի: Վերահսկողու-

թյուն իրականացնելու և ակտիվ գործելու ընդհանուր պարտականությունը անհամեմատ ավելի լայն է մեղքի՝ վերոնշյալ բովանդակությունից, քանի որ այն անխուսափելիորեն ընդգրկում է ոչ միայն պարտապանի անփութություն կամ դիտավորություն չցուցաբերելու բացասական պայմանի արձանագրումը, այլև ներառում է անհրաժեշտ հոգածություն ցուցաբերելու, բավարար փութաջանություն ապահովելու և իրենից կախված բոլոր հնարավոր միջոցները ձեռնարկելու անհրաժեշտությունը՝ ապահովելու իր իսկ կողմից ստանձնած պարտավորության պատշաճ կատարումը: Արդյունքում, չի բացառվում իրավիճակ, երբ պարտավորության խախտումը տեղի ունենա կոնկրետ պարտապանի մեղքի բացակայության պայմաններում, սակայն իրավասխատման պատճառ կամ առիթ հանդիսացած հանգամանքները գտնվեն պարտապանի ողջամիտ վերահսկողության շրջանակներում: Արդյունքում պարտապանի մեղքը ոչ թե նրա հոգեբանական վերաբերմունքն է իր գործողությունների և դրա հետևանքների նկատմամբ, այլ պարտապանի ուղղակի պարտավորությունը ձեռնարկել իր վերահսկողության տիրույթում գտնվող բոլոր հնարավոր միջոցները պարտավորության պատշաճ կատարումն ապահովելու համար: Պատասխանատվության ռեժիմը պետք է առավել խիստ լինի այն կողմի նկատմամբ, որը գիտակցաբար և ուղղորդված ստանձնել է ռիսկեր և, հետևաբար, կարող էր պատրաստվել պայմանագրով նախատեսված պարտավորությունների կատարմանը և խուսափել բոլոր վնասակար հետևանքներից՝ Պարտապանը պայմանագրի կնքելու պահին սեփական գործողությունների և դրա հետևանքների մասին իր սուբյեկտիվ վերաբերմունքը տեղափոխում է պայմանագրի կնքման փուլ՝ հավաստելով կոնկրետ վարքագիծ դրսևորելու խոստումը:

Հարկ է արձանագրել, մասնավոր և պայմանագրային իրավունքի վերաբերյալ միջազգային և տարածաշրջանային ուիֆիկացիոն աղբյուրներ ևս նախատեսում են պայմանագրային մեղքի տարբերակված բովանդակությունը: Այսպես, Եվրոպական պայմանագրային իրավունքի սկզբունքների¹² 8:108 հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Պարտավորության չկատարումը կարող է արդարացվել, եթե կողմը ապացուցի, որ դա պայմանավորված է իր վերահսկողությունից դուրս գտնվող խոչընդոտով, և որ պայմանագրի կնքման պահին ողջամտորեն չէր կարելի ակնկալել, որ նա հաշվի կառնի այդ խոչընդոտը կամ կխուսափի կամ կհաղթահարի այդ խոչընդոտը կամ դրա հետևանքները: Համանման կանոն նախատեսված է նաև Ապրանքների միջազգային առուվաճառքի պայմանագրերի մասին ՄԱԿ կոնվենցիայի 74 հոդվածով¹³, Միջազգային առևտրային պայմանագրերի սկզբունքների (Ունիդրուայի սկզբունքներ)¹⁴ 7.4.1 և 7.1.7 հոդվածա-

ներով:

ՀՀ իրավական համակարգում մեղքը հանդիսանում է քաղաքացիական պարտավորությունը խախտելու համար պատասխանատվության անհրաժեշտ պայման: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի (այսուհետ նաև՝ ՔՕ)¹⁵ «Պարտավորությունը խախտելու համար պատասխանատվության հիմքերը» վերտառությամբ 417-րդ հոդվածը, որը զետեղված է ՔՕ-ի՝ «Պատասխանատվությունը, պարտավորությունները խախտելու համար» 26-րդ գլխում և «Ընդհանուր դրույթներ պարտավորության մասին» վերտառությամբ և ցանկացած տեսակի և ցանկացած հիմքից ծագած (պայմանագրային, թե արտապայմանագրային) պարտավորություններին վերաբերելի 6-րդ բաժնում, սահմանում է որ պարտապանը պարտավորությունը չկատարելու և (կամ) անպատշաճ կատարելու համար պատասխանատու է մեղքի առկայության դեպքում, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով:

Պարտապանը ճանաչվում է անմեղ, եթե ապացուցում է, որ ինքը պարտավորությունը պատշաճ կատարելու համար ձեռնարկել է իրենից կախված բոլոր միջոցները:

Մեղքի բացակայությունն ապացուցում է պարտավորությունը խախտած անձը:

Ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս պարտավորությունը չկատարած կամ անպատշաճ կատարած անձը պատասխանատվություն է կրում, եթե չապացուցի, որ պատշաճ կատարումն անհնար է եղել անհատթահարելի ուժի, այսինքն՝ տվյալ պայմաններում արտակարգ և անկանխելի հանգամանքների հետևանքով, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով: Նման հանգամանքներ չեն, մասնավորապես, պարտականությունների խախտումը պարտապանի կոնտրադենտների կողմից, շուկայում անհրաժեշտ ապրանքների կամ պարտապանի մոտ անհրաժեշտ դրամական միջոցների բացակայությունը:

Պարտավորությունը դիտավորյալ խախտելու համար պատասխանատվությունը վերացնելու կամ սահմանափակելու մասին նախապես կնքված համաձայնությունն առաջինը է:

Վերոգրյալի հետ մեկտեղ, ՔՕ-ի 1058-րդ հոդվածը, որը կանոնակարգում է վնաս պատճառելու հետևանքով ծագած և քաղաքացու անձին կամ գույքին, ինչպես նաև իրավաբանական անձի գույքին պատճառված վնասի հատուցման հարաբերությունները, սահմանում է, որ վնաս պատճառած անձն ազատվում է այն հատուցելուց, եթե ապացուցում է, որ վնասն իր մեղքով չի պատճառվել: Օրենքով կարող է նախատեսվել վնասի հատուցում՝ վնաս պատճառողի մեղքի բացակայությամբ:

Արդյունքում, ՀՀ-ում, որպես ընդհանուր կանոն, մեղքը հանդիսանում է քաղաքացիական պատասխանատվության, այդ թվում նաև՝ վնասների

հատուցման պարտադիր պայման՝ անկախ նրանից վնասը պատճառվել է պայմանագրային պարտավորության խախտման, թե դեղիկտային իրավախախտման արդյունքում: Ավելորդ չէ արձանագրել, որ հայրենական օրենսդրությամբ վերոգրյալ հոդվածները հանդիսանում են քաղաքացիաիրավական մեղքի օրենսդրական հիմնական կանոնակարգումները: Մնացած դեպքերում Օրենսդիրը բավարարվել է միայն մեղքի առկայության կամ բացակայության, ինչպես նաև առանձին դեպքերում դրա դրսևորման ձևերի մասին նշումներով¹⁶:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, մի շարք որոշումներում անդրադառնալով վնասների հատուցման համար անհրաժեշտ պայմանների առկայությանը և քաղաքացիաիրավական մեղքի բովանդակությանը, արձանագրել է, որ մեղքը *վնաս պատճառած անձի սուրյեկտիվ վերաբերմունքն է իր ոչ օրինաչափ գործողության (անգործության) և առաջացած հետևանքի՝ վնասի նկատմամբ, ինչը կարող է դրսևորվել թե՛ դիտավորության և թե՛ անգոյություն ձևով*:

Ընդ որում, վնասի հատուցման հարաբերություններում գործում է վնաս պատճառած անձի մեղավորության կանխավարկածը, քանի դեռ վերջինս չի ապացուցել վնաս պատճառելու հարցում իր մեղքի բացակայությունը: Օրենքով նախատեսված դեպքերում պատճառված վնասի համար պատասխանատվությունը կարող է վրա հասնել նաև վնաս պատճառող անձի մեղքի բացակայության պարագայում:

Կարևոր է արձանագրել նաև, որ նշված դիրքորոշումը հավասարապես կիրառելի է համարվում է ինչպես արտապայմանագրային, այնպես էլ պայմանագրային պարտավորությունների խախտման արդյունքում պատճառված վնասների հատուցման դեպքում: Թիվ ԵԱՆԴ/2914/02/17 քաղաքացիական գործով Վճռաբեկ դատարանը ուղղակիորեն անդրադառնալով հարցին, թե *պատճառված վնասի հատուցման համար սահմանված նյութաիրավական պայմանները (վնասի առկայություն, ոչ օրինաչափ վարքագիծ, վնասի և ոչ օրինաչափ գործողության միջև պատճառահետևանքային կապ, պարտապանի մեղք) գործում են պայմանագրային պարտավորություններից առաջացող վնասների հատուցման հարաբերությունների նկատմամբ, թե՞ ոչ արձանագրել է, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 417-րդ հոդվածի 3-րդ կետով օրենսդիրը նախատեսել է մեղքի բացակայության պարագայում պարտավորությունը խախտած անձի պատասխանատվությունը, եթե պարտավորությունը բխում է ձեռնարկատիրական գործունեության իրականացումից: Նշված իրավանքումի համաձայն՝ ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս պարտավորությունը չկատարած կամ անպատշաճ կատարած անձը պատասխա-*

նատվորություն է կրում, եթե չապացուցի, որ պատշաճ կատարումն անհնար է եղել անհաղթահարելի ուժի, այսինքն՝ տվյալ պայմաններում արտակարգ և անկանխելի հանգամանքների հետևանքով, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով:

Մինչդեռ, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1058-րդ հոդվածն ուղղված է վնաս պատճառելուց ծագած պարտավորությունների կարգավորմանը: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 417-րդ և 1058-րդ հոդվածները կարգավորում են վնասի հատուցման տարրեր և ինքնուրույն հարաբերություններ: Մասնավորապես, առաջինով կարգավորված է վնասի՝ որպես պայմանագրային պարտավորությունների խախտման արդյունքների հատուցումը, իսկ երկրորդով կարգավորված է վնասի՝ որպես արտապայմանագրային պարտավորական հարաբերությունների ծագման հիմքի հատուցումը: Հետևաբար, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1058-րդ հոդվածը՝ որպես արտապայմանագրային պատասխանատվություն սահմանող նորմ, կիրառելի չէ այն դեպքերի նկատմամբ, երբ վնասն առաջացել է պայմանագրային պարտավորությունները չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու հետևանքով:

Միաժամանակ, Վճռաբեկ դատարանն անհրաժեշտ է համարել ընդգծել, որ այն դեպքում, երբ պայմանագրային հարաբերությունների առկայության պայմաններում վնասի հատուցումը կարգավորված չէ պայմանագրի դրույթներով և պայմանագրերի տվյալ տեսակին վերաբերող քաղաքացիական օրենսդրությամբ, դրա նկատմամբ կիրառելի են ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1058-րդ հոդվածը և ՀՀ վճռաբեկ դատարանի որոշումներով արտահայտված իրավական դիրքորոշումները՝ պատճառված վնասի համար պատասխանատվության պայմանների, դրանց առկայության կամ բացակայության ապացուցման բեռի բաշխման հարցերի վերաբերյալ¹⁸:

Փաստացի, վճռաբեկ դատարանը արձանագրել է, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքը պայմանագրային և արտապայմանագրային պատասխանատվության համար նախատեսել է տարբերակված կարգավորման ռեժիմ, սակայն այնքանով, որ քանով պայմանագրային հարաբերությունների վնասի հատուցումը կարգավորված չէ պայմանագրի դրույթներով և պայմանագրերի տվյալ տեսակին վերաբերող քաղաքացիական օրենսդրությամբ, ապա դրանց նկատմամբ կիրառելի են արտապայմանագրային հարաբերություններում վնասների հատուցման վերաբերյալ կանոնները և դրանց վերաբերյալ վերը հիշատակված Վճռաբեկ դատարանի իրավական մեկնաբանությունները: Ստացվում է, որ արտապայմանագրային պատասխանատվության հարաբերություններում վնասների

հատուցման վերաբերյալ կանոնները և դրանց վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի իրավական մեկնաբանությունները կիրառելի չեն միայն այն դեպքում, երբ վնասների հատուցման հարաբերությունները կարգավորված են կա՛մ պայմանագրերի կոնկրետ տեսակի վերաբերյալ կանոններով կա՛մ հենց պայմանագրով:

Նշվածի կապակցությամբ նախ և առաջ հարկ ենք համարում նշել, որ տվյալ պարագայում ԲՕ-ի 417-րդ հոդվածի կիրառման շրջանակը չի սահմանափակվում միայն վնասների հատուցման հարաբերություններով, այն փաստացի կիրառելի է Պարտավորությունը խախտելու համար պատասխանատվության այլ տեսակների՝ տուժանքի բռնագանձման նկատմամբ ևս: Բացի դա, հատկանշական է, որ եթե նույնիսկ հարաբերակցությունը սահմանափակենք միայն վնասների հատուցման պայմանների շրջանակներում, ապա հարցը վերբերում է վնասների՝ քաղաքացիական պատասխանատվության կիրառման պայմաններին, ինչը մեր խորհին համոզմամբ ո՛չ պայմանագրի առանձին տեսակները կանոնակարգող քաղաքացիական նորմերի և ո՛չ էլ առավել ևս պայմանագրի կարգավորման առարկայի տիրույթում է: Նշվածն առավելապես պատասխանատվության ընդհանուր դրույթների կարգավորման առարկայի հարց է: Մեր համոզմամբ նման մեկնաբանությունը առավելապես «արադարացում է» պայմանագրային պատասխանատվության նկատմամբ արտապայմանագրային պատասխանատվության վերաբերյալ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1058-րդ հոդվածի կիրառումը:

Արդյունքում, ՀՀ իրավական համակարգում գործում է մի իրավիճակ, երբ արձանագրվել է պայմանագրային և արտապայմանագրային վնասների տարանջատված կարգավորման միտումը, պայմանագրային վնասների հատուցման համար անհրաժեշտ պայմանների վերաբերյալ իրավակարգավորման բացակայությունը, որի պայմաններում դրանց նկատմամբ կիրառելի են արտապայմանագրային վնասի հատուցման վերաբերյալ կանոնները և դրանց վերաբերյալ Վճռաբեկ դատարանի իրավական մեկնաբանությունները, որպես միակ հնարավոր բացառություն սահմանելով այն դեպքերը, երբ պայմանագրի կոնկրետ տեսակի վերաբերյալ կանոններով առկա կլինի նման կարգավորում (ինչը փաստացի առկա չէ) կամ ապագայում կողմերը նշված հարցը կկարգավորեն պայմանագրով՝ փոխադարձ համաձայնությամբ: Նշվածը իրավական որոշակիության պահանջներին համապատասխանելու և կանխատեսելիության տեսանկյունից նշված իրավիճակը ամենացանկալին չէ:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրությամբ պայմանագրային պատասխանատվության պայման-

ների տարբերակված կարգավորումների բացակայության մասին խոսելիս, անհրաժեշտ է արձանագրել, որ թեև ԲՕ-ի 417-րդ հոդվածով ուղղակի և բառացի սահմանված չէ դրա՝ պայմանագրային պատասխանատվությանը վերաբերելու մասին, սակայն մեր համոզմամբ, մեղքի մասով, 417-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ պարբերությունը սահմանում է պայմանագրային մեղքի ընդհանուր, ղեկիկտային մեղքի ընկալումից տարբերվող բովանդակությունը, ինչն անտեսվել է ՀՀ իրավակիրառ պրակտիկայի կողմից:

Մասնավորապես 417-րդ հոդվածի 1-ին մասը, սահմանելով, որ ամեն դեպքում պարտապանը պարտավորությունը խախտելու համար պատասխանատվություն է կրում մեղքի առկայության դեպքում, սահմանում է մեղքի գնահատման տարբերակված չափանիշ՝ այն է. *պարտապանը ճանաչվում է անմեղ, եթե ապացուցում է, որ ինքը պարտավորությունը պատշաճ կատարելու համար ձեռնարկել է իրենից կախված բոլոր միջոցները*:

Այսինքն, պարտավորության խախտման արդյունքում մեղքի բացակայության գնահատման չափանիշը պարտապանի կողմից իրենից կախված բոլոր միջոցները ձեռնարկելու հանգամանքն է: Եթե այլ դիտանկյունից, ապա պարտապանը կարող է ճանաչվել անմեղ միայն այն դեպքում, երբ պարտավորության խախտումը տեղի է ունեցել իրենից չկախված հանգամանքների կամ որ նույնն է՝ իր վերահսկողությունից դուրս գտնվող հանգամանքների պատճառով: Նշվածի անտեսման արդյունքում, ղեկիկտային մեղքի գնահատման կանոնները արհեստականորեն կիրառելի են համարվել պայմանագրային մեղքի բովանդակության գնահատման նկատմամբ, այն դեպքում, երբ պայմանագրային հարաբերություններում մեղքի գնահատման ստանդարտը ոչ թե անձի հոգեբանական վերաբերմունքն է իր գործողությունների և դրա հետևանքների նկատմամբ, որն արտահայտվում է դիտավորության կամ անգգոշության ձևով, այլ պարզ հանգամանքն այն մասին, որ պարտապանը պետք է ապացուցի, որ պարտավորության խախտումը և խախտման պատճառ դարձած հանգամանքները դուրս են եղել իր վերահսկողության սահմաններից՝ անկախ դրանց նկատմամբ իր վերաբերմունքից, ընկալումից, սուբյեկտիվ հնարավոր գործոններից:

Միևնույն ժամանակ, օրենսդիրը առանց մեղքի պատասխանատվության կանխավարկած է նախատեսել ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս պարտավորությունը չկատարած կամ անպատշաճ կատարած անձի համար սահմանելով, որ *ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս պարտավորությունը չկատարած կամ անպատշաճ կատարած անձը պատասխանատվություն է կրում, եթե չապացուցի, որ պատ-*

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

շած կատարումն անհնար է եղել անհաղթահարելի ուժի, այսինքն՝ տվյալ պայմաններում արտակարգ և անկանխելի հանգամանքների հետևանքով, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով կամ պայմանագրով:

Վերոգրյալի համատեքստում հարկ է նշել, որ «պայմանագրային մեղքի» սկզբունքից ձեռնարկատիրական գործունեության սուբյեկտների համար ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս պարտավորությունը խախտելու համար սահմանված բացառությունը լրացուցիչ քննարկման անհրաժեշտություն է առաջացնում արդեն ներպայմանագրային պատասխանատվության ռեժիմների սահմանազատման տեսանկյունից, այնքանով, որքանով եթե օրենքով կամ պայմանագրով այլ բան նախատեսված չէ, ապա ձեռնարկատիրական (գործարարական) գործունեության սուբյեկտների պարագայում անհաղթահարելի ուժը հանդիսանում է պատասխանատվությունը բացառող անհրաժեշտ պայման և վերջիններս պատասխանատվություն են կրում առանց մեղքի: Նշվածը վերահաստատել է նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանը՝ արձանագրելով, որ մեղքի՝ որպես պատասխանատվության պարտադիր պայմանի առկայության մասին կանոնը կրում է դիսպոզիտիվ բնույթ, քանի որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 417-րդ հոդվածում օրենսդիրը բացառություն է նախատեսել այն դեպքերի համար, երբ քաղաքացիաիրավական պատասխանատվությունը կարող է վրա հասնել անկախ մեղքի առկայությունից, դրանք են՝ օրենքով կամ կողմերի համաձայնությամբ նախատեսված դեպքերը: Օրենքով նախատեսված դեպք է, օրինակ, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 417-րդ հոդվածի 3-րդ կետի իրավակարգավորումը, որի մեկնաբանությունից բխում է, որ եթե անձը պարտավորությունը չի կատարել կամ անպատշաճ է կատարել ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս, ապա պատասխանատվությունը վրա է հասնում անկախ նրա մեղքի առկայությունից: Ընդ որում, օրենսդրի կողմից նման տարբերակված մոտեցումը դրսևորելը արդարացված է, քանի որ ձեռնարկատիրական գործունեությունն իրականացվում է շահույթ (եկամուտ) ստանալու նպատակով և հետևաբար ենթադրվում է, որ նման դեպքերում բացասական հետևանքների համար պատասխանատվությունը պետք է իր վրա վերցնի հենց ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնող անձը: Այսինքն՝ ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնող անձինք՝ որպես գույքային հարաբերություններում սեփական ռիսկով գործող, գործարարության համապատասխան ոլորտում մասնագիտացված սուբյեկտներ, պարտավորությունները չկատարելու կամ ոչ պատշաճ կատարելու համար պատասխանատվության են ենթարկվում անկախ մեղքի առկայությունից:

Հատկանշական է նաև, որ գործարարների առանց մեղքի պատասխանատվության վերաբերյալ կանոնը, առանձին դեպքերում, պատճառաբանվում է նաև գործարարների արհեստավարժ լինելու հանգամանքով:

Փաստացի ստացվում է, որ գործարարը, ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս պարտավորությունը չկատարելու կամ անպատշաճ կատարելու դեպքում, պատասխանատվություն է կրում է իր վերահսկողությունից դուրս գտնվող, սակայն անհաղթահարելի ուժ չհանդիսացող հանգամանքների հետևանքների համար: Չբացառելով կոնկրետ իրավահարաբերության (պայմանագրային կամ արտապայմանագրային) շրջանակներում ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելիս գործարարական գործունեության սուբյեկտի՝ առանց մեղքի պատասխանատվություն նախատեսելու հնարավորությունը, այնուամենայնիվ կարծում ենք, որ միայն գործարարական գործունեության սուբյեկտ լինելու չափանիշով առանց մեղքի պատասխանատվության մասին ընդհանուր կանոն սահմանելը անհամաչափ է մի քանի պատճառով: Նախ և առաջ, հատկանշական է, որ գործարարը քաղաքացիական շրջանառության մեջ, ի տարբերություն այլ սուբյեկտների, գործում է առավել մեծ ռիսկով, որն ունի ոչ թե զուտ իրավական, այլ առաջնահերթ տնտեսական բովանդակություն: Այլ խոսքով գործարարական գործունեության իրավական ռիսկերը, որպես կանոն, բխում են հենց տնտեսական գործունեությունից և ածանցված են դրանցից: Նշված ռիսկերը գործարարության անբախտելի տարրն են, որոնք էլ բնորոշում են գործարարության էությունն ու բնույթը: Սակայն կարևոր է նկատել, որ որքան էլ նշված ռիսկերը հատուկ լինեն գործարարությանը, իրավական կանոնակարգումները ողջամիտ հավասարակշռելու փոխարեն դրանք չպետք է բազմապատկեն՝ ստեղծելով այնպիսի իրավիճակ, երբ նույն պայմանագրային հարաբերության սուբյեկտ գործարարը, որն արդեն առավել ռիսկային գոտում է, պատասխանատու լինի հանգամանքների համար, որոնց համար նույն պայմանագրային հարաբերության, սակայն գործարար չհանդիսացող սուբյեկտը պատասխանատու լինել չի կարող:

Այլ կերպ ասած՝ գործարարական գործունեությունը փաստացի և առավելապես իրացվում է հենց հատուցելի պայմանագրերի միջոցով, իսկ պայմանագրային մեղքի գործողության պայմաններում պայմանագրային հարաբերություններում գործարարի համար առավել խիստ պատասխանատվություն նախատեսելու անհրաժեշտությունը արդարացված չի թվում: Նման եզրահանգումը պայմանավորված է պայմանագրային տարբերակված մեղքի տրամաբանական հենքում ընկած պատճառներով, այնքանով, որքանով հատուցելի պայ-

մանագրի կողմ հանդիսացող կողմը, լինի գործարար, թե ոչ, գիտակցում և ստանձնում է պարտավորությունները նույն կերպ, որպիսի պայմաններում անարդար է գործարարի համար նախատեսել առանց մեղքի պատասխանատվություն միայն այն պատճառով, որ վերջինիս գործունեությամբ զբաղվում է պարբերաբար և նույն պայմանագրից կնքում է առավել հաճախ: Այլ խոսքով առանց մեղքի պատասխանատվության գաղափարի գործնականում որևէ կերպ չի հատվում պայմանագրի կողմի արհեստավարժության հետ, քանի որ մեղքը, որպես պատասխանատվության անհրաժեշտ պայման գործում է յուրաքանչյուր դեպքում անհատապես՝ կախված կոնկրետ հանգամանքներից: Եվ միայն այն, որ գործարարը նախքան կոնկրետ իրավիճակը համանման պայմանագիր կնքել է ավելի շատ քանակով, նշվածը չի կարող բովանդակային պատճառաբանություն հանդիսանալ, գործարարին անհիմն պատասխանատվության ենթարկելու համար մի իրավիճակում, որտեղ վերջինս պայմանագրային մեղք չունի: Շուկայական տնտեսության պայմաններում գործարարական գործունեությունն է տնտեսության շարժիչ ուժը: Ուստի, երբ գործարարությունն ինքնին խթանվում է պետության կողմից, գործարարի համար նման իրավական ռեժիմ նախատեսելը ընդունելի չէ, նամանավանդ, որ պայմանագրային մեղքի վերոգրյալ բովանդակությունը ապահովում է պայմանագրի կողմերի պրոակտիվ վարքը, նրանց՝ պարտավորությունը պատշաճ կատարելու համար միջոցներ ձեռնարկելու ընդհանուր պարտավորությունը:

Բացի նշվածը, զուտ իրավական տեսանկյունից, անհաղթահարելի ուժի վերաբերյալ բացառությունը բավարար չի կարող լինել պարտապան գործարարի անհարկի պատասխանատվությունը և պարտատիրոջ անհիմն հարստացումը բացառելու համար, քանի որ ԶՕ-ի համաձայն՝ անհաղթահարելի ուժ են հանդիսանում իրենց բնույթով բացառիկ, արտակարգ և անկանխելի հանգամանքներ, որոնք չեն կարող չեզոքացնել առօրյա, մշտական, կանոնավոր գործունեության ընթացքում հավանական իրավիճակները, երբ պարտավորության խախտումը արդյունք չէ անհաղթահարելի ուժի, սակայն նման հետևանքները ևս գտնվում են գործարար պարտապանի պայմանագրային վերահսկողության շրջանակներից դուրս: Անհաղթահարելի ուժ հանդիսացող հանգամանքների և գործարարի պայմանագրային վերահսկողության միջև առկա է պատասխանատվության վակում, որը անհարկի կրում է գործարարը:

Հետևաբար, գտնում ենք, որ որպես ընդհանուր կանոն գործարարական գործունեության սուբյեկտների համար ևս պետք է գործի ըստ պայմանագրային մեղքի պատասխանատվության կանոնը, իսկ գործունեության բնույթով պայմանավոր-

ված առանձնահատուկ դեպքերը, երբ պահպանվող շահի կարևորության կամ գործարարական գործունեության ոլորտային առանձնահատկություններով պայմանավորված անհրաժեշտ է նախատեսել առանց մեղքի պատասխանատվություն, այն պետք է կենսագործել հատուկ կանոնների ուժով: Այդպիսի օրինակ կարող է լինել գործարարական գործունեության ընթացքում անձի կյանքին կամ առողջությանը վնաս պատճառելը, առավել վտանգի աղբյուրի կապակցությամբ կնքված գործարքներից բխող պատասխանատվության դեպքերը և այլն:

Գտնում ենք նաև, որ անհաղթահարելի ուժի վերաբերյալ կարգավորումները ինքնուրույն պետք է զետեղել քաղաքացիական պատասխանատվության վերաբերյալ ընդհանուր դրույթներում՝ դրա բովանդակությունից հեռացնելով գործարարական գործունեության սուբյեկտներին վերաբերելի հատվածը՝ հաշվի առնելով այն, որ նման անհրաժեշտության դեպքում համապատասխան հոդվածը կարելի է և նպատակահարմար է սահմանել առանձին, որը հղում պարունակելով անհաղթահարելի ուժի վերաբերյալ վերոգրյալ առանձին կանոնին նույն կերպ կլուծի իր առջև դրված օրենսդրական կապը իրավակիրառի համար պատշաճ բովանդակություն ապահովելու հարցը:

Եզրակացություն:

Վերոգրյալի ամփոփ վերլուծության արդյունքում կարող ենք եզրահանգել, որ պայմանագրային պատասխանատվության համատեքստում մեղքի ավանդական՝ որպես անձի՝ իր ոչ իրավաչափ վարքագծի և դրա հետևանքների նկատմամբ սուբյեկտիվ վերաբերմունքի ընկալումը լիարժեքորեն չի արտացոլում պայմանագրային հարաբերությունների առանձնահատկությունները: Թեև մեղքի դիտավորության և անգոյություն ձևերի դասական տարբերակումը պահպանել է իր նշանակությունը քաղաքացիական իրավունքում, պայմանագրային պատասխանատվության պարագայում դրա մեխանիկական կիրառումը կարող է հանգեցնել պայմանագրային պարտավորությունների բնույթից բխող ռիսկերի ոչ համարժեք բաշխման և պարտատիրոջ լեգիտիմ ակնկալիքների անհարկի սահմանափակման:

Պայմանագրային պարտավորության ստանձնումն իր բնույթով ենթադրում է կողմի կողմից որոշակի վարքագիծ դրսևորելու և դրա չդրսևորման հետևանքների ռիսկը կրելու գիտակցված կամարտահայտություն: Հետևաբար, պայմանագրային մեղքի գնահատման ելակետը չպետք է սահմանափակվի միայն պարտապանի՝ պարտավորության խախտման նկատմամբ ունեցած հոգեբանական վերաբերմունքի պարզմամբ: Անհրաժեշտ է գնահատել, թե պարտապանը, հաշվի առնելով ստանձ-

նաժ ապրտավորության բնույթը, դրա կատարման պայմանները և իր վերահսկողության շրջանակը, արդյո՞ք ձեռնարկել է պարտավորության պատշաճ կատարման համար իրենից ողջամտորեն պահանջվող բոլոր միջոցները:

Այս իմաստով ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 417-րդ հոդվածի 1-ին մասի երկրորդ պարբերությամբ նախատեսված՝ «իրենից կախված բոլոր միջոցները ձեռնարկելու» կանոնը պետք է դիտարկել որպես պայմանագրային մեղքի ինքնուրույն և օբյեկտիվ գնահատման չափանիշ: Նման մոտեցման դեպքում պայմանագրային մեղքի գնահատման ելակետը ոչ թե պարտապանի հոգեբանական վերաբերմունքն է սեփական վարքագծին կամ դրա հնարավոր հետևանքներին, այլ այն, թե արդյո՞ք պարտավորության խախտման պատճառը գտնվել է նրա վերահսկողության և ազդեցության շրջանակներում, և արդյո՞ք վերջինս կատարել է պարտավորության պատշաճ կատարման համար անհրաժեշտ բոլոր գործողությունները:

Առանձին գնահատման է արժանի ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնող սուբյեկտների համար ԶՕ-ով նախատեսված՝ փաստացի առանց մեղքի պատասխանատվության ռեժիմը: Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ գործարարի ենթադրյալ արհեստավարժությունը, գործունեության պարբերականությունը և շահույթ ստանալու նպատակով ռիսկ ստանձնելու հանգամանքներն ինքնին բավարար հիմնավորում չեն յուրաքանչյուր պայմանագրային պարտավորության խախտման դեպքում առանց մեղքի պատասխանատվություն սահմանելու համար: Գործարարական գործունեությունն, անշուշտ, ենթադրում է տնտեսական ռիսկի ստանձնում, սակայն այդ հանգամանքը չի կարող ինքնաբերաբար վերածվել ցանկացած իրավական ռիսկի համար անսահմանափակ պատասխանատվության:

Միաժամանակ, անհաղթահարելի ուժի ինստիտուտը, որպես գործարարի՝ պարտավորության խախտման համար պատասխանատվությունից ազատվելու միակ ընդհանուր հիմք, ամբողջությամբ չի լուծում նշված խնդիրը: Գործարարի վերահսկողությունից դուրս գտնվող հանգամանքների շրջանակն ավելի լայն է, քան անհաղթահարելի ուժի՝ բացառիկության, արտակարգության և անկանխատեսելիության խիստ չափանիշներին համապատասխանող դեպքերի շրջանակը: Հետևաբար, անհաղթահարելի ուժի և գործարարի կողմից վերահսկելի հանգամանքների միջև գոյություն ունի իրավական «միջանկյալ գոտի», որտեղ պարտավորության խախտումը կարող է պայմանավորված լինել պարտապանի ողջամիտ վերահսկողությունից դուրս գտնվող հանգամանքով, սակայն այդ հանգամանքը չի կարող որակվել որպես անհաղթահարելի ուժ: Նման դեպքերում առանց մեղքի

պատասխանատվության կիրառումը կարող է հանգեցնել պարտապանի անհարկի պատասխանատվության և պարտատիրոջ անհիմն հարստացման:

Հետևաբար, նպատակահարմար է որպես պայմանագրային պատասխանատվության ընդհանուր կանոն պահպանել մեղքի վրա հիմնված պատասխանատվության սկզբունքը՝ դրա պայմանագրային հարաբերություններին համապատասխան օբյեկտիվ բովանդակությամբ, իսկ առանց մեղքի պատասխանատվությունը՝ նախատեսել միայն օրենքով կամ պայմանագրով հստակ սահմանված հատուկ դեպքերում՝ հաշվի առնելով համապատասխան իրավահարաբերության բնույթը, պահպանվող շահի նշանակությունը և տվյալ գործունեության ոլորտային առանձնահատկությունները:

Այս համատեքստում օրենսդրական մակարդակով նպատակահարմար է նաև անհաղթահարելի ուժի վերաբերյալ ընդհանուր կարգավորումը տարանջատել ձեռնարկատիրական գործունեության սուբյեկտների համար սահմանված պատասխանատվության հատուկ ռեժիմից: Անհաղթահարելի ուժը, որպես պատասխանատվությունից ազատող ընդհանուր իրավական հիմք, նպատակահարմար է զետեղել քաղաքացիական պատասխանատվության ընդհանուր դրույթներում, իսկ առանց մեղքի պատասխանատվության կոնկրետ դեպքերը սահմանել համապատասխան իրավահարաբերությունները կարգավորող հատուկ կանոններով:

¹ Տե՛ս, Голубцова Ю. А., Понятие вины в римском частном праве и его восприятие в российском гражданском законодательстве, Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2013թ. № 4 (22), էջեր 155-157:

² Տե՛ս, Zimmermann R., The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition. Oxford, Oxford University Press, 1996թ., էջեր 806-809:

³ Տե՛ս, Брагинский М. И., Витрянский В. В., Договорное право. Книга первая, Общие положения. М, Статут, 2003թ. էջեր. 574-578:

⁴ Տե՛ս, Zimmermann R., The New German Law of Obligations: Historical and Comparative Perspectives. Oxford: Oxford University Press, 2005թ., էջեր. 49-51.

⁵ Տե՛ս, Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը (BGB), հասանելի է՝ https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p0854 , վերջին այցելություն՝ 2026թ. սեպտեմբերի 7:

⁶ Տե՛ս, նույն տեղում, պարագրաֆ 278.

⁷ Տե՛ս, Jansen N., Zimmermann R., Commentaries on European Contract Laws, Oxford University Press, 2018թ., էջ 1437.

⁸ Տե՛ս, Treitel G. H., The Law of Contract, Sweet & Maxwell, 14th ed., 2015թ., para. 19-002, 19-003, էջեր 1649-1650:

⁹ Տե՛ս, Jansen N., Zimmermann R., Commentaries on European Contract Laws, Oxford University Press, 2018թ., էջ 1438.

¹⁰ Տե՛ս, Ֆրանսիայի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը, հոդված 1231-3, հասանելի է՝ https://www.trans-lex.org/601101/_french-civil-code-2016/ , վերջին այցելություն՝ 2026թ. սեպտեմբերի 7:

¹¹ Տե՛ս, Menyhrd A., Veress E., New Civil Codes in Hungary and Romania, Springer International Publishing, 2017թ., էջ 118:

¹² Տե՛ս, Եվրոպական պայմանագրային իրավունքի սկզբունքների 8:108 հոդվածը, հասանելի է՝ https://www.trans-lex.org/400200/_pecl/#head_145, վերջին այցելություն՝ 2026թ. սեպտեմբերի 7:

¹³ Տե՛ս, Ապրանքների միջազգային առուվաճառքի պայմանագրերի մասին ՄԱԿ կոնվենցիայի 74 հոդվածը, ՀՀԱԳՆՊՏ 2011.01.14/12(20), ընդունվել է 11 ապրիլի 1980թ., Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ է մտել 01 հունվարի 2010թ.

¹⁴ Տե՛ս, Միջազգային առևտրային պայմանագրերի սկզբունքների (Ունիդրուայի սկզբունքներ) 7.4.2 հոդվածը, հասանելի է՝ <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2016-English-i.pdf>

¹⁵ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը, ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50): Ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 05 մայիսի 1998թ., ուժի մեջ է մտել 01 հունվարի 1999թ.:

¹⁶ Օրինակ, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 695-րդ հոդվածի համաձայն՝ փոխատու պատասխանատվություն է կրում գույքի օգտագործման հետևանքով երրորդ անձին պատճառված վնասի համար, եթե չի ապացուցում, որ վնասը դիտավորությամբ պատճառել է փոխառուն կամ այն անձը, որի մոտ այդ գույքը հայտնվել է փոխատուի համաձայնությամբ: Մեկ այլ օրինակ՝ ՔՕ-ի 828-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պահառուն, սույն օրենսգրքի 417 հոդվածով նախատեսված հիմքերով, պատասխանատվություն է կրում ի պահ ընդունված գույքի կորստի, պակասորդի կամ վնասվածքի համար:

Արհեստավարժ պահառուն պատասխանատվություն է կրում գույքի կորստի, պակասորդի կամ վնասվածքի համար, եթե չի ապացուցում, որ գույքի կորուստը, պակասորդը կամ վնասվածքը տեղի են ունեցել անհաղթահարելի ուժի կամ գույքի այն հատկությունների հետևանքով, որոնց մասին պահառուն չգիտեր և չէր կարող իմանալ գույքն ի պահ ընդունելիս, կամ եթե դա կատարվել է պահատուի դիտավորության կամ կոպիտ անզգուշության հետևանքով:

¹⁷ Տե՛ս, օրինակ, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԿԴ/3908/02/14 քաղաքացիական գործով 07.04.17թ. որոշումը:

¹⁸ Տե՛ս, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԱՆԴ/2914/02/17 քաղաքացիական գործով 20.05.22թ. որոշումը:

¹⁹ Տե՛ս, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԴԴ/0595/04/08 քաղաքացիական գործով 17.04.2009թ. որոշումը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Голубцова Ю. А., Понятие вины в римском частном праве и его восприятие в российском гражданском законодательстве, Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2013թ. № 4 (22), էջեր 155-161
2. Zimmermann R., The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition. Oxford, Oxford University Press, 1996թ., 1312 էջ:
3. Брагинский М. И., Витрянский В. В., Договорное право. Книга первая, Общие положения. М, Статут, 2003թ. էջեր. 574-848 էջ:
4. Zimmermann R., The New German Law of Obligations: Historical and Comparative Perspectives. Oxford: Oxford University Press, 2005թ., 256 էջ
5. Jansen N., Zimmermann R., Commentaries on European Contract Laws, Oxford University Press, 2018թ., 2120 էջ:
6. Treitel G. H., The Law of Contract, Sweet & Maxwell, 14th ed., 2015թ., para. 19-002, 19-003, էջեր 1649-2170 էջ:
7. Menyhrd A., Veress E., New Civil Codes in Hungary and Romania, Springer International Publishing, 2017թ., 226էջ:

8. Ֆրանսիայի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը, հոդված 1231-3, հասանելի է՝ https://www.trans-lex.org/601101/_/french-civil-code-2016/, վերջին այցելություն՝ 2026թ. սեպտեմբերի 7:
9. Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը (BGB), հասանելի է՝ https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p0854, վերջին այցելություն՝ 2026թ. սեպտեմբերի 7:
10. Եվրոպական պայմանագրային իրավունքի սկզբունքներ, հասանելի է՝ https://www.trans-lex.org/400200/_/pecl/#head_145, վերջին այցելություն՝ 2026թ. սեպտեմբերի 7:
11. Ապրանքների միջազգային առուվաճառքի պայմանագրերի մասին ՄԱԿ կոնվենցիա, ՀՀԱԳՆՊՏ 2011.01.14/12(20), ընդունվել է 11 ապրիլի 1980թ., Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ է մտել 01 հունվարի 2010թ.
12. Միջազգային առևտրային պայմանագրերի սկզբունքներ (Ունիդրոյայի սկզբունքներ) հասանելի է՝ <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2016-English-i.pdf>
13. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրք, ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50): Ընդունվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 05 մայիսի 1998թ., ուժի մեջ է մտել 01 հունվարի 1999թ.:
14. ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԿԴ/3908/02/14 քաղաքացիական գործով 07.04.17թ. որոշումը:
15. ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԱՆԴ/2914/02/17 քաղաքացիական գործով 20.05.22թ. որոշումը:
16. ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԲԴ/0595/04/08 քաղաքացիական գործով 17.04.2009թ. որոշումը:

Айк Багдасарян

Преподаватель кафедры гражданского права Ереванского государственного университета
Член Палаты адвокатов Республики Армения, адвокат

РЕЗЮМЕ

Вина как условие договорной ответственности

В статье исследуются сущность и содержание договорной вины. Обосновывается, что в качестве критерия оценки договорной вины следует рассматривать не субъективное отношение должника к своим действиям и их последствиям, а факт принятия им необходимых мер для обеспечения надлежащего исполнения обязательства. Предлагается пересмотреть общий режим ответственности предпринимателей без вины и при оценке вины предпринимателей в рамках договорной ответственности руководствоваться общим критерием оценки договорной вины.

Ключевые слова: Договорная вина, договорная ответственность, гражданско-правовая ответственность, нарушение обязательства, должник, субъект предпринимательской деятельности, ответственность без вины, непреодолимая сила, сфера контроля должника, надлежащее исполнение.

Hayk Baghdasaryan

Lecturer at the Chair of Civil Law of the Yerevan State University
Member of the Chamber of Advocates of the Republic of Armenia, Attorney

SUMMARY

Fault as a prerequisite for contractual liability

The article examines the nature and substance of contractual fault. It argues that contractual fault should be assessed not on the basis of the debtor's subjective attitude toward their conduct and its consequences, but by determining whether the debtor took the necessary measures to ensure the proper performance of the obligation. The article further proposes reconsidering the general strict liability regime applicable to business entities and applying a uniform criterion for assessing contractual fault in the context of contractual liability.

Key words: Contractual fault, contractual liability, civil liability, breach of obligation, debtor, business entity, strict liability, force majeure, debtor's control, proper performance.

Բնագիրը ներկայացվել է 09.09.2026թ.
Ընդունվել է տպագրության 11.09.26թ.

ԷԴՎԱՐԴ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ

«ԼԻԳԱ ԻՆՇՈՒՐԱՆՍ» ԱՓԲԸ-ի Իրավաբանական
դեպարտամենտի պայմանագրաիրավական և
ապահովագրական գործունեության իրավական
սպասարկման բաժնի առաջատար մասնագետ
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի մագիստրոս

ՀՐԱՅՐ ԱՂԱՎԵԼՅԱՆ

«ՎԻՐՏՈՒՄ» փաստաբանական-հաշվապահական
ընկերության իրավաբան
ՀՀ փաստաբանական ակադեմիայի ունկնդիր

ԱԿՆՀԱՅՏ ԱՆՀԻՄՆ ՀԱՅՅԸ ՈՐՊԵՍ ԱՐԱԳԱՅՎԱԾ ԴԱՏԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ ԿԻՐԱՌԵԼՈՒ ՀԻՄՔ

Հոդվածը նվիրված է ակնհայտ անհիմն հայցի ինստիտուտի ուսումնասիրությանը՝ որպես արագացված դատաքննություն կիրառելու իրավական հիմք: Վերլուծվում են ակնհայտ անհիմն հայցի հասկացությունը, դրա բնորոշ հատկանիշները և կիրառման դատավարական չափանիշները: Զննարկվում են դատարանի հայեցողական լիազորությունների սահմանները, կողմերի դատավարական իրավունքների ապահովման հարցերը և արագացված դատաքննության կիրառման ազդեցությունը արդար դատաքննության սկզբունքի վրա: Հոդվածում կատարվում են տեսական և գործնական մոտեցումների համադրական վերլուծություններ, որոնց հիման վրա ձևակերպվում են համապատասխան եզրահանգումներ:

Հիմնաբառեր՝ ակնհայտ անհիմն հայց, արագացված դատաքննություն, արդար դատաքննություն, փաստական հիմքի բավարարություն, ակնհայտ ոչ իրավաչափ պահանջ, դատավարական իրավունքի չարաշահում, արդարադատության արդյունավետություն, համեմատական դատավարական իրավունք, մեթոման հիմքեր:

Ներածություն

Քաղաքացիական դատավարության արդյունավետության ապահովումը և դատական համակարգի ծանրաբեռնվածության նվազեցումը ժամանակակից դատավարական իրավունքի կարևորագույն խնդիրներից են: Այդ համատեքստում առանձնահատուկ նշանակություն ունի արագացված դատաքննության ինստիտուտը, որի նպատակն է ապահովել ակնհայտորեն անհիմն կամ անհեռանկարային վեճերի արագ և արդյունավետ քննությունը՝ միաժամանակ պահպանելով արդար դատաքննության հիմնարար սկզբունքները: Գործնականում, սակայն, ակնհայտ անհիմն հայցի գնահատման չափանիշների ոչ բավարար հստակությունը հաճախ առաջացնում է իրավակիրառական խնդիրներ՝ կապված դատարանի հայեցողական լիազորությունների սահմանների և կողմերի դատավարական իրավունքների ապահովման հետ, ինչը պայմանավորում է թեմայի արդիականությունը:

Հոդվածի գիտական նորույթը պայմանավորված է ակնհայտ անհիմն հայցի՝ որպես արագացված դատաքննություն կիրառելու ինքնուրույն հիմքի, համակողմանի ուսումնասիրությամբ, ինչպես նաև դրա տեսական և գործնական կիրառության առանձնահատկությունների վերլուծությամբ: Հե-

տազոտության շրջանակում ուսումնասիրվում են ինչպես ներպետական իրավակարգավորումները, այնպես էլ դատական պրակտիկայում ձևավորված մոտեցումները:

Հոդվածի հիմնական նպատակն է բացահայտել ակնհայտ անհիմն հայցի էությունը, ուսումնասիրել դրա կիրառման դատավարական չափանիշները և գնահատել արագացված դատաքննության շրջանակներում դրա կիրառման ազդեցությունը արդար դատաքննության սկզբունքի ապահովման վրա:

Հոդվածի առաջին բաժնում ներկայացվում է ակնհայտ անհիմն հայցի հասկացությունը և դրա իրավական բնութագիրը: Երկրորդ բաժնում վերլուծվում են արագացված դատաքննության կիրառման դատավարական հիմքերը և պայմանները: Երրորդ բաժնում ուսումնասիրվում են դատական պրակտիկայում առաջացող խնդիրները և ձևավորվող իրավական մոտեցումները: Վերջին բաժնում ներկայացվում են հետազոտության արդյունքում ձևավորված եզրահանգումները:

Մեթոդաբանություն

Մոյն հետազոտության շրջանակում կիրառվել են դոկտրինալ, համեմատական-իրավական և դատական պրակտիկայի վերլուծության մե-

թողներ: Դոկտորինալ մեթոդի կիրառմամբ ուսումնասիրվել են քաղաքացիական դատավարության տեսությանը վերաբերող գիտական աշխատություններ, մասնագիտական հոդվածներ և իրավաբանական գրականություն՝ ակնհայտ անհիմն հայցի և արագացված դատաքննության ինստիտուտների բովանդակությունը, իրավական բնույթը և գործառնության նշանակությունը բացահայտելու նպատակով:

Համեմատական-իրավական մեթոդը կիրառվել է տարբեր պետությունների իրավակարգավորումների և մոտեցումների համադրման միջոցով՝ պարզելու ակնհայտ անհիմն հայցի ինստիտուտի կիրառման առանձնահատկությունները և դրա ազդեցությունը դատավարական արդյունավետության ապահովման վրա: Ուսումնասիրվել են ինչպես ներպետական օրենսդրական կարգավորումները, այնպես էլ միջազգային փորձը և արտասահմանյան իրավական մոտեցումները:

Հետազոտության ընթացքում տվյալների հիմնական աղբյուր են հանդիսացել Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը, առնչվող այլ նորմատիվ իրավական ակտերը, դատական ակտերը, ինչպես նաև թեմային վերաբերող գիտական հրապարակումները և մասնագիտական գրականությունը: Դատական պրակտիկայի վերլուծության շրջանակում ուսումնասիրվել են արագացված դատաքննության կիրառման վերաբերյալ դատարանների կողմից ձևավորված մոտեցումները և իրավական հիմնավորումները:

Հավաքված տվյալները վերլուծվել են համակարգային և բովանդակային վերլուծության մեթոդներով՝ իրավական նորմերի փոխկապակցվածությունը, դրանց կիրառման գործնական խնդիրները և իրավակիրառ պրակտիկայում ձևավորված մոտեցումները բացահայտելու նպատակով:

Հետազոտություն

Արդի քաղաքացիական դատավարության զարգացման կարևորագույն միտումներից մեկը դատարանների ծանրաբեռնվածության թոթափումն է արհեստական, անհեռանկար վեճերից: Այս համատեքստում առանցքային նշանակություն է ստանում «ակնհայտ անհիմն հայցի» ինստիտուտը, որը Հայաստանի Հանրապետության դատավարական օրենսդրության մեջ ամրագրվել է որպես արագացված դատաքննություն կիրառելու ինքնուրույն և արդյունավետ հիմք:

Այս ինստիտուտի գործնական կիրառման և վերլուծության հիմնաքարը «ակնհայտ անհիմն հայց» եզրույթի ճշգրիտ իրավական մեկնաբանությունն է: «Հայցն ակնհայտորեն անհիմն է» ձևակերպման բառացի և տրամաբանական մեկնաբանությունը թույլ է տալիս այդպիսին համարել

այն հայցապահանջը, որի հիմքում ի սկզբանե դրված չեն իրավական առումով արժեքավորվող փաստական հանգամանքներ, կամ թեև դրված են նման հանգամանքներ, սակայն դրանք չեն հաստատվում և չեն կարող հաստատվել վերաբերելի ու թույլատրելի ապացույցներով:

Այլ կերպ ասած՝ հայցը պետք է համարել «ակնհայտ անհիմն» բոլոր այն դեպքերում, երբ հայցվորը դատարանին չի ներկայացրել իր պահանջը հիմնավորող ապացույցներ, և գործի օբյեկտիվ հանգամանքներից ակնհայտ է դառնում, որ պահանջը չի կարող հիմնավորվել որևէ այլ լրացուցիչ ապացույցով կամ հետազոտմամբ: Նման պայմաններում դատավարական ողջ գործիքակազմի (նախնական նիստեր, ապացույցների պահանջում, երկարատև դատաքննություն) գործարկումը վերածվում է ինքնանպատակ պրոցեսի, որը ոչ միայն խախտում է արդարադատության ողջամիտ ժամկետների պահանջը, այլև հանգեցնում է մյուս կողմի (պատասխանողի) իրավունքների անհարկի սահմանափակմանն ու դատական համակարգի ռեսուրսների անարդյունավետ վատնմանը:

«Ակնհայտ անհիմն հայց» հասկացությունը մեկնաբանելիս երբեմն հանդիպում է մոտեցում, որի համաձայն՝ հայցը պետք է համարել ակնհայտ անհիմն այն դեպքերում, երբ հայցվորը չի ներկայացրել հայցապահանջը հիմնավորող ապացույցներ, և այն չի կարող հիմնավորվել որևէ այլ ապացույցներով: Իրավական տեսանկյունից նման մեկնաբանությունը խնդրահարույց է, քանի որ մույնացնում է հայցի իրավական անբավարարությունը դրա փաստական կամ ապացուցողական չիմնավորվածության հետ:

Ակնհայտ անհիմն է համարվում այն հայցը, որի հիմքում ընկած փաստերը մույնիսկ ամբողջությամբ ճշմարիտ և ապացուցված համարելու դեպքում հայցվորը չի կարող հասնել իր պահանջի բավարարմանը՝ նյութաիրավական հիմքի բացակայության պատճառով: Արագացված դատաքննության փուլում որպես «գոտիչ» գործելիս դատարանը պետք է կանխավարկածաբար ճշմարիտ համարի հայցվորի մատնանշած փաստերը և ստուգի միայն դրանց իրավաբանական կենսունակությունը: Եթե դատարանն անցնում է ապացույցներ ներկայացված լինելու կամ չլինելու հարցի քննարկմանը, այն դուրս է գալիս հայցի նախնական գտման տիրույթից և մտնում գործի ըստ էության քննության, այսինքն՝ ապացույցների գնահատման դաշտ, ինչը պահանջում է լիարժեք դատաքննություն:

Ռուսաստանի Դաշնության դատավարական իրավունքում, մասնավորապես՝ քաղաքացիական և արբիտրաժային դատավարության օրենսգրքերում, «ակնհայտ անհիմն հայցը» որպես արագացված կամ պարզեցված դատաքննության հիմք ուղակիորեն ամրագրված չէ: Այս ինստիտուտի կի-

րառությունը և ընկալումը Ռ-Դ իրավական համակարգում ունի այլ տրամաբանություն, որը բացահայտվում է ինչպես օրենսդրական կարգավորումների, այնպես էլ գիտական դոկտրինի ուսումնասիրության արդյունքում³:

Ակնհայտ անհիմն հայցերի դեմ պայքարելու համար Ռ-Դ օրենսդրությունը կիրառում է այլ, սակայն խիստ սահմանափակ մեխանիզմներ: Մասնավորապես, դատավորը կարող է մերժել հայցադիմումի ընդունումը Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 134-րդ հոդվածի հիման վրա⁴, եթե հայցը ներկայացվել է այնպիսի անձի կողմից, ում իրավունքները ակնհայտորեն չեն խախտվել: Սակայն սա նեղ հիմք է և միշտ չէ, որ ծածկում է հայցերի ակնհայտ անհիմն լինելու բոլոր դեպքերը: Մեկ այլ եղանակ է մնան հայցերի ներկայացումը որպես դատավարական իրավունքի չարաշահում դիտարկելը, որի դեպքում կիրառվող սանկցիան տվորաբար հանգում է միայն դատական ծախսերի անբարենպաստ բաշխմանը ի վնաս անբարեխիղճ հայցվորի, այլ ոչ թե գործի արագացված քննությանն ու մերժմանը:

Ռուսական իրավաբանական գիտության մեջ օրենսդրական այս բացը ենթարկվում է խիստ քննադատության, քանի որ դատարանները գերծանրաբեռնված են արհեստական և հեռանկար չունեցող հայցերով, որոնք դատավորները ստիպված են քննել ընդհանուր, տևական ընթացակարգով: Գիտնական Մ.Ա. Ջինկովսկին իր աշխատություններում հստակ արձանագրում է, որ դատարաններին այլ բան չի մնում, քան ընդունել և ըստ էության քննել մնան հայցերն ու դիմումները: Որպես լուծում՝ նա առաջարկում է ներդնել «դատավարական գոհիչներ» և նախատեսել պատասխանատվություն մնան արհեստական վեճեր հարուցելու համար:

Իր հերթին, Ա.Վ. Յուդինը քաղաքացիական դատավարությունում դատավարական իրավունքների չարաշահմանը նվիրված իր ուսումնասիրություններում նշում է, որ գրոյական հեռանկարով հայց ներկայացնելը դատավարական ահաբեկչության կամ շոքոման ձև է, իսկ ռուսական օրենսդրության գլխավոր թերությունն այն է, որ դատավորը չունի գործիք՝ մնան գործերով արագ վճիռ կայացնելու համար՝ ստիպված լինելով անցնել ապացույցների հետազոտման ողջ ծանր ընթացակարգով: Այլ հեղինակներ, ինչպիսին է Ի.Վ. Ռեշետնիկովան, բարձրաձայնում են անգլո-ամերիկյան փորձի ներդրման անհրաժեշտությունը՝ ընդգծելով, որ պարզեցված վարույթը պետք է կիրառելի դառնա նաև այն դեպքերում, երբ հայցն ինքնին հիմնագուրկ է և ակնհայտորեն ենթակա է մերժման:

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների դաշնային դատավարական իրավունքում ակնհայտ անհիմն կամ անհեռանկար հայցերի գտման գլխավոր գործիքը ԱՄՆ Քաղաքացիական դատավարության

դաշնային կանոնների (Federal Rules of Civil Procedure - FRCP) 12-րդ կանոնի (b) մասի 6-րդ կետն է (Rule 12(b)(6))⁵: Այս նորմը դատարանին լիազորում է մերժել հայցը՝ «այնպիսի պահանջ ձևակերպելու ձախողման հիմքով, որի բավարարման իրավական հիմքերը ակնհայտորեն բացակայում են»: Այս ինստիտուտի կիրառման շրջանակներում դատարանը պարտավոր չէ ապացույցներ հետազոտել, այլ հայցում ներկայացված բոլոր փաստական պնդումները կանխավարկածաբար ընդունում է որպես ճշմարիտ և գնահատում է բացառապես դրանց իրավաբանական բավարարությունը: Այս մոտեցումը հիմնարար և հեղափոխական զարգացում ապրեց ԱՄՆ Գերագույն դատարանի երկու նախադեպային որոշումներով, որոնք իրավագիտության մեջ հայտնի են որպես «Twombly-Iqbal ստանդարտ» անունով: Մասնավորապես՝ «Bell Atlantic Corp. v. Twombly» (550 U.S. 544, 2007 թ.) և «Ashcroft v. Iqbal» (556 U.S. 662, 2009 թ.) գործերով ԱՄՆ Գերագույն դատարանը ձևավորեց «հավանականության ստանդարտը» (plausibility standard)⁶:

Գերագույն դատարանն արձանագրեց, որ դատավարությունը չի կարող տեղափոխվել ապացույցների հավաքագրման և հետազոտման ծանրաբեռնված փուլ (discovery), եթե ներկայացված պահանջը, անգամ փաստերի ճշմարտացիության պայմաններում, իրավաբանորեն կենսունակ ու տրամաբանորեն հավանական չէ: Ըստ այդմ՝ ԱՄՆ իրավունքն ուղղակիորեն պահանջում է, որ հայցվորը ոչ միայն պարզապես վկայակոչի օրենքը, այլև ներկայացնի բավարար փաստական հիմքեր, որոնց ճշմարտացիության կանխավարկածի դեպքում պահանջը կունենա գոյության իրավունք:

Մայրցամաքային Եվրոպայում, մասնավորապես գերմանական դատավարական տեսության մեջ, այս նույն գաղափարը խարսխված է «Schlüssigkeit der Klage» (հայցի տրամաբանական և իրավական հիմնավորվածություն) հասկացության վրա: Գերմանիայի Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի (Zivilprozessordnung - ZPO) տրամաբանության համաձայն և գերմանական դոկտրինայով աշխատություններում (մասնավորապես՝ Ռոզենբերգի, Շվաբի և Գոտվալդի «Zivilprozessrecht» դասագրքերում) արձանագրվում է հայցվորի՝ իր պահանջը փաստարկելու բեռը (Substantiierungspflicht): Ըստ այս մոտեցման՝ հայցը համարվում է իրավաբանորեն ոչ բավարար (unschlüssig), եթե հայցվորի կողմից ներկայացված փաստերը, անգամ դրանք անվերապահորեն ճշմարիտ ընդունելու դեպքում, չեն առաջացնում նյութաիրավական պահանջի իրավունք: Այսինքն, բացակայում է հայցվորի նշած փաստերի և նրա վկայակոչած նյութական իրավունքի նորմի միջև անհրաժեշտ տրամաբանական-իրավական կա-

պը¹⁰ :

Գերմանական իրավունքում այս ինստիտուտը դիտարկվում է որպես դատավարական տնտեսվարության և արդյունավետ արդարադատության սկզբունքի ուղղակի դրսևորում: Դատարանը պարտավոր չէ և իրավունք էլ չունի լիարժեք ապացուցողական գործընթաց և դատաքննություն իրականացնել մի պահանջի վերաբերյալ, որի իրավական անբավարարությունը և անհեռանկարությունը երևում են հենց սկզբնական փաստական հիմքից:

Ֆրանսիական քաղաքացիական դատավարության համակարգում ևս գործում են նմանօրինակ մեխանիզմներ, սակայն այստեղ շեշտադրումն ավելի շատ կատարվում է դատարանի մատչելիության իրավունքի պահպանման վրա: Ֆրանսիայի Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում (Code de procédure civile) և ֆրանսիական դոկտրինում ընդունված են «demande manifestement mal fondée» (ակնհայտորեն անհիմն պահանջ) կամ «manifestement irrecevable» (ակնհայտորեն անընդունելի պահանջ) հայեցակարգերը¹¹:

Օրենսգրքի մի շարք դրույթներ, մասնավորապես գործը նախապատրաստող դատավորի (juge de la mise en état) լիազորություններին և գործի վարույթը բացառող առարկություններին (fins de non-recevoir - հոդված 122) վերաբերող կարգավորումները թույլ են տալիս դատարանին վաղ փուլում մերժել այն հայցերը, որոնց անհիմն լինելն ակնհայտ է: Ավելին, Ֆրանսիական օրենսգրքի 32-1 հոդվածը հատուկ սահմանում է քաղաքացիական տուգանքներ (amende civile) դատավարական իրավունքները չարաշահելու և ակնհայտ անհիմն դատավարություններ հրահրելու (procédure abusive) համար: Միևնույն ժամանակ, ֆրանսիական իրավական տեսությունը (օրինակ՝ Մերժ Գինշարի և այլոց աշխատություններում) խիստ ընդգծում է այն սահմանազիծը, որ նման լիազորությունը պետք է կիրառվի խիստ զգուշությամբ: Այն չպետք է վերածվի ապացույցների խորքային գնահատման նախնական փուլում, քանի որ հակառակ դեպքում վտանգվում է անձի՝ դատարան դիմելու հիմնարար իրավունքը (accès au juge), որը պաշտպանված է նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով¹²:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 303-րդ հոդվածի 1-ին մասի 8-րդ կետի համաձայն՝ «1. Գործին մասնակցող անձանց, վկաներին, փորձագետին կամ մասնագետին հարցաքննելու, ապացույցը գտնվելու վայրում հետազոտելու կամ դատական հանձնարարություններ տալու անհրաժեշտության բացակայության դեպքում առաջին ատյանի դատարանն իրավունք ունի կիրառելու արագացված դատաքննություն, եթե՝ 8)

հայցն ակնհայտ անհիմն է, եթե դրանում ձևակերպված հայցապահանջն ակնհայտորեն ոչ իրավաչափ է (ակնհայտորեն ենթակա է մերժման՝ անկախ դրա հիմքում դրված փաստերից) կամ հայցվորի կողմից դրա հիմքում դրված փաստերի հիման վրա ակնհայտորեն ենթակա է մերժման կամ ներկայացվել է ոչ պատշաճ հայցվորի կողմից կամ ոչ պատշաճ պատասխանողի դեմ (այսուհետ՝ ակնհայտ անհիմն հայց):

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի¹³ 303-րդ հոդվածի 1-ին մասի 8-րդ կետի մեկնաբանությունից բխում է, որ հայցն ակնհայտ անհիմն գնահատելու և ըստ այդմ՝ արագացված դատաքննություն կիրառելու համար պետք է առկա լինեն հետևյալ վավերապայմաններից որևէ մեկը.

1. Հայցում ձևակերպված հայցապահանջն ակնհայտորեն ոչ իրավաչափ է (ակնհայտորեն ենթակա է մերժման՝ անկախ դրա հիմքում դրված փաստերից,

2. հայցվորի կողմից դրա հիմքում դրված փաստերի հիման վրա ակնհայտորեն ենթակա է մերժման,

3. ներկայացվել է ոչ պատշաճ հայցվորի կողմից կամ ոչ պատշաճ պատասխանողի դեմ:

Ցանկանում ենք հերթով առանձին առանձին քննարկման առարկա դարձնել հայցը ակնհայտ անհիմն համարելու ինքնուրույն պայմանները:

Հայցն ակնհայտ անհիմն է, եթե դրանում ձևակերպված հայցապահանջն ակնհայտորեն ոչ իրավաչափ է (ակնհայտորեն ենթակա է մերժման՝ անկախ դրա հիմքում դրված փաստերից):

Սույն հիմքը մեկնաբանվում է որպես հայցի գնահատման գուտ իրավական ֆիլտր՝ առանց փաստերի քննության անցնելու: Այս հիմքի բովանդակությունը նշանակում է, որ դատարանը գնահատում է միայն հայցապահանջի իրավական թույլատրելիությունը: Եթե հայցի պահանջը, իր ձևակերպմամբ, այնպիսին է, որ նույնիսկ բոլոր ներկայացված փաստերի հաստատման դեպքում իրավական պաշտպանություն չի կարող առաջացնել, ապա այն համարվում է ակնհայտ անհիմն: Այստեղ առանցքայինն այն է, որ դատարանը փաստերը չի վիճարկում և ապացույցներ չի գնահատում, քանի որ վեճը լուծելի չէ նույնիսկ առավել բարենպաստ փաստական սցենարի պայմաններում: Այս հիմքի կիրառման դեպքում դատարանի միջամտությունը սահմանափակվում է հայցապահանջի իրավական բնույթի ստուգմամբ, և եթե պարզվում է, որ այն սկզբունքորեն չի կարող բավարարվել, հայցը մերժվում է առանց ըստ էության դատաքննության: Նպատակը դատական համակարգի պաշտպանությունն է այնպիսի գործերից, որոնք իրավական արդյունք չեն կարող ունենալ և միայն ծանրաբեռնում են դատավարական գործընթացը: Այսինքն՝ այստեղ վճռորոշը ոչ թե փաստերի

հաստատված կամ վիճարկելի լինելն է, այլ հայցապահանջի իրավական անբույլատրելիությունը՝ դրա բովանդակային անհամատեղելիությունը իրավունքի նորմատիվ համակարգի հետ: «Ակնհայտորեն ենթակա է մերժման» ձևակերպումը ենթադրում է, որ հայցի անընդունելիությունը պետք է բխի անմիջականորեն իրավական կարգավորումներից կամ իրավունքի ընդհանուր սկզբունքներից՝ առանց բարդ փաստական քննության կամ իրավական մեկնաբանության խորքային անհրաժեշտության: Այդպիսի իրավիճակներում դատարանը փաստացի իրականացնում է ոչ թե վեճի ըստ էության լուծում, այլ նախնական իրավական գտում՝ պարզելու, թե արդյոք ներկայացված պահանջը ընդհանրապես կարող է հանդիսանալ դատական պաշտպանության առարկա:

Կոտայքի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանը ԿԴ-3/0936/02/18 քաղաքացիական գործով¹⁴ անհրաժեշտ է համարել նշել, որ հակընդդեմ հայցի առարկայի հստակ ձևակերպումը հանդիսանում է դատավարության հետագա ընթացքի և դրա շարունակման համար էական նախապայման: Սույն գործով հակընդդեմ հայցվորը, չնայած դատարանի կողմից տրված պարզաբանումներին, չի հստակեցրել իր պահանջը վերաբերյալ դատարանի կողմից սահմանված շրջանակներում և շարունակել է այն ձևակերպել իրավաբանորեն գոյություն չունեցող բաժնետասի նկատմամբ: Ուստի, հայցի առարկայի ոչ պատշաճ ձևակերպման պայմաններում դատարանը գրկված է գործը նյութական իրավունքի տեսանկյունից քննելու հնարավորությունից: Նման պայմաններում դատարանը գտել է, որ ներկայացված հակընդդեմ հայցը ենթակա է մերժման անկախ դրա հիմքում դրված փաստերից, քանի որ անգամ դրանց հաստատման դեպքում պահանջը չի կարող բավարարվել՝ դրա իրավական անհնարինության պատճառով: Ուստի հակընդդեմ հայցը ակնհայտ անհիմն է և մերժման ենթակա:

Այսպիսով՝ «ակնհայտ անհիմն» հայցը ենթակա է մերժման այն դեպքում, երբ դրա պահանջը նույնիսկ բոլոր փաստերի հաստատման պարագայում իրավականորեն չի կարող բավարարվել: Այս դեպքում դատարանը չի գնահատում ապացույցները, այլ կատարում է միայն հայցապահանջի իրավական թույլատրելիության ստուգում՝ պարզելով, որ այն սկզբունքորեն դուրս է դատական պաշտպանության առարկայից: Նման իրավիճակում, հայցի անորոշ և իրավաբանորեն անհնար ձևակերպումը դարձնում է այն ակնհայտ անհիմն, ուստի այն մերժվում է առանց ըստ էության քննության:

Հալոն ակնհայտ անհիմն է, եթե հայցվորի կողմից դրա հիմքում դրված փաստերի հիման վրա ակնհայտորեն ենթակա է մերժման:

Սույն հիմքը վերաբերում է այն իրավիճակներին,

երբ հայցապահանջը տեսականորեն իրավաչափ և թույլատրելի է, սակայն հենց հայցվորի ներկայացրած փաստերը բավարար չեն այդ պահանջը հիմնավորելու համար: Այս դեպքում դատարանը պայմանականորեն ընդունում է հայցվորի փաստերը որպես ճիշտ, բայց արձանագրում է, որ նույնիսկ այդ փաստերի հաստատման պարագայում պահանջվող իրավական հետևանքը չի առաջանում: Այստեղ գնահատման առարկան ոչ թե պահանջի իրավական գոյությունն է, այլ ներկայացված փաստակազմի իրավական բավարարությունը: Տվյալ հիմքի էությունը կայանում է նրանում, որ հայցվորի ներկայացրած փաստակազմի և պահանջվող իրավական հետևանքի միջև բացակայում է անհրաժեշտ նյութաիրավական կապը: Այսինքն՝ նույնիսկ եթե հայցվորի կողմից ներկայացված բոլոր հանգամանքները հաստատվեն, դրանք միևնույն է բավարար չեն համապատասխան սուբյեկտիվ իրավունքի խախտում, պարտավորության առաջացում կամ պատասխանատվության հիմք ձևավորելու համար: Հետևաբար, դատական պաշտպանություն տրամադրելու իրավական նախադրյալները բացակայում են ոչ թե ապացուցման ձախողման, այլ **ներկայացված փաստերի իրավական անբավարարության պատճառով:**

Սյունիքի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանը ՍԴ-2/0403/02/21 քաղաքացիական գործով¹⁵ նշել է, որ օրենսդիրը սահմանել է հայցն ակնհայտ անհիմն որակելու մի քանի դեպքեր, որոնցից մեկն էլ այն է, երբ հայցվորի կողմից դրա հիմքում դրված փաստերի հիման վրա ակնհայտորեն ենթակա է մերժման:

Ընդ որում, այս նորմի լեզվատրամաբանական մեկնաբանմամբ Դատարանն արձանագրում է, որ հայցն ակնհայտորեն ենթակա է մերժման, եթե պահանջի հիմքում ընկած փաստերի հետ իրավահարաբերությունը կարգավորող նյութաիրավական նորմը չի կապում այն հետևանքի առաջացումը, որպիսին ակնկալում է հայցվորը ներկայացված պահանջով և նույնիսկ վկայակոչված փաստերի հաստատման դեպքում բացակայում է հայցի բավարարման իրավաչափ հնարավորությունը:

Երևան քաղաքի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության քաղաքացիական դատարանը ԵԴ-51819/02/22 քաղաքացիական գործով¹⁶ նշել է, որ վիճարկվող թիվ V09-014424 վարկային պայմանագիրը, առանց Քնարիկ Գրիգորյանի գիտության, կնքված լինելու, ստորագրությունը կեղծ լինելու, այսինքն՝ պայմանագրի էական պայմանների շուրջ համաձայնությունը բացակայելու հետ կապված, Դատարանն արձանագրում է, որ դրանց հաստատումը որևէ կերպ չի կարող հանգեցնել հայցվորի կողմից ակնկալվող իրավական հետևանքին, քանի որ դրանք չեն հանդիսանում գործարքի անվավերությանը հանգեցնող, այն է՝

գործարքը կնքելու գործընթացում գործարքի բովանդակությանը ներկայացվող օրենքի և այլ իրավական ակտերի պահանջների անհամապատասխանությանը վերաբերող, հանգամանքներ, ավելին՝ դրանց հաստատումը կարող է հանգեցնել ոչ թե գործարքի անվավերությանը, այլ գործարքը չկնքված լինելուն: Արդյունքում՝ Դատարանը փաստում է, որ հայցվորի կողմից հայցի հիմքում դրված փաստական հիմքերի հիման վրա հայցն ակնհայտորեն ենթակա է մերժման: Ամփոփելով վերոգրյալը՝ Դատարանը եզրահանգում է, որ հայցն ակնհայտ անհիմն է և ենթակա է մերժման:

Հայցն ակնհայտ անհիմն է, եթե ներկայացվել է ոչ պատշաճ հայցվորի կողմից:

ՀՀ Սահմանադրության՝ 61-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունք»:

Բարձր Դատարանը ՍԴՈ-719 գործով՝ արձանագրել է, որ անձի դատական պաշտպանությունը ենթադրում է, մի դեպքում, օրենսդրի պարտականությունը՝ լիարժեք դատական պաշտպանության հնարավորություն և մեխանիզմներ ամրագրել օրենքներում, մյուս կողմից, իրավակիրառողի պարտականությունը՝ առանց բացառությունների քննարկման ընդունել անձանց՝ օրինական կարգով իրենց ուղղված դիմումները, որոնցով նրանք հայցում են իրավական պաշտպանություն իրենց իրավունքների ենթադրյալ խախտումներից:

Բարձր Դատարանը ՍԴՈ-747 գործով՝ արձանագրել է, որ անձի դատական պաշտպանության իրավունքի իրացման անհրաժեշտություն ծագում է այն դեպքում, երբ նա խնդիր ունի վերականգնելու իր ենթադրյալ խախտված իրավունքները: Սահմանադրական այս դրույթի հիմքում ընկած է այն տրամաբանությունը, որ յուրաքանչյուր դեպքում անձն իր՝ դատարան դիմելու իրավունքը կարող է իրացնել միայն այն դեպքում, երբ տվյալ գործի առնչությամբ ունի իրավական շահագրգռվածություն:

Բարձր Դատարանը ՍԴՈ-906 գործով՝ արձանագրել է, որ բոլոր դեպքերում ընդհանուր կանոնն այն է, որ դատարան դիմելու իրավունքը վերապահված է կոնկրետ այն անձին, ում իրավունքները խախտվել են, կամ առկա է նրա իրավունքների խախտման վտանգ:

Անձը կարող է դիմել դատական պաշտպանության, եթե ունի «իրական (ռեալ)» իրավունքներ: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանն իր նախադեպային որոշումներում անդրադառնալով այս հարցին նշել է, որ վեճը պետք է լինի իրական և իր բնույթով՝ լուրջ: Վեճը չի կարող կապված լինել անձի քաղաքացիական իրավունքների և պարտականությունների հետ աննշան կամ հեռավա կերպով, այլ հենց այդ իրավունքները և պար-

տականությունները պետք է կազմեն հայցի առարկան, և վեճի հնարավոր լուծումը պետք է վճռական և ուղղակի նշանակություն և ազդեցություն ունենա պաշտպանվող իրավունքների և ազատությունների վրա²¹:

ՀՀ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Յուրաքանչյուր անձ իրավունք ունի սույն օրենսգրքով սահմանված կարգով դիմելու դատարան՝ Սահմանադրությամբ, օրենքներով և այլ իրավական ակտերով սահմանված կամ պայմանագրով նախատեսված իր իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության համար»:

ՀՀ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 34-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Հայցվորը գործին մասնակցող այն անձն է, որն իր կամ օրենքով նախատեսված դեպքերում այլ անձի իրավունքների պաշտպանության նպատակով հայցադիմում է ներկայացրել առաջին ատյանի դատարան»:

Ցանկանում ենք նշել, որ Հայցվորը որպես գործին մասնակցող անձ պետք է գործի ելքում ունենա իրավաբանական՝ նյութաիրավական և դատավարական շահ: «Հայցվոր» բառն առաջացացել է «հայցել», «պաշտպանություն հայցել» բառերից: Խախտված/վիճելի իրավունքը Հայցվորին պետք է պատկանի դատարան դիմելիս: Օրենսդիրը որպես ակնհայտ անհիմն հայց համարվելու հիմք կիրառել է ոչ պատշաճ հայցվորի կողմից ներկայացված լինելու փաստը: «Ոչ պատշաճ» դատավարական եզրույթը վերաբերում է Հայցվորի դատավարական դրությանը, նրան, երբ Հայցվորը տվյալ գործով իրականում կողմ չէ, կողմն ուրիշ անձ է: Այլ կերպ ասած՝ Հայցվորը ոչ պատշաճ է, քանի որ չունի պատասխանողին նման պահանջ ներկայացնելու իրավունք: Ոչ պատշաճ հայցվոր է այն անձը, ով քաղաքացիական գործի քննությանն է մասնակցում՝ չունենալով իրավական հիմքեր պատասխանողին ներկայացնել հայցադիմումում առկա նյութաիրավական պահանջը²²:

ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը ԵԱԶԳ/1494/02/10 քաղաքացիական գործով՝ գտնում է, որ շահագրգռվածությունը դատարան ներկայացված որևէ պահանջի քննության նախապայման է, ուստի դատարանը պետք է պարզի բոլոր քննվող գործերով հայցվորի շահագրգռվածության հարցը: Դատարան դիմելով՝ հայցվորը պետք է հիմնավորի, իսկ դատարանը՝ պարզի

1. Հայցվորի որ իրավունքներն են իրականում խախտվել և ինչ անբարենպաստ հետևանքների են հանգեցրել այդ խախտումները,

2. Ներկայացված հայցի նպատակը արդյոք իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունն ու վերականգնումն է, և հնարավոր է արդյոք ընտրված միջոցով պաշտպանել կամ վերականգ-

նել հայցվորի իրավունքները (կամ, համապատասխան դեպքերում, նրան պատճառված վնասը փոխհատուցել):

Հայցվորն իրավունք ունի դատարան դիմելու իր իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության և վերականգման համար: Հայցվորների շահագրգռվածության բացակայության բացահայտումը բավարար իրավական հիմք է հայցն ակնհայտ անհիմն համարելու և մերժելու համար:

Վճռաբեկ դատարանն անհիմն է համարում փաստարկն առ այն, որ արագացված դատաքննության կիրառմամբ առաջին ատյանի դատարանը հայցվորներին զրկել է հավասարության և մրցակցության պայմաններում արդար դատաքննության իրավունքից, քանի որ արագացված դատաքննությունն օրենքով նախատեսված դեպքերում անձանց անորոշ շրջանակի նկատմամբ կիրառելու համար ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված դատավարական ինստիտուտ է և որպես հետևանք, ոչ մի կերպ ինքնին չի կարող խանգարել արդար դատաքննության և կողմերի այլ իրավունքների ապահովմանը:

ՀՀ Վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանը ՇԴ/9153/02/23 քաղաքացիական գործով²⁵ նշել է, որ հայցն ակնհայտ անհիմն է, քանի որ հայցվորը ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքին համապատասխան չի հանդիսանում պատշաճ հայցվոր, այսինքն՝ վերջինիս կողմից Դատարան ներկայացված պահանջները որևէ կերպ կապված չեն իր գոյություն ունեցող իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության և վերականգման հետ:

Երևան քաղաքի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության քաղաքացիական դատարանը ԵԴ-2/37278/02/23 քաղաքացիական գործով նշել է²⁶ ինչ վերաբերում է ոչ պատշաճ հայցվորի կողմից հայցի հարուցմանը (ակտիվ լեգիտիմություն), ապա վերջինս, չհանդիսանալով ներկայացված պահանջի ելքում իրավական շահագրգռվածություն ունեցող իրավահարաբերության կողմ, դուրս է գտնվում այդ հարաբերությունը կարգավորող իրավական կառուցակարգից: Այսինքն՝ ոչ պատշաճ հայցվորի կողմից ներկայացված հայցը համարվում է ակնհայտ անհիմն և ենթակա է մերժման:

Հայցն ակնհայտ անհիմն է, եթե ներկայացվել է ոչ պատշաճ պատասխանողի դեմ:

Սույն հիմքը վերաբերում է այն դեպքերին, երբ հայցապահանջն ուղղված է այն անձի դեմ, որը տվյալ նյութաիրավական հարաբերության շրջանակում չի հանդիսանում վիճարկվող պարտականության կրողը կամ ենթադրյալ խախտման համար պատասխանատու սուբյեկտը: Այս պարագայում դատարանը գնահատում է, թե արդյոք ներկայացված պահանջի և պատասխանողի միջև առկա է

այնպիսի նյութաիրավական կապ, որի պայմաններում վերջինիս նկատմամբ կարող էր առաջանալ հայցվորի պահանջած իրավական հետևանքը: Ոչ պատշաճ պատասխանող է այն անձը, որի նկատմամբ ներկայացված պահանջը նյութաիրավական տեսանկյունից չի կարող բավարարվել, քանի որ վերջինս տվյալ իրավահարաբերության սուբյեկտ չէ կամ չունի այն պարտականությունը, որի կատարման կամ խախտման հիմքով ներկայացվել է հայցը: Այսինքն՝ նույնիսկ եթե հայցվորի կողմից ներկայացված բոլոր փաստերը հաստատվեն, հայցը չի կարող բավարարվել հենց այն պատճառով, որ պահանջն ուղղված չէ պատշաճ պատասխանողի դեմ:

ՀՀ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 167-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետի համաձայն՝ 1. Առաջին ատյանի դատարանը նախնական դատական նիստի ընթացքում՝ **պարզում է դատավարության մասնակիցների կազմը, լուծում է գործի քննությանն այլ անձանց ներգրավելու հարցը:**

ՀՀ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 172-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ Դատարանը, մինչև նախնական դատական նիստի ավարտը պարզելով, որ հայցը հարուցվել է ոչ այն անձի դեմ, որը պետք է պատասխանի այդ հայցով, կարող է **հայցվորի համաձայնությամբ թույլ տալ, որ պատասխանողը փոխարինվի պատշաճ պատասխանողով:**

Վերոնշյալ նորմերի համադրումից պարզ է դառնում, որ օրենսդիրը հնարավորություն է ընձեռել դատարանին հայցվորի համաձայնության ոչ պատշաճ պատասխանողին փոխարինել պատշաճով:

ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը ԵԱԴԴ/4336/02/15 քաղաքացիական գործով՝ արձանագրել է, որ դատաքննությանը նախապատրաստելու փուլի կարևորագույն խնդիրներից մեկն են համարել և համարում դատարանի կողմից դատավարության մասնակիցների կազմը պարզելը և գործի քննությանն այլ անձանց ներգրավելու հարցը լուծելը, որը ենթադրում է նաև անհրաժեշտության դեպքում ոչ պատշաճ պատասխանողի փոխարինում: Միաժամանակ, Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ հաշվի առնելով գործը դատաքննության նախապատրաստելու՝ որպես քաղաքացիական դատավարության ինքնուրույն փուլի հիմնական խնդիրները, Դատարանը, **անկախ գործին մասնակցող անձանց կողմից ցուցաբերած նախաձեռնության, պետք է պատշաճ կերպով պարզեր գործին մասնակցող անձանց և դատավարության այլ մասնակիցների կազմը, գործի քննությանն այլ անձանց ներգրավելու և ոչ պատշաճ պատասխանողին պատշաճ պատասխանողով փոխարինելու հարցերը, որպիսի գործողությունները Դատարանի կող-**

մից պատշաճ չեն իրականացվել, և որպիսի հանգամանքն էլ անտեսվել է Վերաքննիչ դատարանի կողմից:

ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի վերոնշյալ դիրքորոշումից բխում է, որ դատարանը տեսնելով, որ պատասխանողը ոչ պատշաճ է, պետք է քննարկման առարկա դարձնի այդ հարցը՝ անկախ հայցվորի կողմից ցուցաբերած նախաձեռնության:

ՀՀ Վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանը ԳԴ/0702/02/23 քաղաքացիական գործով²⁸ արձանագրել է, որ դատարանը կրում է հայցադիմումի հիմքերի և առարկայի շրջանակներում քաղաքացիական գործը հարուցելու և քննելու պարտականություն, սակայն այն դեպքում, երբ դատարանը պարզում է, որ հայցը հարուցվել է ոչ այն անձի դեմ, որը պետք է պատասխանի այդ հայցով, կարող է հայցվորի համաձայնությամբ թույլ տալ, որ պատասխանողը փոխարինվի պատշաճ պատասխանողով, իսկ նման համաձայնության բացակայության դեպքում ոչ պատշաճ պատասխանողի դեմ ներկայացված հայցը ենթակա մերժման՝ արագացված դատաքննության կիրառմամբ և ակնհայտ անհիմն լինելու հիմքով:

Վերոնշյալ իրավական դիրքորոշումների համադրումից պարզ է դառնում, որ ոչ պատշաճ պատասխանողի հարցը դատարանը պետք է քննարկի հայցվորի հետ գործի քննության նախապատրաստության փուլում: Հայցվորի համաձայնությամբ ոչ պատշաճ պատասխանողը կարող է փոխարինվել պատշաճով, իսկ համաձայնության բացակայության դեպքում դատարանը կարող է կիրառել արագացված դատաքննություն և հայցը մերժել ակնհայտ անհիմն լինելու հիմքով:

Եզրակացություն

1. Ակնհայտ անհիմն հայցի ինստիտուտը, որպես արագացված դատաքննություն կիրառելու ինքնուրույն հիմք քաղաքացիական դատավարության կարևոր և արդյունավետ մեխանիզմ է: Այն թույլ է տալիս բացառել ի սկզբանե նյութաիրավական կամ դատավարական հիմքերից զուրկ վեճերը՝ կանխելով դատավարական իրավունքի չարաշահումը և ապահովելով արդարադատության ռեսուրսների արդյունավետ բաշխում:

2. Հայցապահանջը ակնհայտորեն ոչ իրավաչափ լինելու հիմքով «ակնհայտ անհիմն» հայցը ենթակա է մերժման այն դեպքում, երբ դրա պահանջը նույնիսկ բոլոր փաստերի հաստատման պարագայում իրավականորեն չի կարող բավարարվել: Այս դեպքում դատարանը չի գնահատում ապացույցները, այլ կատարում է միայն հայցապահանջի իրավական թույլատրելիության ստուգում՝ պարզելով, որ այն սկզբունքորեն դուրս է դատական պաշտպանության առարկայից: Նման իրավիճակում, հայցի անորոշ և իրավաբանորեն անհնար ձևակեր-

պումը դարձնում է այն ակնհայտ անհիմն, ուստի այն մերժվում է առանց ըստ էության քննության:

3. Հայցվորի կողմից դրա հիմքում դրված փաստերի հիման վրա ակնհայտորեն մերժման ենթակա լինելու հիմքով հայցը համարվում է ակնհայտ անհիմն այն դեպքում, երբ հայցվորի ներկայացրած փաստական հանգամանքները, նույնիսկ դրանց ամբողջական հաստատման պարագայում, չեն ձևավորում հայցի բավարարման համար անհրաժեշտ նյութաիրավական նախադրյալներ: Այս դեպքում դատարանը ելնում է հայցվորի իսկ վկայակոչած փաստերից և գնահատում է, թե արդյոք դրանք կարող են առաջացնել պահանջվող իրավական հետևանք: Եթե օրենքը տվյալ փաստերի հետ չի կապում հայցվորի պահանջած իրավական արդյունքի առաջացումը, ապա հայցը ենթակա է մերժման՝ որպես ակնհայտ անհիմն:

4. Ոչ պատշաճ հայցվորի կողմից ներկայացված հայցը համարվում է ակնհայտ անհիմն, քանի որ հայցվորը տվյալ իրավահարաբերության շրջանակում չունի պաշտպանման ենթակա սուբյեկտիվ իրավունք կամ իրավական շահագրգռվածություն: Դատարան դիմելու իրավունքը պատկանում է այն անձին, որի իրավունքները խախտվել են կամ առկա է դրանց խախտման իրական վտանգ, ուստի իրավական շահի բացակայությունը բացառում է նաև դատական պաշտպանության հնարավորությունը: Հետևաբար, եթե ներկայացված պահանջը կապված չէ հայցվորի սեփական իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության հետ, ապա հայցը ենթակա է մերժման՝ որպես ակնհայտ անհիմն:

5. Ոչ պատշաճ պատասխանողի դեմ ներկայացված հայցը համարվում է ակնհայտ անհիմն այն դեպքում, երբ նյութաիրավական հարաբերությունից բխող պարտականությունը չի տարածվում տվյալ պատասխանողի վրա, և վերջինս չի հանդիսանում վիճարկվող իրավահարաբերության պատշաճ սուբյեկտ: Օրենսդրական կարգավորումների և դատական պրակտիկայի համադրմամբ պարզ է դառնում, որ նման իրավիճակում դատարանը նախապատրաստական փուլում պարտավոր է քննարկել պատասխանողի փոխարինման հարցը, իսկ դրա անհնարինության դեպքում՝ հայցը ենթակա է մերժման որպես ակնհայտ անհիմն՝ դատական պաշտպանության անհնարինության պատճառով:

¹ Տե՛ս, Մեղրյան Ս. Գ., Պարզեցված ընթացակարգերը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում (գիտագործնական մեկնաբանություն): Եր., ԵՊՀ հրատ, 2019, 81 էջ:

² Տե՛ս, ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի 1999 թ. Մարտի 27-ի թիվ 9 որոշումը «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 125-129 հոդվածներով նախատեսված արագացված դատաքննության ինստիտուտի կիրառման կարգի մասին»:

³ Տե՛ս, Шпак А. В., Бородин Л. Д., Проблемы ускорения процедур рассмотрения дел в гражданском процессе Право и демократия : межвуз. сб. науч. трудов. - Минск : БГУ, 2012. - Вып. 23, էջ 50-52:

⁴ Տե՛ս, Гражданский Кодекс Российской Федерации (https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/)

⁵ Տե՛ս, Зинковский М. А., Необоснованные иски и заявления как искусственные споры в гражданском процессе // Современное право. - 2017. - № 10. - էջ 83-86:

⁶ Տե՛ս, Юдин А. В., Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве / А. В. Юдин. - СПб. : Издательский дом С.-Петерб. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. - էջ 256-261:

⁷ Տե՛ս, Federal Rules of Civil Procedure (FRCP), Rule 12(b)(6). (https://www.law.cornell.edu/rules/frcp/rule_12/):

⁸ Տե՛ս, Bell Atlantic Corp. v. Twombly, 550 U.S. 544, 570 (2007). (<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/550/544/>)

⁹ Տե՛ս, Zivilprozessordnung (ZPO) [Civil Procedure Code of Germany], § 130, § 138, § 253)

¹⁰ Տե՛ս, Rosenberg L., Schwab K. H., Gottwald P. Zivilprozessrecht. 18. Auflage. - München: C.H. Beck, 2018. - § 65 (Die Schlüssigkeit der Klage und die Substantiierungspflicht). Code de procédure civile (France), Article 122 (Fins de non-recevoir).

¹¹ Տե՛ս, Code de procédure civile (France), Article 32-1 Guinchard S., Ferrand F., Chainais C. Procédure civile: Droit interne et droit de l'Union européenne. 35e éd. - Paris: Dalloz, 2020. - Chapitre: L'abus du droit d'agir en justice et les fins de non-recevoir.

¹² Տե՛ս, Guinchard S., Ferrand F., Chainais C. Procédure civile: Droit interne et droit de l'Union européenne. 35e éd. - Paris: Dalloz, 2020. - Chapitre: L'abus du droit d'agir en justice et les fins de non-recevoir. :

¹³ Ընդունվել է 09.02.2018 թ., ուժի մեջ է մտել 09.04.2018 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2018.03.05/16(1374) Հոդ.208:

¹⁴ Տե՛ս, թիվ ԿԴ-3/0936/02/18 քաղաքացիական գործով Կոտայքի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի 14.04.2026 թվականի վճիռը:

¹⁵ Տե՛ս, թիվ ՍԴ-2/0403/02/21 քաղաքացիական գործով Սյունիքի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանը 29.08.2024 թվականի վճիռը:

¹⁶ Տե՛ս, թիվ ԵԴ-51819/02/22 քաղաքացիական գործով Երևան քաղաքի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության քաղաքացիական դատարանի 30.03.2026 թվականի վճիռը:

¹⁷ Ընդունվել է 06.12.2015 թ., ուժի մեջ է մտել 22.12.2015 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2015.12.21/ Հոդ. 1118:

¹⁸ Տե՛ս, թիվ ՍԴՈ-719 ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 28.11.2007 թվականի որոշումը: ՀՀՊՏ 2007.12.21/65.1:

¹⁹ Տե՛ս, թիվ ՍԴՈ-747 ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 04.04.2008 թվականի որոշումը: ՀՀՊՏ 2008.04.16/23(613) Հոդ.339:

²⁰ Տե՛ս, թիվ ՍԴՈ-906 ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 07.09.2010 թվականի որոշումը: ՀՀՊՏ 2010.09.15/44(778) Հոդ.1002:

²¹ Տե՛ս, Լը Քոմպտեն և մյուսներն ընդդեմ Բելիգիայի թիվ 6878/75 դիմումով ՄԻԵԴ 23.06.1981 թվականի որոշումը, պարբ. 47, Բենքինեմ ընդդեմ Նիդերլանդների, թիվ 8848/80 դիմումով ՄԻԵԴ 23.10.1985 թվականի որոշում, պարբ. 32:

²² Տե՛ս, Պետրոսյան Ռ. Գ., Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարություն- Գիրք Ա- Եր.: Լույս, 1999, էջ 95:

²³ Տե՛ս, նույն տեղում էջ 109:

²⁴ Տե՛ս, թիվ ԵԱԲԴ/1494/02/10 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 14.10.2011 թվականի որոշումը: ՀՀՊՏ 2012.01.23/4(878).1 Հոդ.56.9:

²⁵ Տե՛ս, թիվ ԵԴ-9153/02/23 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 14.02.2025 թվականի որոշումը:

²⁶ Տե՛ս, թիվ ԵԴ-2/37278/02/23 քաղաքացիական գործով Երևան քաղաքի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության քաղաքացիական դատարանի 11.07.2025 թվականի վճիռը:

²⁷ Տե՛ս, թիվ ԵԱԴԴ-4336/02/15 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 24.03.2021 թվականի որոշումը: Միասնական կայք 2021.06.14-2021.06.27 Պաշտոնական հրապարակման օրը 15.06.2021:

²⁸ Տե՛ս, թիվ ԳԴ-0702/02/23 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 06.12.2024 թվականի որոշումը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. ՀՀ Սահմանադրություն (ընդունվել է 06.12.2015 թ., ուժի մեջ է մտել 22.12.2015 թ.): ՀՀՊՏ 2015.12.21/:

2. ՀՀ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք (ընդունվել է 09.02.2018 թ., ուժի մեջ է մտել 09.04.2018 թ.):

ՀՀՊՏ 2018.03.05/16(1374) Հոդ.208:

3. Մեղրյան Ս. Գ., Պարզեցված ընթացակարգերը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում (գիտագործնական մեկնաբանություն): Եր., ԵՊՀ հրատ, 2019:
4. Պետրոսյան Ռ. Գ., Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարություն- Գիրք Ա- Եր.: Լույս, 1999:
5. Гражданский Кодекс Российской Федерации (https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/)
6. Зинковский М. А., Необоснованные иски и заявления как искусственные споры в гражданском процессе // Современное право. - 2017. - № 10:
7. Шпак А. В., Бородин Л. Д., Проблемы ускорения процедур рассмотрения дел в гражданском процессе, Право и демократия : межвуз. сб. науч. трудов. - Минск : БГУ, 2012. - Вып. 23:
8. Юдин А. В., Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве / А. В. Юдин. - СПб. : Издательский дом С.-Петерб. гос. ун-та, Издательство юридического факультета С.-Петерб. гос. ун-та, 2005:
9. Bell Atlantic Corp. v. Twombly, 550 U.S. 544, 570 (2007) (<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/550/544/>)
10. Code de procédure civile (France), Article 122 (Fins de non-recevoir). Code de procédure civile (France), Article 32-1
11. Federal Rules of Civil Procedure (FRCP), Rule 12(b)(6). (https://www.law.cornell.edu/rules/frcp/rule_12)
12. Guinchard S., Ferrand F., Chainais C. Procédure civile: Droit interne et droit de l'Union européenne. 35e éd. - Paris: Dalloz, 2020. - Chapitre: L'abus du droit d'agir en justice et les fins de non-recevoir:
13. Rosenberg L., Schwab K. H., Gottwald P. Zivilprozessrecht. 18. Auflage. - München: C.H. Beck, 2018. - § 65 (Die Schlüssigkeit der Klage und die Substantiierungspflicht)
14. Zivilprozessordnung (ZPO) [Civil Procedure Code of Germany], § 130, § 138, § 253.
15. Թիվ ՍԳՈ-719 ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 28.11.2007 թվականի որոշումը: ՀՀՊՏ 2007.12.21/65.1:
16. Թիվ ՍԳՈ-747 ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 04.04.2008 թվականի որոշումը: ՀՀՊՏ 2008.04.16/23(613) Հոդ.339:
17. Թիվ ՍԳՈ-906 ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 07.09.2010 թվականի որոշումը: ՀՀՊՏ 2010.09.15/44(778) Հոդ.1002:
18. Լր Քոմսպտեն և մյուսներն ընդդեմ Բելիգիայի թիվ 6878/75 դիմումով ՄԻԵԴ- 23.06.1981 թվականի որոշումը, պարբ. 47, Բենթենմն ընդդեմ Նիդերլանդների, թիվ 8848/80 դիմումով ՄԻԵԴ- 23.10.1985 թվականի որոշում, պարբ. 32:
19. Թիվ ԵԱԴԴ/4336/02/15 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 24.03.2021 թվականի որոշումը:
20. Թիվ ԵԱԴԴ/1494/02/10 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 14.10.2011 թվականի որոշումը:
21. Թիվ ԵԴ/9153/02/23 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 14.02.2025 թվականի որոշումը:
22. Թիվ ԳԴ/0702/02/23 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանի 06.12.2024 թվականի որոշումը:
23. Թիվ ԿԴ3/0936/02/18 քաղաքացիական գործով Կոտայքի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանի 14.04.2026 թվականի վճիռը:
24. Թիվ ՍԴ2/0403/02/21 քաղաքացիական գործով Սյունիքի մարզի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության դատարանը 29.08.2024 թվականի վճիռը:
25. Թիվ ԵԴ/51819/02/22 քաղաքացիական գործով Երևան քաղաքի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության քաղաքացիական դատարանի 30.03.2026 թվականի վճիռը
26. Թիվ ԵԴ2/37278/02/23 քաղաքացիական գործով Երևան քաղաքի առաջին ատյանի ընդհանուր իրավասության քաղաքացիական դատարանի 11.07.2025 թվականի վճիռը:
27. ՀՀ դատարանների նախագահների խորհրդի 1999 թ. Մարտի 27-ի թիվ 9 որոշումը «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 125-129 հոդվածներով նախատեսված արագացված դատաքննության ինստիտուտի կիրառման կարգի մասին»:

References

1. The Constitution of the Republic of Armenia (adopted on 06.12.2015, entered into force on 22.12.2015). Official Gazette of the RA (HPTo) 2015.12.21/.
2. Civil Procedure Code of the Republic of Armenia (adopted on 09.02.2018, entered into force on 09.04.2018). Official Gazette of the RA (HPTo) 2018.03.05/16(1374) Art. 208.
3. Meghryan S. G., Simplified Procedures in the Civil Procedure Code of the Republic of Armenia (Scientific-Practical Commentary). Yer.: YSU Publishing House, 2019.
4. Petrosyan R. G., Civil Procedure of the Republic of Armenia - Book A - Yer.: Luys, 1999.
5. Civil Code of the Russian Federation (https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/).
6. Zinkovskiy M. A., Unfounded Lawsuits and Statements as Artificial Disputes in Civil Proceedings // Sovremennoe Pravo [Modern Law]. - 2017. - No. 10.
7. Shpak A. V., Borodko L. D., Problems of Accelerating Case Review Procedures in Civil Proceedings, Pravo i

- Demokratiya [Law and Democracy]: Interuniversity Collection of Scientific Works. - Minsk: BSU, 2012. - Issue 23.
8. Yudin A. V., Abuse of Procedural Rights in Civil Proceedings / A. V. Yudin. - St. Petersburg: Publishing House of St. Petersburg State University, Publishing House of the Faculty of Law of St. Petersburg State University, 2005.
9. Bell Atlantic Corp. v. Twombly, 550 U.S. 544, 570 (2007) (<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/550/544/>)
10. Code de procédure civile (France), Article 122 (Fins de non-recevoir). Code de procédure civile (France), Article 32-1.
11. Federal Rules of Civil Procedure (FRCP), Rule 12(b)(6). (https://www.law.cornell.edu/rules/frcp/rule_12).
12. Guinchard S., Ferrand F., Chainais C. Procédure civile: Droit interne et droit de l'Union européenne. 35e éd. — Paris: Dalloz, 2020. - Chapitre: L'abus du droit d'agir en justice et les fins de non-recevoir.
13. Rosenberg L., Schwab K. H., Gottwald P. Zivilprozessrecht. 18. Auflage. - München: C.H. Beck, 2018. - § 65 (Die Schlüssigkeit der Klage und die Substantiierungspflicht).
14. Zivilprozessordnung (ZPO) [Civil Procedure Code of Germany], § 130, § 138, § 253.
15. Decision No. SDO-719 of the Constitutional Court of the Republic of Armenia dated 28.11.2007. Official Gazette of the RA (HPTo) 2007.12.21/65.1.
16. Decision No. SDO-747 of the Constitutional Court of the Republic of Armenia dated 04.04.2008. Official Gazette of the RA (HPTo) 2008.04.16/23(613) Art. 339.
17. Decision No. SDO-906 of the Constitutional Court of the Republic of Armenia dated 07.09.2010. Official Gazette of the RA (HPTo) 2010.09.15/44(778) Art. 1002.
18. Le Compte and Others v. Belgium, Application No. 6878/75, ECtHR Judgment of 23.06.1981, para. 47; Benthem v. the Netherlands, Application No. 8848/80, ECtHR Judgment of 23.10.1985, para. 32.
19. Decision of the Court of Cassation of the RA dated 24.03.2021 in civil case No. EADD/4336/02/15.
20. Decision of the Court of Cassation of the RA dated 14.10.2011 in civil case No. EAQD/1494/02/10.
21. Decision of the Civil Court of Appeal of the RA dated 14.02.2025 in civil case No. ShD/9153/02/23.
22. Decision of the Civil Court of Appeal of the RA dated 06.12.2024 in civil case No. GD/0702/02/23.
23. Judgment of the Court of First Instance of General Jurisdiction of Kotayk Marz dated 14.04.2026 in civil case No. KD3/0936/02/18.
24. Judgment of the Court of First Instance of General Jurisdiction of Syunik Marz dated 29.08.2024 in civil case No. SD2/0403/02/21.
25. Judgment of the Civil Court of First Instance of General Jurisdiction of Yerevan City dated 30.03.2026 in civil case No. ED/51819/02/22.
26. Judgment of the Civil Court of First Instance of General Jurisdiction of Yerevan City dated 11.07.2025 in civil case No. ED2/37278/02/23.
27. Decision No. 9 of the Council of Chairmen of Courts of the RA dated March 27, 1999 "On the Procedure for Applying the Institute of Accelerated Trial Provided by Articles 125-129 of the Civil Procedure Code of the Republic of Armenia".

Էդվարդ Մովսիսյան

Ведущий специалист отдела договорно-правового и
правового обслуживания страховой деятельности

Юридического департамента СЗАО «ЛИГО ИНШУРАНС»

Магистрант юридического факультета Ереванского государственного университета

Грайр Агавелян

Юрист адвокатско-бухгалтерской компании «ВИРТУС»

Слушатель Академии адвокатов Республики Армения

РЕЗЮМЕ

*Очевидно необоснованный иск как основание для применения
ускоренного судебного разбирательства*

Статья посвящена исследованию института явно необоснованного иска как правового основания для применения ускоренного судебного разбирательства. Анализируются понятие явно необоснованного иска, его характерные признаки и процессуальные критерии применения. Обсуждаются пределы дискреционных полномочий суда, вопросы обеспечения процессуальных прав сторон и влияние применения ускоренного судебного разбирательства на принцип справедливого судебного разбирательства. В статье проводится сравнитель-

ный анализ теоретических и практических подходов, на основе которых формулируются соответствующие выводы.

Ключевые слова: явно необоснованный иск, ускоренное судебное разбирательство, справедливое судебное разбирательство, достаточность фактического основания, явно неправомерное требование, злоупотребление процессуальными правами, эффективность правосудия, сравнительное процессуальное право, основания для отказа.

Edvard Movsisyan

Leading Specialist at the Contractual, Legal and Insurance
Activities Legal Support Division of the Legal Department,
“LIGO INSURANCE” CJSC Master’s Degree Student,
Faculty of Law, Yerevan State University

Hrayr Aghavelyan

Lawyer at “VIRTUS” Law and Accounting group
Student at the Academy of Advocates of the Republic of Armenia

SUMMARY

Manifestly unfounded lawsuit as a ground for accelerated proceedings

The article is devoted to the study of the institute of a manifestly ill-founded claim as a legal ground for applying an accelerated trial. The concept of a manifestly ill-founded claim, its characteristic features, and the procedural criteria for its application are analyzed. The boundaries of the court’s discretionary powers, the issues of ensuring the procedural rights of the parties, and the impact of the application of an accelerated trial on the principle of a fair trial are discussed. The article conducts comparative analyses of theoretical and practical approaches, on the basis of which appropriate conclusions are formulated.

Key words: manifestly ill-founded claim, accelerated trial, fair trial, sufficiency of factual basis, manifestly unlawful claim, abuse of procedural rights, efficiency of justice, comparative procedural law, grounds for dismissal.

Բնագիրը ներկայացվել է 06.03.2026թ.
Ընդունվել է տպագրության 11.08.26թ.

ԺՈՐԺԵՏԱ ԲԵԳԼԱՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և
իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

ԻՐԱՎԱԳԻՏԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ՎԱՐՔԱԳԾԱՅԻՆ ԻՐԱՅՄԱՆ ԿԱՌՈՒՅԱԿԱՐԳՈՒՄ. ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔ, ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆԱՅՈՒՄ ԵՎ ՁԵՎԱԽԵՂՈՒՄՆԵՐ

Հոդվածում իրավագիտակցությունը դիտարկվում է որպես իրավական մշակույթի վարքագծային իրացման միջնորդական կառուցակարգ: Առաջարկվում է հնգաբաղադրիչ մոդել՝ տեղեկացվածություն, իմաստային ըմբռնում, արժեքային վերաբերմունք, իրավական ինքնարդյունավետություն և գործողության պատրաստականություն: Բացահայտվում են սոցիալականացման հաստատության աղբյուրները և իրավական նիհիլիզմի, իդեալիզմի ու ցինիզմի տարբեր պատճառները:

Հիմնաբառեր- իրավագիտակցություն, իրավական մշակույթ, իրավական սոցիալականացում, իրավական ինքնարդյունավետություն, ընթացակարգային արդարություն, իրավական նիհիլիզմ, իրավական կրթություն, մասնագիտական գիտակցություն:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Իրավական համակարգի արդյունավետությունը պայմանավորված է ոչ միայն նորմերի որակով և հարկադրանքի առկայությամբ, այլև այն եղանակով, որով իրավունքը ճանաչվում, մեկնաբանվում, գնահատվում և վերածվում է վարքագծային որոշման: Իրավագիտակցության ուսումնասիրության հիմնական բարդությունն այն է, որ իրավունքի մասին տեղեկացվածությունը, իրավական արժեքների ընդունումը և փաստացի գործողությունը նույն երևույթը չեն: Անձը կարող է իմանալ իր իրավունքը, դրական գնահատել այն և, այդուհանդերձ, չօգտվել պաշտպանության միջոցից՝ ընթացակարգային բարդության, ծախսերի, ինստիտուցիոնալ անվստահության կամ սեփական կարողության նկատմամբ կասկածի պատճառով: Այս խզումը տեսականորեն կարևոր է, քանի որ իրավական կրթության, իրավական սոցիալականացման և իրավակարգի կայունության խնդիրները չեն կարող լուծվել միայն տեղեկատվության տարածման միջոցով:

Հոդվածի նպատակն է իրավագիտակցությունը ներկայացնել որպես իրավական մշակույթի վարքագծային իրացման միջնորդական կառուցակարգ և առաջարկել դրա հնգաբաղադրիչ մոդելը՝ տեղեկացվածություն, իմաստային ըմբռնում, արժեքային վերաբերմունք, իրավական ինքնարդյունավետություն և գործողության պատրաստականություն: Գիտական նորույթը դրսևորվում է հատկապես իրավական ինքնարդյունավետության՝ որպես գիտելիքի և գործողության միջև ինքնուրույն օղակի առանձնացմամբ, ինչպես նաև իրավական սոցիալականացման պաշտոնական և «թաքնված» հաստատության աղբյուրների ու իրավագիտակ-

ցության ձևախեղումների անհատական, խմբային և համակարգային պատճառների տարանջատմամբ: Սկզբում ներկայացվում է հետազոտության մեթոդաբանությունը, ապա արդյունքների և քննարկման շրջանակում քննվում են իրավագիտակցության կառուցվածքը, սոցիալականացումը, ձևախեղումները և դրանց հաղթահարման իրավաքաղաքական հետևությունները, իսկ վերջում ամփոփվում են հիմնական եզրահանգումներն ու հետագա հետազոտության ուղղությունները:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հետազոտությունը տեսաիրավական բնույթի է և չի հիմնվում հեղինակի կողմից իրականացված ներկայացուցչական հարցման կամ վիճակագրական նոր տվյալների վրա: Աղբյուրային հիմքը կազմել են իրավագիտակցության ու իրավական մշակույթի դասական և ժամանակակից իրավագիտական աշխատությունները, իրավական վարքագծի ու ընթացակարգային արդարության վերաբերյալ միջգիտակարգային հետազոտությունները, հայկական իրավագիտական հրապարակումները, ինչպես նաև իրավունքի գերակայության միջազգային չափանիշները: Կիրառվել են իրավագիտական-վերլուծական, համակարգային-կառուցվածքային, գործառութային, համեմատական և հասկացութային վերակառուցման եղանակները:

Իրավագիտական-վերլուծական եղանակով համադրվել են իրավագիտակցության սահմանումները և դրա գաղափարախոսական ու հոգեբանական շերտերի վերաբերյալ մոտեցումները: Համակարգային-կառուցվածքային եղանակով տարանջատվել են իրավագիտակցության հինգ բաղադ-

րիչները և դրանց փոխադարձ կապերը, իսկ գործառնության վերլուծությամբ գնահատվել է դրանց դերը իրավական տեղեկատվությունը վարքագծային որոշման վերաժելու գործընթացում: Համեմատական մոտեցումը կիրառվել է իրավագիտական տեսությունները ընթացակարգային արդարության, ինքնարդյունավետության և գործողության մտադրության վերաբերյալ ընդհանուր սոցիալ-հոգեբանական մոդելների հետ համադրելու համար՝ չնույնացնելով իրավագիտակցությունը հոգեբանական երևույթի հետ: Ստացված մոդելը հայեցակարգային է և հետագա փուլում ենթակա է փորձառական ստուգման՝ առանձին սոցիալական և մասնագիտական խմբերի տվյալներով:

ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐ ԵՎ ԶՆՆԱՐԿՈՒՄ

1. Իրավագիտակցության հնգաբաղադրիչ կառուցվածքը և վարքագծային միջնորդությունը

Իրավագիտակցության գիտական ուսումնասիրությունը հաճախ տուժում է նույն պարզեցումից, ինչ իրավական մշակույթի տեսությունը՝ այն նույնացվում է իրավունքի մասին գիտելիքի կամ օրենքի նկատմամբ դրական վերաբերմունքի հետ: Այդ երկու տարրերն անհրաժեշտ են, բայց չեն բացատրում, թե ինչու նույն չափով տեղեկացված անձինք տարբեր իրավիճակներում տարբեր կերպ են պաշտպանում իրենց իրավունքները, ենթարկվում իրավական պահանջին կամ դիմում ոչ պաշտոնական լուծումների: Իրավագիտակցությունը իրավական մշակույթի վարքագծային իրացման հանգույց համարելը պահանջում է ուսումնասիրել ոչ միայն այն, թե անձն ինչ գիտի և ինչ է գնահատում, այլ նաև ինչ կարող է անել և ինչ գործողություն է իրատեսական իսկապես տվյալ հաստատության միջավայրում:

Այդ նպատակով իրավագիտակցության կառուցվածքում նպատակահարմար է առանձնացնել հինգ փոխկապված բաղադրիչ՝ տեղեկացվածություն, իմաստային ըմբռնում, արժեքային վերաբերմունք, իրավական ինքնարդյունավետություն և գործողության պատրաստականություն: Տեղեկացվածությունը պատասխանում է՝ անձը գիտի՞ նորմի կամ պաշտպանության միջոցի գոյության մասին, ըմբռնումը՝ հասկանում է արդյոք դրա նշանակությունը սեփական իրավիճակի համար, արժեքային վերաբերմունքը՝ ընդունում կամ մերժում է արդյոք պահանջի իրավական ու բարոյական հիմնավորումը, ինքնարդյունավետությունը՝ հավատում է արդյոք, որ կարող է արդյունավետ օգտագործել իրավական միջոցը, իսկ գործողության պատրաստականությունը ցույց է տալիս՝ այդ պահին վերաժվում է արդյոք վարքագծային որոշման²:

Իրավական ինքնարդյունավետության առանձնացումը հատկապես կարևոր է, որովհետև

այն բացատրում է գիտելիքի և վարքագծի միջև հաճախ հանդիպող խզումը: Քաղաքացին կարող է ճիշտ իմանալ իր իրավունքը, բայց չդիմել դրա պաշտպանության, եթե չի կարող որոշել իրավասու մարմինը, չի վստահում ընթացակարգի անկողմնակալությանը, չի պատկերացում ապացույցների պահանջը կամ ակնկալվող ծախսը համարում է անհամաչափ: Այդ դեպքում լրացուցիչ տեղեկատվությունը ինքնին չի լուծում խնդիրը. անհրաժեշտ է պարզեցնել ընթացակարգը, ապահովել ուղղորդում և իրավաբանական օգնություն, իսկ որոշումների պատճառաբանությամբ ձևավորել այն համոզումը, որ իրավական գործողությունն ունի իմաստ³:

Թ. Թալերի ուսումնասիրությունները կարևոր հակակշիռ են զուտ հարկադրական մոտեցմանը: Իրավական պահանջի կատարումը չի բացատրվում միայն պատժի հավանականությամբ. մարդկանց վերաբերմունքի վրա ինքնուրույն ազդեցություն ունի այն, թե գործընթացը որքան արդար, լսելի և արժանապատիվ է ընկալվում: Իրավական մշակույթի տեսության համար այստեղ էական է ոչ թե սոցիալ-հոգեբանական տվյալների մեխանիկական տեղափոխումը, այլ այն եզրակացությունը, որ ընթացակարգի որակը կարող է դառնալ իրավական վստահության և հետագա կամավոր իրավաչափ վարքագծի պատճառական օղակ:

Իրավագիտակցությունը սովորաբար սահմանվում է որպես իրավունքի, իրավական երևույթների և ցանկալի իրավակարգի նկատմամբ գաղափարների, զգացումների, գնահատականների ու դիրքորոշումների ամբողջություն: Այն ներառում է իրավական գաղափարախոսությունը՝ համակարգված տեսական պատկերացումները, և իրավական հոգեբանությունը՝ զգացմունքները, սպասումները, սովորույթներն ու անմիջական գնահատականները: Այդ բաժանումը վարքագծային բացատրության համար լրացվում է իրավական կարողունակության և գործողության պատրաստականության չափումներով:

Իրավագիտակցությունն իրավական մշակույթի միակ տարրը չէ, բայց այն ունի հանգուցային նշանակություն: Հասարակական արժեքը կամ օրենքի պահանջը չեն կարող անմիջապես որոշել անհատի վարքագիծը: Դրանք անցնում են ընկալման, մեկնաբանման, գնահատման, շահերի համադրման և հնարավոր հետևանքների կանխատեսման փուլերով: Այդ ամբողջ ընթացքը կենտրոնանում է իրավագիտակցության մեջ: Իրավագիտակցությունը մշակույթի արտաքինացված ձևերը անձի վարքագծային որոշման վերաժող միջնորդ է⁴:

Այս տարբերակումը բացատրում է, թե ինչու իրավական իրազեկման արշավները հաճախ սահմանափակ արդյունք են տալիս: Բողոքարկման իրավունքի մասին տեղեկացված քաղաքացին եր-

բեմն ընթացակարգը համարում է անհասկանալի, ծախսատար կամ անարդյունավետ: Այդ դեպքում տեղեկացվածությունը չի վերածվում գործողության: Իրավական դաստիարակության արդյունավետությունը պայմանավորված է ընթացակարգերի պարզեցմամբ, իրավաբանական օգնության հասանելիությամբ⁷ և ինստիտուցիոնալ վստահության բարձրացմամբ:

Իրավագիտակցությունն ունի հասարակական, խմբային և անհատական մակարդակներ: Հասարակական մակարդակում ձևավորվում են իրավունքի ընդհանուր պատկերները՝ օրենքը որպես արդարության միջոց, իշխանության հրաման, տեխնիկական կանոն կամ բանակցելի խոչընդոտ: Խմբային մակարդակում մասնագիտական և սոցիալական դերերը ստեղծում են առանձնահատուկ լեզու ու գնահատականներ: Անհատական մակարդակում այդ պատկերները միավորվում են անձնական փորձի, կրթության և շահերի հետ: Մակարդակների միջև անհամապատասխանությունը լարվածություն է առաջացնում. օրինակ՝ մասնագիտական համայնքը երբեմն ընդունում է նոր չափանիշ, որը դեռ հանրային ընկալում չի ստացել:

Իրավագիտակցության իմացական և արժեքային տարրերի միջև հարաբերությունը միշտ չէ, որ համահունչ է: Օրենքի մանրամասն իմացությունը երբեմն զուգակցվում է դրա արդարացիության մերժման հետ, իսկ իրավունքի արժեքի բարձր գնահատականը՝ իրացման միջոցների մասին գիտելիքի բացակայության հետ: Առաջին դեպքում մեծ է իրավունքի գործիքային օգտագործման վտանգը, երկրորդում՝ իրավական անգործության և իդեալիստական սպասումների վտանգը: Իրավական դաստիարակությունը համադրում է երկու ուղղությունները:

Իրավական զգացումները չեն կարող դիտարկվել որպես իրավագիտակցության երկրորդական կամ ոչ գիտականորեն չափելի մաս: Արդարության զգացումը, վախը, վիրավորվածությունը, վստահությունը և արժանապատվության փորձը ազդեցություն ունեն իրավական գնահատականի ու գործողության վրա: Դատարանի կամ վարչական մարմնի հարգալից վերաբերմունքը չի փոխում նորմի բովանդակությունը, սակայն էապես ազդում է որոշման օրինականության ընկալման և հետագա իրավաչափ վարքագծի վրա:

Իրավական ինքնարդյունավետության գաղափարը թույլ է տալիս տարբերակել իրավունքի առկայությունն ու դրա սուբյեկտիվ իրագործելիությունը: Երբ անձը համոզված չէ, որ կարող է դիմում կազմել, ապացույց ներկայացնել կամ դիմակայել վարչական բարդությանը, իրավունքը նրա գիտակցության մեջ չի վերածվում իրական հնարավորության: Իրավական օգնությունը և ընթացակարգային պարզությունը հենց այս միջանկյալ օղակն են

ուժեղացնում: Գ. Դանիելյանի ուսումնասիրությունը իրավաբանական օգնությունը կապում է արդար դատաքննության և փաստաբանական անկախության զարգացման հետ:

Իրավական ինքնարդյունավետության գաղափարը կարող է տեսականորեն հստակեցվել ինքնարդյունավետության ընդհանուր տեսության և պլանավորված վարքագծի մոդելի համադրմամբ: Ա. Բանդուրայի մոտ ինքնարդյունավետությունը վերաբերում է անձի՝ անհրաժեշտ գործողությունները կազմակերպելու և իրականացնելու սեփական կարողության նկատմամբ համոզմանը, իսկ Ի. Այզենի մոդելում գործողության մտադրությունը կախված է նաև ընկալվող վարքագծային վերահսկողությունից: Իրավական դաշտ տեղափոխելիս այս դրույթները չեն փոխարինում իրավագիտակցության իրավագիտական բովանդակությանը, այլ բացատրում են, թե ինչու նորմի իմացությունն ու դրական գնահատականը⁹ երբեմն չեն վերածվում իրավական գործողության:

Իրավագիտակցության ժամանակային կառուցվածքում կարելի է տարբերակել անցյալի փորձը, ներկա գնահատականը և ապագա ակնկալիքը: Անցյալի կրկնվող փորձը ձևավորում է վստահություն կամ անվստահություն, ներկա գնահատականը որոշում է կոնկրետ իրավիճակի իմաստը, իսկ ապագա ակնկալիքը՝ իրավական միջոցի օգտագործման նպատակահարմարությունը: Այս երեք ժամանակային շերտերի համադրումը բացատրում է, թե ինչու մեկ հաջողված բարեփոխումը անմիջապես չի վերականգնում երկար տարիների ընթացքում թուլացած վստահությունը:

Հ. Հարթի «ներքին տեսակետի» գաղափարը կարևոր է իրավագիտակցության վարքագծային դերը բացատրելու համար: Իրավական կանոնը համակարգի անդամների համար միայն արտաքինորեն դիտարկվող կրկնություն չէ. այն դառնում է սեփական և ուրիշների վարքը գնահատելու չափանիշ: Իրավական մշակույթի բարձր մակարդակը ենթադրում է, որ առնվազն հիմնական կանոնները գործածվում են ոչ միայն պատժի կանխատեսման, այլև իրավական քննադատության և պատասխանատվության լեզվով¹⁰:

Լ. Ֆուլերի իրավունքի ներքին բարոյականության պահանջները՝ ընդհանուրություն, հրապարակայնություն, ապագային ուղղվածություն, հասկանալիություն, հակասությունների բացակայություն, իրագործելիություն, հարաբերական կայունություն և պաշտոնական գործողության համապատասխանություն, իրավագիտակցության ձևավորման արտաքին պայմաններ են: Անհնար է պահանջել նորմի ներքին ընդունում, եթե հասցեատերեր չի կարող այն գտնել, հասկանալ կամ վստահել դրա պաշտոնական կիրառմանը:

Թ. Թայլերի ընթացակարգային արդարության

ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ իրավական իշխանության օրինականության ընկալման համար էական են լաված լինելը, չեզոքությունը, հարգալից վերաբերմունքը և վստահելի շարժառիթը: Այս դրույթը լրացնում է իրավագիտակցության հինգ բաղադրիչ մոդելը՝ բացատրելով, թե ինչպես է հաստատության վարքագիծը արժեքային վերաբերմունքն ու գործողության մտադրությունը փոխում¹¹:

Իրավական ինքնության գաղափարը իրավագիտակցության զարգացած վիճակն է, երբ անձը իրեն ընկալում է ոչ միայն նորմի հասցեատեր, այլև իրավունքների կրող և իրավական համայնքի պատասխանատու անդամ: Իրավական ինքնությունը ձևավորվում է մասնակցության, պաշտպանության հաջող փորձի և ուրիշների իրավունքների ճանաչման միջոցով: Այն չի նշանակում իրավաբանի մասնագիտական գիտելիք, այլ իրավական կարգի համահեղինակ լինելու գիտակցություն:

Իրավագիտակցությունը ներկայացվում է որպես բազմափուլ մշակիչ, ոչ թե իրավունքի մասին պատկերացումների պասիվ պահոց: Այն ընտրում և մեկնաբանում է տեղեկությունը, համադրում արժեքների ու փորձի հետ, գնահատում գործողության իրագործելիությունը և ձևավորում վարքագծային մտադրություն: Այս միջնորդական բնույթն է հիմնավորում իրավագիտակցությունը իրավակարգի ձևավորման¹² պատճառական շղթայի կենտրոնում տեղադրելը:

2. Իրավական սոցիալականացումը որպես բազմակենտրոն և հաստատության շրջանակներում գործընթաց

Իրավագիտակցության ինքնուրույնությունը հարաբերական է: Այն ձևավորվում է պաշտոնական իրավական կրթության, ընտանիքի, դպրոցի, լրատվամիջոցների, սոցիալական ցանցերի, պետական մարմինների հետ անձնական շփման և դիտարկված անարդարության ազդեցությամբ: Մեկ անհիմն կամ անհարգալից վարչական որոշումը երբեմն ավելի ուժեղ կրթական ազդեցություն ունի, քան իրավունքի մասին բազմաթիվ դասախոսություններ: Պետական մարմնի ամենօրյա վարքագիծն իրավական դաստիարակության շարունակական աղբյուր է¹³:

Իրավական սոցիալականացումը պետք է հասկանալ որպես շարունակական, բազմակենտրոն գործընթաց: Ընտանիքը, դպրոցը, բուհը, աշխատանքային կազմակերպությունը, դատարանը, ոստիկանությունը, վարչական մարմինը, զանգվածային հաղորդակցությունը և թվային հարթակները միաժամանակ փոխանցում են իրավունքի մասին երբեմն հակասական ազդակներ: Եթե պաշտոնական կրթությունը սովորեցնում է հավասարություն և իրավական միջոցներով վեճ լուծելու անհրաժեշտություն, իսկ անձի ամենօրյա փորձը ցույց է տա-

լիս, որ որոշումը կախված է անձնական կապից կամ անհասկանալի հայեցողությունից, ավելի ուժեղ սոցիալականացնող ազդեցություն կարող է ունենալ հենց այդ փորձը:

Սոցիալականացման այդ հակասական բնույթը թույլ է տալիս խոսել «բաքնված իրավական ուսուցման» մասին: Հաստատությունն իր ընթացակարգով սովորեցնում է այնքան, որքան կրթական դասընթացը՝ երբեմն նույնիսկ ավելի արդյունավետ: Պետական մարմինը, որը բացատրում է մերժումը, լսում փաստարկը և ուղղում սեփական սխալը, փոխանցում է իրավունքի՝ որպես հիմնավորվող և վերանայելի կարգավորման պատկերացում: Նույն մարմինը, եթե պահանջում է անհասկանալի փաստաթուղթ, տարբեր մարդկանց նկատմամբ կիրառում տարբեր չբացատրված չափանիշներ կամ մերժում բողոքարկման իրական հնարավորությունը, ձևավորում է իրավական ցինիզմի կամ անօգնականության փորձ¹⁵:

Մասնագիտական իրավագիտակցությունը ընդհանուր իրավագիտակցության պարզ «բարձր մակարդակը» չէ: Իրավաբանի, դատավորի, դատախազի կամ հանրային ծառայողի գիտակցությունը ձևավորվում է դերային պարտականություններով, կազմակերպական սպասումներով, մասնագիտական լեզվով և պատասխանատվության առանձնահատուկ չափանիշներով: Դրա ձևախեղումները կարող են դրսևորվել ձևականությամբ, հաստատության ինքնապաշտպանությամբ, գործի անհատական հանգամանքների նկատմամբ անզգայությամբ, վիճակագրական ցուցանիշի գերակայությամբ կամ մասնագիտական խմբի կարծիքը հասարակական քննադատությունից մեկուսացնելու փորձով: Այդ պատճառով մասնագիտական կրթությունը պետք է զուգակցվի բարեվարքության, պատճառաբանության և սխալներից կազմակերպական ուսուցման մշակույթի հետ¹⁶:

Իրավական դաստիարակության արդյունավետությունը չի կարող գնահատվել միայն դասավանդված ժամերի կամ հիշված իրավական սահմանումների քանակով: Գ. Լազինյանի՝ իրավական կրթության և քաղաքացիական հասարակության կապի մասին մոտեցումը հատկապես արդիական է, եթե կրթության նպատակը ձևակերպվում է որպես իրավական սուբյեկտի կարողություն՝ ճանաչել սեփական և ուրիշի իրավական դիրքը, գործել իրավաչափ եղանակով, դիմել պաշտպանության միջոցներին և հարգել իրավական սահմանափակումները նույնիսկ անհամաձայնության դեպքում: Այս ընկալմամբ իրավական կրթությունը դառնում է ոչ քարոզչություն, այլ ինքնուրույն իրավական գործելու կարողության ձևավորում:

Պաշտոնական իրավական դաստիարակությունը սոցիալականացման նպատակային բաղադրիչն է: Այն ներառում է ուսուցումը, հանրային

իրազեկումը, մասնագիտական կրթությունը և պետական մարմինների բացատրական գործունեությունը: Դրա նպատակը ոչ թե հնազանդ քաղաքացի ձևավորելն է, այլ իրավական ինքնավարություն ունեցող անձ, որը կարող է հասկանալ իր և ուրիշների իրավունքները, պատասխանատվությամբ օգտվել ազատությունից և իրավական եղանակներով վիճարկել իշխանության որոշումը:

Իրավական կրթության բովանդակությունը հաճախ ծանրաբեռնվում է հասկացությունների ու հոդվածների հիշողությամբ յուրացմամբ: Գործառության մոտեցումը պահանջում է ուսուցանել իրավական խնդիր ճանաչել, վստահելի աղբյուր գտնել, փաստն ու գնահատականը տարբերակել, ապացույց պահպանել, դիմում կազմել, ժամկետ հետևել, բանակցել և բողոքարկել: Այս կարողությունները իրավական մշակույթի գործուն կողմն են¹⁸:

Թվային միջավայրը միաժամանակ ընդլայնում և բարդացնում է իրավական սոցիալականացումը: Պաշտոնական աղբյուրները հասանելի են, մինչդեռ իրավական տեղեկատվությունը մրցում է պարզեցված, զգացմունքային կամ կեղծ բովանդակության հետ: Իրավական գրագիտությունն այսօր ներառում է աղբյուրի իսկության ստուգում, ալգորիթմային առաջարկությունների սահմանների գիտակցում, անձնական տվյալների պաշտպանություն և ավտոմատացված որոշումների վիճարկման կարողություն¹⁹:

Պետական մարմինների հանրային հաղորդակցությունն իրավական դաստիարակության մաս է: Անորոշ կամ հակասական հաղորդագրությունը ստեղծում է տեղեկատվական և իրավական անորոշություն: Բացատրությունը տարբերակում է գործող իրավունքը, նախատեսվող փոփոխությունը, խորհրդատվական նյութը և քաղաքական հայտարարությունը: Իրավական հետևանք ունեցող տեղեկատվությունը նույնականացվող է, թվագրված և մատչելի պաշտոնական աղբյուրից:

Մասնագիտական իրավական կրթությունը պահանջում է բարեվարքության, փաստարկման և մարդու հետ հաղորդակցության հավասար շեշտադրում: Իրավաբանը չի կարող համարվել իրավական մշակույթի բարձր կրող, եթե նորմերին տիրապետելով հանդերձ չի ընդունում շահերի բախման սահմանները կամ չի կարող որոշումը բացատրել հասցեատիրոջը: Մասնագիտական գնահատումը ներառում է գիտելիքի, որոշման որակի և էթիկական դատողության ստուգում²⁰:

Իրավական սոցիալականացման գործակալների ազդեցությունը տարբեր կենսափուլերում փոխվում է: Վաղ տարիքում գերակայում են ընտանիքն ու դպրոցը, հետագայում՝ հասակակիցների խումբը, աշխատանքային կազմակերպությունը, պետական մարմինների հետ շփումը և թվային տե-

ղեկատվական միջավայրը: Իրավական կրթության ծրագիրը հաշվի է առնում այս տարբերությունը և նույն բովանդակությունը չի կրկնում բոլոր խմբերի համար: Երեխային անհրաժեշտ է կանոնի արդարության փորձ, քաղաքացուն՝ պաշտպանության կարողություն, մասնագետին՝ բարդ դատողության ու բարեվարքության չափանիշ:

Գ. Դազինյանը իրավական դաստիարակությունն ու կրթությունը դիտարկում է քաղաքացիական հասարակությունում իրավական մշակույթով օժտված անձի ձևավորման հիմնական միջոց և իրավական նիհիլիզմի հաղթահարման ուղղություն: Այս դրույթը լրացվում է հաստատության նախապայմանով. կրթությամբ ձևավորված իրավական ակնկալիքները չեն պահպանվի, եթե անձի հետագա փորձը շարունակաբար հերքի հավասարության և օրինականության մասին ուսուցանված արժեքները²¹:

Թաքնված ուսումնական ծրագիրը իրավական սոցիալականացման կարևոր երևույթ է: Կրթական հաստատությունը երբեմն դասավանդում է իրավունքներ ու ժողովրդավարություն՝ իր ներքին որոշումները կայացնելով առանց լսելու, անհավասար կամ չպատճառաբանված եղանակով: Այդ դեպքում սովորողը յուրացնում է ոչ թե պաշտոնական դասի, այլ հաստատության փաստացի վարքագծի ուղերձը: Իրավական կրթությունն սկսվում է կրթական կազմակերպության սեփական ընթացակարգերից:

Իրավական դաստիարակության մեջ պատժի վախի վրա հիմնված ուղերձը սահմանափակ ազդեցություն ունի: Այն ուժեղացնում է հաշվարկային հնազանդությունը՝ չձևավորելով իրավունքի ներքին ընդունում, իսկ խախտումն ընդունելի է դարձնում, երբ վերահսկողության վտանգը ցածր է: Ավելի կայուն մոտեցումը բացահայտում է կանոնի պաշտպանած արժեքը, մյուսների իրավունքների վրա ազդեցությունը և իրավաչափ գործողության իրական հնարավորությունը²²:

Իրավական սոցիալականացման քաղաքականությունը ներառում է հետադարձ կապ: Դասընթացների և հանրային արշավների մշակողներն ստուգում են, թե որ հասկացություններն են սխալ ընկալվում, որ ընթացակարգերն են մնում անօգտագործելի և ինչ բացասական փորձ է վերարտադրում անվստահությունը: Այդ տվյալները փոխանցվում են կրթության, ծառայության նախագծման և օրենսդրության պատասխանատուներին:

Իրավական սոցիալականացման հաջողությունը կախված է օրինակների համոզիչությունից: Երբ հանրային հեղինակություն ունեցող անձի վարքագիծը և պաշտոնական պահանջը հակասում են, անձը սովորաբար յուրացնում է ոչ թե հայտարարությունը, այլ տեսանելի գործելակերպը: Պաշտոնատար անձանց հաշվետվողականությունը

իրավական դաստիարակության կառուցվածքային միջոց է և չի սահմանափակվում կոռուպցիայի կանխարգելման առանձին ուղղությամբ²³ :

Իրավական կրթության մեջ դեպքային եղանակը հնարավորություն է տալիս համադրել նորմը, արժեքը և գործնական որոշումը: Դեպքը սովորողին ստիպում է տարբերակել փաստերը, գտնել հակադիր իրավունքները, ընտրել իրավական հիմքը և պատճառաբանել համաչափ լուծումը: Այս եղանակը հատկապես կարևոր է այն պատճառով, որ իրական իրավական խնդիրը հազվադեպ է ներկայացվում պատրաստ իրավաբանական որակմամբ:

Մեղիագրագիտությունն իրավական սոցիալականացման նոր բաղադրիչ է: Իրավական հարցի շուրջ տարածվող տեսանյութը կամ կարճ հաղորդագրությունը կարող է ձևավորել համոզմունք մինչև պաշտոնական աղբյուրին ծանոթանալը: Ուսուցումը ներառում է իրավական փաստը, մեկնաբանությունը, քաղաքական գնահատականը և գործի վերաբերյալ չստուգված պնդումը տարբերակելու կարողության ձևավորում՝ միաժամանակ պահպանելով խղճքի ազատության ու քննադատության իրավունքը²⁴ :

Իրավական ձևախեղումների կանխարգելումը ներառում է հոգեբանական անվտանգությունը: Աշխատակիցը չի հաղորդի իրավական խախտման կամ շահերի բախման մասին, եթե սպասում է վրեժխնդրության կամ մեկուսացման: Պաշտպանված հաղորդման ուղիները խմբային լուծության նորմը փոխարինում են օրենքին հավատարմության նորմով և ձևավորում մասնագիտական պատասխանատվության նոր ենթամշակույթ:

Իրավական դաստիարակությունը սահմանվում է որպես իրավական կարողունակություն ու պատասխանատու ինքնավարություն ձևավորող նպատակային գործընթաց: Այն արդյունավետ է, երբ պաշտոնական ուսուցումը, հաստատության սեփական վարքագիծը և իրավունքի պաշտպանության փորձը հաղորդում են համահունչ ուղերձ: Այդ երեք շերտերի հակասությունը ձևախեղման հիմնական աղբյուրներից է²⁵ :

3. Իրավագիտակցության ձևախեղումները և դրանց պատճառների տարբերակումը

Իրավական նիհիլիզմը, իրավական իդեալիզմը և իրավական ցինիզմը նպատակահարմար է տարբերակել: Նիհիլիզմը արտահայտվում է իրավունքի կարգավորիչ ու արժեքային նշանակության ժխտմամբ կամ նվազեցմամբ, իդեալիզմը՝ իրավական տեքստին իրական սոցիալական հնարավորություններից անկախ չափազանցված փոխակերպիչ ուժ վերագրելով, իսկ ցինիզմը՝ նորմերի գոյությունն ու արժեքային լեզուն ճանաչելով, բայց դրանք կանխատեսելիորեն ընտրողական կամ գործիքային համարելով: Վերջին ձևը հատկապես

վտանգավոր է մասնագիտական միջավայրում, քանի որ արտաքուստ կարող է ուղեկցվել բարձր իրավական գիտելիքով²⁶ :

Իրավական նիհիլիզմը միշտ չէ, որ առաջանում է իրավական անգրագիտությունից: Այն հաճախ կրկնվող անհավասար կիրառման, անորոշ օրենսդրության, հակասական դատական պրակտիկայի կամ չկատարված որոշումների փորձից բխող սովորած անվստահություն է: Դրա հաղթահարումը միայն քարոզչական միջոցներով անարդյունավետ է: Վերացման ենթակա են այն հաստատության լի պայմանները, որոնք նիհիլիստական գնահատականը դարձնում են փորձով հաստատվող²⁷ :

Իրավագիտակցության և վարքագծի միջև չկա մեխանիկական համապատասխանություն: Նորմի արժեքի ընդունումը երբեմն զուգակցվում է դրա խախտման հետ՝ տնտեսական ճնշման, խմբային պարտադրանքի կամ կատարման անհնարինության պատճառով: Հակառակ իրավիճակում նորմը չի ընդունվում, թեև պահպանվում է պատժի վախից: Իրավակարգի կայունության տեսանկյունից տարբերակվում են կամավոր իրավաչափ վարքագիծը, հաշվարկային հնազանդությունը և հարկադրաբար ապահովված պահպանումը: Բարձր իրավական մշակույթին համապատասխանում է առաջինի գերակայությունը՝ երկրորդի ու երրորդի անհրաժեշտ, բայց սահմանափակ դերակատարմամբ:

Իրավագիտակցությունն իրավական մշակույթի փոխանցման հանգույցն է՝ չլինելով իրավակարգի միակ պատճառը: Վարքագծային արդյունքը կախված է նաև նորմի որակից, նյութական հնարավորություններից, վերահսկողության հավանականությունից, խմբային սպասումներից և ինստիտուցիոնալ արձագանքից: Իրավական քաղաքականությունը համադրում է գիտակցության, ընթացակարգերի և հաստատությունների վրա ներգործությունը²⁸ :

Իրավագիտակցության ինքնուրույնության սահմանը հատկապես տեսանելի է աղքատության, կախվածության և ուժերի անհավասարության պայմաններում: Անձից չի կարելի պահանջել իրավական բարձր ակտիվություն, եթե պաշտպանության միջոցը փաստացի անհասանելի է կամ դիմումը ստեղծում է անհամաչափ վտանգ: Իրավական մշակույթի անհատական գնահատումը զգուշորեն տարբերակում է անձի ընտրությունը և նրան պահմանափակող կառուցվածքային պայմանները²⁹ :

Իրավագիտակցության ձևախեղումները ծագում են անհատական, խմբային և հաստատության պատճառներով: Անհատական մակարդակում դեր ունեն կրթական բացերը, բացասական փորձը և իրավական անգործության զգացումը: Խմբային մակարդակում՝ հովանավորչական կապերը, մասնագիտական փակությունը և խախտումը արդա-

րացնող ենթամշակույթը: Հաստատության մակարդակում՝ անորոշ նորմերը, անհավասար կիրառումը, երկարատև ընթացակարգերը, չկատարված որոշումները և պատասխանատվության ընտրողականությունը:

Իրավական նիհիլիզմի դեմ պայքարն սկսվում է դրա տեսակի որոշումից: Տեղեկատվական նիհիլիզմը պայմանավորված է իրավունքի չիմացությամբ, փորձառական նիհիլիզմը՝ ինստիտուտների հետ բացասական շփմամբ, գաղափարական նիհիլիզմը՝ իրավունքի արժեքի գիտակցված մերժմամբ, իսկ գործիքային նիհիլիզմը՝ իրավունքն անձնական նպատակի խոչընդոտ համարելով: Յուրաքանչյուր տեսակ տարբեր միջոց է պահանջում³⁰:

Իրավական իդեալիզմը նիհիլիզմի հակադրությունը չէ, այլ նույն խզման մեկ այլ ձև: Երբ իրավունքն ընկալվում է որպես ամեն խնդիր ավտոմատ լուծող միջոց, չիրականացված սպասումները արագ վերածվում են հիասթափության և նիհիլիզմի: Իրավական դաստիարակությունը բացատրում է իրավունքի արժեքը, դրա սահմանները, կատարման ծախսերը և այլ սոցիալական հաստատությունների հետ համագործակցության անհրաժեշտությունը:

Իրավական նիհիլիզմը նաև ընտրողական բնույթ ունի: Սեփականության կամ պայմանագրային իրավունքի նկատմամբ բարձր վստահությունը երբեմն զուգակցվում է հանրային պարտավորությունների մերժման հետ, կամ՝ հակառակը: «Իրավական մշակույթի մակարդակ» ընդհանուր գնահատականը լրացվում է ոլորտային վերլուծությամբ: Ընտրողականությունը հաճախ բացահայտում է, թե որտեղ են ինստիտուցիոնալ փորձը, խմբային նորմերը կամ շահերի կառուցվածքը հակասում ընդհանուր իրավական արժեքներին:

Իրավական ցինիզմի առանձնահատկությունն այն է, որ անձը իրավունքի մասին գիտելիքն օգտագործում է կանոնի նպատակը շրջանցելու համար՝ պահպանելով միայն արտաքին ձևը: Այս ձևախեղումը հատկապես հնարավոր է մասնագիտական միջավայրում և պահանջում է նպատակի վրա հիմնված մեկնաբանություն՝ ավելի մանրամասն կանոնների հետ մեկտեղ, շահերի բախման կառավարում և մասնագիտական պատասխանատվություն: Մանրամասնության անվերջ աճը կարող է նույնիսկ ավելացնել շրջանցման նոր հնարավորությունները³¹:

Իրավագիտակցության ձևախեղումների կանխարգելման համար կարևոր է տարբերակել անհատական և համակարգային պատճառները: Անհատական պատճառներին կարող են վերաբերել իրավական անտեղյակությունը, կողմնակալությունը կամ պատասխանատվությունից խուսափելու շարժառիթը: Համակարգային պատճառները կապ-

ված են անհասկանալի նորմերի, հակասական պրակտիկայի, չափազանց մեծ ընթացակարգային ծախսերի, թերի իրավաբանական օգնության և այնպիսի կազմակերպական խթանների հետ, որոնք պարզևստրում են արագությունը՝ պատճառաբանության կամ արդարության հաշվին: Միայն առաջին խմբի վրա կենտրոնացած դաստիարակությունը չի փոխում երկրորդ խմբի վերաբերող-րած վարքագիծը³²:

4. Իրավական կրթության, ինստիտուցիոնալ բարեփոխման և գնահատման հետևությունները

Հասարակական իրավագիտակցության ուսումնասիրությունը միավորում է հարցումները, խորքային հարցազրույցները, իրավական վարքագծի տվյալները և հանրային խոսույթի վերլուծությունը: Միայն ինքնագնահատականը հաճախ գերազնահատում է իրավական գիտելիքը կամ օրինապահությունը, իսկ միայն իրավախախտումների վիճակագրությունը չի բացահայտում չդիմելու և չբողոքարկելու պատճառները: Մեթոդների համադրումն ապահովում է իրավագիտակցության բարդ կառուցվածքին համապատասխան ապացույց:

Իրավական սոցիալականացման արդյունավետությունը գնահատվում է վարքագծային արդյունքներով: Դասընթացի մասնակիցների թիվը կամ տարածված նյութերի քանակը գործունեության ցուցիչներ են, ոչ արդյունքի: Արդյունք են՝ իրավական խնդրի ճիշտ ճանաչումը, պաշտպանության միջոցի օգտագործումը, կրկնվող սխալների նվազումը, որոշումների ավելի լավ հիմնավորումը և իրավաչափ վարքագծի կայունությունը:

Իրավական դաստիարակությունը չի կարող փոխարինել հաստատության բարեփոխմանը, իսկ հաստատության բարեփոխումը՝ իրավական կրթությանը: Դրանք փոխլրացնող ուղղություններ են: Իրավակարգը կայունանում է, երբ անձը գիտի և ընդունում է իրավունքը, ունի այն իրացնելու կարողություն, իսկ հաստատությունը կանխատեսելիորեն արձագանքում է այդ գործողությանը³³:

Իրավագիտակցության չափումը նույնպես պահանջում է մեթոդաբանական զսպվածություն: Հարցաթերթում օրենքին «հարգանք» հայտնելու պատասխանն ինքնին չի ապացուցում կամավոր իրավաչափ վարքագիծ, իսկ պետական մարմնի նկատմամբ ընդհանուր վստահությունը չի ցույց տալիս, թե անձը կոնկրետ ընթացակարգում որքան հավանական է համարում արդար ու կանխատեսելի արձագանքը: Ավելի հիմնավոր է համադրել իրավական իրավիճակների լուծման առաջադրանքները, իրական ընթացակարգային փորձը, պաշտպանության միջոցների օգտագործումը և վարքագծային տվյալները: Տեսական մոդելը պետք է հստակ տարբերակի չափվող կառուցույթը դրա մոտավոր

ցուցիչից³⁴:

Այս ամենից բխում է իրավական մշակույթից դեպի վարքագիծ անցման կարևոր օրինաչափություն. արժեքը և գիտելիքը ինքնաբերաբար գործողություն չեն առաջացնում: Դրանք անցնում են անձի կողմից իրավիճակի ընկալման, սեփական կարողության գնահատման, սպասվող հաստատության արձագանքի և այլընտրանքների համեմատման միջոց: Իրավագիտակցությունը հենց այդ փոխակերպման տարածքն է, որտեղ օբյեկտիվացված իրավական մշակույթը դառնում է սուբյեկտիվ որոշում, իսկ որոշման արդյունքը հետագայում վերադառնում է մշակույթ՝ որպես նոր փորձ, վստահություն կամ հիասթափություն³⁵:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Կատարված վերլուծությունը թույլ է տալիս իրավագիտակցությունը դիտարկել ոչ թե որպես իրավունքի մասին պատկերացումների պասիվ ամբողջություն, այլ որպես իրավական մշակույթի վարքագծային իրացման միջնորդական համակարգ: Տեղեկացվածության, իմաստային ըմբռնման, արժեքային վերաբերմունքի, իրավական ինքնարդյունավետության և գործողության պատրաստակամության տարբերակումը բացատրում է գիտելիքի և վարքագծի միջև հնարավոր խզումները և իրավական կրթության արդյունքները գնահատելու ավելի ճշգրիտ հիմք է ստեղծում:

Իրավական սոցիալականացումը բազմակենտրոն գործընթաց է: Ընտանիքը, կրթական հաստատությունը, մասնագիտական միջավայրը, պետական մարմինը և թվային տեղեկատվական տարածքը ոչ միայն հաղորդում են իրավական գիտելիք, այլև իրենց փաստացի վարքագծով ձևավորում են իրավունքի կանխատեսելիության, հավա-

սար կիրառման և պաշտպանության իրական հնարավորության մասին պատկերացումներ: Այդ պատճառով իրավական դաստիարակությունը չի կարող առանձնացվել հաստատությունների սեփական ընթացակարգային մշակույթից:

Իրավական նիհիլիզմը, իրավական իդեալիզմը և իրավական ցինիզմը պահանջում են տարբեր ախտորոշում և տարբեր միջոցներ: Տեղեկատվական բացը կարող է հաղթահարվել կրթությամբ, սակայն կրկնվող անհավասար կիրառումը, չափազանց մեծ ընթացակարգային ծախսերը կամ անպատճառաբանված որոշումները պահանջում են ինստիտուցիոնալ փոփոխություն: Իրավական քաղաքականության արդյունավետությունը բարձրանում է, երբ գիտակցության վրա ներգործող միջոցները համադրվում են ընթացակարգերի պարզեցման, իրավաբանական օգնության հասանելիության, հիմնավորված որոշումների և սխալներից կազմակերպական ուսուցման հետ:

Հետագա հետազոտության նպատակահարմար ուղղությունն առաջարկվող հնգաբաղադրիչ մոդելի գործառնականացումն ու փորձառական ստուգումն է: Անհրաժեշտ է մշակել այնպիսի չափման գործիքներ, որոնք իրավական ինքնարդյունավետությունը և գործողության պատրաստակամությունը կտարբերակեն ընդհանուր ինստիտուցիոնալ վստահությունից, ինչպես նաև համադրել հարցումների արդյունքները պաշտպանության միջոցների փաստացի օգտագործման, բողոքարկումների, ընթացակարգային փորձի և մասնագիտական խմբերի վարքագծային տվյալների հետ:

¹ Տե՛ս, Լուկաշևա Ե. Ա., «Սոցիալիստական իրավագիտակցությունը և օրինականությունը», Մոսկվա, Իրավաբանական գրականություն, 1973 թ.; Ֆարբեր Ի. Ե., «Իրավագիտակցությունը որպես հասարակական գիտակցության ձև», Մոսկվա, Իրավաբանական գրականություն, 1963 թ.; Ռատինով Ա. Ռ., «Իրավագիտակցության կառուցվածքը և դրա ուսումնասիրման որոշ եղանակներ» // «Սոցիալական հոգեբանության մեթոդաբանությունը և մեթոդները», Մոսկվա, Նաուկա, 1977 թ., էջ 201–214:

² Տե՛ս, Ռատինով Ա. Ռ., «Իրավագիտակցության կառուցվածքը և դրա ուսումնասիրման որոշ եղանակներ» // «Սոցիալական հոգեբանության մեթոդաբանությունը և մեթոդները», Մոսկվա, Նաուկա, 1977 թ., էջ 201–214; Պեցովա Ե. Ա., «Իրավական մշակույթի և իրավագիտակցության ժամանակակից սահմանումների մոտեցումները» // Ռուսաստանի իրավունքի հանդես, 2004 թ., թիվ 3, էջ 70–81:

³ Տե՛ս, Դանիելյան Գ., «Իրավաբանական օգնության էվոլյուցիան» // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, 2023 թ., հ. 14, թիվ 2, էջ 3–10; Թայլեր Թ. Ռ., «Ինչու են մարդիկ ենթարկվում օրենքին», 2-րդ հրատարակություն, Փրինսթոն, Փրինսթոնի համալսարանի հրատարակչություն, 2006 թ.:

⁴ Տե՛ս, Թայլեր Թ. Ռ., «Ինչու են մարդիկ ենթարկվում օրենքին», 2-րդ հրատարակություն, Փրինսթոն, Փրինսթոնի համալսարանի հրատարակչություն, 2006 թ.:

⁵ Տե՛ս, Լուկաշևա Ե. Ա., «Սոցիալիստական իրավագիտակցությունը և օրինականությունը», Մոսկվա,

Իրավաբանական գրականություն, 1973 թ.: Ֆարբեր Ի. Ե., «Իրավագիտակցությունը որպես հասարակական գիտակցության ձև», Մոսկվա, Իրավաբանական գրականություն, 1963 թ.:

⁶ Տե՛ս, Ռատինով Ա. Ռ., «Իրավագիտակցության կառուցվածքը և դրա ուսումնասիրման որոշ եղանակներ» // «Սոցիալական հոգեբանության մեթոդաբանությունը և մեթոդները», Մոսկվա, Նաուկա, 1977 թ., էջ 201–214; Պեցովա Ե. Ա., «Իրավական մշակույթի և իրավագիտակցության ժամանակակից սահմանումների մոտեցումները» // Ռուսաստանի իրավունքի հանդես, 2004 թ., թիվ 3, էջ 70–81:

⁷ Տե՛ս, Ռատինով Ա. Ռ., «Իրավագիտակցության կառուցվածքը և դրա ուսումնասիրման որոշ եղանակներ» // «Սոցիալական հոգեբանության մեթոդաբանությունը և մեթոդները», Մոսկվա, Նաուկա, 1977 թ., էջ 201–214:

⁸ Տե՛ս, Թումանով Վ. Ա., «Իրավական նիհիլիզմը պատմական-գաղափարական դիտանկյունից» // Պետություն և իրավունք, 1993 թ., թիվ 8, էջ 52–58; Մատուզով Ն. Ի., «Իրավական նիհիլիզմը և իրավական իդեալիզմը որպես մեկ մեղալի երկու կողմ» // Իրավագիտություն, 1994 թ., թիվ 2, էջ 3–16:

⁹ Տե՛ս, Bandura A., Self-Efficacy: The Exercise of Control, New York, W. H. Freeman, 1997, p. 3; Ajzen I., The Theory of Planned Behavior // Organizational Behavior and Human Decision Processes, 1991, vol. 50, no. 2, pp. 179–211.

¹⁰ Տե՛ս, Թալեր Թ. Ռ., «Ինչու են մարդիկ ենթարկվում օրենքին», 2-րդ հրատարակություն, Փրինսթոն, Փրինսթոնի համալսարանի հրատարակչություն, 2006 թ.:

¹¹ Տե՛ս, Պեցովա Ե. Ա., «Իրավական մշակույթի և իրավագիտակցության ժամանակակից սահմանումների մոտեցումները» // Ռուսաստանի իրավունքի հանդես, 2004 թ., թիվ 3, էջ 70–81:

¹² Տե՛ս, Ղազինյան Գ., «Իրավական դաստիարակությունը և կրթությունը քաղաքացիական հասարակությունում որպես ազգամիջյան հարաբերությունների ներդաշնակեցման կարևորագույն պայման» // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, 2016 թ., հ. 7, թիվ 1 (19), էջ 22–27:

¹³ Տե՛ս, Հարթ Հ. Լ. Ա., «Իրավունքի հասկացությունը», 2-րդ հրատարակություն, Օքսֆորդ, Բլաքսթենդոն հրատարակչություն, 1994 թ.:

¹⁴ Տե՛ս, Ղազինյան Գ., «Իրավական դաստիարակությունը և կրթությունը քաղաքացիական հասարակությունում որպես ազգամիջյան հարաբերությունների ներդաշնակեցման կարևորագույն պայման» // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, 2016 թ., հ. 7, թիվ 1 (19), էջ 22–27; Ֆրիդման Լ. Մ., «Իրավական համակարգը. հասարակագիտական տեսանկյուն», Նյու Յորք, Ռասել Սեյջ հիմնադրամ, 1975 թ.:

¹⁵ Տե՛ս, Թալեր Թ. Ռ., «Ինչու են մարդիկ ենթարկվում օրենքին», 2-րդ հրատարակություն, Փրինսթոն, Փրինսթոնի համալսարանի հրատարակչություն, 2006 թ.: Եվրոպայի խորհրդի Վենետիկի հանձնաժողով, «Իրավունքի զերակայության ստուգաթերթ», Ստրասբուրգ, 2016 թ.:

¹⁶ Տե՛ս, Սոկոլով Ն. Յա., «Իրավաբանների մասնագիտական գիտակցությունը», Մոսկվա, Նաուկա, 1988 թ.: Բոչարյան Ս., «Իրավակիրառական տեխնիկայի հասկացության հիմնահարցը իրավաբանական տեխնիկայի տեսության համատեքստում» // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, 2024 թ., հ. 15, թիվ 1, էջ 50–59:

¹⁷ Տե՛ս, Ղազինյան Գ., «Իրավական դաստիարակությունը և կրթությունը քաղաքացիական հասարակությունում որպես ազգամիջյան հարաբերությունների ներդաշնակեցման կարևորագույն պայման» // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, 2016 թ., հ. 7, թիվ 1 (19), էջ 22–27:

¹⁸ Տե՛ս, Ֆրիդման Լ. Մ., «Իրավական համակարգը. հասարակագիտական տեսանկյուն», Նյու Յորք, Ռասել Սեյջ հիմնադրամ, 1975 թ.:

¹⁹ Տե՛ս, Մատուզով Ն. Ի., «Իրավական նիհիլիզմը և իրավական իդեալիզմը որպես մեկ մեղալի երկու կողմ» // Իրավագիտություն, 1994 թ., թիվ 2, էջ 3–16:

²⁰ Տե՛ս, Սոկոլով Ն. Յա., «Իրավաբանների մասնագիտական գիտակցությունը», Մոսկվա, Նաուկա, 1988 թ.:

²¹ Տե՛ս, Ղազինյան Գ., «Իրավական դաստիարակությունը և կրթությունը քաղաքացիական հասարակությունում որպես ազգամիջյան հարաբերությունների ներդաշնակեցման կարևորագույն պայման» // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, 2016 թ., հ. 7, թիվ 1 (19), էջ 22–27:

²² Տե՛ս, Ֆրիդման Լ. Մ., «Իրավական համակարգը. հասարակագիտական տեսանկյուն», Նյու Յորք, Ռասել Սեյջ հիմնադրամ, 1975 թ.:

²³ Տե՛ս, Սոկոլով Ն. Յա., «Իրավաբանների մասնագիտական գիտակցությունը», Մոսկվա, Նաուկա, 1988 թ.:

²⁴ Տե՛ս, Ղազինյան Գ., «Իրավական դաստիարակությունը և կրթությունը քաղաքացիական հասարակությունում որպես ազգամիջյան հարաբերությունների ներդաշնակեցման կարևորագույն պայման» // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, 2016 թ., հ. 7, թիվ 1 (19), էջ 22–27:

²⁵ Տե՛ս, Թալեր Թ. Ռ., «Ինչու են մարդիկ ենթարկվում օրենքին», 2-րդ հրատարակություն, Փրինսթոն, Փրինսթոնի համալսարանի հրատարակչություն, 2006 թ.:

²⁶ Տե՛ս, Թումանով Վ. Ա., «Իրավական նիհիլիզմը պատմական-գաղափարական դիտանկյունից» // Պետություն և իրավունք, 1993 թ., թիվ 8, էջ 52–58; Մատուզով Ն. Ի., «Իրավական նիհիլիզմը և իրավական իդեալիզմը որպես մեկ մեղալի երկու կողմ» // Իրավագիտություն, 1994 թ., թիվ 2, էջ 3–16:

²⁷ Տե՛ս, Թալեր Թ. Ռ., «Ինչու են մարդիկ ենթարկվում օրենքին», 2-րդ հրատարակություն, Փրինսթոն, Փրինսթոնի համալսարանի հրատարակչություն, 2006 թ.:

²⁸ Տե՛ս, Ղազինյան Գ., «Իրավական դաստիարակությունը և կրթությունը քաղաքացիական հասարակությունում որպես ազգամիջյան հարաբերությունների ներդաշնակեցման կարևորագույն պայման» // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, 2016 թ., հ. 7, թիվ 1 (19), էջ 22–27:

²⁹ Տե՛ս, Ֆրիդման Լ. Մ., «Իրավական համակարգը. հասարակագիտական տեսանկյուն», Նյու Յորք, Ռասել Սեյջ հիմնադրամ, 1975 թ.:

³⁰ Տե՛ս, Թումանով Վ. Ա., «Իրավական միհիլիզմը պատմական-գաղափարական դիտանկյունից» // Պետություն և իրավունք, 1993 թ., քիվ 8, էջ 52–58:

³¹ Տե՛ս, Թայլեր Թ. Ռ., «Ինչու են մարդիկ ենթարկվում օրենքին», 2-րդ հրատարակություն, Փրինսթոն, Փրինսթոնի համալսարանի հրատարակչություն, 2006 թ.:

³² Տե՛ս, Ֆրիդման Լ. Մ., «Իրավական համակարգը. հասարակագիտական տեսանկյուն», Նյու Յորք, Ռասել Սեյջ հիմնադրամ, 1975 թ.։ Թայլեր Թ. Ռ., «Ինչու են մարդիկ ենթարկվում օրենքին», 2-րդ հրատարակություն, Փրինսթոն, Փրինսթոնի համալսարանի հրատարակչություն, 2006 թ.:

³³ Տե՛ս, Թայլեր Թ. Ռ., «Ինչու են մարդիկ ենթարկվում օրենքին», 2-րդ հրատարակություն, Փրինսթոն, Փրինսթոնի համալսարանի հրատարակչություն, 2006 թ.:

³⁴ Տե՛ս, Թայլեր Թ. Ռ., «Ինչու են մարդիկ ենթարկվում օրենքին», 2-րդ հրատարակություն, Փրինսթոն, Փրինսթոնի համալսարանի հրատարակչություն, 2006 թ.։ Ռատինով Ա. Ռ., «Իրավագիտակցության կառուցվածքը և դրա ուսումնասիրման որոշ եղանակներ» // «Սոցիալական հոգեբանության մեթոդաբանությունը և մեթոդները», Մոսկվա, Նաուկա, 1977 թ., էջ 201–214:

³⁵ Տե՛ս, Ֆրիդման Լ. Մ., «Իրավական համակարգը. հասարակագիտական տեսանկյուն», Նյու Յորք, Ռասել Սեյջ հիմնադրամ, 1975 թ.։ Թայլեր Թ. Ռ., «Ինչու են մարդիկ ենթարկվում օրենքին», 2-րդ հրատարակություն, Փրինսթոն, Փրինսթոնի համալսարանի հրատարակչություն, 2006 թ.:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Դանիելյան Գ. Իրավաբանական օգնության էվոլյուցիան. Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, 2023, հ. 14, քիվ 2 (39), էջ 3–10: DOI: 10.46991/BYSU:C/2023.14.2.003:
2. Դազինյան Գ. Իրավական դաստիարակությունը և կրթությունը քաղաքացիական հասարակությունում՝ որպես ազգամիջյան հարաբերությունների ներդաշնակեցման կարևորագույն պայման. Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, 2016, հ. 7, քիվ 1 (19), էջ 22–27: DOI: 10.46991/BYSU:C/2016.19.1.022:
3. Քոչարյան Ս. Իրավակիրառական տեխնիկայի հասկացության հիմնահարցը իրավաբանական տեխնիկայի տեսության համատեքստում. Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, 2024, հ. 15, քիվ 1 (40), էջ 50–59: DOI: 10.46991/BYSU:C/2024.15.1.050:
4. Лукашева Е. А. Социалистическое правосознание и законность. Москва: Юридическая литература, 1973. 344 с.
5. Матузов Н. И. Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны ,одной медали». Правоведение, 1994, № 2, с. 3–16.
6. Певцова Е. А. Современные дефинитивные подходы к правовой культуре и правовому сознанию. Журнал российского права, 2004, № 3, с. 70–81.
7. Ратинов А. Р. Структура правосознания и некоторые методы его исследования. Методология и методы социальной психологии. Москва: Наука, 1977, с. 201–214.
8. Соколов Н. Я. Профессиональное сознание юристов. Москва: Наука, 1988. 224 с.
9. Туманов В. А. Правовой нигилизм в историко-идеологическом ракурсе. Государство и право, 1993, № 8, с. 52–58.
10. Фарбер И. Е. Правосознание как форма общественного сознания. Москва: Юридическая литература, 1963. 206 с.
11. Ajzen I. The Theory of Planned Behavior. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 1991, vol. 50, no. 2, pp. 179–211. DOI: 10.1016/0749-5978(91)90020-T.
12. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York: W. H. Freeman, 1997. 604 p.
13. Friedman L. M. The Legal System: A Social Science Perspective. New York: Russell Sage Foundation, 1975. 338 p.
14. Fuller L. L. The Morality of Law. Rev. ed. New Haven: Yale University Press, 1969. 262 p.
15. Hart H. L. A. The Concept of Law. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, 1994. 315 p.
16. Tyler T. R. Why People Obey the Law. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006. vii, 299 p.
17. Venice Commission. Rule of Law Checklist. CDL-AD(2016)007. Strasbourg, 2016. Available at: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-e) (last accessed 9 September 2026).

REFERENCES

1. Danielyan G. Iravabanakan ognut'yan evolyutsian. [The Evolution of Legal Assistance]. Banber Yerevani hamalsarani. Iravagitutyun [Bulletin of Yerevan University: Jurisprudence], 2023, vol. 14, no. 2 (39), pp. 3–10. DOI: 10.46991/BYSU:C/2023.14.2.003. (In Armenian)
2. Ghazinyan G. Iravakan dastiarakutyuny ev krtutyuny qaghaqatsiakan hasarakut'yunum` vorpes azgamijyan haraberut'yun-neri nerdashnaketsman karevoraguyun payman. [Legal Upbringing and Education in Civil Society as an Essential Condition for Harmonizing Interethnic Relations]. Banber Yerevani hamalsarani. Iravagitutyun [Bulletin of Yerevan University: Jurisprudence], 2016, vol. 7, no. 1 (19), pp. 22–27. DOI: 10.46991/BYSU:C/2016.19.1.022. (In Armenian)
3. Kocharyan S. Iravakirakan teknikayi haskacut'yan himnaharcy iravabanakan teknikayi tesut'yan hamatekstum. [The

- Issue of the Concept of Law Enforcement Technique in the Context of Legal Technique Theory]. Banber Yerevani hamal-sarani. Iravagitutyun [Bulletin of Yerevan University: Jurisprudence], 2024, vol. 15, no. 1 (40), pp. 50–59. DOI: 10.46991/BYSU:C/2024.15.1.050. (In Armenian)
4. Lukasheva E. A. Sotsialisticheskoe pravosoznanie i zakonnost'. [Socialist Legal Consciousness and Legality]. Moscow: Yuridicheskaya literatura, 1973. 344 p. (In Russian)
 5. Matuzov N. I. Pravovoy nihilizm i pravovoy idealizm kak dve storony .odnoy medaliti. [Legal Nihilism and Legal Idealism as Two Sides of the Same Coin]. Pravovedenie [Jurisprudence], 1994, no. 2, pp. 3–16. (In Russian)
 6. Pevtsova E. A. Sovremennye definitivnye podkhody k pravovoy kul'ture i pravovomu soznaniyu. [Modern Definitional Approaches to Legal Culture and Legal Consciousness]. Zhurnal rossiyskogo prava [Journal of Russian Law], 2004, no. 3, pp. 70–81. (In Russian)
 7. Ratinov A. R. Struktura pravosoznaniya i nekotorye metody ego issledovaniya. [The Structure of Legal Consciousness and Some Methods of Its Study]. In: Metodologiya i metody sotsial'noy psikhologii [Methodology and Methods of Social Psychology]. Moscow: Nauka, 1977, pp. 201–214. (In Russian)
 8. Sokolov N. Ya. Professional'noe soznanie yuristov. [Professional Consciousness of Lawyers]. Moscow: Nauka, 1988. 224 p. (In Russian)
 9. Tumanov V. A. Pravovoy nihilizm v istoriko-ideologicheskom rakurse. [Legal Nihilism in a Historical-Ideological Perspective]. Gosudarstvo i pravo [State and Law], 1993, no. 8, pp. 52–58. (In Russian)
 10. Farber I. E. Pravosoznanie kak forma obshchestvennogo soznaniya. [Legal Consciousness as a Form of Social Consciousness]. Moscow: Yuridicheskaya literatura, 1963. 206 p. (In Russian)
 11. Ajzen I. The Theory of Planned Behavior. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 1991, vol. 50, no. 2, pp. 179–211. DOI: 10.1016/0749-5978(91)90020-T.
 12. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York: W. H. Freeman, 1997. 604 p.
 13. Friedman L. M. The Legal System: A Social Science Perspective. New York: Russell Sage Foundation, 1975. 338 p.
 14. Fuller L. L. The Morality of Law. Rev. ed. New Haven: Yale University Press, 1969. 262 p.
 15. Hart H. L. A. The Concept of Law. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, 1994. 315 p.
 16. Tyler T. R. Why People Obey the Law. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006. vii, 299 p.
 17. Venice Commission. Rule of Law Checklist. CDL-AD(2016)007. Strasbourg, 2016. Available at: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)007-c](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)007-c) (last accessed 9 September 2026).

Жоржета Бегларян

Соискатель Института философии, социологии и права
Национальной академии наук Республики Армения

РЕЗЮМЕ

*Правосознание в механизме поведенческой реализации правовой культуры:
структура, социализация и деформации*

В статье правосознание рассматривается как посредующий механизм поведенческой реализации правовой культуры. Предлагается пятикомпонентная модель: информированность, смысловое понимание, ценностное отношение, правовая самоэффективность и готовность к действию. Раскрываются институциональные источники правовой социализации и различия причин правового нигилизма, идеализма и цинизма.

Ключевые слова: правосознание, правовая культура, правовая социализация, правовая самоэффективность, процедурная справедливость, правовой нигилизм, правовое образование, профессиональное правосознание.

Zhorzheta Beglaryan

PhD Applicant Institute of Philosophy, Sociology and Law of the
National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

SUMMARY

**Legal consciousness in the mechanism of behavioral realization of legal culture:
structure, socialization and deformations**

The article treats legal consciousness as an intermediary mechanism through which legal culture is translated into behavior. It proposes a five-component model: awareness, semantic understanding, value attitude, legal self-efficacy, and readiness to act. It also distinguishes institutional sources of legal socialization and the different causes of legal nihilism, idealism, and cynicism.

Key words: legal consciousness, legal culture, legal socialization, legal self-efficacy, procedural justice, legal nihilism, legal education, professional consciousness.

Բնագիրը ներկայացվել է 01.09.2026թ.
Ընդունվել է տպագրության 11.09.26թ.

ԿԱՐԵՆ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամ

ՇՐՋԱԿԱ ՄԻՋԱՎԱՅՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՆԿԱԽ ԽՈՐՀՐԴԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՍՈԴԵԼՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԿԻՐԱՌԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Հոգվածում համեմատական իրավագիտական մեթոդի կիրառմամբ քննարկվում են շրջակա միջավայրի պահպանության անկախ մարմինների ինստիտուցիոնալ կազմակերպման միջազգային մոդելները՝ Միացյալ Թագավորության, Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության, Ֆրանսիայի Հանրապետության, Նիդեռլանդների Թագավորության և Նոր Զելանդիայի օրինակներով: Վերլուծվում են այդ մոդելների սահմանադրաիրավական կարգավիճակը, գործառնության լիազորությունները, հաշվետվողականության կառուցակարգերը և իրավակիրառական արդյունավետությունը՝ ժամանակակից սահմանադրական տեսության «երաշխավոր (guarantor) ինստիտուտների» դոկտրինի լույսի ներքո: Հետազոտության արդյունքում հիմնավորվում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում շրջակա միջավայրի պահպանության անկախ խորհրդի ստեղծումը՝ որպես հիբրիդային սահմանադրաիրավական ինստիտուտ, որը համադրում է խորհրդարանական լեգիտիմությունը, գիտահետազոտական ինքնավարությունը և սահմանափակ վերահսկողական լիազորությունները, հանդիսանում է մարդու հիմնարար իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության և պետության պոզիտիվ պարտավորությունների իրացման ինստիտուցիոնալ նախապայման:

Հիմնաբառեր- շրջակա միջավայրի իրավունք, սահմանադրականացում, անկախ պետական մարմիններ (guarantor institutions), պոզիտիվ պարտավորություններ, միջսերնդային արդարություն, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան, Օրհուսի կոմիտե, հիբրիդային ինստիտուցիոնալ մոդել, կարգավորիչ զավթում (regulatory capture), կլիմայական արդարադատություն:

Սեքդոնք. Հետազոտության ընթացքում ուսումնասիրվել և վերլուծվել են սահմանադրական և ներպետական իրավական նորմերը, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը և որոշ այլ երկրների ներպետական օրենսդրությունն ու այն փաստաթղթերը, որոնք կարգավորում են շրջակա միջավայրի քաղաքականությունն ու մարդու իրավունքների պաշտպանությունը: Հետազոտության շրջանակներում կիրառվել են համեմատական իրավական մեթոդը, համակարգային մոտեցումը, ինչպես նաև նկարագրական և մեկնաբանական վերլուծության մեթոդները:

Ներածություն

Շրջակա միջավայրի պահպանությունը XXI դարի սկզբին դարձել է ժամանակակից սահմանադրական իրավունքի առանցքային ուղղություններից մեկը: Կլիմայի փոփոխությունը, կենսաբազմազանության կրճատումը, բնական ռեսուրսների ինտենսիվ շահագործումը և արդյունաբերական աղտոտումը ձեռք են բերել սահմանադրաիրավական և մարդու իրավունքների պաշտպանության հիմնարար նշանակություն՝ պայմանավորելով պետական կառավարման համակարգերի վերափոխա-տավորման անհրաժեշտությունը: Այս զարգացում-

ները համեմատական սահմանադրաիրավական գիտության մեջ ամփոփվում են «շրջակա միջավայրի սահմանադրականացման» (environmental constitutionalism) հասկացությամբ, որով նկարագրվում է բնապահպանական արժեքների ու պարտավորությունների ամրագրումը սահմանադրական մակարդակում¹: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը՝ սկսած Öneriildiz v. Turkey² գործից մինչև Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland⁴ որոշումը, հետևողականորեն ձևավորել է այն մոտեցումը, ըստ որի պետությունները կրում են շրջակա միջավայրի պահպանության պոզիտիվ պարտավորություններ՝ որպես կյանքի, առողջության և անձնական ու ընտանեկան կյանքի իրավունքների արդյունավետ ապահովման պայման:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 12-րդ հոդվածով՝ ամրագրված շրջակա միջավայրի պահպանության և կայուն զարգացման սկզբունքները ստեղծում են անհրաժեշտ սահմանադրաիրավական հիմք, սակայն դրանց արդյունավետ իրականացումը պահանջում է համապատասխան ինստիտուցիոնալ ճարտարապետություն: Գործող համակարգում բնապահպանական քաղաքականության մշակման, թույլտվությունների տրամադրման և վերահսկողության կենտրոնա-

ցումը գործադիր իշխանության շրջանակում առաջացնում է կառուցվածքային շահերի բախման և կարգավորիչ զավթման (regulatory capture) համակարգային ռիսկեր: Այս պայմաններում առաջարկվում է ձևավորել անկախ «Շրջակա միջավայրի պահպանության խորհուրդ», որը պետք է օժտված լինի գիտական փորձաքննության, անկախ մոնիթորինգի և սահմանափակ վերահսկողական լիազորությունների գործառնություններով՝ որպես շրջակա միջավայրի սահմանադրական պաշտպանության երաշխավոր ինստիտուտ:

Սույն հոդվածի նպատակն է համեմատական իրավագիտական վերլուծության միջոցով ուսումնասիրել անկախ բնապահպանական մարմինների միջազգային մոդելները և հիմնավորել Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրավական համակարգին համապատասխան ինստիտուցիոնալ մոդել: Հետազոտությունն ուղղված է միջազգային փորձի գնահատմանը, դրա փոխանցելիության հնարավորությունների բացահայտմանը և ազգային պայմաններին համապատասխան անկախ խորհրդի ձևավորման գործնական առաջարկությունների մշակմանը՝ հիմնվելով համեմատական իրավագիտական, համակարգային-կառուցվածքային և ինստիտուցիոնալ-գործառնության մեթոդաբանության վրա:

Անկախ պետական մարմինների սահմանադրավական տեսական հիմքերը

Ժամանակակից սահմանադրավական դոկտրինում անկախ պետական մարմինների ինստիտուտը ձևավորվել է որպես կառավարման որակի բարձրացման և քաղաքական ազդեցությունից մասնագիտական կարգավորման տարանջատման միջոց: Իրավագիտական տեսության մեջ ընդունված է տարբերակել անկախության երկու փոխկապակցված, սակայն տարբեր հարթություններ՝ ինստիտուցիոնալ և գործառնային:

Համեմատական սահմանադրական տեսության մեջ նման մարմինները գնալով դիտարկվում են որպես իշխանության դասական եռաբաժանման տրամաբանության մեջ չտեղավորվող «չորրորդ իշխանության» (fourth branch) կամ «երաշխավոր ինստիտուտների» (guarantor institutions) առանձին կատեգորիա¹: Ըստ Թ. Խայտանի առաջարկած տեսական կառուցակարգի՝ երաշխավոր ինստիտուտը հատուկ նպատակի համար ձևավորված սահմանադրական մարմին է, որն օժտված է թե՛ նյութական, թե՛ արտահայտչական կարողություններով և կոչված է երաշխավորելու սահմանադրական ժողովրդավարության այն նախապայմանները, որոնց ապահովումը երեք ավանդական ճյուղերը՝ շահերի բախման կամ կառուցվածքային սահմանափակումների պատճառով, ի վիճակի չեն արդյունավետորեն իրականացնել: Շրջակա միջավայրի պաշտպանության ոլորտը՝ իր բարձր

հանրային շահով, երկարաժամկետ և անդառնալի հետևանքներով ու գիտատեխնիկական բարդությամբ, հանդիսանում է հենց այն ոլորտներից, որտեղ երաշխավոր ինստիտուտի ձևավորումը սահմանադրաիրավականորեն հիմնավորված է:

Ինստիտուցիոնալ անկախությունը վերաբերում է պետական մարմնի կազմակերպական և իրավական կարգավիճակին և ենթադրում է, որ տվյալ մարմինը կառուցվածքային առումով չի գտնվում որևէ այլ պետական մարմնի ենթակայության ներքո, ունի ինքնուրույն իրավական կարգավիճակ, գործունեության կանոններ և որոշումների ընդունման ընթացակարգեր: Այն սովորաբար ապահովվում է մարմնի ստեղծումը օրենքով կամ սահմանադրությամբ, անդամների նշանակման և պաշտոնավարման կայուն ընթացակարգերով, վաղաժամկետ ազատման սահմանափակ հիմքերով և ֆինանսական ու կազմակերպական ինքնավարությամբ:

Գործառնության անկախությունը, իր հերթին, վերաբերում է անկախ մարմնի կողմից իրականացվող լիազորությունների իրականացման ազատությանը՝ մարմնի որոշումները հիմնված են բացառապես օրենքով, մասնագիտական չափանիշներով և հանրային շահի գնահատման վրա: Միջազգային փորձը վկայում է, որ արդյունավետ անկախության ապահովումը պահանջում է այս երկու տարրերի համադրություն, քանի որ հնարավոր են իրավիճակներ, երբ մարմինը ձևականորեն ունի ինստիտուցիոնալ անկախություն, սակայն գործնականում սահմանափակվում է իր գործառնությունների իրականացման մեջ քաղաքական կամ ֆինանսական ազդեցության միջոցով:

Անկախ մարմինների գործունեության կարևոր տեսական խնդիրներից մեկը վերաբերում է անկախության և հաշվետվողականության հավասարակշռությանը: Մի կողմից՝ նման մարմինները պետք է ունենան բավարար ինքնավարություն²՝ քաղաքական ճնշումներից պաշտպանված որոշումներ ընդունելու համար: Մյուս կողմից՝ ժողովրդավարական պետության պայմաններում ցանկացած պետական մարմին պարտավոր է պահպանել հաշվետվողականության սկզբունքը և պատասխանատու լինել հանրության ու ընտրված իշխանությունների առջև: Այս հավասարակշռությունը գործնականում արտահայտվում է զսպումների և հակաշփոթների բազմաստիճան համակարգի շրջանակում, որը թույլ է տալիս պահպանել անկախության և հաշվետվողականության հավասարակշռությունը:

Շրջակա միջավայրի պաշտպանության ոլորտը ներկայացնում է ինստիտուցիոնալ առանձնահատկություններով հատկանշվող իրավակարգավորման ոլորտ, որտեղ համատեղվում են անկախ մարմինների ստեղծումը հիմնավորող բոլոր էական

չափանիշները՝ բարձր հանրային շահի առկայություն, քաղաքական կոնյունկտուրայից կախվածության համակարգային ռիսկ, որոշումների անդառնալի կամ դժվար վերականգնելի հետևանքներ, ինչպես նաև բարդ գիտատեխնիկական բնույթ, որը պահանջում է մասնագիտացված փորձաքննություն: Գործադիր իշխանության կառուցվածքում կարգավորիչ գործառնությունների կենտրոնացման ռիսկը տեսականորեն բացատրվում է «կարգավորիչ զավթման» (regulatory capture) դոկտրինով, ըստ որի կարգավորող մարմինը հակված է ժամանակի ընթացքում ծառայելու կարգավորվող ոլորտի կենտրոնացված մասնավոր շահերին՝ ի հաշիվ ցրված հանրային շահի⁸: Բնապահպանական ոլորտում, որտեղ տնտեսական օգուտները կենտրոնացված են, իսկ էկոլոգիական ծախսերը ցրված են ժամանակի և սերունդների միջև, այս ռիսկը ձեռք է բերում կառուցվածքային բնույթ, ինչը լրացուցիչ հիմնավորում է վերահսկողական և գնահատողական գործառնության ինստիտուցիոնալ տարանջատումը գործադիր իշխանությունից:

Բացի այդ, շրջակա միջավայրի ոլորտը բնութագրվում է հատուկ ժամանակային հեռանկարով. էկոլոգիական որոշումները հաճախ ունեն երկարաժամկետ և կուտակային հետևանքներ, որոնք գերազանցում են ընտրական ցիկլերի սահմանները: Սա առաջացնում է «ժամանակային անհամաչափության» համակարգային խնդիր, քանի որ ժողովրդավարական քաղաքական համակարգերը հիմնված են կարճաժամկետ ընտրական փուլերի վրա, մինչդեռ ապագա սերունդները, չունենալով քաղաքական ներկայացվածություն, չեն կարող անմիջականորեն պաշտպանել իրենց շահերը: Այս խնդիրը սահմանադրաիրավական տեսության մեջ առնչվում է միջսերնդային արդարության (intergenerational equity) սկզբունքին, ըստ որի ներկա սերունդը հանդես է գալիս որպես ապագա սերունդների համար մոլորակի բնական ժառանգության հավատարմատար: Այս սկզբունքը դատաիրավական ամրագրում է ստացել, մասնավորապես, Գերմանիայի Դաշնային սահմանադրական դատարանի Neubauer (Klimaschutz) որոշմամբ, որով ձևակերպվեց «միջժամանակային ազատության երաշխավորման» դոկտրինը⁹:

Այս կառուցվածքային խնդրի հաղթահարման համար սահմանադրաիրավական դոկտրինում առաջարկվել են տարբեր ինստիտուցիոնալ լուծումներ, որոնցից առավել արդյունավետ է համարվում հատուկ ինստիտուցիոնալ մարմինների ստեղծումը՝ կոչված ներկայացնելու ապագա սերունդների շահերը և գնահատելու քաղաքական որոշումների երկարաժամկետ հետևանքները: Այսպիսի մոտեցումները կիրառվել են Հունգարիայում, Իսրայելում^{11,12,13,14} և մի շարք այլ իրավակարգերում:

Շրջակա միջավայրի պաշտպանության անկախ մարմինների միջազգային մոդելների համեմատական վերլուծությունը

Համեմատական ուսումնասիրության շրջանակում քննվող մոդելները ընտրված են երկու չափանիշով. նախ՝ ինստիտուցիոնալ բազմազանությունը, որը հնարավորություն է տալիս բացահայտել տարբեր մոտեցումների ուժեղ և թույլ կողմերը, և երկրորդ՝ Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրաիրավական ավանդույթին համապատասխանությունը: Համեմատական վերլուծությունը կազմակերպված է չորս չափանիշների շուրջ. (ա) սահմանադրականացման ձևը և իրավաբանական ուժի մակարդակը, (բ) ինստիտուցիոնալ ապահովման մոդելը, (գ) իրավակիրառական կառուցակարգերը, և (դ) միջսերնդային պատասխանատվության սահմանադրաիրավական ճանաչումը:

Միացյալ Թագավորության մոդելը

Միացյալ Թագավորության մոդելը հանդիսանում է առաջին համալիր օրինակն այն իրավակարգի, որը երկարաժամկետ բնապահպանական պարտավորությունները ամրագրում է օրենսդրության և ստեղծում անկախ ինստիտուցիոնալ մարմին դրանց իրականացման վերահսկողության համար: «Կլիմայի փոփոխության մասին» 2008 թվականի ակտը (Climate Change Act 2008)¹⁵, ընդունված Միացյալ Թագավորության որիդարանի կողմից 2008 թվականի նոյեմբերի 26-ին, համարվում է աշխարհում առաջին օրենսդրական ակտը, որով ամրագրվել են իրավապարտադիր երկարաժամկետ ածխածնային նպատակներ՝ կախված ոչ թե քաղաքական կոնյունկտուրայից, այլ իրավաբանորեն պարտադիր նորմերից:

Ակտի առանցքային բաղադրիչներն են, առաջին հերթին, ածխածնային բյուջեների համակարգը, որով կառավարությունը պարտավոր է հնգամյա ցիկլերով սահմանել ջերմոցային գազերի արտանետումների ընդհանուր սահմանաչափ, և երկրորդ՝ անկախ Կլիմայի փոփոխության խորհրդի (Climate Change Committee, այսուհետ՝ CCC) ստեղծումը: 2019 թվականի հունիսի 27-ին ուժի մեջ մտած օրենսդրական փոփոխությամբ Միացյալ Թագավորությունը իրավաբանորեն պարտավորվել է մինչև 2050 թվականը հասնել ջերմոցային գազերի զրոյական զուտ արտանետումների, ինչը դարձավ ժամանակակից կլիմայական օրենսդրության գլոբալ չափանիշ:

Կլիմայի փոփոխության խորհուրդը, ակտի 32-րդ հոդվածի իմաստով, հանդիսանում է գործադիրից գործառնության խորհուրդը, տարանջատված վարչական ոչ-գերատեսչական հանրային մարմին, որը կազմված է նախագահից և հինգից ութ անդամներից՝ տարբեր ոլորտների մասնագետներով, և գործում է մշտական քարտուղարության աջակցությամբ: Խորհրդի լիազորությունները ներառում են

չորս հիմնական գործառույթ՝ կառավարությանը մինչև յուրաքանչյուր բյուջետային ցիկլի սկիզբը ածխածնային բյուջեների վերաբերյալ գիտականորեն հիմնավորված առաջարկությունների ներկայացում, բյուջետային նպատակների իրականացման ընթացքի տարեկան գնահատում և Խորհրդարանին հաշվետվություն, կլիմայի փոփոխությանը հարմարվողականության գնահատման ենթահանձնաժողովի գործունեության ապահովում, ինչպես նաև կառավարության կողմից Խորհրդի առաջարկություններից շեղման դեպքում գրավոր հիմնավորման պարտադիր ներկայացման կառուցակարգ:

Մոդելի հիմնական առավելություններն են գիտական հիմնավորվածության և քաղաքականության միջև ինստիտուցիոնալ կապի ձևավորումը, օրենսդրորեն ամրագրված հաշվետվողականության ապահովումը և լայն կիրառելիությունը այլ պետություններում մմանատիպ կլիմայական օրենքների ընդունման միջոցով: Միևնույն ժամանակ, իրավակիրառ պրակտիկան բացահայտել է մոդելի որոշակի սահմանափակումներ. դատարանները արձանագրել են կառավարության ռազմավարությունների անհամապատասխանությունը օրենքի պահանջներին, ինչից հետևում է, որ մոդելը պահանջում է լրացուցիչ դատական վերահսկողություն:

Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության սահմանադրաիրավական մոդելը

Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության սահմանադրաիրավական մոդելը ներկայացնում է շրջակա միջավայրի սահմանադրականացման այն տարբերակը, որով ոչ թե ստեղծվում է անհատական սուբյեկտիվ իրավունք, այլ ձևավորվում է պետական նպատակի նորմ՝ պարտադիր ողջ պետական ապարատի համար: Հիմնական օրենքի (Grundgesetz) 20a հոդվածը¹⁶, ընդունված 1994 թվականի հոկտեմբերի 27-ի սահմանադրական փոփոխությամբ և լրացված 2002 թվականի հուլիսի 26-ին, սահմանում է, որ պետությունը, պատասխանատու լինելով նաև ապագա սերունդների առջև, պաշտպանում է բնական կենսահիմքերը և կենդանիներին սահմանադրական կարգի շրջանակում օրենսդրության միջոցով, ինչպես նաև գործադիր և դատական իշխանությունների գործունեության շնորհիվ՝ համաձայն օրենքի և իրավունքի:

Հիմնական օրենքի 20a հոդվածի սահմանադրաիրավական բնույթը երկար ժամանակ մնում էր դոկտրինալ վեճի առարկա: Գերմանական դատական սահմանադրական դոկտրինայում 20a հոդվածը մեկնաբանվում էր որպես «պետական նպատակի նորմ» (Staatszielbestimmung)՝ ի տարբերություն հիմնարար իրավունքների և իշխանության կազմակերպման սկզբունքների: Սա նշանակում էր, որ նորմը ուղղորդում էր պետական գործունեությունը,

սակայն չէր ստեղծում անհատական հայցելության հիմք:

Կլիմայի պաշտպանության վերաբերյալ Klimaschutz որոշմամբ Գերմանիայի Դաշնային սահմանադրական դատարանը արմատապես վերանայեց 20a հոդվածի դոկտրինալ ընկալումը¹⁷: Դատարանը արձանագրեց, որ Դաշնային կլիմայի պաշտպանության մասին օրենքը հակասում է Սահմանադրությանը, քանի որ ապագա ժամանակահատվածի համար հստակ սահմանափակումների բացակայությունը կարող է ապագա սերունդների վրա դնել անհամաչափ ծանր բեռ: Դատարանը ձևակերպեց «միջժամանակային ազատության երաշխավորման» սկզբունքը, ըստ որի ներկայիս սերնդի գործողությունները չպետք է սահմանափակեն ապագա սերունդների ազատությունների իրացման հնարավորությունները:

Գերմանիայի մոդելում ինստիտուցիոնալ ապահովումն իրականացվում է երկու հիմնական մարմիններով՝ Շրջակա միջավայրի փորձագետների խորհուրդը (Sachverständigenrat für Umweltfragen), որը գործում է որպես անկախ գիտական խորհրդատվական մարմին, և Կլիմայական հարցերի փորձագետների խորհուրդը (Expertenrat für Klimafragen), որը գնահատում է արտանետումների տվյալների հավաստիությունն ու պետական քաղաքականության արդյունավետությունը: Կառավարության կողմից այդ մարմինների դիրքորոշումից շեղման դեպքում պահանջվում է գրավոր հիմնավորում:

Գերմանիայի մոդելը հիմնված է ուժեղ սահմանադրական դատարանի և գիտական խորհրդատվական մարմինների համակցության վրա, ինչը արդյունավետորեն ապահովում է միջսերնդային պատասխանատվության իրացումը: Հայաստանի Հանրապետության համար մոդելի կիրառելիությունը կախված է Սահմանադրական դատարանի դոկտրինի զարգացումից և Սահմանադրության 12-րդ հոդվածի ընդարձակ մեկնաբանությունից կլիմայական և բնապահպանական հարցերի շրջանակում:

Ֆրանսիայի Հանրապետության մոդելը

Ֆրանսիայի Հանրապետության մոդելը հանդիսանում է աշխարհում առաջին օրինակը այն իրավակարգի, որով ստեղծվել է առանձին սահմանադրաիրավական ակտ՝ նվիրված բացառապես շրջակա միջավայրի պաշտպանությանը: Շրջակա միջավայրի խարտիան (Charte de l'environnement)¹⁸ ընդունվել է Ֆրանսիայի որհրդարանի Կոնգրեսի կողմից 2005 թվականի փետրվարի 28-ին և ամրագրվել 2005 թվականի մարտի 1-ի սահմանադրական օրենքով՝ ինտեգրվելով Ֆրանսիայի Հանրապետության 1958 թվականի Սահմանադրությանը:

Խարտիայի սահմանադրաիրավական ուժը

ճանաչվել է Ֆրանսիայի Սահմանադրական խորհրդի 2008 թվականի հունիսի 19-ի թիվ 2008-564 DC որոշմամբ¹⁹, որով հաստատվեց, որ Խարտիայի դրույթները կազմում են «սահմանադրական բլոկի» մաս՝ ունենալով նույն իրավաբանական ուժը, ինչ 1789 թվականի Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագիրը և 1946 թվականի Սահմանադրության նախաբանը: արտիային հակասող օրենքները ենթակա են անվավեր ճանաչման սահմանադրական վերահսկողության շրջանակում:

Խարտիայի առանցքային դրույթները սահմանում են շրջակա միջավայրում ապրելու իրավունքը, դրա պահպանությանը մասնակցելու, վնասը կանխելու և վերականգնելու պարտականությունները, ինչպես նաև նախազգուշության սկզբունքն ու հանրային մասնակցության իրավունքները: Ֆրանսիական դոկտրինայում դրանք բաժանվում են երկու խմբի՝ անմիջապես կիրառելի (իրավունք և նախազգուշության սկզբունք) և իրականացման համար օրենսդրական կարգ պահանջող դրույթներ (պարտականություններ):

Ֆրանսիայի մոդելում ինստիտուցիոնալ ապահովումն իրականացվում է Կլիմայի բարձր խորհրդի (Haut Conseil pour le Climat) միջոցով, որը ստեղծվել է 2018 թվականին և ստացել օրենսդրական կարգավիճակ 2019 թվականի էներգետիկայի և կլիմայի մասին օրենքով: Այն կազմված է մոտ մեկ տասնյակ փորձագետներից և իրականացնում է կլիմայական քաղաքականության գնահատում, տարեկան հաշվետվությունների ներկայացում և ռազմավարությունների վերլուծություն: Ի տարբերություն գերմանական մոդելի համապարփակ մարմնի, այս խորհուրդը մասնագիտացված է բացառապես կլիմայի ոլորտում:

Նիդեռլանդների Թագավորության մոդելը

Նիդեռլանդների մոդելն էապես տարբերվում է մյուս եվրոպական մոդելներից նրանով, որ սահմանադրականացման ներուժը հիմնականում իրականացվել է ոչ թե սահմանադրական կամ օրենսդրական ակտերի, այլ դատական ակտիվիզմի միջոցով: Այս մոդելի կենտրոնական նախադեպը հանդիսանում է Stichting Urgenda v. State of the Netherlands գործը, որը 2013 թվականին հարուցել է Urgenda հիմնադրամը 886 համատեղ հայցվորների հետ՝ պահանջելով, որպեսզի Նիդեռլանդների կառավարությունը մինչև 2020 թվականի վերջը կրճատի ջերմոցային գազերի արտանետումները 25 տոկոսով՝ 1990 թվականի մակարդակի համեմատ:

Նիդեռլանդների Գերագույն դատարանը (Hoge Raad der Nederlanden) 2019 թվականի դեկտեմբերի 20-ի որոշմամբ²⁰ վերջնականապես հաստատեց որոշումը՝ բացառապես Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 2-րդ (կյանքի իրավունք) և 8-րդ (անձնական և ընտանեկան կյանքի հարգման իրավունք) հոդվածների հիմքով: Որոշու-

մը հաստատեց, որ Կոնվենցիայի նշված հոդվածներից բխող պոզիտիվ պարտավորությունները տարածվում են նաև կլիմայական գլոբալ և երկարաժամկետ ռիսկերի վրա, ճանաչեց պետությունների «մասնակի անհատական պատասխանատվությունը» սեփական արտանետումների համար և մերժեց այն մոտեցումը, թե փոքր արտանետումներ ունեցող պետությունները կարող են խուսափել պատասխանատվությունից:

«Ուրգենդա» հիմնադրամն ընդդեմ Նիդեռլանդների պետության (Urgenda Foundation v. State of the Netherlands) սահմանադրաիրավական նշանակությունն այն է, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 2-րդ և 8-րդ հոդվածները ճանաչվում են որպես բավարար հիմք շրջակա միջավայրի պաշտպանության դատական պարտադրման համար ազգային սահմանադրությունում համապատասխան դրույթների բացակայության պայմաններում: Այս մոտեցումը հաստատվել է նաև Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland որոշմամբ և կիրառելի է Կոնվենցիայի անդամ բոլոր պետությունների, այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետության համար:

Միաժամանակ, Նիդեռլանդների մոդելի կարևոր սահմանափակումն այն է, որ դատական պարտադրման կառուցակարգը հիմնված է ակտիվ քաղաքացիական հասարակության, մասնագիտացված հասարակական կազմակերպությունների և անկախ դատական համակարգի համատեղ գոյության վրա: Հայաստանի Հանրապետության համատեքստում այս մոդելի փոխանցելիությունը ուղղակիորեն կախված է ազգային քաղաքացիական հասարակության կարողություններից և բնապահպանական դատավարությունների մասնագիտացման մակարդակից:

Նոր Զելանդիայի մոդելը

Նոր Զելանդիայի մոդելը ներկայացնում է բնության պաշտպանության սահմանադրաիրավական ճարտարապետության մեջ էապես նորարարական մոտեցում, որով բնական օբյեկտներին շնորհվում է իրավաբանական անձի կարգավիճակ: Այս մոդելի առաջին և ամենալայն ուսումնասիրված օրինակն է «Թե Ավա Տուպուա (Վանգանուի գետի պահանջների կարգավորման մասին)» 2017 թվականի ակտը (Te Awa Tupua Act 2017)²¹, որով Վանգանուի գետին շնորհվել է իրավաբանական անձի կարգավիճակ՝ իր սեփական իրավունքներով և շահերով:

Ակտի 12-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ Թե Ավա Տուպուան՝ Վանգանուի գետի ընդհանուր հովիտի ընկալումը, հանդիսանում է «անբաժանելի և ողջ կենդանի էություն, որը ընդգրկում է գետը՝ դրա ակունքից մինչև ծով, ներառելով բոլոր ֆիզիկական և մետաֆիզիկական տարրերը»²² 14-րդ հոդվածով գետը ճանաչվում է որպես իրավաբա-

նական անձ՝ Թե Ավա Տուպուայի անունից գործելու և իր շահերը ներկայացնելու համար: Գետի շահերը ներկայացնում է երկու անձից կազմված Թե Պոու Տուպուա մարմինը, որի անդամներից մեկը նշանակվում է մարդի բնիկ ցեղային համայնքի կողմից, իսկ մյուսը՝ Թագի (պետության) կողմից:

Մոդելի դոկտրինալ հիմքում ընկած է մարդի բնիկ ժողովրդի աշխարհայացքը, ըստ որի բնական օբյեկտները դիտարկվում են որպես կենդանի էություններ, իսկ մարդու և բնության հարաբերությունը՝ որպես փոխադարձ պարտականությունների համակարգ: Հայաստանի Հանրապետության համատեքստում Նոր Զելանդիայի մոդելի ուղղակի փոխանցելիությունը զգալիորեն սահմանափակ է, քանի որ Հայաստանում բացակայում է բնիկ ժողովրդի նմանատիպ ինստիտուցիոնալ կարգավիճակը: Միաժամանակ, մոդելի առանձին տարրերը՝ մասնավորապես, պաշտպանվող բնական օբյեկտների իրավաբանական ճանաչումը, կարող են ընդունվել առանձին օրենսդրորեն Սահմանադրության 12-րդ հոդվածի շրջանակում:

Համեմատական ընդհանրացումներ

Քննված հինգ մոդելների համեմատական վերլուծությունը թույլ է տալիս ձևակերպել մի շարք հիմնարար ընդհանրացումներ: Առաջին հերթին, սահմանադրականացման ձևի տեսանկյունից կարելի է տարբերակել չորս հիմնական մոտեցում. (ա) օրենսդրորեն ամրագրված անկախ մարմին (Միացյալ Թագավորություն), (բ) սահմանադրորեն ամրագրված պետական նպատակի նորմ՝ դատաքննական մեկնաբանությամբ (Գերմանիա), (գ) սահմանադրական խարտիայի մոդել (Ֆրանսիա), (դ) Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի վրա հիմնված դատական պարտադրման մոդել (Նիդեռլանդներ):

Միջսերնդային պատասխանատվության սկզբունքի ինստիտուցիոնալ ճանաչման տեսանկյունից առավել ամուր մեխանիզմը գերմանական մոդելն է, որտեղ Klimaschutz որոշմամբ սկզբունքը ստացել է դատաքննական նորմի կարգավիճակ: Մյուս մոդելներում միջսերնդային պատասխանատվությունն ունի ուղղորդող կամ զարգացող բնույթ:

Բոլոր արդյունավետ մոդելների ընդհանուր հատկանիշն է անկախ մասնագիտացված մարմինների առկայությունը, որոնք ապահովում են գիտականության և քաղաքականության ինտեգրումը՝ ունենալով օրենսդրորեն ամրագրված կարգավիճակ, մասնագիտական կազմ, հարաբերական ֆինանսական անկախություն և հաշվետվողականության հստակ կառուցակարգեր: Այս բաղադրիչների համակցումը հանդիսանում է բնապահպանական արդյունավետ կառավարման ինստիտուցիոնալ նախապայման:

Հայաստանի Հանրապետությունում «Շրջա-

կա միջավայրի պահպանության անկախ խորհրդի» ինստիտուցիոնալ մոդելը, կառուցվածքը և լիազորությունների համակարգը

Հայաստանի Հանրապետության համար փոխանցելիության գնահատման տեսանկյունից մոդելները կարող են դասակարգվել հետևյալ կերպ. ամենաբարձր փոխանցելիություն ունի Միացյալ Թագավորության մոդելը՝ օրենսդրական մակարդակով համեմատաբար հեշտ ներդրման շնորհիվ. բարձր է նաև Ֆրանսիայի մոդելը՝ առանձին սահմանադրական ակտի ընդունման հնարավորությամբ. միջին է գերմանական մոդելը՝ պայմանավորված դատական դոկտրինի զարգացման անհրաժեշտությամբ. սահմանափակ՝ Նիդեռլանդների մոդելը՝ քաղաքացիական հասարակության գործունդ, և առավելապես սահմանափակ՝ Նոր Զելանդիայի մոդելը՝ ինստիտուցիոնալ առանձնահատկությունների պատճառով:

Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրաիրավական համակարգի, ինստիտուցիոնալ կարողությունների և միջազգային լավագույն փորձի համապարփակ վերլուծության հիման վրա առաջարկվում է հիբրիդային ինստիտուցիոնալ մոդել, որը համադրում է երեք հիմնական տարրեր. (ա) խորհրդարանական հաստատում և հաշվետվողականություն՝ ապահովելու ժողովրդավարական լեգիտիմություն և ինստիտուցիոնալ անկախություն, (բ) գիտահետազոտական ինքնավարություն՝ երաշխավորելու օբյեկտիվ և գիտականորեն հիմնավորված գնահատականներ, և (գ) վերահսկողական և սահմանափակ կարգավորիչ լիազորություններ՝ ապահովելու քաղաքականության արդյունավետ մոնիթորինգ և հաշվետվողականություն: Իր կառուցվածքով և գործառնություններով առաջարկվող Խորհուրդը համապատասխանում է երաշխավոր ինստիտուտի (guarantor institution) տեսական մոդելին՝ հանդես գալով որպես շրջակա միջավայրի սահմանադրական պաշտպանության և պետության պոզիտիվ պարտավորությունների ինստիտուցիոնալ երաշխավոր²²: Մոդելը հիմնված է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 12-րդ հոդվածի արժեքային հիմքերի վրա և համահունչ է խորհրդարանական կառավարման մոդելի տրամաբանությանը:

Հայաստանի Հանրապետությունում գործող ինստիտուցիոնալ կառուցվածքը, որտեղ շրջակա միջավայրի պահպանության գործառնությունները կենտրոնացված են գործադիր իշխանության համակարգում, բաժնում է կառուցվածքային խնդրահարույց իրավիճակի, որը սահմանադրաիրավական տեսության մեջ բնութագրվում է որպես «շահերի բախման ինստիտուցիոնալ պատճառաբանություն»: Այս խնդիրը արտահայտվում է նրանում, որ պետական մարմինները միաժամանակ կատարում են երեք փոխհակասող գործառնություն. տնտեսական

գարգացման քաղաքականության մշակում և իրականացում, բնական պաշարների շահագործման բույլտվությունների տրամադրում և բնապահպանական վերահսկողության իրականացում: Այս գործառնական համակցումը, կարգավորիչ գավթման տեսության տրամաբանությամբ, հանգեցնում է իրավիճակի, երբ նույն ինստիտուցիոնալ համակարգը պարտավոր է հավասարակշռել կարճաժամկետ տնտեսական շահերը և երկարաժամկետ բնապահպանական պարտավորությունները՝ առանց անկախ արտաքին գնահատման:

Խորհրդի ձևավորման մեխանիզմը պետք է ապահովի երեք հիմնական սկզբունքի համադրում՝ ժողովրդավարական լեգիտիմություն, մասնագիտական փորձաքննություն և ինստիտուցիոնալ անկախություն: Որպես ձևավորման հիմնական եղանակ առաջարկվում է խորհրդարանական ընտրության մեխանիզմը. Խորհուրդը կազմված կլինի յոթ անդամներից, որոնք կընտրվեն Ազգային ժողովի կողմից պատգամավորների ընդհանուր թվի առնվազն երեք հինգերորդ ձայների արդյունքով: Որակյալ մեծամասնության պահանջը ապահովում է, որ որևէ փորձ չի կարող ձևավորվել բացառապես իշխող մեծամասնություն ունեցող քաղաքական ուժի կողմից, այլ պահանջում է լայն քաղաքական համաձայնություն:

Մասնագիտական որակավորման չափանիշները պետք է սահմանվեն սահմանադրական կամ սահմանադրական օրենքի մակարդակով: Առաջարկվում է, որ Խորհրդի անդամները պետք է համապատասխանեն հետևյալ չափանիշներից առնվազն մեկին. (ա) ունենան գիտական աստիճան բնապահպանության, էկոլոգիայի, կլիմայագիտության, բնական ռեսուրսների կառավարման կամ առնչվող բնագավառներում, (բ) ունենան առնվազն տասը տարվա մասնագիտական փորձ բնապահպանական քաղաքականության, իրավունքի կամ կառավարման ոլորտում, (գ) ունենան միջազգայնորեն ճանաչված ներդրում բնապահպանական հետազոտություններում կամ պրակտիկայում, կամ (դ) ներկայացնեն քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ՝ բնապահպանության ոլորտում ճանաչված փորձով:

Ինստիտուցիոնալ անկախության երաշխիքները ներառում են վեց տարվա պաշտոնավարման ժամկետ՝ առանց անմիջական վերընտրության իրավունքի, լիազորությունների դադարեցման հիմքերի սահմանադրորեն կամ սահմանադրական օրենքով սահմանված սպառիչ ցանկ, խորհրդի անդամների կողմից այլ պետական պաշտոններ զբաղեցնելու և ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելու արգելք, ինչպես նաև վարձատրության օրենսդրորեն ամրագրված և լիազորությունների ընթացքում չմիավորվող մակարդակ:

Խորհրդի լիազորությունների համակարգը

պետք է կառուցված լինի հետևյալ փոխկապակցված երեք ուղղությունների շուրջ՝ գիտական փորձաքննություն, անկախ մոնիթորինգ և գնահատում, ինչպես նաև սահմանափակ վերահսկողական լիազորություններ²³:

Գիտական փորձաքննություն (պետական ռազմավարության և ծրագրերի կազմման ու իրականացման նկատմամբ, ինչպես նաև դատական վեճերի ժամանակ փորձագիտական եզրակացությունների կազմում): Խորհուրդը պետք է օժտված լինի բնապահպանական դատական վեճերի շրջանակներում «դատարանի բարեկամի» (amicus curiae) կարծիք կազմելու և դատարանին տրամադրելու լիազորությամբ, որը պետք է նպատակ ունենա աջակցելու դատարանին գործի առավել լիարժեք և հիմնավորված քննության հարցում:

Գիտական փորձաքննության շրջանակում որևէ փորձ պետք է իրականացնի, առաջին հերթին, բնապահպանական օրենսդրության նախագծերի պարտադիր փորձաքննություն. Ազգային ժողովը պարտավոր է ներկայացնել Խորհրդին բնապահպանության, բնական ռեսուրսների կառավարման, կլիմայական քաղաքականության և առնչվող ոլորտների բոլոր օրենքների նախագծերը՝ եզրակացության համար: Խորհուրդը երեսուն օրվա ընթացքում տրամադրում է գիտականորեն հիմնավորված եզրակացություն՝ գնահատելով նախագծի համապատասխանությունը սահմանադրական նորմերին, միջազգային պարտավորություններին և գիտական ապացույցներին: Բացասական եզրակացության դեպքում Ազգային ժողովը պարտավոր է քննարկել դիտողությունները և հիմնավորել դրանց ընդունումը կամ մերժումը:

Անկախ մոնիթորինգ և գնահատում: Անկախ մոնիթորինգի շրջանակում Խորհուրդը պետք է իրականացնի շրջակա միջավայրի վիճակի համակարգային մշտադիտարկում, բնապահպանական քաղաքականության արդյունավետության պարբերական գնահատում, բնապահպանական ռիսկերի վաղ նախագուշացման համակարգի վարում, ինչպես նաև հանրային հաշվետվողականության ապահովում Ազգային ժողովի և հանրության առջև:

Սահմանափակ վերահսկողական լիազորություններ: Վերահսկողական լիազորությունների շրջանակում Խորհուրդը պետք է ունենա օրենքով երաշխավորված տեղեկատվության պահանջման իրավունք, ուսումնասիրությունների և տեսչությունների իրականացման լիազորություն, պետական մարմիններին պարտադիր քննարկման ենթակա առաջարկությունների ներկայացման իրավունք, ինչպես նաև հանրային հայտարարությունների հրապարակման հնարավորություն բնապահպանական խախտումների վերաբերյալ: Այս լիազորությունների իրականացման համատեքստում Խորհրդի գործունեությունը պետք է հիմնված լինի

Օրհուսի կոնվենցիայի²⁴ սկզբունքների վրա՝ ապահովելով տեղեկատվության մատչելիություն, հանրային մասնակցություն և արդարադատության հասանելիություն բնապահպանական հարցերում:

Խորհրդի ստեղծման գործնական արդյունավետությունը մեծապես կախված է լիազորությունների հստակ սահմանազատումից գործող պետական մարմինների իրավասություններից: Շրջակա միջավայրի նախարարության հետ հարաբերակցության մեջ Խորհուրդը չպետք է զբաղվի ընթացիկ վարչարարությամբ, թույլտվությունների տրամադրմամբ կամ պետական քաղաքականության անմիջական իրականացմամբ, այլ պետք է հանդես գա որպես անկախ գնահատողական, փորձագիտական և հանրային հաշվետվողականությունն ուժեղացնող մարմին:

Տեսչական մարմինների հետ հարաբերակցության մեջ որիսուրդը չպետք է փոխարինի վարչական վերահսկողության կամ պատժիչ գործառույթը, այլ պետք է կատարի համակարգային գնահատման և կառուցվածքային խնդիրների բացահայտման գործառույթ: Տեսչությունը արձագանքում է կոնկրետ խախտմանը, մինչդեռ Խորհուրդը գնահատում է ամբողջ քաղաքականության արդյունավետությունը:

Դատական իշխանության հետ հարաբերակցության մեջ Խորհուրդը չի փոխարինում դատարանին, սակայն կարող է հանդես գալ որպես մասնագիտական աջակցություն տրամադրող ինստիտուցիոնալ գործընկեր՝ տրամադրելով գիտականորեն հիմնավորված եզրակացություններ բարդ բնապահպանական ռիսկերի կամ ազդեցությունների գնահատման համար: Բացի այդ, Խորհուրդը կարող է դատարաններին ներկայացնել «դատարանի բարեկամի» (*amicus curiae*) կարծիքներ՝ նպաստելով բնապահպանական գործերով իրավական և գիտատեխնիկական հարցերի առավել ամբողջական գնահատմանը:

Տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ հարաբերակցության մեջ Խորհուրդը չպետք է փոխարինի համայնքային ինքնավարությունը, սակայն պետք է ունենա հնարավորություն գնահատելու տեղական մակարդակում ընդունվող այնպիսի որոշումները, որոնք կարող են առաջացնել բարձր բնապահպանական ռիսկեր կամ խաթարել սահմանադրորեն պաշտպանվող հանրային շահը:

Եզրակացություն

Համեմատական իրավագիտական վերլուծությունը բացահայտեց շրջակա միջավայրի պահպանության անկախ մարմինների հինգ հիմնական մոդելներ՝ Միացյալ Թագավորության, Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Նիդեռլանդների և Նոր Զելանդիայի օրինակներով, որոնց ընդհանուր հատկանիշը գիտականության, քաղաքականության և հանրա-

յին հաշվետվողականության ինտեգրումն է: Հետազոտությունը ցույց տվեց, որ արդյունավետ բնապահպանական սահմանադրականացումը պահանջում է նորմատիվ, ինստիտուցիոնալ և իրավակիրառական կառուցակարգերի համակցություն, որտեղ առանցքային նշանակություն ունեն անկախ մասնագիտացված մարմինները՝ որպես երաշխավոր ինստիտուտներ, ինչպես նաև միջսերնդային պատասխանատվության սկզբունքի զարգացումը:

Հայաստանի Հանրապետության համար առաջարկվող հիբրիդային մոդելը, որը համադրում է խորհրդարանական լեգիտիմությունը, գիտահետազոտական ինքնավարությունը և սահմանափակ վերահսկողական լիազորությունները, հնարավորություն է տալիս հարմարեցնել միջազգային լավագույն փորձը ազգային սահմանադրաիրավական համակարգին: Դրա իրականացումը պահանջում է Սահմանադրության 12-րդ հոդվածի մեկնաբանության զարգացում, համապատասխան օրենսդրական բարեփոխումներ և անկախ Շրջակա միջավայրի պահպանության խորհրդի ստեղծում: Այս մոդելը կարող է ապահովել սահմանադրական պարտավորությունների առավել արդյունավետ իրականացում, մարդու հիմնարար իրավունքների բնապահպանական բաղադրիչի պաշտպանություն և միջսերնդային արդարության գործնական երաշխավորում՝ որպես Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրաիրավական համակարգի արդիականացման կարևոր ուղղություն:

¹ Տե՛ս, Կոտզե Լ. Ջ. Մարդածին դարաշրջանում շրջակա միջավայրի համաշխարհային սահմանադրականությունը (Global Environmental Constitutionalism in the Anthropocene). Օքսֆորդ: Hart Publishing, 2016.

² Տե՛ս, Մեյ Ջ. Ռ., Դեյլի Է. Շրջակա միջավայրի համաշխարհային սահմանադրականություն (Global Environmental Constitutionalism). Քեմբրիջ: Cambridge University Press, 2014.

³ Տե՛ս, Օներյըլդըզ ընդդեմ Թուրքիայի (Öneryıldız v. Turkey [GC], գանգատ թիվ 48939/99, ECHR 2004-XII) գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի Մեծ պալատն առաջին անգամ ճանաչեց Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի (կյանքի իրավունքի) խախտումը շրջակա միջավայրի տեխնածին վտանգի համատեքստում՝ ձևավորելով պետության պոզիտիվ պարտավորությունների վերաբերյալ հիմնարար նախադեպ:

⁴ Տե՛ս, Վերայն ԿլիմաՋենիորինեն Շվեյց և այլք ընդդեմ Շվեյցարիայի (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland [GC]), գանգատ թիվ 53600/20, 9 ապրիլի 2024 թ.: ՄԵԴՎ Մեծ պալատն արձանագրեց Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի խախտում՝ կլիմայի փոփոխության դեմ պետության պոզիտիվ պարտավորությունների չկատարման, ինչպես նաև 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում՝ դատարանի մատչելիության անհամաչափ սահմանափակման հիմքով:

⁵ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 12-րդ հոդված, փոփոխություններով՝ ընդունված 06.12.2015թ.:

⁶ Տե՛ս, «Չորրորդ իշխանության» և ինտեգրիտետի ինստիտուտների տեսության համար տե՛ս՝ Ackerman, B. (2000). The New Separation of Powers. Harvard Law Review, 113(3), 633–729; Tushnet, M. (2021). The New Fourth Branch: Institutions for Protecting Constitutional Democracy. Cambridge: Cambridge University Press.

⁷ Khaitan, T. (2021). Guarantor Institutions. Asian Journal of Comparative Law, 16(S1), S40–S59. DOI: 10.1017/asjcl.2021.19.

⁸ Տե՛ս, «Կարգավորիչ զավթման» (regulatory capture) դասական տեսության համար տե՛ս՝ Stigler, G. J. (1971). The Theory of Economic Regulation. The Bell Journal of Economics and Management Science, 2(1), 3–21.

⁹ Տե՛ս, Միջսերնդային արդարության (intergenerational equity) և բնական ժառանգության հավատարմատարության դոկտրինի համար տե՛ս՝ Weiss, E. B. (1989). In Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony, and Intergenerational Equity. Tokyo: United Nations University.

¹⁰ Տե՛ս, BVerfG, Beschluss des Ersten Senats vom 24. März 2021 – 1 BvR 2656/18 u.a. (Klimaschutz / Neubauer et al. v. Germany), Rn. 1–270. Դատարանը ձևակերպեց «միջժամանակային ազատության երաշխավորման» (intertempore Freiheitssicherung) սկզբունքը:

¹¹ Տե՛ս, Հունգարիա. Ապագա սերունդների հարցերով խորհրդարանական հանձնակատար (Parliamentary Commissioner for Future Generations), 2008:

¹² Տե՛ս, Իսրայել. Քննետնի ապագա սերունդների հանձնաժողով (Commission for Future Generations), 2001–2010:

¹³ Տե՛ս, Ուելս. «Ապագա սերունդների բարեկեցության մասին» 2015 թվականի (Ուելս) օրենք (Well-being of Future Generations (Wales) Act 2015):

¹⁴ Տե՛ս, Ուելս. Ուելսի ապագա սերունդների հանձնակատար (Future Generations Commissioner for Wales):

¹⁵ Տե՛ս, Միացյալ Թագավորություն. «Կլիմայի փոփոխության մասին» 2008 թվականի ակտ (Climate Change Act 2008), c. 27. Հասանելի է

¹⁶ Տե՛ս, Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության Հիմնական օրենք (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland), հոդված 20ա (Art. 20a): Հոդվածը սահմանադրության մեջ ներառվել է 1994 թվականի հոկտեմբերի 27-ի սահմանադրական փոփոխությամբ, իսկ 2002 թվականի հուլիսի 26-ի փոփոխությամբ լրացվել է կենդանիների պաշտպանության վերաբերյալ դրույթով:

¹⁷ Տե՛ս, Գերմանիայի Դաշնային սահմանադրական դատարան (Bundesverfassungsgericht, BVerfG), Կլիմայի պաշտպանության գործ (Klimaschutz), 1 BvR 2656/18 և այլք (u.a.), 24 մարտի 2021 թ.: Տե՛ս սույն հոդվածի ծանոթագրություն 9-ը:

¹⁸ Տե՛ս, Ֆրանսիայի 2004 թվականի Շրջակա միջավայրի խարտիա (Charte de l'environnement de 2004), «Շրջակա միջավայրի խարտիայի վերաբերյալ» 2005 թվականի մարտի 1-ի թիվ 2005-205 սահմանադրական օրենք (Loi constitutionnelle n° 2005-205 du 1er mars 2005 relative à la Charte de l'environnement, Ֆրանսիա): Խարտիան ընդունվել է Ֆրանսիայի Խորհրդարանի Կոնգրեսի կողմից 2005 թվականի փետրվարի 28-ին և սահմանադրական ուժ ստացել 2005 թվականի մարտի 1-ին:

¹⁹ Տե՛ս, Ֆրանսիայի Սահմանադրական խորհուրդ (Conseil constitutionnel), 2008 թվականի հունիսի 19-ի թիվ 2008-564 DC որոշում (Décision n° 2008-564 DC du 19 juin 2008):

²⁰ Տե՛ս, Նիդեռլանդների Գերագույն դատարան (Hoge Raad der Nederlanden), 2019 թվականի դեկտեմբերի 20-ի վճիռ, ECLI:NL:HR:2019:2006, «Ուրգենդա» հիմնադրամն ընդդեմ Նիդեռլանդների պետության (Urgenda Foundation v. State of the Netherlands):

²¹ Տե՛ս, «Թե Ավա Տուպուա (Ուանգանուի գետի պահանջների կարգավորման) մասին» 2017 թվականի ակտ (Te Awa Tupua (Whanganui River Claims Settlement) Act 2017), Հանրային ակտ 2017 թիվ 7 (Public Act 2017 No. 7), Նոր Զելանդիա:

²² Տե՛ս, Խորհրդի՝ որպես երաշխավոր ինստիտուտի բնութագրման համար տե՛ս՝ Khaitan, T. (2021). Guarantor

Institutions, նշվ. աշխ., էջ S40–S59:

²³ Տե՛ս, Խոփոխության կազմում գործող մասնագիտացված վեճերի լուծման (արբիտրաժային) կառուցակարգի հարցը հեղինակի կողմից քննվում է առանձին հոդվածում՝ «Շրջակա միջավայրի վերաբերյալ վեճերի լուծումը արբիտրաժի միջոցով» վերնագրով, ուստի սույն հոդվածում այն ինքնուրույն չի քննարկվում:

²⁴ Տե՛ս, «Շրջակա միջավայրի հարցերում տեղեկատվության մատչելիության, որոշումների կայացմանը հանրության մասնակցության և արդարադատության մատչելիության մասին» կոնվենցիա (Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters, Aarhus Convention), 25 հունիսի 1998 թ., 2161 UNTS 447:

Օգտագործված աղբյուրների ցանկ

Իրավական ակտեր

1. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, փոփոխություններով՝ ընդունված 06.12.2015 թ.
2. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիա (Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (European Convention on Human Rights)), 4 նոյեմբերի 1950 թ., ETS No. 5:
3. «Շրջակա միջավայրի հարցերում տեղեկատվության մատչելիության, որոշումների կայացմանը հանրության մասնակցության և արդարադատության մատչելիության մասին» կոնվենցիա (Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention)), 25 հունիսի 1998 թ., 2161 UNTS 447:
4. «Կլիմայի փոփոխության մասին» 2008 թվականի ակտ (Climate Change Act 2008), c. 27, Միացյալ Թագավորություն:
5. Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության Հիմնական օրենք (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland), 23 մայիսի 1949 թ., փոփոխություններով (mit Änderungen):
6. Ֆրանսիայի 2004 թվականի Շրջակա միջավայրի խարտիա (Charte de l'environnement de 2004), «Շրջակա միջավայրի խարտիայի վերաբերյալ» 2005 թվականի մարտի 1-ի թիվ 2005-205 սահմանադրական օրենք (Loi constitutionnelle n° 2005-205 du 1er mars 2005), Ֆրանսիա:
7. «Թե Ավա Տուպուա (Ուանգանուի գետի պահանջների կարգավորման) մասին» 2017 թվականի ակտ (Te Awa Tupua (Whanganui River Claims Settlement) Act 2017), Հանրային ակտ 2017 թիվ 7 (Public Act 2017 No. 7), Նոր Զելանդիա:

Դատական ակտեր

8. Վերայն ԿլիմաՁենիփոհեն Զվեյց և այլք ընդդեմ Զվեյցարիայի (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland [GC]), գանգատ թիվ 53600/20, 9 ապրիլի 2024 թ.
 9. Օներյուդզն ընդդեմ Թուրքիայի (Önerioldiz v. Turkey [GC]), գանգատ թիվ 48939/99, ECHR 2004-XII:
 10. Լոպես Օստրան ընդդեմ Իսպանիայի (López Ostra v. Spain), գանգատ թիվ 16798/90, 9 դեկտեմբերի 1994 թ., Series A, թիվ 303-C:
 11. Տատարն ընդդեմ Ռումինիայի (Tătar v. Romania), գանգատ թիվ 67021/01, 27 հունվարի 2009 թ.
 12. Ֆադեյևա ընդդեմ Ռուսաստանի (Fadeyeva v. Russia), գանգատ թիվ 55723/00, ECHR 2005-IV:
 13. Գերմանիայի Դաշնային սահմանադրական դատարան (Bundesverfassungsgericht, BVerfG), Առաջին սենատի 2021 թվականի մարտի 24-ի որոշում (Beschluss des Ersten Senats vom 24. März 2021), 1 BvR 2656/18, «Կլիմայի պաշտպանության» («Նոյքաուերը և այլք») գործ (Klimaschutz / Neubauer et al.):
 14. Նիդեռլանդների Գերագույն դատարան (Hoge Raad der Nederlanden), 2019 թվականի դեկտեմբերի 20-ի վճիռ, ECLI:NL:HR:2019:2006, «Ուրգենդա» գործ (Urgenda):
 15. Ֆրանսիայի Սահմանադրական խորհուրդ (Conseil constitutionnel), 2008 թվականի հունիսի 19-ի թիվ 2008-564 DC որոշում (Décision n° 2008-564 DC du 19 juin 2008):
- Գիտական գրականություն
16. Աքերման Բ. Իշխանությունների բաժանման նոր մոդելը (The New Separation of Powers). Harvard Law Review, 113(3), 2000, էջ 633–729:
 17. Բողանսկի Դ., Բրունեն Զ., Ռաջամանի Լ. Կլիմայի փոփոխության միջազգային իրավունք (International Climate Change Law). Օքսֆորդ: Oxford University Press, 2017:
 18. Բոյլ Ա. Է. Մարդու իրավունքները և շրջակա միջավայրը. ը՞րն է հաջորդ քայլը (Human Rights and the Environment: Where Next?). European Journal of International Law, 23(3), 2012, էջ 613–642:
 19. Խայտան Թ. Երաշխավորող ինստիտուտներ (Guarantor Institutions). Asian Journal of Comparative Law, 16(S1), 2021, էջ S40–S59:
 20. Նոքս Ջ. Հ. Մարդու իրավունքների և շրջակա միջավայրի վերաբերյալ շրջանակային սկզբունքներ (Framework Principles on Human Rights and the Environment). UN Doc. A/HRC/37/59, 2018:
 21. Կոտզե Լ. Ջ. Մարդածին դարաշրջանում շրջակա միջավայրի համաշխարհային սահմանադրականությունը (Global Environmental Constitutionalism in the Anthropocene). Օքսֆորդ: Hart Publishing, 2016:

22. Մեյ Ջ. Ռ., Դեյլի Է. Շրջակա միջավայրի համաշխարհային սահմանադրականություն (Global Environmental Constitutionalism). Քեմբրիջ: Cambridge University Press, 2014:
23. Մենդա Ֆ., Փիլ Ջ. Միջազգային բնապահպանական իրավունքի սկզբունքները (Principles of International Environmental Law, 4th ed.). Քեմբրիջ: Cambridge University Press, 2018:
24. Շելթոն Դ. Մարդու իրավունքները և շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը (Human Rights and Environmental Protection). Environmental Policy and Law, 32(1), 2002, էջ 1–6:
25. Ստիգլեր Ջ. Ջ. Տնտեսական կարգավորման տեսությունը (The Theory of Economic Regulation). The Bell Journal of Economics and Management Science, 2(1), 1971, էջ 3–21:
26. Թուշնեթ Մ. Նոր չորրորդ իշխանությունը. սահմանադրական ժողովրդավարությունը պաշտպանող ինստիտուտներ (The New Fourth Branch: Institutions for Protecting Constitutional Democracy). Քեմբրիջ: Cambridge University Press, 2021:
27. Վալս Է. Բ. Արդարություն ապագա սերունդների նկատմամբ. միջազգային իրավունք, ընդհանուր ժառանգություն և միջսերնդային արդարություն (In Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony, and Intergenerational Equity). Տոկիո: United Nations University, 1989:

Карен Туманян

Член Высшего судебного совета

РЕЗЮМЕ

Международные модели независимых советов по охране окружающей среды и их применимость в РА

В статье с применением сравнительно-правового метода исследуются международные модели институциональной организации независимых органов по охране окружающей среды на примере Соединённого Королевства, Федеративной Республики Германия, Французской Республики, Королевства Нидерландов и Новой Зеландии. Анализируются конституционно-правовой статус указанных моделей, их функциональные полномочия, механизмы подотчётности и эффективность правоприменительной деятельности в свете доктрины современных конституционных §**гарантирующих институтов** (guarantor institutions).

По результатам исследования обосновывается, что создание в Республике Армения **Независимого совета по охране окружающей среды** в качестве гибридного конституционно-правового института, сочетающего парламентскую легитимность, научно-исследовательскую автономию и ограниченные контрольные полномочия, представляет собой необходимую институциональную предпосылку для эффективной защиты основных прав человека и реализации позитивных обязательств государства в сфере охраны окружающей среды.

Ключевые слова: экологическое право, конституционализация, независимые государственные органы (guarantor institutions), позитивные обязательства государства, межпоколенческая справедливость, Европейский суд по правам человека, Орхусская конвенция, гибридная институциональная модель, регуляторный захват (regulatory capture), климатическая справедливость.

Karen Tumanyan

Member of the Supreme Judicial Council

SUMMARY

International models of independent environmental councils and their applicability in the RA

This article examines international models for the institutional organization of independent environmental protection bodies through the application of the comparative legal method, drawing on the experiences of the United

Kingdom, the Federal Republic of Germany, the French Republic, the Kingdom of the Netherlands, and New Zealand. It analyzes the constitutional and legal status of these models, their functional powers, accountability mechanisms, and regulatory effectiveness in light of the contemporary constitutional doctrine of **guarantor institutions**.

The study concludes that the establishment of an **Independent Environmental Council** in the Republic of Armenia as a hybrid constitutional institution—combining parliamentary legitimacy, scientific autonomy, and limited oversight powers—constitutes an essential institutional prerequisite for the effective protection of fundamental human rights and the implementation of the State’s positive obligations in the field of environmental protection.

Key words: environmental law, constitutionalization, guarantor institutions, positive obligations, intergenerational justice, European Court of Human Rights, Aarhus Convention, hybrid institutional model, regulatory capture, climate justice.

Բնագիրը ներկայացվել է 10.07.2026թ.
Ընդունվել է տպագրության 20.07.26թ.

ԿԱՐԵՆ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆ

Բարձրագույն դատական խորհրդի անդամ

«ՄԻՋԱՎԱՅՐԱՅԻՆ ՎՏԱՆԳ» ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՏԵԳՈՐԻԱՅԻ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հոդվածում ներկայացվում է «միջավայրային վտանգ» (environmental danger) իրավական կատեգորիայի տեսական մշակումը՝ որպես շրջակա միջավայրի իրավունքի ինքնուրույն հասկացական գործիք, որը նախատեսված է կանխարգելիչ իրավական միջամտության գործարկման համար: Ուսումնասիրությունը հիմնված է կանխարգելման և նախագգուշության սկզբունքների դոկտրինալ վերլուծության, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքի, Միջազգային արդարադատության դատարանի դիրքորոշումների, ինչպես նաև համեմատական սահմանադրական և օտարերկրյա իրավական պրակտիկայի վրա: Հեղինակը ձևակերպում է «միջավայրային վտանգ» կատեգորիայի սահմանումը, դրա կառուցվածքային տարրերը և տարբերակումը հարակից իրավական հասկացություններից (շրջակա միջավայրի պատճառված վնաս, էկոլոգիական ռիսկ, միջավայրային սպառնալիք): Առանձին ուշադրություն է դարձվում կատեգորիայի նորույթի աստիճանի գիտական հիմնավորմանը՝ ուսումնասիրելով, թե արդյոք համանման հասկացական կառուցվածք արդեն կիրառվել է որևէ երկրի օրենսդրությամբ կամ իրավաբանական գրականությամբ: Հիմնավորվում է, որ նշված կատեգորիայի ներդրումը Հայաստանի Հանրապետության իրավակարգում թույլ կտա գործարկել իրավական մեխանիզմները ռիսկի փութում՝ մինչև անդառնալի վնասի նյութականացումը, ինչը հանդիսանում է մարդու հիմնարար իրավունքների արդյունավետ պաշտպանության և սահմանադրական պարտավորությունների իրականացման անհրաժեշտ տարր:

Հիմնաբառեր. միջավայրային վտանգ, շրջակա միջավայրի իրավունք, կանխարգելման սկզբունք, նախագգուշության սկզբունք, պետության պոզիտիվ պարտավորություններ, էկոլոգիական ռիսկ, ապացուցման բեռ, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան, սահմանադրաիրավական պաշտպանություն, կանխարգելիչ իրավական միջամտություն, իրավահամեմատական վերլուծություն:

Մեթոդներ. Հետազոտության ընթացքում ուսումնասիրվել և վերլուծվել են սահմանադրական և ներպետական իրավական նորմերը, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը և որոշ այլ երկրների ներպետական օրենսդրությունն ու այն փաստաթղթերը, որոնք կարգավորում են շրջակա միջավայրի քաղաքականությունն ու մարդու իրավունքների պաշտպանությունը: Հետազոտության շրջանակներում կիրառվել են համեմատական իրավական մեթոդը, համակարգային մոտեցումը, ինչպես նաև նկարագրական և մեկնաբանական վերլուծության մեթոդները:

Ներածություն

Ժամանակակից բնապահպանական իրավունքի առաջ կանգնած հիմնարար մարտահրավերներից մեկը իրավական միջամտության ժամանակային հորիզոնի վերանայումն է: Դասական դեպիկտային իրավունքի տրամաբանությունը, որը կառուցված է վնասի փաստի ապացուցման և հետադարձ պատասխանատվության կիրառման վրա, շրջակա միջավայրի պաշտպանության ոլորտում հայտնվում է կառուցվածքային սահմանափակումների առջև: Շրջակա միջավայրին պատ-

ճառվող վնասի կուտակային, լատենտ, անդառնալի և հաճախ գիտականորեն անորոշ բնույթը անհամատեղելի է «վնաս-պատճառահետևանքային կապ-պատասխանատվություն» եռանկյունու մեխանիկական կիրառման հետ:

Այս կառուցվածքային խնդիրը պայմանավորում է իրավագիտական մտածողության հայեցակարգային փոփոխության անհրաժեշտությունը՝ վնասի վրա հիմնված ռեակտիվ մոդելից դեպի ռիսկի վրա հիմնված կանխարգելիչ մոդելի անցում: Այս անցումը ենթադրում է ոչ միայն իրավակարգավորման մեթոդաբանության փոփոխություն, այլև համապատասխան իրավական կատեգորիաների ձևավորում, որոնք կարող են արտացոլել կանխարգելման տրամաբանությունը նորմատիվ մակարդակում:

Սույն հոդվածի շրջանակում առաջարկվում և դոկտրինալ հիմնավորվում է «միջավայրային վտանգ» (environmental danger) իրավական կատեգորիան՝ որպես ինքնուրույն հասկացական գործիք, նախատեսված կանխարգելիչ իրավական միջամտության գործարկման համար: Հետազոտության կենտրոնական թեզն այն է, որ նշված կատեգորիան, ի տարբերություն վնասի հասկացության, գործում է իրավական մեխանիզմի «նախավնասա-

յին» (pre-harm) մակարդակում՝ թույլ տալով իրավական պատասխան ձևավորել այն փուլում, երբ վնասը դեռ չի նյութականացել, սակայն դրա առաջացման հավանականությունը գիտականորեն հիմնավորված է և իրավաբանորեն գնահատելի:

Հետազոտության խնդիրները ներառում են՝ (ա) տարանջատել «միջավայրային վտանգ» կատեգորիան հարակից իրավական հասկացություններից, (բ) բացահայտել դրա կառուցվածքային տարրերը և իրավակիրառման հիմնավորման չափանիշները, (գ) գնահատել կատեգորիայի դոկտրինալ արմատավորումը կանխարգելման և նախազգուշության սկզբունքների, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի (այսուհետ՝ Եվրոպական դատարան) նախադեպային իրավունքի շրջանակում, (դ) գիտականորեն ստուգել կատեգորիայի նորույթի աստիճանը՝ վերլուծելով, թե արդյոք և ինչ ձևով նմանատիպ հասկացական լուծումներ արդեն գոյություն ունեն այլ իրավակարգերում, և (ե) ձևակերպել առաջարկություններ տվյալ կատեգորիայի ինտեգրման համար Հայաստանի Հանրապետության իրավակարգում:

Հետազոտության մեթոդաբանական հիմքը կազմված է դոկտրինալ-իրավաբանական, համակարգային-կառուցվածքային, հասկացական վերլուծության և համեմատական իրավաբանական մեթոդներից: Կիրառվում է նաև իրավաբանաբանական մեթոդը՝ կատեգորիայի ինստիտուցիոնալ արդյունավետության գնահատման համար, ինչպես նաև տեքմինաբանական-պատմական վերլուծության մեթոդը՝ կատեգորիայի նորույթի աստիճանի հիմնավորման նպատակով:

Կանխարգելիչ իրավական մտածողության դոկտրինալ հիմքերը

Դեղիկտային մոդելի սահմանափակումները շրջակա միջավայրի իրավունքում

Քաղաքացիական իրավունքում ձևավորված դեղիկտային պատասխանատվության դասական մոդելը կառուցված է մի շարք ենթադրությունների վրա, որոնք բնապահպանական ոլորտում կորցնում են իրենց արդյունավետությունը: Դեղիկտային մոդելը ենթադրում է կոնկրետ նույնականացվող տուժող, անհատապես չափելի վնաս, ուղղակի պատճառահետևանքային կապ վարքագծի և վնասի միջև, ինչպես նաև ապացուցողական բավարար շեմ՝ վնասի ապացուցման համար: Այս նախադրյալները կազմում են մասնավոր իրավունքի տրամաբանական կառուցվածքը, սակայն շրջակա միջավայրի վեճերում դրանք բախվում են համակարգային սահմանափակումների:

Շրջակա միջավայրին պատճառվող վնասի առաջին առանձնահատկությունն այն է, որ այն հաճախ ունի դիֆուզային բնույթ՝ ազդելով անորոշ

կամ լայն շրջանակի անձանց վրա, ներառյալ ապագա սերունդները: Երկրորդ, բնապահպանական վնասը հաճախ կրում է կուտակային բնույթ՝ առաջանալով ոչ թե մեկ առանձին գործունեության անմիջական ազդեցությունից, այլ նույն տարածքում գործող բազմաթիվ աղբյուրների համակցված ազդեցությունից: Երրորդ, շրջակա միջավայրին պատճառվող վնասը հաճախ ունի լատենտ և երկարաժամկետ դրսևորումներ, որոնք կարող են ի հայտ գալ տարիներ կամ տասնամյակներ անց:

Այս առանձնահատկությունները ստեղծում են այնպիսի իրավիճակ, որտեղ դեղիկտային մոդելի կիրառումը հանգեցնում է իրավական պաշտպանության հետաձգման: Քանի դեռ վնասը չի դարձել չափելի, իրավական համակարգը հաճախ չի միջամտում, մինչդեռ բնապահպանական վնասները հաճախ լինում են անվերադարձ կամ դժվար վերականգնվող: Այս պայմաններում «իրական վնասի» ապացուցման պահանջը ոչ թե պաշտպանում է, այլ ուշացնում է իրավական միջամտությունը՝ հակասելով իրավական պետության կանխարգելիչ առաքելությանը:

Կանխարգելման սկզբունքը որպես հասկացական հիմք

Կանխարգելման սկզբունքը (principle of prevention) շրջակա միջավայրի իրավունքի հիմնարար սկզբունքներից է, որի համաձայն իրավական համակարգը պարտավոր է միջամտել ոչ թե միայն վնասի առաջացումից հետո, այլ նաև այն փուլում, երբ առկա է վնասի առաջացման իրական հնարավորություն: Սկզբունքի տրամաբանական հիմքում ընկած է այն գիտակցումը, որ բնապահպանական վնասի մեծ մասը անդառնալի կամ դժվար վերականգնելի է, և իրավական պատասխանատվության հետադարձ կիրառումը չի կարող փոխհատուցել այնպիսի հետևանքները, ինչպիսիք են էկոհամակարգերի փլուզումը, կենսաբազմազանության կորուստը կամ կլիմայական անդառնալի փոփոխությունները:

Միջազգային արդարադատության դատարանը Ուրուգվայ գետի վրայի կաղամախու գործարանների գործով՝ հաստատել է, որ կանխարգելման պարտավորությունը հանդիսանում է միջազգային սովորութային իրավունքի մաս և ներառում է շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման իրականացման պարտադիր պահանջը այն դեպքերում, երբ նախատեսվող գործունեությունը կարող է առաջացնել զգալի անդրսահմանային վնաս: Այսպիսով, կանխարգելման սկզբունքն իր ձևավորման ընթացքում ձեռք է բերել ոչ միայն ուղղորդող, այլ նաև իրավաբանորեն պարտադիր բնույթ:

Նախազգուշության սկզբունքը գիտական

անորոշության պայմաններում

Նախազգուշության սկզբունքը (precautionary principle), իր հերթին, ուժեղացնում է կանխարգելման սկզբունքի գործողությունը գիտական անորոշության պայմաններում: Ռիդի հռչակագրի 15-րդ սկզբունքի համաձայն², «Լուրջ կամ անդառնալի վնասի սպառնալիքի առկայության դեպքում լրիվ գիտական վստահության բացակայությունը չպետք է օգտագործվի որպես հիմք շրջակա միջավայրի դեգրադացիան կանխող ծախսարդյունավետ միջոցները հետաձգելու համար»:

Նախազգուշության սկզբունքի էությունն այն է, որ իրավական միջամտությունը կարող է իրականացվել նույնիսկ այն դեպքերում, երբ վտանգի առաջացման հավանականությունը կամ ծավալը չի կարող ճշգրտորեն չափվել գիտականորեն: Սա հատկապես կարևոր է այն պայմաններում, երբ վտանգի իրականացման ապացուցումը կապահանջեր անդառնալի վնասի առաջացում, ինչը դարձնում է ապացույցի ստացման սպասումը անհամատեղելի շրջակա միջավայրի պաշտպանության նպատակների հետ: Ինչպես ցույց է տալիս գիտական գրականության մեջ արտահայտված մոտեցումը, նախազգուշության սկզբունքը իրավաբանականության հարթությունից աստիճանաբար տեղափոխվել է իրավական պարտադիր նորմերի կարգավիճակի, ինչը հատկապես ընդգծված է եվրոպական և միջազգային բնապահպանական իրավունքի զարգացման մեջ:

Եվրոպական միության իրավակարգում նախազգուշության սկզբունքն ամրագրված է Եվրոպական միության գործունեության մասին պայմանագրի 191(2) հոդվածով³ և մանրամասնված է Եվրոպական հանձնաժողովի կողմից 2000 թվականին ընդունված հաղորդագրությամբ⁴: Հաղորդագրությունը սահմանում է, որ նախազգուշության սկզբունքի կիրառման համար անհրաժեշտ է՝ (ա) հնարավոր վնասակար ազդեցության նույնականացում, (բ) գիտական գնահատում, որը չի կարող տրամադրել բավարար որոշակիություն ռիսկի մասին, և (գ) համապատասխան իրավական միջոցառումների ընտրություն՝ համաչափության, ոչ խտրականության և համահունչության սկզբունքների հիման վրա:

Կանխարգելման և նախազգուշության սկզբունքների համադրությունը ստեղծում է այն դոկտրինալ հիմքը, որի վրա կարող է կառուցվել միջավայրային վտանգի իրավական կատեգորիան: Կանխարգելման սկզբունքը ձևավորում է իրավական միջամտության ընդհանուր նպատակը, իսկ նախազգուշության սկզբունքը՝ դրա կիրառման եղանակը գիտական անորոշության պայմաններում: Միջավայրային վտանգի կատեգորիան հանդիսանում է այս երկու սկզբունքների հասկացական ինտեգրման արդյունք իրավաբանական ձևի

մեջ:

«Միջավայրային վտանգ» իրավական կատեգորիայի սահմանումը և կառուցվածքը

Կատեգորիայի հեղինակային սահմանումը

Հիմնվելով կանխարգելման և նախազգուշության սկզբունքների, ինչպես նաև Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքով ձևավորված դոկտրինալ մոտեցումների վրա՝ առաջարկվում է «միջավայրային վտանգ» իրավական կատեգորիայի հետևյալ սահմանումը:

Միջավայրային վտանգ է համարվում շրջակա միջավայրի վրա ազդեցություն ունեցող գործունեությունից, ծրագրից կամ անգործությունից բխող այնպիսի իրավիճակը, որը դեռևս չի հանգեցրել նյութական վնասի, սակայն առկա գիտական տվյալների հիման վրա պարունակում է շրջակա միջավայրի բաղադրիչների վնասման իրական և էական հավանականություն՝ պայմանավորելով կանխարգելիչ կամ սահմանափակող բնույթի իրավական միջամտության անհրաժեշտությունը:

Տվյալ սահմանումը բաժանվում է չորս փոխկապակցված տարրերի, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի ինքնուրույն իրավաբանական նշանակություն և ապացուցողական ծանրաբեռնվածություն: Դրանց համալիր առկայությունը պայմանավորում է կատեգորիայի կիրառելիությունը կոնկրետ իրավիճակում, իսկ որևէ տարրի բացակայությունը՝ կատեգորիայի կիրառման դադարը:

Կատեգորիայի կառուցվածքային տարրերը

Առաջին կառուցվածքային տարրը աղբյուրի առկայությունն է: Միջավայրային վտանգը պետք է բխի կոնկրետ նույնականացելի աղբյուրից՝ գործունեությունից, ծրագրից կամ անգործությունից: Այս տարրը տարբերակում է միջավայրային վտանգը ընդհանուր էկոլոգիական ռիսկից, որն ունի ընդհանուր և համատարած բնույթ: Աղբյուրի նույնականացման պահանջը ապահովում է իրավական որոշակիությունը և թույլ է տալիս սահմանել պատասխանատվության սուբյեկտը:

Երկրորդ տարրը գիտականորեն հիմնավորված հավանականությունն է: Միջավայրային վտանգի առկայության ճանաչումը պետք է հիմնված լինի գիտական ապացույցների վրա, որոնք սահմանում են վնասի առաջացման իրական հնարավորությունը: Այս ապացույցները չպետք է համարվեն վերջնական կամ բացարձակ. ընդհանրապես, նախազգուշության սկզբունքի համաձայն, հավանականության հաստատման համար բավարար է գիտականորեն հիմնավորված, թեկուզ հավանականական, գնահատականը: Այս տարրը պաշտպանում է կատեգորիան կամայական կամ սպեկուլյատիվ կիրառումից:

Երրորդ տարրը վնասի էականությունն է: Մի-

ջավայրային վտանգը կիրառելի է միայն այն դեպքերում, երբ կանխատեսվող վնասը հասնում է որոշակի էականության շեմին: Չնչին կամ տեխնիկապես ընդունելի ազդեցությունները չեն կարող հանդիսանալ կատեգորիայի կիրառման հիմք: Էականության գնահատման չափանիշները ներառում են վնասի ծավալը, դրա անդառնալիության աստիճանը, ազդեցության ենթարկվող անձանց շրջանակը և բնապահպանական արժեքների կարևորությունը:

Չորրորդ տարրը իրավական միջամտության անհրաժեշտությունն է: Կատեգորիայի կիրառման համար անհրաժեշտ է, որ ձևավորված իրավիճակը պահանջի հենց իրավական (ոչ թե գոտ տեխնիկական կամ կամավոր) արձագանք: Այս տարրը արտացոլում է կատեգորիայի գործիքային բնույթը՝ այն գործում է որպես կանխարգելիչ իրավական մեխանիզմների գործարկման հիմք, ուստի ենթադրում է, որ իրավիճակը չի կարող լուծվել առանց իրավական միջամտության:

Տարբերակումը հարակից իրավական հասկացություններից

«Միջավայրային վտանգ» կատեգորիայի ինքնուրույնության հիմնավորման համար անհրաժեշտ է դրա հստակ տարբերակումը հարակից իրավական հասկացություններից: **Առաջին հերթին** այն տարբերվում է «շրջակա միջավայրին պատճառված վնաս» հասկացությունից: Վնասը ենթադրում է արդեն իսկ նյութականացած, իրականացած և չափելի բացասական հետևանք, մինչդեռ վտանգը գործում է վնասի առաջացման փուլում՝ նախորդելով դրան ժամանակային առումով: Այսինքն, վնասը հետադարձ կատեգորիա է, իսկ վտանգը՝ առաջանցիկ: Հատկանշական է, որ նմանատիպ ժամանակային տարանջատում փորձել են իրավականացնել նաև այլ իրավակարգեր՝ մասնավորապես Եվրոպական միության բնապահպանական պատասխանատվության մասին դիրեկտիվում ամրագրված «վնասի անմիջական սպառնալիք» (imminent threat of damage) հասկացության⁵ և Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների դաշնային օրենսդրության «անմիջական և էական վտանգ» (imminent and substantial endangerment) հասկացության միջոցով⁶: Այս երկու հասկացությունների հետ մանրամասն համեմատությունը ներկայացված է սույն հոդվածի 3.4 ենթաբաժնում:

Երկրորդ, միջավայրային վտանգը պետք է տարբերակվի էկոլոգիական ռիսկի հասկացությունից: Ռիսկը ընդհանուր և համատարած կատեգորիա է, որն արտացոլում է վնասի առաջացման ընդհանուր հավանականությունը՝ առանց կոնկրետ աղբյուրի կամ իրավաբանորեն նշանակալի շեմի: Միջավայրային վտանգը, ի տարբերություն ռիսկի, ենթադրում է կոնկրետացված և իրավաբանորեն

գնահատելի իրավիճակ, որի առկայության փաստ պետք է պարունակի աղբյուրի, հավանականության, էականության և իրավական արձագանքի անհրաժեշտության տարրերը:

Երրորդ, միջավայրային վտանգը տարբերվում է «միջավայրային սպառնալիք» (environmental threat) հասկացությունից: Սպառնալիքը ավելի հաճախ կիրառվում է անվտանգության ռիսկուրսում և կրում է քաղաքաբանական բնույթ՝ նկարագրելով պետական, հանրային կամ միջազգային անվտանգության նկատմամբ առկա ընդհանուր մարտահրավերները: Միջավայրային վտանգը, որպես իրավական կատեգորիա, ունի առավել նեղ և տեխնիկական բովանդակություն՝ ուղղված կանխարգելիչ իրավական միջամտության հիմնավորմանը կոնկրետ իրավիճակում:

Կատեգորիայի նորույթի աստիճանը միջազգային իրավական և գիտական գրականությունում

Առաջարկվող կատեգորիայի գիտական արժեքի հիմնավորման կարևոր տարր է հանդիսանում նրա նորույթի աստիճանի ստուգումը՝ պարզելու համար, թե արդյոք «միջավայրային վտանգ» եզրույթը կամ դրան համարժեք հասկացական կառուցվածք արդեն կիրառվել է որևէ երկրի օրենսդրությամբ կամ իրավաբանական գիտության մեջ: Իրականացված համեմատական հետազոտությունը թույլ է տալիս ձևակերպել երկակի եզրահանգում. մի կողմից, «միջավայրային վտանգ» որպես ինքնուրույն, չորս տարրից բաղկացած և քաղաքացիական, վարչական ու քրեական իրավունքի սահմաններով անցնող կատեգորիա ուսումնասիրված աղբյուրներում առանձին ձևակերպված չի հայտնաբերվել. մյուս կողմից, կատեգորիայի հիմքում ընկած գաղափարական տրամաբանությունը՝ իրավական միջամտություն մինչև վնասի նյութականացումը՝ որակավորված հավանականության հիման վրա, ունի մի շարք մասնակի օրենսդրական և դոկտրինալ նախորդներ:

Եվրոպական միության մակարդակում ամենամոտ նախորդը Բնապահպանական պատասխանատվության մասին դիրեկտիվի 2(9)-րդ հոդվածով ամրագրված «վնասի անմիջական սպառնալիք» (imminent threat of damage) հասկացությունն է⁷, որը սահմանվում է որպես բավարար հավանականություն, որ բնապահպանական վնասը կառաջանա մոտ ապագայում: Այս հասկացությունը գործում է հենց այն «նախավմասային» տրամաբանությամբ, որը հիմք է հանդիսանում առաջարկվող կատեգորիայի համար, սակայն դրանից նեղ է կիրառության շրջանակով. այն սահմանափակված է կոնկրետ օպերատորների ֆինանսական պատասխանատվության ռեժիմով և չի տարածվում ընդհանուր վարչական կամ քրեաիրավական կարգավորման վրա:

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների իրավա-կարգում առավել մոտ ֆունկցիոնալ նմանակը «Սուպերֆանդ» կոչվող դաշնային օրենքի (CERCLA) 106-րդ և 104-րդ հոդվածներով ամրագրված անմիջական և էական վտանգ (imminent and substantial endangerment) հասկացությունն է՝ որի հիման վրա գործադիր և դատական իշխանությունները իրավասու են պահանջել կանխարգելիչ գործողություններ դեռևս մինչև վնասի փաստացի առաջացումը: Դատական պրակտիկայն այս հասկացությունը մեկնաբանել է լայնորեն՝ ընդունելով, որ վտանգը կարող է որակվել անմիջական, նույնիսկ եթե դրա հետևանքը կիրականանա միայն տարիներ անց: Այս մոտեցումը կառուցվածքային առումով համընկնում է առաջարկվող կատեգորիայի երկրորդ տարրի՝ գիտականորեն հիմնավորված հավանականության հետ, սակայն մնում է կապված կոնկրետ վտանգավոր նյութերի արտահոսքի կարգավորման ինստիտուտի հետ և չի ձևակերպվել որպես ընդհանուր իրավական կատեգորիա:

Հետխորհրդային իրավական տարածքում իրավիճակը որակապես այլ է: Ուկրաինայի «Շրջակա բնական միջավայրի պահպանության մասին» օրենքի 69-րդ հոդվածն ուղղակիորեն օգտագործում է «բարձրացված էկոլոգիական վտանգի աղբյուրներ» եզրույթը՝ դրանց տիրապետողների նկատմամբ սահմանելով խստացված պատասխանատվության ռեժիմ, ինչը վկայում է, որ «էկոլոգիական վտանգ» եզրույթն արդեն իսկ գործածվում է որպես օրենսդրական տերմին, թեև առանց ինքնուրույն, համապարփակ սահմանման: Ռուսաստանի Դաշնության «Շրջակա միջավայրի պահպանության մասին» դաշնային օրենքը, իր հերթին, օրենսդրորեն սահմանում է հարակից «էկոլոգիական անվտանգություն» հասկացությունը՝ որպես պաշտպանվածության վիճակ, մինչդեռ «էկոլոգիական վտանգ» եզրույթը շարունակում է մնալ գիտական դոկտրինայի սեփականություն՝ զարգացած մասնավորապես ուկրաինական իրավաբանական և բնապահպանական անվտանգության տեսության շրջանակում՝ առանց միասնական, օրենսդրորեն ամրագրված և չափորոշիչային կառուցվածք ունեցող սահմանման:

Վերջապես, հայեցակարգային մակարդակում «միջավայրային վտանգ» կատեգորիայի տրամաբանությունը հարում է նաև գերմանական քրեական իրավունքի՝ վաղուց հաստատված վտանգավորության հանցակազմերի (Gefährdungsdelikte) տեսությանը¹³, որի համաձայն որոշակի արարքներ քրեականացվում են ոչ թե վնասի փաստացի առաջացման, այլ դրա իրական հավանականության հիմքով: Այս դոկտրինան, թեև ձևավորվել է քրեական իրավունքի ընդհանուր տեսության շրջանակում և ուղղակիորեն չի կիրառվել շրջակա միջավայրի իրավունքի հատուկ կատեգորիա ձևակեր-

պելու համար, հաստատում է, որ իրավական պատասխանատվության կապակցումը վնասի հավանականության, այլ ոչ թե դրա փաստացի նյութականացման հետ, արդեն իսկ ունի հաստատված տեսական հիմք ժամանակակից մայրցամաքային իրավաբանական մտածողության մեջ:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ կարելի է եզրակացնել, որ սույն հետազոտության գիտական նորությը կայանում է ոչ թե իրավաբանական գիտության համար բացարձակապես անհայտ հասկացության «գյուտի» մեջ, այլ մասնատված, տարբեր իրավակարգերում և տարբեր իրավաճյուղերում (քաղաքացիական պատասխանատվության, վարչական կարգավորման, քրեական իրավունքի) գոյություն ունեցող մասնակի լուծումների առաջին անգամ իրականացված համակարգային սինթեզի մեջ՝ մեկ ինքնուրույն, չորս տարրից բաղկացած և միջճյուղային կիրառելիությամբ օժտված իրավական կատեգորիայի տեսքով: Այս իմաստով «միջավայրային վտանգ» կատեգորիան հանդիսանում է ոչ թե արհեստականորեն ներմուծված օտար փոխառություն, այլ արդեն իսկ գոյություն ունեցող, սակայն մասնատված իրավական փորձի տեսական ընդհանրացում և կառուցվածքային ամրապնդում:

4. Միջավայրային վտանգի կատեգորիայի դոկտրինալ արմատավորումը Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքում

Թեև Եվրոպական դատարանը իր նախադեպային իրավունքում չի օգտագործում «միջավայրային վտանգ» եզրույթը՝ որպես ինքնուրույն իրավական կատեգորիա, դատարանի կողմից մշակված դոկտրինալ մոտեցումները ցույց են տալիս, որ նրա պրակտիկայում փաստացիորեն կիրառվում են այն բաղադրիչները, որոնք կազմում են առաջարկվող կատեգորիայի էությունը: Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 2-րդ (կյանքի իրավունք) և 8-րդ (անձնական և ընտանեկան կյանքի հարգման իրավունք) հոդվածների մեկնաբանության շրջանակում Եվրոպական դատարանը հետևողականորեն զարգացրել է կանխարգելիչ պաշտպանության դոկտրինը, որը հիմնված է հենց վտանգի հասկացության վրա:

Օներյոլդըզն ընդդեմ Թուրքիայի (Öneryildiz v. Turkey), գործը՝ կանխատեսելի վտանգի դոկտրինը

Օներյոլդըզն ընդդեմ Թուրքիայի (Öneryildiz v. Turkey) գործը¹⁴, որով Մեծ պալատը 2004 թվականի նոյեմբերի 30-ին կայացրել է վճիռ, հանդիսանում է կանխարգելիչ պաշտպանության դոկտրինի հիմնարար նախադեպը: Գործի փաստերը վերաբերում էին Ստամբուլի Ումրանի շրջանի քաղաքային աղբավայրում մեթան գազի պայթյունից առա-

ջացած սողանքին, որի հետևանքով գոհվել էին 39 մարդ: Դատարանը արձանագրել է, որ իշխանությունները նախապես տեղեկացված էին պայթյունի հնարավորության մասին՝ հիմնված գիտական գնահատման վրա, սակայն չէին ձեռնարկել անհրաժեշտ կանխարգելիչ միջոցառումները:

Վճռի դոկտրինալ նշանակությունը կայանում է նրանում, որ Եվրոպական դատարանը ձևակերպել է **երեք հիմնարար չափանիշ** պետության պոզիտիվ պարտավորությունների առկայության գնահատման համար. (ա) **վտանգի կանխատեսելիություն**, որը ենթադրում է, որ վտանգի մասին պետական մարմինները գիտեին կամ պարտավոր էին իմանալ, (բ) **վտանգի իրական լինելը**, որն արտացոլում է գիտականորեն հիմնավորված հնարավորությունը, և (գ) **միջոցների ողջամտություն**, որը գնահատվում է առկա ռեսուրսների և այլ մրցակցող շահերի համատեքստում: Այս չափանիշները փաստացիորեն համընկնում են առաջարկվող «միջավայրային վտանգ» կատեգորիայի կառուցվածքային տարրերի հետ:

Կարևոր է ընդգծել, որ Önerildiz գործում Եվրոպական դատարանի վերլուծությունը հենց վնասի առաջացման փուլի վրա չէր կենտրոնացած, այլ դրան նախորդող ժամանակահատվածի, երբ վտանգն արդեն գոյություն ուներ որպես իրավաբանորեն գնահատելի իրողություն: Հենց այս նախավնասային փուլի համար է ձևավորվել պետության պոզիտիվ պարտավորությունների շրջանակը՝ ուղղված վտանգի կառավարմանը: Այս մոտեցումը հաստատում է, որ Եվրոպական դատարանի դոկտրինը ճանաչում է վտանգի փուլը որպես իրավաբանորեն ինքնուրույն իրավիճակ, որը ենթարկվում է իրավական կարգավորման:

Թաթարն ընդդեմ Ռումինիայի (Tătar v. Romania), գործը՝ նախագգուշության սկզբունքի դատաքննական ճանաչումը

Թաթարն ընդդեմ Ռումինիայի (Tătar v. Romania) գործով¹⁵, որտեղ խնդրո առարկան էր Ռումինիայի Բայա Մարե քաղաքում ոսկու հանքարդյունահանման ընթացքում նատրիումի ցիանիդի օգտագործմամբ առաջացած աղտոտումը, Եվրոպական դատարանը հստակորեն կիրառել է նախագգուշության սկզբունքը՝ որպես պետության պոզիտիվ պարտավորությունների գնահատման չափանիշ: Դատարանը արձանագրել է, որ պետությունը պարտավոր է գործել նախագգուշության սկզբունքի հիման վրա, նույնիսկ եթե գիտական անորոշություն կա վտանգի լրիվ ծավալի վերաբերյալ:

Tătar գործի դոկտրինալ նշանակությունը կայանում է նրանում, որ Եվրոպական դատարանը ճանաչել է, որ **նախագգուշության սկզբունքը** հանդիսանում է Կոնվենցիայով պաշտպանվող իրա-

վունքների մեկնաբանության գործիք, որը պայմանավորում է պետական պարտավորությունների բովանդակությունը գիտական անորոշության պայմաններում: Այսպիսով, Եվրոպական դատարանի մոտեցմամբ, գիտական անորոշությունը չի ազատում պետությանը կանխարգելիչ միջոցառումների իրականացման պարտականությունից: Հակառակը, գիտական անորոշության պայմաններում պետության պոզիտիվ պարտավորությունները ուժեղանում են:

Այս մոտեցումը անմիջականորեն հաստատում է առաջարկվող միջավայրային վտանգե կատեգորիայի դոկտրինալ հիմնավորվածությունը: Միջավայրային վտանգի կիրառման համար չի պահանջվում, որ վնասի առաջացման հավանականությունը լինի գիտականորեն վերջնականապես հաստատված. բավարար է, որ առկա լինեն գիտականորեն հիմնավորված տվյալներ վնասի առաջացման իրական հնարավորության մասին:

Բուդական և այլք ընդդեմ Ռուսաստանի (Budayeva and Others v. Russia) և բնական աղետների կանխարգելումը

Բուդական և այլք ընդդեմ Ռուսաստանի (Budayeva and Others v. Russia), գործում¹⁶, որը վերաբերում էր Ռուսաստանի Տիրնյաուզ քաղաքում ցեխածորանով առաջացած մարդկային զոհերին, Եվրոպական դատարանը հստակեցրել է պետության պոզիտիվ պարտավորությունների շրջանակը բնական աղետների ենթատեքստում: Դատարանը արձանագրել է, որ պետությունը չի կարող ենթարկվել պատասխանատվության յուրաքանչյուր բնական աղետի համար, սակայն պարտավոր է իրականացնել կանխատեսելի վտանգների արդյունավետ մոնիտորինգ և ձեռնարկել ողջամիտ կանխարգելիչ միջոցառումներ:

Budayeva գործի նշանակությունը կայանում է նրանում, որ դատարանը ընդարձակել է վտանգի կատեգորիայի կիրառման շրջանակը՝ ներառելով նաև բնական ծագման ռիսկերը, ինչպիսիք են ցեխածորանները, սողանքները, ջրհեղեղները: Այս ընդարձակումը ցույց է տալիս, որ միջավայրային վտանգի կատեգորիան չի սահմանափակվում միայն մարդածին վտանգների շրջանակում, այլ տարածվում է նաև բնական ծագման իրավիճակների վրա, որոնք պայմանավորված են պետական կառավարման թերություններով:

Շվեյցարիայի տարեց կանանց՝ հանուն կլիմայի աղցիացիան և այլք ընդդեմ Շվեյցարիայի (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland) գործը՝ կլիմայական վտանգի ճանաչումը

Շվեյցարիայի տարեց կանանց՝ հանուն կլի-

մայի առցիացիան և այլք ընդդեմ Շվեյցարիայի (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland) գործով¹⁷, որով Մեծ պալատը 2024 թվականի ապրիլի 9-ին կայացրել է վճիռ, Եվրոպական դատարանը էապես ընդարձակել է վտանգի կատեգորիայի կիրառման ժամանակային հորիզոնը՝ ընդգրկելով կլիմայական փոփոխությունների երկարաժամկետ ռիսկերը: Դատարանը հաստատել է, որ կլիմայական վտանգները, որոնք առանձին վերցված կարող են ունենալ ցածր անհատական ազդեցություն, սակայն կուտակային և գլոբալ մակարդակում առաջացնում են համակարգային ռիսկեր, մտնում են Կոնվենցիայի 2-րդ և 8-րդ հոդվածներով պաշտպանվող իրավունքների շրջանակում:

Այս վճռի դոկտրինալ նշանակությունը կայանում է մի քանի հարթության մեջ: Առաջին, դատարանը հստակեցրեց, որ վտանգի կատեգորիան կիրառելի է նաև այն իրավիճակներում, որտեղ վնասի դրսևորումը կրում է երկարաժամկետ և կուտակային բնույթ: Երկրորդ, դատարանը ճանաչեց, որ պետության պոզիտիվ պարտավորությունները ներառում են ոչ միայն կոնկրետ վտանգների կանխարգելումը, այլ նաև համակարգային քաղաքականության մշակումը՝ ուղղված կլիմայական ռիսկերի մեղմացմանը: Երրորդ, դատարանը հստակեցրեց ապացուցման բեռի վերաբաշխման սկզբունքը՝ պետության վրա դնելով իր կանխարգելիչ գործողությունների բավարարության հիմնավորման պարտականությունը:

Այսպիսով, Verein KlimaSeniorinnen վճիռը հաստատում է, որ ժամանակակից եվրոպական մարդու իրավունքների իրավակարգում միջավայրային վտանգի կատեգորիան ստացել է ընդարձակ դոկտրինալ ճանաչում՝ ընդգրկելով ինչպես տեղային ու անմիջական, այնպես էլ գլոբալ ու երկարաժամկետ վտանգները:

5. «Միջավայրային վտանգ» կատեգորիայի գործնական նշանակությունը

Ապացուցման բեռի վերաբաշխման հիմքի ձևավորումը

«Միջավայրային վտանգ» կատեգորիայի առաջին գործնական նշանակությունը կայանում է ապացուցման բեռի վերաբաշխման հիմքի ձևավորման մեջ: Բնապահպանական վեճերում տուժող կողմը հաճախ գրկված է բավարար գիտական, տեխնիկական և տեղեկատվական ռեսուրսներից՝ վնասի կամ պատճառահետևանքային կապի լիարժեք ապացուցման համար: Մինչդեռ տնտեսավարող սուբյեկտները կամ պետական մարմինները տիրապետում են արտանետումների, մոնիթորինգի, ռիսկերի գնահատման և թույլտվությունների վերաբերյալ առաջնային տվյալներին:

Միջավայրային վտանգի կատեգորիայի կիրառումը թույլ է տալիս փոխակերպել ապացուցողական դիմամիկան: Հայցվորի վրա դրվում է առավել բեռնաբեռ՝ ապացուցել վտանգի առկայության հիմնավոր մախաղրյալները (աղբյուրի առկայություն, գիտականորեն հիմնավորված հավանականություն, էականության ողջամիտ ակնկալիք), իսկ պատասխանողի վրա է անցնում պարտականությունը հիմնավորելու, որ իր կողմից ձեռնարկվել են բոլոր ողջամիտ կանխարգելիչ միջոցառումները: Այս վերաբաշխումը համապատասխանում է Verein KlimaSeniorinnen վճռով հաստատված սկզբունքին և ապահովում է բնապահպանական արդարադատության փաստացի հասանելիությունը:

Ժամանակավոր պաշտպանության միջոցների կիրառման հիմնավորում

Կատեգորիայի երկրորդ գործնական նշանակությունը կապված է ժամանակավոր պաշտպանության միջոցների կիրառման հնարավորության ընդարձակման հետ: Դատավարական իրավունքում ժամանակավոր միջոցների կիրառման հիմնավորման համար սովորաբար պահանջվում է ապացույց, որ առկա է իրավունքի խախտման իրական վտանգ, և որ վերջնական որոշման սպասումը կհանգեցնի անդառնալի հետևանքների:

Միջավայրային վտանգի կատեգորիան ուղղակիորեն ապահովում է այս երկու տարրերը: Կատեգորիայի կիրառման հիմնավորման փաստն ինքնին հաստատում է, որ առկա է գիտականորեն հիմնավորված և իրավաբանորեն գնահատելի վտանգ, որի իրականացումը կարող է հանգեցնել անդառնալի վնասի: Հետևաբար, դատարանները ստանում են համակարգված և կանխատեսելի դոկտրինալ հենք՝ ժամանակավոր արգելանքների, գործունեության կասեցումների կամ այլ ապահովման միջոցների կիրառման համար: Սա հատկապես կարևոր է խոշոր արդյունաբերական, հանքարդյունահանման, ենթակառուցվածքային նախագծերի դեպքում, որտեղ վերջնական դատական ակտի կայացման ուշացումը կարող է ստեղծել անվերականգնելի վնաս:

Կանխարգելիչ վարչական որոշումների իրավական հիմքը

Կատեգորիայի երրորդ գործնական նշանակությունը կայանում է վարչական մարմինների կողմից կանխարգելիչ որոշումների ընդունման իրավական հիմքի ձևավորման մեջ: Գործող ոլորտային իրավակարգում վարչական որոշումները հաճախ կարող են ընդունվել միայն օրենսդրորեն հստակ սահմանված հանգամանքների առկայության դեպքում: Շրջակա միջավայրի ոլորտում սա հաճախ նշանակում է, որ վարչական միջամտությունը հնարավոր է միայն արդեն իսկ առաջացած խախտման փաստով թողնելով անարձագանք այն

իրավիճակները, որտեղ վնասը դեռ չի դրսևորվել, սակայն դրա հավանականությունը բարձր է:

Միջավայրային վտանգի կատեգորիայի օրենսդրական ամրագրումը ստեղծում է վարչական միջամտության ինքնուրույն իրավական հիմք: Կանխատեսելի վտանգի առկայության դեպքում վարչական մարմինը ձեռք է բերում լիազորություն իրականացնելու համապատասխան կանխարգելիչ գործողություններ՝ թույլտվությունների վերանայում, լրացուցիչ պայմանների սահմանում, գործունեության սահմանափակում կամ կասեցում: Այսպիսի մոտեցումը ուժեղացնում է վարչական իրավունքի կանխարգելիչ գործառնությունը և ստեղծում է իրավական որոշակիություն՝ թե կարգավորիչի, և թե կարգավորվող սուբյեկտների համար:

Քրեական պատասխանատվության կանխարգելիչ ուղղվածությունը

Կատեգորիայի չորրորդ գործնական նշանակությունը կապված է քրեական իրավունքի կանխարգելիչ ուղղվածության ուժեղացման հետ: Բնապահպանական հանցագործությունների դասական մոդելը հիմնված է վնասի փաստի վրա. քրեական պատասխանատվությունը հիմնականում առաջանում է արդեն իսկ պատճառված էկոլոգիական վնասի դեպքում: Այս մոտեցումը, սակայն, անարդյունավետ է այն դեպքերում, երբ վնասը դեռ չի նյութականացել, սակայն գործունեությունը ստեղծում է դրա առաջացման մեծ հավանականություն:

Միջավայրային վտանգի կատեգորիայի ինտեգրումը քրեական իրավունքում թույլ է տալիս ձևակերպել «բնապահպանական էական վտանգի» հանցակազմ, որը կարող է կիրառվել նույնիսկ վնասի առաջացումից առաջ՝ բարձր ռիսկայնության գործունեության դեպքերում: Այս մոտեցումը համահունչ է ժամանակակից եվրոպական ուղղություններին և, մասնավորապես, Եվրոպական միության 2024/1203 դիրեկտիվին¹⁸, որով ընդարձակվել է բնապահպանական հանցագործությունների շրջանակը՝ ներառելով այնպիսի գործողություններ, որոնք ստեղծում են շրջակա միջավայրի էական վնասի առաջացման հնարավորություն: Ինչպես նշվեց 3.4 ենթաբաժնում, այս մոտեցումը գաղափարական առումով հարում է նաև գերմանական քրեական իրավունքի վտանգավորության հանցակազմերի հաստատված տեսությանը, ինչը հավելյալ վկայում է կատեգորիայի դոկտրինալ կայունության մասին:

6. «Միջավայրային վտանգ» կատեգորիայի ինտեգրման հնարավորությունները Հայաստանի Հանրապետության իրավակարգում

Սահմանադրաիրավական հիմքերը

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադ-

րության 12-րդ հոդվածով¹⁹ ամրագրված շրջակա միջավայրի պահպանության և կայուն զարգացման սկզբունքները ստեղծում են անհրաժեշտ սահմանադրաիրավական հիմքը «միջավայրային վտանգ» կատեգորիայի ինտեգրման համար: Հոդվածի համաձայն՝ պետությունը պարտավոր է ապահովել շրջակա միջավայրի պահպանությունը, բարելավումը և վերականգնումը՝ ղեկավարվելով կայուն զարգացման սկզբունքով և հաշվի առնելով պատասխանատվությունը ապագա սերունդների առջև:

Կայուն զարգացման սկզբունքը ենթադրում է, որ պետական քաղաքականությունը պետք է հաշվի առնի ոչ միայն ներկա, այլ նաև ապագա հետևանքները: Ապագա սերունդների առջև պատասխանատվության սահմանադրական գաղափարը ուղղակիորեն քիչեցնում է կանխարգելիչ իրավական մոտեցման անհրաժեշտությունը, քանի որ ապագա սերունդների շահերը կարող են պաշտպանվել միայն այն պայմաններում, երբ իրավական համակարգը գործում է ոչ թե արձագանքելով արդեն իսկ պատճառված վնասին, այլ կանխարգելելով դրա առաջացումը:

Այսպիսով, «միջավայրային վտանգ» կատեգորիայի ինտեգրումը հայ իրավակարգում ոչ թե հակասում է գործող սահմանադրական կարգին, այլ ընդհակառակը՝ բխում է դրա արժեքային հիմքերից և հանդիսանում է Սահմանադրության 12-րդ հոդվածի գործառնության իրականացման իրավական գործիք:

Քաղաքացիական իրավունքում ինտեգրման հնարավորությունները

Քաղաքացիական իրավունքի շրջանակում միջավայրային վտանգի կատեգորիան կարող է ինտեգրվել երկու հիմնական ուղղությամբ: Առաջին հերթին, անհրաժեշտ է Քաղաքացիական օրենսգրքում ամրագրել «շրջակա միջավայրին պատճառված վնաս» հասկացությունը՝ որպես բնապահպանական դեղիկտային պատասխանատվության ինքնուրույն իրավական հիմք, որը ներառում է ոչ միայն արդեն առաջացած նյութական վնասը, այլ նաև ապագա վնասի իրական վտանգ պարունակող իրավիճակները:

Երկրորդ, անհրաժեշտ է ձևավորել պաշտպանական հայցերի (preventive injunctions) ինստիտուտը, որը հնարավորություն կտա բնապահպանական կազմակերպություններին և շահագրգիռ անձանց դիմել դատարան՝ պահանջելով կանխարգելիչ գործողությունների կատարում կամ վտանգավոր գործունեության դադարեցում, նույնիսկ եթե վնասը դեռ չի նյութականացել: Այսպիսի հայցերի հիմնավորման համար բավարար կլինի միջավայրային վտանգի առկայության ապացուցումը՝

առանց վնասի փաստի ապացուցման պարտադիր պահանջի: Ինչպես ցույց տվեց 3.4 ենթաբաժնում իրականացված համեմատական վերլուծությունը, մնամատիպ լուծում արդեն կիրառվում է Ուկրաինայի իրավակարգում՝ բարձրացված էկոլոգիական վտանգի աղբյուրների ինստիտուտի միջոցով, ինչը կարող է ծառայել որպես օգտակար համեմատական հենակետ հայաստանյան կարգավորման մշակման համար:

Վարչական իրավունքում ինտեգրման հնարավորությունները

Վարչական իրավունքի շրջանակում միջավայրային վտանգի կատեգորիան կարող է ինտեգրվել «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին»²⁰ Հայաստանի Հանրապետության օրենքի՝ կատարելագործման միջոցով: Հատկապես կարևոր է, որ ՇՄԱԳ-ի ընթացակարգերում ամրագրվի կանխարգելման սկզբունքը՝ որպես ազդեցության գնահատման հիմնական մեթոդաբանական չափանիշ, և սահմանվի, որ նախագոյության սկզբունքը կիրառելի է գիտական անորոշության պայմաններում:

Բացի այդ, անհրաժեշտ է վարչական մարմիններին վերապահել հստակ լիազորություններ՝ թույլտվությունների վերանայման, լրացուցիչ պայմանների սահմանման և գործունեության սահմանափակման ուղղությամբ՝ միջավայրային վտանգի առկայության հիմնավոր դեպքերում: Այս լիազորությունների իրականացման ընթացքում պետք է պահպանվեն վարչական իրավունքի համաչափության, ոչ խտրականության և կանխատեսելիության սկզբունքները:

Քրեական իրավունքում ինտեգրման հնարավորությունները

Քրեական իրավունքի շրջանակում միջավայրային վտանգի կատեգորիայի ինտեգրումը պահանջում է երկու ուղղության աշխատանք: Առաջին հերթին, անհրաժեշտ է Քրեական օրենսգրքում սահմանել «բնապահպանական էական վտանգ» հասկացությունը՝ որպես բնապահպանական հանցագործությունների որակական չափանիշ: Այս հասկացությունը պետք է ներառի ինչպես արդեն իսկ պատճառված վնասի էականությունը, այնպես էլ վնասի առաջացման բարձր հավանականությունը:

Երկրորդ, անհրաժեշտ է վերանայել էկոցիդի հանցակազմը՝ ընդարձակելով դրա կիրառման շրջանակը՝ ներառելով նաև շրջակա միջավայրին ծանր, լայն տարածում ունեցող կամ երկարատև վնաս պատճառելու բարձր հավանականություն պարունակող գործողությունները: Այս մոտեցումը համապատասխանում է էկոցիդի հայեցակարգի

ժամանակակից միջազգային ընկալմանը և թույլ կտա ուժեղացնել շրջակա միջավայրի քրեաիրավական պաշտպանության կանխարգելիչ ուղղվածությունը:

Եզրակացություն

Իրականացված վերլուծությունը հնարավորություն տվեց հիմնավորել միջավայրային վտանգի իրավական կատեգորիայի դոկտրինալ արժեքավորությունը և գործնական նշանակությունը: Կատեգորիան, որպես կանխարգելման և նախագոյության սկզբունքների հասկացական ինտեգրման արտահայտություն, թույլ է տալիս լրացնել իրավական ձևավորման այն բացը, որը գոյություն ունի վնասի և ընդհանուր էկոլոգիական ռիսկի կատեգորիաների միջև:

Հետազոտության հիմնական եզրահանգումները կարելի է ձևակերպել հետևյալ կերպ: Առաջին, «միջավայրային վտանգ» կատեգորիան չի հանդիսանում զուտ տեսական գործիք, այլ ձեռք է բերում փաստացի դոկտրինալ ճանաչում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքում: Öneriildiz, Tătar, Budayeva, Verein KlimaSeniorinnen գործերը հաստատում են, որ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի ձևավորած նախադեպային իրավունքը վկայում է, որ դրանում արդեն իսկ արտացոլված են և կիրառվում են այն կառուցվածքային տարրերը, որոնք կազմում են առաջարկվող սահմանադրաիրավական կատեգորիայի հիմքը:

Երկրորդ, կատեգորիայի կառուցվածքը՝ կազմված չորս տարրերից (աղբյուր, գիտականորեն հիմնավորված հավանականություն, էականություն, իրավական միջամտության անհրաժեշտություն), ապահովում է դրա կիրառման իրավական որոշակիությունը: Այս կառուցվածքը պաշտպանում է կատեգորիան կամայական կիրառումից և միաժամանակ ստեղծում է հստակ ապացուցողական չափանիշներ:

Երրորդ, իրականացված համեմատական-տեքստուրալ բանական հետազոտությունը ցույց տվեց, որ «միջավայրային վտանգ» որպես ինքնուրույն, չորս տարրից բաղկացած և միջնուղային կիրառելիությամբ օժտված իրավական կատեգորիա ուսումնասիրված իրավակարգերում առանձին ձևակերպված չի հայտնաբերվել, մինչդեռ դրա գաղափարական տրամաբանությունը ունի մասնակի արտահայտություն Եվրոպական միության «վնասի անմիջական սպառնալիք», Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների «անմիջական և էական վտանգ», ինչպես նաև հետխորհրդային իրավակարգերում գործածվող «էկոլոգիական վտանգ» հասկացությունների միջոցով: Սա թույլ է տալիս սահմանել հետազոտության գիտական նպաստը որպես մասնատված իրավական լուծումների առաջին համա-

կարգային սինթեզ մեկ ինքնուրույն կատեգորիայի տեսքով, այլ ոչ թե որպես իրավաբանական գիտության համար նախկինում բացարձակապես անհայտ հասկացության ձևակերպում:

Չորրորդ, կատեգորիայի գործնական նշանակությունը դրսևորվում է չորս ուղղությամբ՝ ապացուցման բեռի վերաբաշխման հիմքի ձևավորում, ժամանակավոր պաշտպանության միջոցների կիրառման հիմնավորում, կանխարգելիչ վարչական որոշումների իրավական հիմքի ստեղծում և քրեական պատասխանատվության կանխարգելիչ ուղղվածության ուժեղացում: Այս չորս ուղղությունները միասին ձևավորում են շրջակա միջավայրի պաշտպանության կանխարգելիչ իրավական մոդելը:

Հինգերորդ, Հայաստանի Հանրապետության իրավակարգի համար «միջավայրային վտանգ» կատեգորիայի ինտեգրումը հանդիսանում է ոչ թե օտար իրավական փոխանցում, այլ Սահմանադրության 12-րդ հոդվածով ամրագրված կայուն զարգացման և միջսերնդային պատասխանատվության սկզբունքների գործառնության իրականացման բնական արդյունք: Կատեգորիայի օրենսդրական ամրագրումը կարող է իրականաց-

վել քաղաքացիական, վարչական և քրեական իրավունքի շրջանակում՝ համալիր և համակարգված մոտեցմամբ՝ հենվելով նաև ուսումնասիրված արտասահմանյան փորձի (մասնավորապես՝ ուկրաինական բարձրացված վտանգի աղբյուրների ինստիտուտի և եվրոպական «վնասի անմիջական սպառնալիք» հասկացության) վրա:

Այսպիսով, «միջավայրային վտանգ» իրավական կատեգորիան, լինելով տեսական մշակման և միջազգային փորձի համակարգային սինթեզի արդյունք, ձեռք է բերում գործնական գործիքային նշանակություն շրջակա միջավայրի պաշտպանության ժամանակակից համակարգում: Դրա ինտեգրումը Հայաստանի Հանրապետության իրավակարգում կնպաստի մարդու հիմնարար իրավունքների առավել արդյունավետ պաշտպանությանը, պետության սահմանադրական պարտավորությունների գործնական իրականացմանը և բնապահպանական արդարադատության կանխարգելիչ ուղղվածության ուժեղացմանը:

¹ Տե՛ս, Ուրուգվայ գետի վրայի կաղամախու գործարանների գործը (Արգենտինա ընդդեմ Ուրուգվայի) (Pulp Mills on the River Uruguay, Argentina v. Uruguay), Միջազգային արդարադատության դատարանի վճիռ, ICJ Reports 2010, էջ 14, կետեր 101, 204:

² Տե՛ս, Շրջակա միջավայրի և զարգացման մասին Ռիոյի հռչակագիր (Rio Declaration on Environment and Development), ՄԱԿ-ի փաստաթուղթ A/CONF.151/26 (h. I), 1992 թ. օգոստոսի 12, 15-րդ սկզբունք:

³ Տե՛ս, Եվրոպական միության գործունեության մասին պայմանագիր (Treaty on the Functioning of the European Union), 191(2)-րդ հոդված, պաշտոնական տեղեկագիր՝ OJ C 326, 26.10.2012:

⁴ Տե՛ս, Եվրոպական հանձնաժողովի հաղորդագրությունը նախագուշտության սկզբունքի մասին (Communication from the Commission on the precautionary principle), COM(2000) 1 final, 2000 թ. փետրվարի 2:

⁵ Տե՛ս, Եվրոպական խորհրդարանի և խորհրդի 2004 թվականի ապրիլի 21-ի 2004/35/ԵՀ դիրեկտիվը՝ բնապահպանական պատասխանատվության մասին՝ բնապահպանական վնասի կանխարգելման և վերացման վերաբերյալ (Directive 2004/35/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage), OJ L 143, 30.4.2004, էջ 56-75, հոդված 2(9): Դիրեկտիվը «վնասի անմիջական սպառնալիք (imminent threat of damage) եզրույթը սահմանում է որպես լրավարար հավանականություն, որ բնապահպանական վնասը կառաջանա մոտ ապագայում»:

⁶ Տե՛ս, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների 1980 թվականի Շրջակա միջավայրի համալիր արձագանքման, փոխհատուցման և պատասխանատվության մասին օրենքը (Comprehensive Environmental Response, Compensation, and Liability Act, CERCLA), 42 U.S.C. § 9606 (§ 106): Նորմը դաշնային գործադիր իշխանությանը լիազորում է շուրջ միջոցներ ձեռնարկել, երբ առկա է «անմիջական և էական վտանգ հանրային առողջության, բարեկեցության կամ շրջակա միջավայրի համար» (imminent and substantial endangerment to the public health or welfare or the environment)՝ վտանգավոր նյութի փաստացի կամ սպառնացող արտահոսքի հետևանքով:

⁷ Եվրոպական խորհրդարանի և խորհրդի 2004 թվականի ապրիլի 21-ի 2004/35/ԵՀ դիրեկտիվը՝ բնապահպանական պատասխանատվության մասին (Directive 2004/35/EC of the European Parliament and of the Council on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage), OJ L 143, 30.4.2004, էջ 56-75:

⁸ Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների 1980 թվականի Շրջակա միջավայրի համալիր արձագանքման, փոխհատուցման և պատասխանատվության մասին օրենքը՝ CERCLA (Comprehensive Environmental Response, Compensation, and Liability Act), 42 U.S.C. §§ 9601-9675:

⁹Տե՛ս, Ուիլյամ Ջ. Մյուրտայի գործը (United States v. Murtha), 697 F. Supp. 89, 96 (D. Conn. 1988); Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ ընդդեմ «Քոնսերվեյշն Բեմիթլ» ընկերության (United States v. Conservation Chemical Co.), 619 F. Supp. 162, 193-194 (W.D. Mo. 1985): Դատարանները «անմիջական» (imminent) եզրույթը մեկնաբանել են լայնորեն՝ նշելով, որ վտանգը կարող է որակվել իբրև անմիջական մաս այն դեպքում, երբ դրա հետևանքը կարող է նյութականացվել միայն տարիներ անց, եթե վտանգը ստեղծող գործոնները արդեն իսկ առկա են:

¹⁰Տե՛ս, Ուկրաինայի «Շրջակա բնական միջավայրի պահպանության մասին» օրենք (Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»), 1991 թ. հունիսի 25-ի թիվ 1264-XII, հոդված 69: Նորմն օգտագործում է «բարձրացված էկոլոգիական վտանգի աղբյուրներ» (джерела підвищеної екологічної небезпеки) եզրույթը՝ դրանց տիրապետողների վրա դնելով վնասի հատուցման խստացված (ամենադժվարագույն) անկախ պատասխանատվություն՝ ի մասնություն քաղաքացիական իրավունքում առավել բարձր վտանգի աղբյուրի ինստիտուտի:

¹¹Տե՛ս, Ռուսաստանի Դաշնության «Շրջակա միջավայրի պահպանության մասին» դաշնային օրենք (Федеральный закон «Об охране окружающей среды»), 2002 թ. հունվարի 10-ի թիվ 7-ФЗ, 1-ին հոդված: Օրենքը սահմանում է «էկոլոգիական անվտանգություն» (экологическая безопасность) հասկացությունը՝ որպես բնական միջավայրի և մարդու կենսական շահերի պաշտպանվածության վիճակ հնարավոր բացասական ազդեցություններից, մինչդեռ «էկոլոգիական վտանգ» (экологическая опасность) եզրույթը մնում է առանց միասնական օրենսդրական սահմանման՝ գործածվելով հիմնականում գիտական ռոկարիմայում:

¹²Տե՛ս, Կաչինսկի, Ա. Բ. (Качинський, А. Б.) Ուկրաինայի էկոլոգիական անվտանգությունը՝ բարելավման հեռանկարների համակարգային վերլուծություն (Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення). Կիև. Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ (НІСД), 2001, 312 էջ:

¹³Տե՛ս, Ռոքսին, Կ., Գրեկո, Լ. (Roxin, C., & Greco, L.) Քրեական իրավունք՝ ընդհանուր մաս, հատոր I (Strafrecht Allgemeiner Teil, Band I), 5-րդ հրատ. Մյունխեն. C.H. Beck, 2020, § 11-րդ բաժին՝ վերացական և կոնկրետ վտանգավորության հանցակազմերի (abstrakte und konkrete Gefährdungsdelikte) տեսության վերաբերյալ:

¹⁴Տե՛ս, Օներյուլդզի ընդդեմ Թուրքիայի (Öneryildiz v. Turkey) [Մեծ պալատ], գանգատ թիվ 48939/99, ECHR 2004-XII, կետեր 89-90:

¹⁵Տե՛ս, Տատարն ընդդեմ Ռումինիայի (Tătar v. Romania), գանգատ թիվ 67021/01, 2009 թ. հունվարի 27, կետեր 109-112, 120:

¹⁶Տե՛ս, Բուդայևա և այլք ընդդեմ Ռուսաստանի (Budayeva and Others v. Russia), գանգատներ թիվ 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 և 15343/02, 2008 թ. մարտի 20:

¹⁷Տե՛ս, «Շվեյցարիայի Կլիմայական Տարեց Կանանց Միություն» և այլք ընդդեմ Շվեյցարիայի (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland) [Մեծ պալատ], գանգատ թիվ 53600/20, 2024 թ. ապրիլի 9:

¹⁸Տե՛ս, Եվրոպական խորհրդարանի և խորհրդի 2024 թվականի ապրիլի 11-ի (ԵՄ) 2024/1203 դիրեկտիվը՝ շրջակա միջավայրի քրեաիրավական պաշտպանության մասին (Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law), OJ L, 2024/1203, 30.4.2024:

¹⁹Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 12-րդ հոդված, փոփոխություններով՝ ընդունված 06.12.2015 թ.:

²⁰Տե՛ս, «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք, ընդունված 21.06.2014 թ., ՀՕ-110-Ն:

Օգտագործված աղբյուրների ցանկ

Իրավական ակտեր և միջազգային փաստաթղթեր

- Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, փոփոխություններով՝ ընդունված 06.12.2015 թ.:
- «Շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման և փորձաքննության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենք, ընդունված 21.06.2014 թ., ՀՕ-110-Ն:
- Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիա (Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms), 1950 թ. նոյեմբերի 4, ETS No. 5:
- Շրջակա միջավայրի հարցերով տեղեկատվության մատչելիության, որոշումների կայացման գործընթացին հանրության մասնակցության և արդարադատության մատչելիության մասին կոնվենցիա, Օրինուսի կոնվենցիա (Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters, Aarhus Convention), 1998 թ. հունիսի 25, 2161 UNTS 447:
- Շրջակա միջավայրի և զարգացման մասին Ռիոյի հռչակագիր (Rio Declaration on Environment and Development), ՄԱԿ-ի փաստաթուղթ A/CONF.151/26 (h. I), 1992 թ. օգոստոսի 12:
- Եվրոպական միության գործունեության մասին պայմանագիր (Treaty on the Functioning of the European Union), պաշտոնական տեղեկագիր՝ OJ C 326, 26.10.2012:
- Եվրոպական հանձնաժողովի հաղորդագրությունը նախազգուշության սկզբունքի մասին (Communication from the Commission on the precautionary principle), COM(2000) 1 final, 2000 թ. փետրվարի 2:
- Եվրոպական խորհրդարանի և խորհրդի 2004 թվականի ապրիլի 21-ի 2004/35/ԵՀ դիրեկտիվը՝ բնապահպանական պատասխանատվության մասին (Directive 2004/35/EC of the European Parliament and of the

Council on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage), OJ L 143, 30.4.2004, էջ 56-75:

9. Եվրոպական խորհրդարանի և խորհրդի 2024 թվականի ապրիլի 11-ի (ԵՄ) 2024/1203 դիրեկտիվը՝ շրջակա միջավայրի քրեաիրավական պաշտպանության մասին (Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council on the protection of the environment through criminal law), OJ L, 2024/1203, 30.4.2024:

10. Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների 1980 թվականի Շրջակա միջավայրի համալիր արձագանքման, փոխհատուցման և պատասխանատվության մասին օրենքը՝ CERCLA (Comprehensive Environmental Response, Compensation, and Liability Act), 42 U.S.C. §§ 9601-9675:

11. Ռուսաստանի Դաշնության Շրջակա միջավայրի պահպանության մասին ռազմային օրենք (Федеральный закон «Об охране окружающей среды»), 2002 թ. հունվարի 10-ի թիվ 7-Փ3:

12. Ուկրաինայի «Շրջակա բնական միջավայրի պահպանության մասին» օրենք (Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»), 1991 թ. հունիսի 25-ի թիվ 1264-XII:

13. Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության Քրեական օրենսգիրք (Strafgesetzbuch, StGB), §§ 324-330d բաժինը՝ շրջակա միջավայրի դեմ ուղղված հանցագործությունների մասին (Straftaten gegen die Umwelt):

Գատական ակտեր

1. Օներյըլդըզն ընդդեմ Թուրքիայի (Önerildiz v. Turkey) [Մեծ պալատ], գանգատ թիվ 48939/99, ECHR 2004-XII:

2. Տատարն ընդդեմ Ռումինիայի (Tătar v. Romania), գանգատ թիվ 67021/01, 2009 թ. հունվարի 27:

3. Բուդանև և այլք ընդդեմ Ռուսաստանի (Budayeva and Others v. Russia), գանգատներ թիվ 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02 և 15343/02, 2008 թ. մարտի 20:

4. «Շվեյցարիայի Կլիմայական Տարեց Կանանց Միություն» և այլք ընդդեմ Շվեյցարիայի (Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland) [Մեծ պալատ], գանգատ թիվ 53600/20, 2024 թ. ապրիլի 9:

5. Լոպես Օստրան ընդդեմ Իսպանիայի (Lopez Ostra v. Spain), գանգատ թիվ 16798/90, 1994 թ. դեկտեմբերի 9, Series A no. 303-C:

6. Ֆադեևան ընդդեմ Ռուսաստանի (Fadeyeva v. Russia), գանգատ թիվ 55723/00, ECHR 2005-IV:

7. Ուրուգվայ գետի վրայի կաղամախու գործարանների գործը (Արգենտինա ընդդեմ Ուրուգվայի) (Pulp Mills on the River Uruguay, Argentina v. Uruguay), Միջազգային արդարադատության դատարանի վճիռ, ICJ Reports 2010, էջ 14:

8. Գերմանիայի Դաշնային սահմանադրական դատարանի 2021 թվականի մարտի 24-ի կլիմայի պաշտպանության վերաբերյալ որոշումը (BVerfG, Beschluss des Ersten Senats, Klimaschutz-Beschluss), 1 BvR 2656/18:

9. Նիդերլանդների Գերագույն դատարանի վճիռը Ուրգենդայի գործով (Hoge Raad der Nederlanden, Urgenda), 2019 թ. դեկտեմբերի 20, ECLI:NL:HR:2019:2006:

10. Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ ընդդեմ «Քոնսերվեյշն Բեմիք» ընկերության (United States v. Conservation Chemical Co.), 619 F. Supp. 162 (W.D. Mo. 1985):

11. Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ ընդդեմ Մյուրտայի (United States v. Murtha), 697 F. Supp. 89 (D. Conn. 1988):

Գիտական գրականություն

1. Բեկ, Ու. (Beck, U.) Ռիսկերի հասարակությունը՝ դեպի նոր մոդեռնություն (Risk Society: Towards a New Modernity): Լոնդոն. Sage Publications, 1992:

2. Բոյլ, Է. (Boyle, A. E.) Մարդու իրավունքները և շրջակա միջավայրը՝ ո՞ր հետո (Human Rights and the Environment: Where Next?): European Journal of International Law, 23(3), 2012, էջ 613-642:

3. Բոդանսկի, Դ., Բրյուննե, Ժ., Ռաջամանի, Լ. (Bodansky, D., Brunnne, J., & Rajamani, L.) Միջազգային կլիմայի փոփոխության իրավունք (International Climate Change Law): Օքսֆորդ. Oxford University Press, 2017:

4. դը Սադեելեր, Ն. (de Sadeleer, N.) Բնապահպանական սկզբունքները՝ քաղաքական կարգախոսներից մինչև իրավական նորմեր (Environmental Principles: From Political Slogans to Legal Rules), 2-րդ հրատ.: Օքսֆորդ. Oxford University Press, 2020:

5. Ֆիշեր, Է. (Fisher, E.) Ռիսկերի կարգավորումը և վարչական սահմանադրականությունը (Risk Regulation and Administrative Constitutionalism): Օքսֆորդ. Hart Publishing, 2007:

6. Քեմերոն, Ջ., Աբուշար, Ժ. (Cameron, J., & Abouchar, J.) Նախազգուշության սկզբունքը՝ որպես գլոբալ շրջակա միջավայրի պաշտպանության իրավունքի և քաղաքականության հիմնարար սկզբունք (The Precautionary Principle: A Fundamental Principle of Law and Policy for the Protection of the Global Environment): Boston College International and Comparative Law Review, 14(1), 1991, էջ 1-27:

7. Կաչինսկի, Ա. Բ. (Качинский, А. Б.) Ուկրաինայի էկոլոգիական անվտանգությունը՝ բարելավման հեռանկարների համակարգային վերլուծություն (Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення): Կիև. Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ, 2001:

8. Նոքս, Ջ. Հ. (Knox, J. H.) Մարդու իրավունքների և շրջակա միջավայրի շրջանակային սկզբունքները (Framework Principles on Human Rights and the Environment): ՄԱԿ-ի փաստաթուղթ A/HRC/37/59, 2018:

9. Կրամեր, Լ. (Kramer, L.) Եվրոպական միության բնապահպանական իրավունքը (EU Environmental Law), 8-րդ

հրատ.: Լոնդոն. Sweet & Maxwell, 2016:

10. Լարսոն, Մ.-Լ. (Larsson, M.-L.) Բնապահպանական վնասի իրավունքը՝ պատասխանատվություն և հատուցում (The Law of Environmental Damage: Liability and Reparation): Հաագա. Kluwer Law International, 1999:

11. Փերսիվալ, Ռ. Վ. և ուրիշներ (Percival, R. V., et al.) Բնապահպանական կարգավորումը՝ իրավունք, գիտություն և քաղաքականություն (Environmental Regulation: Law, Science, and Policy), 8-րդ հրատ.: Նյու Յորք. Wolters Kluwer, 2018:

12. Ռոքսին, Կ., Գրեկո, Լ. (Roxin, C., & Greco, L.) Քրեական իրավունք՝ ընդհանուր մաս, հատոր I (Strafrecht Allgemeiner Teil, Band I), 5-րդ հրատ.: Մյունխեն. C.H. Beck, 2020:

13. Սենդս, Փ., Փիլ, Ջ. (Sands, P., & Peel, J.) Միջազգային բնապահպանական իրավունքի սկզբունքները (Principles of International Environmental Law), 4-րդ հրատ.: Քեմբրիջ. Cambridge University Press, 2018:

14. Տրաուբորստ, Ա. (Trouwborst, A.) Նախազգուշության սկզբունքի էվոլյուցիան և կարգավիճակը միջազգային իրավունքում (Evolution and Status of the Precautionary Principle in International Law): Հաագա. Kluwer Law International, 2002:

15. Վայս, Է. Բ. (Weiss, E. B.) Արդարությունը ապագա սերունդների նկատմամբ՝ միջազգային իրավունք, ընդհանուր ժառանգություն և միջսերնդային իրավահավասարություն (In Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony, and Intergenerational Equity): Տոկիո. United Nations University, 1989:

16. Ուինթեր, Գ. և ուրիշներ (Winter, G., et al.) Բնապահպանական պատասխանատվության մասին դիրեկտիվի ազդեցությունը բնապահպանական կարգավորման վրա (The Impact of the Environmental Liability Directive on Environmental Regulation): Review of European, Comparative & International Environmental Law, 17(2), 2008, էջ 163-171:

Карен Туманян

Член Высшего судебного совета

РЕЗЮМЕ

Теоретическое и практическое значение правовой категории «экологическая опасность»

В статье предлагается теоретическая разработка правовой категории «экологическая опасность» (environmental danger) как самостоятельного понятийного инструмента экологического права, предназначенного для запуска механизмов превентивного правового вмешательства. Исследование основано на доктринальном анализе принципов предупреждения (prevention) и предосторожности (precaution), прецедентной практике Европейского суда по правам человека, правовых позициях Международного Суда ООН, а также сравнительно-правовом анализе конституционного законодательства и зарубежной судебной практики.

Автор формулирует определение категории «экологическая опасность», раскрывает ее структурные элементы и проводит разграничение с близкими правовыми понятиями, такими как вред окружающей среде, экологический риск и экологическая угроза. Особое внимание уделяется научному обоснованию новизны предлагаемой категории посредством исследования вопроса о том, использовалась ли аналогичная понятийная конструкция в законодательстве или юридической доктрине других государств.

Обосновывается, что внедрение категории «экологическая опасность» в правовую систему Республики Армения позволит применять правовые механизмы уже на стадии возникновения риска — до наступления необратимого вреда окружающей среде и связанным с ней правам человека, что является необходимым условием эффективной защиты основных прав и свобод, а также реализации конституционных обязанностей государства в сфере охраны окружающей среды.

Ключевые слова: экологическая опасность, экологическое право, принцип предупреждения, принцип предосторожности, позитивные обязательства государства, экологический риск, бремя доказывания, Европейский суд по правам человека, конституционно-правовая защита, превентивное правовое вмешательство, сравнительно-правовой анализ.

Karen Tumanyan

Member of the Supreme Judicial Council

SUMMARY

The theoretical and practical significance of the legal category of “environmental danger”

This article develops the legal category of “environmental danger” as an autonomous conceptual instrument of environmental law designed to trigger preventive legal intervention before environmental harm materializes. The research is based on a doctrinal analysis of the principles of prevention and precaution, the case law of the European Court of Human Rights, the jurisprudence of the International Court of Justice, and a comparative analysis of constitutional law and foreign legal practice.

The author formulates a definition of the legal category of “environmental danger,” identifies its constituent elements, and distinguishes it from related legal concepts, including environmental damage, environmental risk, and environmental threat. Particular attention is devoted to substantiating the scientific novelty of the proposed category by examining whether a comparable conceptual framework has previously been recognised in national legislation or legal scholarship.

The article argues that introducing the legal category of “environmental danger” into the legal system of the Republic of Armenia would enable legal mechanisms to operate at the stage of risk, before irreversible environmental harm occurs. Such an approach constitutes an essential prerequisite for the effective protection of fundamental human rights and the fulfilment of the State’s constitutional obligations in the field of environmental protection.

Key words: environmental danger, environmental law, prevention principle, precautionary principle, positive obligations of the State, environmental risk, burden of proof, European Court of Human Rights, constitutional protection, preventive legal intervention, comparative legal analysis.

Բնագիրը ներկայացվել է 10.07.2026թ.

Ընդունվել է տպագրության 20.07.26թ.

ՆԱՐԻՆԵ ԱԶԱՐՅԱՆ

Եվրասիա միջազգային համալսարանի իրավագիտության,
քաղաքագիտության և միջազգային հարաբերությունների
ամբիոնի հայցորդ
ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության
միասնական սոցիալական ծառայության իրավաբանական
վարչության պետ

ՊԱՏՇԱՃ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՊԱՇՏՈՆԱՏԱՐ ԱՆՁԱՆՑ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ՝ ՈՐՊԵՍ ԿՈՌՈՒՊՅԻԱՅԻ ԿԱՆԽԱՐԳԵԼՄԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԽՐԱՎԱԿԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔ

Հոդվածը նվիրված է պատշաճ վարչարարության իրավունքի և պաշտոնատար անձանց պատասխանատվության կատարելագործման հիմնախնդիրների ուսումնասիրությանը՝ որպես կոռուպցիայի կանխարգելման սահմանադրաիրավական երաշխիքների: Հետազոտության նպատակն է բացահայտել պատշաճ վարչարարության սկզբունքների հակակոռուպցիոն նշանակությունը, ինչպես նաև գնահատել վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման և ռեգրեսային պատասխանատվության իմստիտուտների դերը հանրային իշխանության հաշվետվողականության ապահովման գործում:

Հոդվածում վերլուծվում են ՀՀ Սահմանադրությամբ և վարչական օրենսդրությամբ ամրագրված պատշաճ վարչարարության հիմնական բաղադրիչները՝ գործերի անաչառ, արդարացի և ողջամիտ ժամկետում քննության, լաված լինելու, պատճառաբանված որոշման և տեղեկատվության մատչելիության իրավունքները: Հիմնավորվում է, որ նշված սկզբունքները ոչ միայն պաշտպանում են անհատի իրավունքները, այլև սահմանափակում են վարչական մարմինների կամայականությունը և նվազեցնում կոռուպցիոն ռիսկերը:

Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման և ռեգրեսային պատասխանատվության հարաբերակցությանը: Համեմատաիրավական վերլուծության միջոցով ուսումնասիրվում են Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Սիացյալ Թագավորության և Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների փորձը՝ պաշտոնատար անձանց պատասխանատվության, վնասի հատուցման և հաշվետու վարչարարության ոլորտներում: Հեղինակը եզրակացնում է, որ վնասի հատուցումը պետք է դիտարկել որպես խախտված իրավունքների վերականգնման միջոց, մինչդեռ ռեգրեսային պատասխանատվությունը՝ որպես հանրային շահի պաշտպանության և կոռուպցիայի կանխարգելման լրացուցիչ մեխանիզմ:

Հետազոտության արդյունքում առաջարկվում է ներդնել վնասի հատուցման յուրաքանչյուր դեպքով ռեգրեսային պատասխանատվության հարցի պարտադիր գնահատման ընթացակարգ, ապահովել միատեսակ վարչարարություն և կատարելագործել պաշտոնատար անձանց պատասխանատվության իրավական մեխանիզմները: Եզրակացվում է, որ պատշաճ վարչարարությունը պետք է դիտարկել ոչ միայն որպես անհատի հիմնարար իրավունք, այլև որպես կոռուպցիայի կանխարգելման արդյունավետ սահմանադրաիրավական գործիք:

Հիմնարարներ՝ պատշաճ վարչարարություն, սահմանադրաիրավական համակարգ, պաշտոնատար անձ, կոռուպցիայի կանխարգելում, հաշվետվողականություն, վնասի հատուցում, ռեգրեսային պատասխանատվություն:

Ներածություն

Կոռուպցիան սերտորեն կապված է հանրային իշխանության չարաշահման, թափանցիկության բացակայության և պաշտոնական գործընթացների բարդության հետ:

Այն գուտ քրեաիրավական խնդիր չէ, այլ իրավական պետության և հանրային վստահության ճգնաժամ. ծանրաբեռնված, անհասկանալի վարչարարությունը սնում է «ոչ ֆորմալ լուծումների» փնտրտուք՝ որքան երկար ու փակ է ճանապարհը,

այնքան մեծ է կաշառքի կամ ոչ ֆորմալ ազդեցության հավանականությունը:

Հետևաբար հակակոռուպցիոն քաղաքականությունը պետք է կառուցվի ոչ միայն պատժողական մեխանիզմների, այլ նաև սահմանադրական սկզբունքների վրա, որոնք սահմանափակում են իշխանությունը և ապահովում մարդու իրավունքների գերակայությունը:

ՀՀ Սահմանադրության 50-րդ հոդվածով ամրագրված պատշաճ վարչարարության իրավունքը

երաշխավորում է գործերի անաչառ, արդարացի և ողջամիտ ժամկետում քննություն, լաված լինելու իրավունք և փաստաթղթերին ծանոթանալու հնարավորություն:

Այս իրավունքները գործում են ոչ միայն որպես անձի համար պաշտպանության միջոց, այլ նաև կոռուպցիայի կանխարգելման համակարգային երաշխիք:

Մեթոդ. Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են գիտական ճանաչողության ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ հատուկ իրավաբանական մեթոդներ: Մասնավորապես, օգտագործվել են իրավական վերլուծության, համեմատաիրավական, համակարգային, ձևական-իրավաբանական և բովանդակային մեկնաբանության մեթոդները: Ուսումնասիրվել են ՀՀ Սահմանադրության, «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի, ինչպես նաև վնասի հատուցման և պաշտոնատար անձանց պատասխանատվությանն առնչվող իրավակարգավորումները:

Համեմատաիրավական մեթոդի կիրառմամբ վերլուծվել են Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Միացյալ Թագավորության և Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների իրավական մոտեցումները՝ վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման, ռեգրեսային պատասխանատվության և հաշվետու վարչարարության ոլորտներում: Միաժամանակ ուսումնասիրվել են միջազգային իրավական փաստաթղթերը, այդ թվում՝ ՄԱԿ-ի Կոռուպցիայի դեմ կոնվենցիան (UNCAC), Եվրոպական միության հիմնարար իրավունքների խարտիան, Եվրոպայի խորհրդի և OECD-ի համապատասխան փաստաթղթերը:

Հետազոտության շրջանակներում կիրառվել է նաև գործնական (էմպիրիկ) դիտարկման մեթոդ՝ վարչական վարույթների և վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման առանձին դեպքերի ուսումնասիրության միջոցով, ինչը հնարավորություն է տվել բացահայտել գործող իրավակարգավորման խնդիրները և գնահատել դրանց հակակոռուպցիոն ազդեցությունը:

Մեթոդաբանական այս համակցված մոտեցումը հնարավորություն է տվել ուսումնասիրել պատշաճ վարչարարության և պաշտոնատար անձանց պատասխանատվության փոխկապակցվածությունը, գնահատել դրանց դերը կոռուպցիայի կանխարգելման գործում և ձևակերպել օրենսդրական ու գործնական կատարելագործման առաջարկություններ:

1. Պատշաճ վարչարարության կանխարգելիչ հակակոռուպցիոն նշանակությունը.

Պատշաճ վարչարարության սկզբունքները կանխարգելիչ նշանակություն ունեն, քանի որ նվազեցնում են պաշտոնատար անձի անհսկելի

հայեցողությունը:

Լաված լինելու իրավունքը, որոշման պատճառաբանվածությունը, փաստաթղթերին ծանոթանալու հնարավորությունը, ողջամիտ ժամկետը և բողոքարկման իրավունքը միասին ձևավորում են ընթացակարգային համակարգ, որի պայմաններում վարչական մարմինը պարտավոր է գործել ոչ թե անձնական մոտեցմամբ կամ ոչ ֆորմալ ազդեցությամբ, այլ օրենքի և հիմնավորված փաստերի հիման վրա:

Սահմանադրության 50-րդ հոդվածով սահմանվում է, որ յուրաքանչյուր անձ ունի վարչական մարմինների կողմից իրեն առնչվող գործերի անաչառ, արդարացի և ողջամիտ ժամկետում քննության իրավունք, ինչպես նաև՝ մինչև անհատական ակտի ընդունումը լավելու և վարույթի ընթացքում իրեն վերաբերելի փաստաթղթերին ծանոթանալու իրավունքը:

Վարչական վարույթում անաչառության ապահովումը նշանակում է, որ վարչական մարմնի գործունեությունը պետք է լինի անկախ, և վարույթում պետք է պահպանվեն օրենքով սահմանված նյութական ու ընթացակարգային նորմերի պահանջները: Արդար վարչարարության կարևորագույն բաղադրիչը հենց անաչառությունն է, քանի որ առանց անաչառ պաշտոնատար անձի՝ բացառվում է վարույթի արդար ընթացքը:

Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքում անաչառությունը ստորգրվում է սուբյեկտիվ և օբյեկտիվ չափանիշներով²:

Սուբյեկտիվ անաչառությունը վերաբերում է պաշտոնատար անձի անձնական տրամադրվածությանը. նա չպետք է անձնական շահ կամ կողմնապահ վերաբերմունք ունենա վարույթի կողմերի կամ գործի ելքի նկատմամբ:

Օբյեկտիվ անաչառությունը գնահատելիս ուշադրությունը կենտրոնացնում է արտաքին հանգամանքների վրա, որոնք կարող են ազդել ակտն ընդունողի չեզոքության ընկալման վրա:

Հաշվի առնելով վերոնշյալը, արդարացի վարչական վարույթ է, եթե ապահովված են վարչական մարմնի անկախությունն ու անաչառությունը, ինչպես նաև՝ ընթացակարգային ու նյութական նորմերի կատարումը: Արդարացի (թափանցիկ և օրենքով հիմնավորված) ու անաչառ վարույթը ծառայում է անձի իրավունքների պաշտպանությանը:

Վարչական ակտի պատճառաբանվածությունը կարևոր հակակոռուպցիոն նշանակություն ունի. երբ վարչական մարմինը պարտավոր է հստակ նշել իր որոշման փաստական և իրավական հիմքերը, նվազում է կամայականության հավանականությունը³:

Ողջամիտ ժամկետը ևս հակակոռուպցիոն նշանակություն ունի: Վարչական վարույթի անհարկի ձգձգումը ստեղծում է այնպիսի իրավիճակ,

երբ քաղաքացին սկսում է փնտրել ոչ պաշտոնական լուծումներ:

Ժամկետների պահպանումը ոչ միայն արդյունավետ կառավարման, այլ նաև կոռուպցիայի կանխարգելման միջոց է:

Իրավական որոշակիության և կանխատեսելիության սկզբունքն անհրաժեշտ է, որպեսզի քաղաքացին կարողանա հասկանալ վարչական ընթացակարգերի տրամաբանությունը, քանի որ անորոշ ու բյուրոկրատական ընթացակարգերը հաճախ կոռուպցիայի հիմնական լծակներն են:

Բացի այդ, պատշաճ վարչարարությունը հակակոռուպցիոն նշանակություն ունի ոչ միայն առանձին վարչական վարույթների մակարդակում, այլև ինստիտուցիոնալ տեսանկյունից: Որքան բարձր է վարչական մարմինների նկատմամբ հանրային վստահությունը, այնքան ցածր է քաղաքացիների պատրաստակամությունը դիմելու ոչ ֆորմալ կապերի, միջնորդությունների կամ կաշառքի միջոցով հարցերի լուծմանը: Այս առումով պատշաճ վարչարարությունը հանդես է գալիս որպես հանրային վստահության վերարտադրման իրավական մեխանիզմ, իսկ հանրային վստահությունն իր հերթին՝ որպես կոռուպցիայի կանխարգելման սոցիալական երաշխիք:

2. Վնասի հատուցման ինստիտուտը որպես իրավունքի վերականգնման և կանխարգելման միջոց.

Վարչական մարմինների ոչ իրավաչափ գործողությունների հետևանքով անձին պատճառված վնասի հատուցումը իրավական պետության կարևոր երաշխիքներից է:

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 95-րդ հոդվածի համաձայն, եթե վնասը պատճառվել է հանրապետական կամ տարածքային վարչական մարմնի գործողությամբ, վնասի փոխհատուցումը կատարվում է պետության կամ համապատասխան համայնքի բյուջեից:

Վնասի հատուցումը չի կարող դիտարկվել կոռուպցիայի դրսևորում: Ընդհակառակը, այն բխում է պետության սահմանադրական պարտականությունից՝ վերականգնելու ոչ իրավաչափ վարչարարությամբ խախտված իրավունքները:

Սակայն հակակոռուպցիոն տեսանկյունից խնդրահարույց է ոչ թե վնասի հատուցման փաստը, այլ այն, ինչ տեղի է ունենում դրանից հետո: Եթե պետությունը փոխհատուցում է վնասը, բայց չի գնահատում՝ արդյոք այն պայմանավորված էր պաշտոնատար անձի մեղավոր, կողմնակալ կամ անփույթ վարքագծով, ապա վնասի հատուցման ինստիտուտը կարող է կորցնել կանխարգելիչ նշանակությունը:

Այդ դեպքում առաջանում է «պատասխանատ-

վության խզում»՝ քաղաքացին ստանում է փոխհատուցում պետական կամ համայնքային բյուջեի հաշվին, իսկ խախտում թույլ տված պաշտոնատար անձը ոչ մի հետևանք չի կրում: Հենց այս խզումն է, որ կոռուպցիոն ռիսկ է ձևավորում: Իսկ վնասի հատուցման յուրաքանչյուր դեպքով ռեգրեսային պատասխանատվության հարցի պարտադիր ուսումնասիրության ընթացակարգի սահմանումը կարող է հանդիսանալ կոռուպցիայի կանխարգելման կարևոր երաշխիքներից մեկը:

3. Ռեգրեսային պատասխանատվության նշանակությունը.

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» օրենքի 108-րդ հոդվածը սահմանում է, որ պետությունը կամ համայնքը, որը հատուցել է ոչ իրավաչափ վարչարարությամբ պատճառված վնասը, իրավունք ունի հետադարձ (ռեգրեսային) պահանջ ներկայացնելու մեղավոր պաշտոնատար անձի նկատմամբ:

Ուշագրավ է, որ օրենսդիրն օգտագործել է «իրավունք ունի» ձևակերպումը, ոչ թե «պարտավոր է»: Իրավաբանական տեսանկյունից «իրավունք» և «պարտականություն» հասկացությունները սկզբունքորեն տարբեր են, քանի որ իրավունքը ենթադրում է հայեցողություն, մինչդեռ պարտականությունը ենթադրում է կատարման անխուսափելիություն:

Երբ ռեգրեսի կիրառումն ամբողջությամբ թողնված է հայեցողությանը, ստեղծվում է կարգավորման բաց, ավելին՝ վնասը կրում է հանրությունը, բայց վնասը պատճառող պաշտոնատար անձը կարող է ոչ մի հետևանք չկրել:

Ռեգրեսային պատասխանատվությունն ունի ոչ միայն ֆինանսական, այլ կանխարգելիչ, կարգապահական և հակակոռուպցիոն գործառնություն: Եթե պաշտոնատար անձը գիտակցում է, որ ակնհայտ ոչ իրավաչափ, շահագրգիռ կամ կոպիտ անփույթ վարքագծի դեպքում կարող է անձամբ պատասխանատվություն կրել, նվազում է կամայական որոշումներ կայացնելու հավանականությունը:

Այնուամենայնիվ, ռեգրեսային պատասխանատվությունը պետք է կիրառվի հավասարակշռված կերպով: Դատարանի կողմից վարչական ակտը ոչ իրավաչափ ճանաչելն ինքնին չի կարող մեղավորության ապացույց համարվել: Հնարավոր են դեպքեր, երբ վարչական մարմինը գործել է գործող իրավակարգավորման շրջանակներում, սակայն դատարանն ավելի ուշ տվել է նորմի այլ մեկնաբանություն կամ արձանագրել օրենսդրական բաց կամ անորոշություն:

Ռեգրեսի մեխանիկական կիրառումն այդ դեպքերում կարող է ձևավորել «պաշտպանողական վարչարարություն»՝ երբ պաշտոնյաները խու-

սափում են որոշումներ կայացնելուց պատասխանատվության վախից, ինչն էլ կարող է ստեղծել ձգձգումներ ու անգործություն:

Ուստի անհրաժեշտ է տարբերակել երկու իրավիճակ՝

Առաջին՝ երբ պաշտոնատար անձը գործել է ակնհայտ ոչ իրավաչափ, դիտավորությամբ, շահագրգռվածությամբ կամ կոպիտ անփութությամբ, ապա ռեգրեսը պետք է դիտարկել որպես անհրաժեշտ հակակոռուպցիոն մեխանիզմ:

Երկրորդ՝ երբ վարչական մարմինը գործել է բարեխղճորեն, սակայն դատարանն ավելի ուշ տվել է այլ գնահատական, ապա ռեգրեսը չպետք է կիրառվի առանց մեղքի հաստատման:

Միաժամանակ հարկ է նաև անդրադառնալ միատեսակ վարչարարության սկզբունքին, որը բխում է ՀՀ Սահմանադրության 29-րդ հոդվածով ամրագրված հավասարության սկզբունքից, ինչպես նաև իրավական որոշակիության պահանջից: Նույնատիպ գործերն ու փաստական կազմն ունեցող դեպքերը պետք է լուծվեն նույն կերպ՝ անկախ կոնկրետ պաշտոնյայի կամ մարմնի դիրքորոշման:

Ռեգրեսի կիրառման համատեքստում այս սկզբունքն ուղղակի գործնական նշանակություն ունի, որովհետև եթե ռեգրեսային պահանջ ներկայացնելու պրակտիկան տարբեր է նույնատիպ դեպքերի համար, ապա ստեղծվում է ընտրողական պատասխանատվությանն ֆենոմեն, որն ինքնին կամայականության ձև է:

Ավելին, հայեցողության և անհամաձայնեցված պրակտիկայի համակցությունը կոռուպցիոն ռիսկ է ստեղծում, որի արդյունքում ռեգրեսի կիրառումն ու բացթողումը կարող են դառնալ ոչ ֆորմալ ճնշման կամ պաշտպանության գործիք:

Ռեգրեսային պատասխանատվության արդյունավետ կիրառումը կարող է դիտարկվել նաև որպես հաշվետու վարչարարության (accountable administration) բաղադրիչ: Եթե վնասի հատուցման ֆինանսական բեռը մշտապես մնում է պետական բյուջեի վրա, ձևավորվում է բարոյական ռիսկ, որի պայմաններում պաշտոնատար անձը կարող է չզգալ իր գործողությունների հնարավոր ֆինանսական հետևանքները: Հետևաբար, ռեգրեսային պատասխանատվությունը ոչ միայն փոխհատուցողական, այլև վարքագծային կարգավորման գործիք է:

4. Համեմատական փորձ

Գերմանիա.

Գերմանիայի Հիմնական օրենքի 34-րդ հոդվածի համաձայն, եթե անձն իր հանրային պաշտոնն իրականացնելիս խախտում է երրորդ անձի նկատմամբ ունեցած ծառայողական պարտականությունը, պատասխանատվությունը կրում է պետությունը կամ համապատասխան հանրային մարմինը: Դիտավորության կամ կոպիտ անփու-

թության դեպքում պահպանվում է ռեգրեսային պահանջի իրավունքը:

Գերմանական մոդելի կարևոր առանձնահատկությունն այն է, որ քաղաքացու պաշտպանության և պաշտոնատար անձի պատասխանատվության մեխանիզմները տարանջատված են, բայց միևնույն ժամանակ՝ փոխկապակցված: Ռեգրեսը կիրառվում է միայն դիտավորության կամ կոպիտ անփութության դեպքում:

Ֆրանսիա.

Ֆրանսիական վարչական իրավունքում կարևոր դեր ունի «ծառայության մեղք» (faute de service) և «անձնական մեղք» (faute personnelle) տարբերակումը: Ծառայության մեղքի դեպքում, երբ վնասը պայմանավորված է վարչական համակարգի գործունեությամբ կամ կառուցվածքային թերություններով, պատասխանատվությունը կրում է վարչական մարմինը: Անձնական մեղքի դեպքում, երբ վարքագիծը կապված է անձնական շահի, ակնհայտ ապօրինության կամ լիազորությունների չարաշահման հետ, պաշտոնատար անձն անձամբ է կրում պատասխանատվություն:

Ֆրանսիական փորձը ցույց է տալիս, որ կոռուպցիոն ռիսկն առաջանում է հատկապես անձնական շահի, ակնհայտ ապօրինության կամ լիազորության չարաշահման, այլ ոչ թե ուղղակի վարչական ակտի վերացման դեպքում:

Միացյալ Թագավորություն.

Միացյալ Թագավորությունում Օմբուդսմանի ձևավորած «Good Administration» սկզբունքների համակարգն ընդգծում է, որ վատ վարչարարության արձանագրումը չի սահմանափակվում փոխհատուցմամբ: Կարևոր է նաև սխալի պատճառների ուսումնասիրությունը, վարչարարական թերությունների վերացումը և կառավարման բարելավումը: Այդ մոտեցումն ունի հակակոռուպցիոն նշանակություն, քանի որ պետական մարմինը պարտավոր է ոչ միայն «փակել» գործը փոխհատուցմամբ, այլ հասկանալ, թե ինչու է առաջացել խախտումը:

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ.

ԱՄՆ Federal Tort Claims Act-ի տրամաբանությամբ պետությունը կարող է պատասխանատվություն կրել դաշնային ծառայողների ոչ իրավաչափ գործողությունների համար: Այս համակարգում պետությունը փոխարինում է անհատ ծառայողին որպես պատասխանող, ինչը ապահովում է քաղաքացու արդյունավետ պաշտպանությունը: Կարևոր է, սակայն, տարբերակել ծառայողական սխալը լիազորությունների դիտավորյալ չարաշահումից:

5.1. Համեմատական փորձից բխող եզրահանգումներ.

Գերմանիայի, Ֆրանսիայի, Միացյալ Թագավորության և ԱՄՆ-ի փորձը ցույց է տալիս, որ ժողովրդավարական իրավական պետություններում

վնասի հատուցումը դիտարկվում է նախևառաջ որպես անձի իրավունքների պաշտպանության միջոց: Պաշտոնատար անձանց պատասխանատվության մեխանիզմները կիրառվում են, երբ առկա է դիտավորություն, կոպիտ անփութություն, անձնական շահ կամ ծառայողական լիազորության չարաշահում:

Կոռուպցիոն ռիսկն առաջանում է, երբ պետությունը վնասը փոխհատուցելուց հետո չի ուսումնասիրում պատճառները, չի տարբերակում բարեխիղճ սխալը մեղավոր ոչ պատշաճ վարչարարությունից և չի կիրառում պատասխանատվության մեխանիզմներ, երբ դրանք անհրաժեշտ են:

Վնասի հատուցումը պաշտպանում է քաղաքացուն: Ռեգրեսային պատասխանատվությունը պաշտպանում է հանրային շահը: Իսկ դրանց հավասարակշռված կիրառումը պաշտպանում է իրավական պետությունը կոռուպցիոն ռիսկերից:

ՄԱԿ-ի Կոռուպցիայի դեմ կոմվենցիան (UNCAC) և OECD-ի հանրային ամբողջականության (Public Integrity) վերաբերյալ փաստաթղթերը շեշտադրում են ոչ միայն կոռուպցիոն արարքների բացահայտման, այլև դրանց առաջացման համակարգային պատճառների վերացման անհրաժեշտությունը: Այս մոտեցման համաձայն՝ արդյունավետ հակակոռուպցիոն քաղաքականությունը պետք է հիմնված լինի հաշվետվողականության, թափանցիկության, շահերի բախման կանխարգելման և պաշտոնատար անձանց պատասխանատվության իրական մեխանիզմների վրա: Հետևաբար, պատշաճ վարչարարության սկզբունքների լիարժեք իրացումը կարելի է դիտարկել որպես միջազգային հակակոռուպցիոն ստանդարտների իրականացման գործնական զրոյանք:

6. Առաջարկություններ

Վերոնշյալ վերլուծության և համեմատական փորձի հիման վրա առաջարկում են.

ներդնել պարտադիր ռեգրեսային գնահատման ինստիտուտ: Վնասի հատուցման յուրաքանչյուր դեպքից հետո պարտադիր կարգով ծառայողական քննություն պետք է բացվի՝ պարզելու վնասի պատճառները, մեղավոր անձանց շրջանակը և պատասխանատվության աստիճանը:

Ծառայողական քննության արդյունքով իրավասու մարմինը պետք է կայացնի հիմնավորված որոշում՝ ռեգրեսային պահանջ ներկայացնելու, մասնակի ռեգրես կիրառելու կամ հրաժարվելու մասին: Ամբողջ հայեցողությունը չի վերացվում, բայց կբացառվեն այն դեպքերը, երբ ռեգրեսի հարցն ընդհանրապես չի քննարկվի:

Անհրաժեշտ է հստակեցնել «կոպիտ անփութություն» հասկացությունը և դրա գնահատման չափանիշները՝ ապահովելով իրավակիրառության

կանխատեսելիություն: Առանց հստակ սահմանման՝ ռեգրեսի ոլորտում ինքնին կոռուպցիոն ռիսկ է ծագում:

Բազմաստիճանային վարչարարության դեպքերում անհրաժեշտ է ներդնել **համամասնական պատասխանատվության մեխանիզմ**՝ ըստ յուրաքանչյուր պաշտոնատար անձի մեղքի և պատճառական կապի: Պատասխանատվությունը չի կենտրոնանում միայն ստորագրողի վրա, այլ բաշխվում է ըստ մասնակիցների:

Նպատակահարմար կլինի նաև ստեղծել **վարչական նախադեպային բազա**՝ ռեգրեսի վերաբերյալ բոլոր որոշումները (դրական ու բացասական) կենտրոնացված հաշվառման ենթարկելու համար: Այս մեխանիզմն ապահովում է **միատեսակ վարչարարություն**՝ նույնատիպ դեպքերում նույն մոտեցման կիրառում, բացառում է ընտրողական պատասխանատվությունը, հնարավոր է դարձնում հանրային վերահսկողությունը:

Սահմանել **տարեկան հաշվետվողականության համակարգ**՝ վնասի հատուցման և ռեգրեսային պահանջների վերաբերյալ: Տարեկան ամփոփ տվյալները հրապարակվեն՝ ապահովելով թափանցիկություն:

Այսպիսով՝ նպատակահարմար է օրենսդրորեն սահմանել վարչարարությամբ պատճառված վնասների վերաբերյալ միասնական էլեկտրոնային ռեեստր, որտեղ կամփոփվեն դատարանների կողմից ոչ իրավաչափ ճանաչված վարչական ակտերը, հատուցված վնասների չափերը և դրանց հիման վրա իրականացված ռեգրեսային վարույթների արդյունքները: Նման համակարգը հնարավորություն կտա բացահայտել համակարգային խնդիրները, ապահովել հանրային վերահսկողություն և բարձրացնել պետական մարմինների հաշվետվողականությունը:

7. Եզրակացություն

Կոռուպցիայի դեմ արդյունավետ պայքարը պահանջում է ոչ միայն խիստ քրեական պատիժներ, այլ նաև կառավարման համակարգի բարեփոխումներ: Պատշաճ վարչարարության իրավունքը և դրա բաղկացուցիչ սկզբունքները գործում են որպես կոռուպցիայի կանխարգելման սահմանադրական մեխանիզմ, որը սահմանափակում է հայեցողությունը, ապահովում թափանցիկություն և հաշվետվողականություն:

Ոչ իրավաչափ վարչարարության ֆինանսական հետևանքները հնարավորինս պետք է կրի ոչ թե հանրությունը, այլ այն պաշտոնատար անձը, որի մեղավոր վարքագիծն անմիջականորեն հանգեցրել է վնասի հատուցմանը:

Վնասի հատուցման ինստիտուտն ու ռեգրեսային պատասխանատվությունը պետք է դիտարկել ոչ թե անկախ, այլ փոխկապակցված մեխա-

նիզմներ՝ ուղղված մարդու իրավունքների պաշտպանությանը, հանրային ռեսուրսների արդյունավետ կառավարմանը և կոռուպցիայի կանխարգելմանը:

Գործող իրավակարգավորումը «իրավունք ունի» ձևակերպմամբ ստեղծել է կառուցվածքային բաց. ռեգրեսը հայեցողական է, ոչ թե պարտադիր, ինչի հետևանքով բյուջեի հաշվին հատուցված վնասի դեպքերի զգալի մասում պաշտոնատար անձի վարքագիծը մնում է առանց գնահատման:

Միատեսակ վարչարարության ապահովմամբ ռեգրեսի կանոնավոր կիրառումը կոռուպցիոն ռիսկի կանխարգելման կարևոր բաղադրիչ է: Իսկ ռեգրեսը կիրառելու կամ չկիրառելու հայեցողությունն ինքնին կամայականություն է:

Կարելի է առաջ քաշել ավելի նորարարական մոտեցում, ըստ որի՝ այն դեպքերում, երբ վարչական ակտի կամ վարչական գործողության ոչ իրավափությունը պայմանավորված է պաշտոնատար անձի դիտավորությամբ, ակնհայտ շահադիտական վարքագծով, կոռուպցիոն դրսևորմամբ կամ կոպիտ անփութությամբ, անհրաժեշտ է քննարկել այնպիսի իրավական մեխանիզմների ներդրումը, որոնք հնարավորություն կտան վնասի հատուցման պարտականությունն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն դնել անմիջականորեն մեղավոր պաշտոնատար անձի վրա՝ նվազեցնելով պետական բյուջեի ծանրաբեռնվածությունը և բարձրացնելով անձնական պատասխանատվության մակարդակը:

Անհրաժեշտ է ՀՀ օրենսդրությունում ներդնել «պատասխանատվության անխուսափելիության սկզբունքը վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման գործերով»՝ ըստ որի պետության կողմից վնասի հատուցման յուրաքանչյուր դեպք ինքնաշխատ կերպով գործարկում է մեղավոր վարքագծի գնահատման ընթացակարգ:

Միայն այդ պարագայում վնասի հատուցման ինստիտուտը կծառայի ոչ միայն խախտված իրավունքի վերականգնմանը, այլ կդառնա պատշաճ վարչարարության, հաշվետվողականության, միատեսակ պրակտիկայի ձևավորման և կոռուպցիայի կանխարգելման գործուն սահմանադրաիրավական երաշխիք:

Ուստի, պատշաճ վարչարարության իրավունքը պետք է դիտարկել ոչ միայն որպես անհատի սուբյեկտիվ իրավունք, այլ նաև որպես հակակոռուպցիոն սահմանադրական սկզբունք, որի արդյունավետ իրացումը նվազեցնում է իշխանության կամայականության հնարավորությունը, ուժեղացնում է հանրային վստահությունը և ձևավորում հաշվետու կառավարման մշակույթ: Այդ իմաստով պատշաճ վարչարարությունը հանդիսանում է իրավական պետության և հանրային ամբողջականության (public integrity) փոխկապակցող առանցքային օղակ:

¹ OECD, Preventing Corruption in Public Administration, OECD Publishing, Paris, 2017.

² European Court of Human Rights, Case-law on reasonable time standards (Article 6 ECHR).

³ Craig P., EU Administrative Law, Oxford University Press, Oxford, 2018.

⁴ European Union, Charter of Fundamental Rights of the European Union, Article 41, 2012/C 326/02.

⁵ OECD, Preventing Corruption in Public Administration, OECD Publishing, Paris, 2017.

⁶ Conseil d'État / French administrative law doctrine on faute de service and faute personnelle.

⁷ Conseil d'État / French administrative law doctrine on faute de service and faute personnelle.

⁸ Parliamentary and Health Service Ombudsman, Principles of Good Administration, London.

⁹ Federal Tort Claims Act (FTCA), United States Code, Title 28

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն (ընդունվել է 06.12.2015 թ., փոփոխություններով).
2. «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք, 18.02.2004 թ.
3. Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրք.
4. European Union, Charter of Fundamental Rights of the European Union, Article 41, 2012/C 326/02.
5. Council of Europe, European Code of Good Administrative Behaviour, Strasbourg, 2013.
6. Schwarze J., European Administrative Law, Sweet & Maxwell, London, 2006.
7. Craig P., EU Administrative Law, Oxford University Press, Oxford, 2018.

8. Maurer H., Allgemeines Verwaltungsrecht, C.H. Beck, München, 2020.
9. Detterbeck S., Allgemeines Verwaltungsrecht, C.H. Beck, München, 2022.
10. Chapus R., Droit Administratif Général, Montchrestien, Paris, 2001.
11. Cane P., Administrative Law, Oxford University Press, Oxford, 2011.
12. OECD, Preventing Corruption in Public Administration, OECD Publishing, Paris, 2017.
13. OECD, Public Integrity Handbook, OECD Publishing, Paris, 2020.
14. Հովհաննիսյան Գ., «Սահմանադրական իրավունք», Երևան, ԵՊՀ հրատարակչություն, 2020.
15. Հարությունյան Գ., «Իրավական պետություն և սահմանադրական արդարադատություն», Երևան, 2019.
16. Ավետիսյան Ա., «Վարչական իրավունք և վարչարարություն», Երևան, 2021.
17. United Nations Convention against Corruption (UNCAC), New York, 2004.
18. Venice Commission, Rule of Law Checklist, CDL-AD(2016)007, Strasbourg, 2016.
19. European Court of Human Rights, Case-law on reasonable time standards (Article 6 ECHR).
20. Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation on delay in civil proceedings, Strasbourg.
21. German Basic Law (Grundgesetz), Article 34, Liability for breach of official duty.
22. Conseil d'État / French administrative law doctrine on faute de service and faute personnelle.
23. Parliamentary and Health Service Ombudsman, Principles of Good Administration, London.
24. Federal Tort Claims Act (FTCA), United States Code, Title 28.

Нарине Азарян

Соискатель кафедры права, политологии и международных отношений
Евразийского международного университета
Начальник Юридического управления Единой социальной службы
Министерства труда и социальных вопросов Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Проблемы совершенствования надлежащего управления и ответственности должностных лиц как конституционно-правовых гарантий предупреждения коррупции

Статья посвящена исследованию проблем совершенствования права на надлежащее управление и ответственности должностных лиц как конституционно-правовых гарантий предупреждения коррупции. Цель исследования заключается в выявлении антикоррупционного значения принципов надлежащего управления, а также в оценке роли институтов возмещения вреда, причиненного административной деятельностью, и регрессной ответственности в обеспечении подотчетности публичной власти.

В статье анализируются основные элементы права на надлежащее управление, закрепленные Конституцией Республики Армения и административным законодательством: право на беспристрастное, справедливое и своевременное рассмотрение дел, право быть выслушанным, право на получение мотивированного решения и право на доступ к информации. Обосновывается, что указанные принципы не только обеспечивают защиту прав личности, но и ограничивают произвол административных органов, способствуя снижению коррупционных рисков.

Особое внимание уделено соотношению института возмещения вреда, причиненного административной деятельностью, и института регрессной ответственности. На основе сравнительно-правового анализа исследуется опыт Германии, Франции, Соединенного Королевства и Соединенных Штатов Америки в сфере ответственности должностных лиц, возмещения вреда и обеспечения подотчетного государственного управления. Автор приходит к выводу, что возмещение вреда следует рассматривать как средство восстановления нарушенных прав, тогда как регрессная ответственность должна выступать дополнительным механизмом защиты публичных интересов и предупреждения коррупции.

По результатам исследования предлагается внедрить процедуру обязательной оценки вопроса о регрессной ответственности по каждому случаю возмещения вреда, обеспечить единообразие административной практики и совершенствовать правовые механизмы ответственности должностных лиц. Делается вывод, что надлежащее управление следует рассматривать не только как фундаментальное право человека, но и как

эффективный конституционно-правовой инструмент предупреждения коррупции.

Ключевые слова: надлежащее управление, конституционно-правовая система, должностное лицо, предупреждение коррупции, подотчетность, возмещение вреда, регрессная ответственность.

Narine Azaryan

PhD Applicant, Department of Law, Political Science and
International Relations, Eurasia International University
Head of the Legal Department, Unified Social Service of the Ministry
of Labor and Social Affairs of the Republic of Armenia

SUMMARY

Challenges in Improving Good Administration and the Liability of Public Officials as Constitutional Safeguards for Corruption Prevention

This article examines the challenges of improving the right to good administration and the liability of public officials as constitutional safeguards for the prevention of corruption. The study aims to identify the anti-corruption significance of the principles of good administration and to assess the role of compensation for damage caused by administrative activity and the institution of recourse liability in ensuring the accountability of public authorities.

The article analyzes the key components of the right to good administration enshrined in the Constitution of the Republic of Armenia and administrative legislation, including the right to impartial, fair, and timely consideration of cases, the right to be heard, the right to a reasoned decision, and the right of access to information. It is argued that these principles not only protect individual rights but also limit administrative arbitrariness and reduce corruption risks.

Particular attention is paid to the relationship between compensation for damage caused by administrative activity and recourse liability. Through a comparative legal analysis, the study examines the approaches adopted in Germany, France, the United Kingdom, and the United States regarding the liability of public officials, compensation for damage, and accountable public administration. The author concludes that compensation for damage should be regarded as a means of restoring violated rights, whereas recourse liability should serve as an additional mechanism for protecting the public interest and preventing corruption.

Based on the findings, the article proposes introducing a mandatory procedure for assessing the issue of recourse liability in every case involving compensation for damage, ensuring consistency in administrative practice, and improving the legal framework governing the liability of public officials. It is concluded that good administration should be regarded not only as a fundamental individual right but also as an effective constitutional instrument for the prevention of corruption.

Key words: good administration, constitutional legal system, public official, corruption prevention, accountability, compensation for damage, recourse liability.

Բնագիրը ներկայացվել է 07.09.2026թ.
Ընդունվել է տպագրության 14.09.26թ.

ՍԱՄԻՆԵ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Ռուս-Հայկական (Սլավոնական) համալսարանի
հայցորդ

ԽՄԲԱՅԻՆ ՀԱՅՑԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հոդվածը վերաբերում է խմբային հայցերի դատավարական առանձնահատկություններին, որում անդրադարձ է կատարվել ներպետական օրենսդրության իրավակարգավորումներին:

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել նաև խմբային հայցերի պատմաիրավական նախադրյալներին:

Բացի այդ, սույն ուսումնասիրության շրջանակում վերհանվել են պրակտիկայում առկա խնդիրները և առաջարկվել է ներպետական օրենսդրությամբ ամրագրել խմբային հայցով հայցվորների մասնակցության հնարավորություն դատավարությանը, ինչը բխում է ՀՀ Սահմանադրության 61-րդ հոդվածի 1-ին մասի իրավակարգավորումից:

Հիմնաբառեր- խմբային հայց, հայցվորներ, համահայցվոր, պատասխանող, խմբային հայցով ներկայացուցիչ, հայցի հիմք և առարկա, հատուկ հայցային վարույթ:

1. Ներածություն

Խմբային հայցը՝ որպես հատուկ հայցային վարույթի ինստիտուտ, ՀՀ իրավական համակարգում ներդրվել է 2018 թվականին, որն ի թիվս այլոց՝ ուղղված է հանրային ռեսուրսների խնայողությանը, ինչն ըստ էության նպաստում է թեթևացնելու դատարանների ծանրաբեռնվածությունն ու ապահովել միևնույն իրավական վեճի առնչությամբ միատեսակ պրակտիկայի իրավակիրառում:

Հոդվածում վերհանվել են նշված ինստիտուտի ներպետական օրենսդրությամբ ամրագրված դատավարական առանձնահատկությունները և օրենսդրական իրավակարգավորումների վերլուծության արդյունքում վերհանվել են առկա խնդիրները, որի արդյունքում առաջարկվել է կատարել օրենսդրական փոփոխություն, մասնավորապես, առաջարկվել է ապահովել խմբային հայցով հայցվորների մասնակցության հնարավորություն քաղաքացիական դատավարությանը, ինչը բխում է յուրաքանչյուրի՝ դատական պաշտպանության իրավունքի սահմանադրական իրավունքից:

Բացի այդ, անդրադարձ է կատարվել դատական ակտը բացառապես հայցվորների ներկայացուցչի կողմից բողոքարկելու իրավակարգավորմանը, որն ըստ էության կրկին ուղղված է հանրային ռեսուրսների խնայողությանը, սակայն տվյալ դեպքում առկա են ռիսկեր յուրաքանչյուր հայցվորի՝ դատական ակտը բողոքարկելու իրավունքի պատշաճ իրացման տեսանկյունից, քանի որ նման դեպքերում հնարավոր է դատական ակտի բողոքարկման հիմքերի և հիմնավորումների առնչությամբ առկա լինի հայցվորների դիրքորոշումների անհամապատասխանություն, որի արդյունավետ լուծումը կարող է տրվել օրենսդրական փոփոխությամբ, մասնավորապես, նախատեսելով յուրաքանչյուր հայցվորի՝ դատական ակտը բողոքարկելու և վերաքննիչ բողոքները մեկ վարույթում քննելու հնարավորություն:

Յուրաքանչյուր հայցվորի՝ դատական ակտը բողոքարկելու և վերաքննիչ բողոքները մեկ վարույթում քննելու հնարավորություն:

2. Հետազոտություն

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 26-րդ գլուխը նվիրված է խմբային հայցի հիման վրա քննվող գործերի վարույթին, որը դիտարկվում է որպես հատուկ հայցային վարույթ:

Հայցի այս տեսակը ծագել է Մեծ Բրիտանիայում՝ հետագայում իր զարգացումն ու տարածումը գտնելով ԱՄՆ-ում¹:

Խմբային հայցի ինստիտուտը Անգլիայում ծագել է որպես քաղաքացիների խմբային հետաքրքրությունների պաշտպանություն, որոնք առաջացել են միևնույն անձի գործողություններից: Նշված ինստիտուտն ընդունվել է ԱՄՆ-ում որպես դասային հայց:

Ամերիկյան իրավունքում մշակված են դասային հայցերի դատավարական հատուկ մեխանիզմներ: Մասնավորապես, նախատեսվում է, որ դատարանը պետք է որոշի հայցին դասային հայցի կարգավիճակ տալու հարցը:

Խմբային հայցերի հարուցմամբ հնարավոր է դառնում պաշտպանելու դատարանում անսահմանափակ թվով շահագրգիռ անձանց իրավունքները, սկսած 20 հայցվորներից²:

Հայաստանի Հանրապետությունում խմբային հայցը որպես ինքնուրույն դատավարական ինստիտուտ ամրագրվել է 2018 թվականի փետրվարի 09-ին ընդունված ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 224-րդ հոդվածի 1-ին մասի համա-

ծայն՝ առնվազն 20 համահայցվորի կողմից համատեղ ներկայացված հայցը համարվում է խմբային, եթե հայցը հարուցված է միևնույն պատասխանողի (համապատասխանողների) դեմ, և հայցի առարկան և հիմքը նույնն են:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի՝ 224-րդ հոդվածի 2-րդ և 3-րդ մասերի համաձայն՝ հայցադիմումը կազմվում է նույն օրենսգրքի 121-րդ և 122-րդ հոդվածների պահանջների համապատասխան:

Հայցադիմումին կցվում է խմբային հայցով ներկայացուցչի լիազորությունները հաստատող փաստաթուղթը:

Վերոգրյալ քաղաքացիադատավարական նորմի վերլուծությունից հետևում է, որ իրավասու դատարան ներկայացված հայցը կարող է դիտարկվել խմբային բացառապես չորս պայմանների միաժամանակյա առկայության դեպքում՝

1. Հայցը ներկայցվել է առնվազն 20 համահայցվորի կողմից

2. 20 համահայցվորի կողմից հայցը ներկայացվել է համատեղ

3. Հայցը հարուցված է պատասխանողի կամ համապատասխանողների դեմ

4. Հայցի առարկան և հիմքը նույնն են:

Այսպիսով, վերը նշված պայմանների միաժամանակյա առկայության դեպքում հայցը հանդիսանում է խմբային և քննվում ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 26-րդ գլխով նախատեսված իրավակարգավորումների հիմքով:

Խմբային հայցերի օրինակներ կարող են հանդիսանալ դատական պրակտիկայում՝ սպառողների շահերի պաշտպանության նպատակով դատարան ներկայացված խմբային հայցերը:

Սակայն հարկ է փաստել, որ խմբային հայցերը իրավակիրառ պրակտիկայում լայն կիրառություն չեն ստացել, ինչը վկայում է դատական տեղեկատվական համակարգի ուսումնասիրությամբ նման քաղաքացիական գործերի բացակայության մասին, որի պատճառները կարող են տարբեր լինել՝ ցածր իրավագիտակցություն, հայցվորների միջև համաձայնության բացակայություն և այլն:

Հարկ է արձանագրել, որ օրենսդիրը խմբային հայցին ներկայացվող պահանջների առանձնահատուկ իրավակարգավորում չի նախատեսել, այլ հղում է կատարել ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 121-րդ և 122-րդ հոդվածներին, որոնք սահմանում են ընդհանուր կանոններ, և որոնք իմպերատիվ բնույթ ունեն:

Միաժամանակ հարկ է նշել, որ խմբային հայց ներկայացնելու դեպքում օրենսդիրը սահմանել է պարտադիր պահանջ, այն է՝ հայցադիմումին կցվում է խմբային հայցով ներկայացուցչի լիազորությունները հաստատող փաստաթուղթը, ինչն ինքնապատասխան չէ, այլ ուղղված է հայցվորների իրա-

վոնքների արդյունավետ պաշտպանությանը:

Խմբային հայցի հիման վրա քննվող գործերի հաջորդ առանձնահատկությունն այն է, որ օրենսդիրը նախատեսել է նաև ներկայացուցչիների և հայցվորների մասնակցության սահմանափակում:

Այսպես.

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի՝ 225-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ խմբային հայցով հայցվորները դատարանում իրենց գործերը վարում են խմբային հայցով ներկայացուցչի միջոցով:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ խմբային հայցով ներկայացուցչիների թիվը չի կարող լինել հինգից ավելի, որոնք հավասարապես ներկայացնում են բոլոր հայցվորների շահերը:

Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ խմբային հայցով ներկայացուցչի մասնակցությունը գործին բացառում է հայցվորի մասնակցությունը դատավարությանը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ հայցվորն ինքն է հանդես գալիս որպես խմբային հայցով ներկայացուցիչ:

Նույն հոդվածի 4-6-րդ կետերի համաձայն՝ խմբային հայցով ներկայացուցչի մասնակցությունը գործին չի բացառում խմբային հայցվորի իրավունքը՝ ծանոթանալու գործի նյութերին, իր մասով հրաժարվելու հայցապահանջներից, իր մասով դադարեցնելու ներկայացուցչի լիազորությունները:

Խմբային հայցով ներկայացուցչի մասնակցությամբ սույն օրենսգրքով նախատեսված դատավարական գործողությունների կատարման դեպքում դրանք կատարված են համարվում բոլոր հայցվորների մասնակցությամբ:

Խմբային հայցով պատասխանողի ներկայացուցչիների թիվը չի կարող լինել հինգից ավելի:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի՝ 227-րդ հոդվածի համաձայն՝ խմբային հայցով ներկայացուցչի լիազորագիրը տրվում է խմբային հայցի բոլոր հայցվորների կողմից գրավոր՝ մեկ ընդհանուր լիազորագիր կազմելու միջոցով:

ՀՀ Սահմանադրության՝ 61-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունք:

Վերոգրյալ իրավական նորմերի համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ օրենսդիրը նախատեսել է արգելող նորմ խմբային հայցով ներկայացուցչի մասնակցության, քանի որ հստակ ամրագրված է, որ ներկայացուցչի մասնակցությունը գործին բացառում է հայցվորի մասնակցությունը դատավարությանը:

Կարծում ենք, որ նման իրավակարգավորումը կարող է խախտել հայցվորների իրավունքները, քանի որ այն չի բխում յուրաքանչյուր հայցվորի՝ իրավունքների դատական արդյունավետ պաշտ-

պանության սկզբունքից, ավելին, նշված իրավա-
կարգավորումը չի բխում ՀՀ Սահմանադրությամբ
ամրագրված յուրաքանչյուրի՝ դատական պաշտ-
պանության իրավունքի ունենալու իրավադրույթից:

Վերոգրյալի հաշվառմամբ առաջարկում ենք
ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի
225-րդ հոդվածի 3-րդ մասը խմբագրել հետևյալ
կերպ. «Խմբային հայցով ներկայացուցչի մասնակ-
ցությունը գործին չի բացառում հայցվորների մաս-
նակցությունը դատավարությանը»:

Անդրադառնալով խմբային հայցի հիման վրա
քննվող գործերի հաջորդ դատավարական առանձ-
նահատկությանը՝ հարկ է առանձնացնել ներկայա-
ցուցչի լիազորությունների դադարեցման իրավա-
կան ընթացակարգը:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության
օրենսգրքի¹⁰ 228-րդ հոդվածի 1-ին մասի համա-
ձայն՝ դատարանը պարտավոր է դադարեցնել խմ-
բային հայցով ներկայացուցչի լիազորությունները
խմբային հայցով հայցվորների մեծամասնության
պահանջով կամ օրենքով նախատեսված դեպքե-
րում:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ եթե
խմբային հայցով հայցվորների մեծամասնություն
չկազմող մասը ցանկանում է դադարեցնել խմբա-
յին հայցով ներկայացուցչի լիազորությունները
կամ փոխել խմբային հայցով ներկայացուցչին,
ապա դատարանը նրանց պահանջների մասով
առանձնացնում է գործի վարույթը՝ սույն օրենսգր-
քի 123-րդ հոդվածով սահմանված կարգով:

Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ սկզբ-
նական գործը, ինչպես նաև առանձնացված մասով
գործը քննվում են սույն գլխի կանոններով, եթե
գործի առանձնացումից հետո յուրաքանչյուր գոր-
ծով համահայցվորների քանակը 20 կամ ավելի է:

Վերոգրյալից հետևում է, որ ներկայացուցչի
լիազորությունները դադարեցվում են երկու դեպ-
քում՝ խմբային հայցով հայցվորների մեծամասնու-
թյան պահանջով կամ օրենքով նախատեսված
դեպքերում:

Հարկ է փաստել, որ օրենսդրական կարգավո-
րում է ստացել նաև ներկայացուցչի լիազորություն-
ների դադարեցման առնչությամբ հայցվորների
անհամաձայնությունը, մասնավորապես, դատա-
րանը նրանց պահանջների մասով առանձնացնում
է գործի վարույթը, ինչը նշանակում է, որ իրավա-
կան խնդրի նման լուծումն արտահայտում է հայց-
վորների իրավունքների իրավաչափ շահը և պաշտ-
պանում հայցվորների իրավունքների արդյունա-
վետ պաշտպանությունը:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության
օրենսգրքի¹¹ 229-րդ հոդվածի 1-ին մասի համա-
ձայն՝ խմբային հայցով ներկայացուցչի լիազորու-
թյունների դադարեցման դեպքում խմբային հայ-
ցով հայցվորները մեկ ամսվա ընթացքում լիազո-

րում են խմբային հայցով նախկին կամ նոր ներկա-
յացուցչի:

Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ խմբա-
յին հայցով ներկայացուցչի լիազորությունների
դադարեցման դեպքում դատարանը գործի քննու-
թյունը հետաձգում է մինչև մեկ ամիս ժամկետով:

Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ նույն
հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված ժամկետում
խմբային հայցով ներկայացուցչի չնշանակվելու
դեպքում խմբային հայցը թողնվում է առանց քննու-
թյան, որը համահայցվորներին չի զրկում իրենց
խախտված իրավունքների և օրինական շահերի
պաշտպանության համար առանձին հայցով դա-
տարան դիմելու իրավունքից:

Վերոգրյալ քաղաքացիադատավարական
նորմերի վերլուծությունից հետևում է, որ խմբային
հայցի քննության պարտադիր պայման է հանդի-
սանում խմբային հայցվորների ներկայացուցչի
մասնակցությունը, որի բացակայության դեպքում
օրենսդիրը նախատեսել է բացասական հետևանք,
այն է՝ նախատեսված ժամկետում խմբային հայ-
ցով ներկայացուցչի չնշանակվելու դեպքում խմբա-
յին հայցը թողնվում է առանց քննության:

Խմբային հայցի քննության դատավարական
հաջորդ առանձնահատկությունը վերաբերում է
դատական ակտի բողոքարկմանը, մասնավորա-
պես, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության
օրենսգրքի 233-րդ հոդվածի համաձայն՝ խմբային
հայցով դատական ակտի դեմ բողոք կարող է ներ-
կայացվել խմբային հայցով ներկայացուցչի կող-
մից:

Հատկանշական է, որ նման իրավակարգավո-
րումը կրում է ռիսկեր և երբեմն կարող է առաջաց-
նել բացասական հետևանքներ, որը կարող է ար-
տահայտվել որևէ հայցվորի կամ որոշ հայցվորնե-
րի կողմից դատական ակտը բողոքարկելու հարցի
կամ բողոքարկման հիմքերի առնչությամբ անհա-
մաձայնությամբ, հետևաբար առաջարկվում է ՀՀ
քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի
233-րդ հոդված խմբագրել հետևյալ կերպ. «Խմբա-
յին հայցով դատական ակտի դեմ բողոք կարող է
ներկայացվել խմբային հայցով ներկայացուցչի
կամ հայցվորի կողմից», որպիսի պայմաններում
յուրաքանչյուր հայցվորի կողմից դատական ակտը
վերաքննության կարգով բողոքարկելու իրավունք
վերապահելով, ներկայացված բողոքները վերաքն-
նիչ վարույթում քննության առարկա դարձնելով և
մեկ վարույթում քննելով կապահովվի անձանց
իրավունքների համաչափ պաշտպանությունն ու
կհանդիսանա անձանց օրինական շահերի պաշտ-
պանության երաշխիք:

3. Եզրահանգումներ

Այսպիսով, խմբային հայցով դատական ակ-
տի բողոքարկման իրավունք ունեցող սուբյեկտ է

հանդիսանում բացառապես խմբային հայցով ներկայացուցիչը, ինչը նշանակում է, որ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքն անուղակիորեն արգելում է դատական ակտի՝ համատեղ բողոքարկման հնարավորությունը:

Ակնհայտ է, որ օրենսդրական նման ձևակերպման նպատակն է խնայել ժամանակ ու ռեսուրսներ և ուղղված է իրավական նորմի հստակեցմանը՝ խուսափելով տարակերպ մեկնաբանություններից, քանի որ նման ձևակերպման բացակայության դեպքում կստացվեր իրավիճակ, երբ նույն դատական ակտը կարող էր բողոքարկվել 20 և ավելի հայցվորների կողմից, ինչը կհանգեցներ դատարանների ոչ իրավաչափ ծանրաբեռնվածության, առաջին ատյանի միևնույն դատական ակտերի վերաբերյալ վերադաս դատարանի տարբեր, գուցե նաև հակասական դատական ակտերի կայացման հնարավորության, ինչն իրավական համակարգում կառաջացներ անհստակություն:

Միևնույն ժամանակ հարկ է արձանագրել, որ նման իրավակարգավորումը թույլ չի տալիս հայցվորին բողոքարկել անմիջականորեն իր շահերին

վերաբերող դատական ակտը, ինչը հակասում է ՀՀ օրենսդրությամբ երաշխավորված անձի՝ դատական ակտը բողոքարկելու իրավունքի իրացմանը:

Գտնում ենք, որ միևնույն հարցի առնչությամբ երկու հակասական մոտեցումների համատեքստում բարձրացված խնդրին տրվող արդյունավետ լուծումը կարող է հանդիսանալ օրենսդրական այնպիսի փոփոխությունը, որը կնախատեսի յուրաքանչյուր հայցվորի՝ դատական ակտը բողոքարկելու և վերաքննիչ բողոքները մեկ վարույթում քննելու հնարավորություն:

Այսպիսով, կարող ենք եզրահանգել, որ խմբային հայցի ինստիտուտի նպատակը դատավարական ռեսուրսների խնայողությունն է, որը միաժամանակ ապահովում է բոլոր հայցվորների իրավունքների համաչափ պաշտպանությունը՝ սահմանելով նշված ինստիտուտին բնորոշ սահմանափակումներ և առանձնահատկություններ:

¹ Տե՛ս, Ա. Դավթյան, Քաղաքացիական դատավարություն, արդի հիմնախնդիրներն ու զարգացման ուղիները, Երևան 2024, էջ 80:

² Տե՛ս, Рожкова М. А. И, вновь о групповых и косвенных исках, М., 2007, стр. 3:

³ Տե՛ս, Ա. Դավթյան, Քաղաքացիական դատավարություն, արդի հիմնախնդիրներն ու զարգացման ուղիները, Երևան 2024, էջ 79:

⁴ Տե՛ս, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք, ուժի մեջ է մտել 09.04.2018թ:

⁵ Տե՛ս, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք, ուժի մեջ է մտել 09.04.2018թ:

⁶ Տե՛ս, Ա. Դավթյան, Քաղաքացիական դատավարություն, արդի հիմնախնդիրներն ու զարգացման ուղիները, Երևան 2024, էջ 79:

⁷ Տե՛ս, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք, ուժի մեջ է մտել 09.04.2018թ:

⁸ Տե՛ս, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք, ուժի մեջ է մտել 09.04.2018թ:

⁹ ՀՀ Սահմանադրություն (ուժի մեջ է մտել 22.12.2015թ.):

¹⁰ Տե՛ս, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք, ուժի մեջ է մտել 09.04.2018թ:

¹¹ Տե՛ս, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք, ուժի մեջ է մտել 09.04.2018թ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. ՀՀ Սահմանադրություն (ուժի մեջ է մտել 22.12.2015թ.)
2. ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք (ուժի մեջ է մտել 09.04.2018թ.),
3. Ա. Դավթյան, Քաղաքացիական դատավարություն, արդի հիմնախնդիրներն ու զարգացման ուղիները, Երևան 2024
4. Рожкова М. А. И, вновь о групповых и косвенных исках М., 2007
5. Осаке К. Классовый иск (class action) в современном американском гражданском процессе.
6. Решетникова И.В., Ярков В.В. Гражданское право и гражданский процесс в современной России. М.-Екатеринбург: Норма, 1999.
7. Лушкова М. Д., Проблемы исков в защиту интересов групповых исков, М., 2006.

Самине Петросян

Соискатель кафедры гражданского и гражданско-процессуального
права Российско-Армянского (Славянского) Университета

РЕЗЮМЕ

Коллективные иски и их процессуальные особенности

В статье рассматриваются процессуальные особенности коллективных исков, которые регулируются правовыми нормами национального законодательства.

В статье рассматриваются исторические и правовые предпосылки коллективных исков.

Кроме того, в рамках данного исследования были выявлены существующие проблемы на практике и предложено закрепить в национальном законодательстве возможность участия истцов по коллективным искам в судебном процессе, что вытекает из правового регулирования части 1 статьи 61 Конституции Республики Армения.

Ключевые слова- групповой иск, истцы, сочувствующий, ответчик, представитель группового иска, основание и предмет претензии, особое исковое производство

Samine Petrosyan

Applicant at the department of civil law and civil procedure
law of Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

Class actions and their procedural features

The article concerns the procedural features of class actions, which refers to the legal regulations of domestic legislation.

The article addresses the historical and legal prerequisites of class actions.

In addition, within the framework of this study, existing problems in practice were identified and it was proposed to enshrine in domestic legislation the possibility of class action plaintiffs' participation in the trial, which stems from the legal regulation of Part 1 of Article 61 of the Constitution of the Republic of Armenia.

Key words- class action, plaintiffs, sympathizer, respondent, class action representative, basis and subject of the claim, special claim proceedings.

Բնագիրը ներկայացվել է 26.03.2026թ.
Ընդունվել է տպագրության 14.05.26թ.

ԷԴՎԱՐԴ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ

«ԼԻԳԱ ԻՆՇՈՒՐԱՆՍ» ԱՓԲԸ-ի Իրավաբանական
դեպարտամենտի պայմանագրաիրավական և
սպասարկական գործունեության իրավական
սպասարկման բաժնի առաջատար մասնագետ,
ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի մագիստրոս

ՍՈՒՐԵՆ ՍԼՈՅԱՆ

«ՀԱՊ» ՍՊԸ իրավաբան, ՀՀ Փաստաբանների պալատի
անդամ, փաստաբան,
ԵՊՀ Իրավագիտության ֆակուլտետի մագիստրոս

ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԱՇՏԱՐԱՐԻ ԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ

Հոդվածը նվիրված է ֆինանսական համակարգի հաշտարարի դատավարական կարգավիճակի և դրա հիմնախնդիրների ուսումնասիրությանը: Վերլուծվում են հաշտարարի իրավական տեղն ու դերը դատավարական հարաբերություններում, նրա իրավունքների և պարտականությունների շրջանակը, ինչպես նաև դատավարական գործընթացներում մասնակցության առանձնահատկությունները: Ուսումնասիրվել են Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի կարգավիճակի վերաբերյալ օրենսդրական իրավակարգավորումները և իրավակիրառ պրակտիկայում ձևավորված մոտեցումները: Հետազոտության արդյունքում ձևակերպվել են համապատասխան եզրահանգումներ:

Հիմնաբառեր- ֆինանսական համակարգի հաշտարար, դատավարության մասնակիցներ, գործին մասնակցող անձինք, դիմումի ելքով շահագրգիռ անձ, վեճերի լուծման արտադատական մարմին:

Ներածություն

Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի ինստիտուտը կարևոր դեր է կատարում ֆինանսական ոլորտում առաջացող վեճերի արտադատական լուծման գործընթացում՝ նպաստելով ֆիզիկական անձանց իրավունքների պաշտպանության արդյունավետությանը և դատարանների ծանրաբեռնվածության նվազեցմանը: Միաժամանակ, Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի դատավարական կարգավիճակի վերաբերյալ օրենսդրական և գործնական մի շարք հարցեր շարունակում են մնալ վիճահարույց, մասնավորապես՝ նրա տեղը դատավարական հարաբերություններում, դատական գործընթացներում մասնակցության շրջանակը: Նշված հանգամանքները պայմանավորում են թեմայի արդիականությունը և գիտագործնական կարևորությունը:

Հոդվածի գիտական նորույթը ֆինանսական համակարգի հաշտարարի դատավարական կարգավիճակի համակողմանի ուսումնասիրությունն է՝ դատավարական իրավունքի տեսության և իրավակիրառ պրակտիկայի համադրված վերլուծության հիման վրա: Հետազոտության ընթացքում վեր են հանվում հաշտարարի կարգավիճակի հիմնական առանձնահատկությունները և դրանց դրսևորումները դատավարական իրավահարաբերություններում:

Հոդվածի հիմնական նպատակն է ուսումնասիրել ֆինանսական համակարգի հաշտարարի դատավարական կարգավիճակը, բացահայտել նրա իրավունքների և պարտականությունների շրջանակը, ինչպես նաև վերլուծել դատական պրակտիկայում ձևավորված մոտեցումները:

Մեթոդաբանություն

Սույն հետազոտության մեթոդաբանական հիմքը կազմել են դոկտրինալ, համեմատական-իրավական և համակարգային վերլուծության մեթոդները: Դոկտրինալ մեթոդի կիրառմամբ ուսումնասիրվել են ֆինանսական համակարգի հաշտարարի դատավարական կարգավիճակին վերաբերող տեսական գրականությունը, իրավաբանական մեկնաբանությունները և գիտական հոդվածները՝ ինստիտուտի իրավական բովանդակությունը և տեսական հիմքերը բացահայտելու նպատակով:

Համեմատական-իրավական մեթոդի շրջանակում կատարվել է ֆինանսական համակարգի հաշտարարի կարգավիճակի բաղդատում արտասահմանյան իրավական համակարգերում առկա համանման ինստիտուտների հետ՝ պարզելու դրանց դատավարական դերի և իրավական կարգավիճակի առանձնահատկությունները: Նշվածը հնարավորություն է տվել գնահատել սույն թեմայի հետ կապված ներպետական օրենսդրության առանձ-

նահատկությունները՝ համեմատական տեսանկյունից:

Հետազոտության տվյալների հիմնական աղբյուր են հանդիսացել Հայաստանի Հանրապետության նորմատիվ և անհատական իրավական ակտերը, մասնավորապես ֆինանսական համակարգի հաշտարարի գործունեությունը կարգավորող իրավական նորմերը, դատական պրակտիկայի նյութերը, ինչպես նաև թեմային առնչվող գիտական գրականությունը: Ուսումնասիրվել են նաև միջազգային փորձը և տեսական գրականությունը:

Հավաքված տվյալները վերլուծվել են համակարգային և բովանդակային վերլուծության մեթոդներով՝ նպատակ ունենալով բացահայտել ֆինանսական համակարգի հաշտարարի դատավարական կարգավիճակի կառուցվածքային առանձնահատկությունները, դրա իրավական կապերը դատավարական ինստիտուտների հետ և իրավակիրառ պրակտիկայում դրանց դրսևորումները:

Հետազոտություն

Հայաստանի Հանրապետությունում Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի ինստիտուտը ներդրվել է ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից 17.06.2008թ.-ին «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի մասին» ՀՀ օրենքի՝ (այսուհետ՝ Օրենք) ընդունմամբ: ՀՀ Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի գործունեության հիմքում ընկած են «Սպառողների վեճերի արտադատական լուծման համար պատասխանատու մարմինների վրա տարածվող սկզբունքների մասին» Եվրոպական հանձնաժողովի 1998 թվականի մարտի 30-ի թիվ 98/257/EC հանձնարարականով և Եվրամիության «Սպառողական վեճերի այլընտրանքային լուծման մասին» 2013/11/EU դիրեկտիվով սահմանված, ինչպես նաև Ֆինանսական օմբուդսմենների միջազգային ցանցի կողմից (INFO Network) միջազգային լավագույն փորձի հիման վրա ամրագրված վեճերի լուծման արտադատական մարմինների գործունեության սկզբունքները՝

Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի (օմբուդսմենի) ինստիտուտը հանդիսանում է վեճերի այլընտրանքային լուծման ինքնուրույն ձև (Alternative Dispute Resolution), ինչն էլ իրենից ներկայացնում է վեճերի արտադատական լուծման համակարգ: Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի և նրա գործունեության հետ կապված բնութագրիչ հատկանիշները հիմնականում հանգում են հետևյալին.

- ֆինանսական համակարգի հաշտարարի ինստիտուտը վեճերի լուծման այլընտրանքային ձև է.

- ֆինանսական համակարգի հաշտարարի ինստիտուտը հանդիսանում է իրավական վեճը լու-

ծելու և այդ շրջանակներում խախտված իրավունքները վերականգնելու արտադատական մարմին (...)

- ֆինանսական համակարգի հաշտարարի ինստիտուտը հանդիսանում է առավելապես սպառողների իրավունքների և օրինական շահերի արտադատական պաշտպանության ձև (...)

- պահպանելով չեզոքություն՝ ֆինանսական համակարգի հաշտարարը կողմերին օգնություն է ցուցաբերում հաշտեցման միջոցով հասնելու կառուցողական որոշումների կայացման (...):

Իրավաբանական գրականության մեջ քննարկման առարկա է դարձել Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի դատավարական կարգավիճակի հարցը: Քանի որ Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը քաղաքացիական դատավարության մասնակիցների հետ որևէ իրավահարաբերության մեջ չի գտնվում, դատարանների կողմից կայացված որոշումները չեն կարող ազդել նրա իրավունքների և պարտականությունների վրա, ուստի Ֆինանսական համակարգի հաշտարարին դատարանում վեճին ներգրավելը հիմնավորված չէ: Այն հանգամանքը, որ արտադատական կարգով Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը քննել է հաճախորդ դիմումը ընդդեմ ֆինանսական կազմակերպության ինքնին դեռևս չի նշանակում, որ տվյալ անձանց միջև ծագած վեճով դատարանի որոշումը կանդրադառնա Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի իրավունքներին կամ պարտականություններին: Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը հանդիսանում է այն սուբյեկտը (պաշտոնատար անձը կամ մարմինը), որը լուծել է իրավական վեճը: Նա չի կարող ունենալ նյութաիրավական շահագրգռվածություն գործի ելքի նկատմամբ՝ ո՛չ մասնավոր, ո՛չ էլ հանրային իրավունքի ոլորտում: Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը չունի իրավաբանական շահագրգռվածություն իր իսկ որոշման իրավական ուժի մեջ մնալու կամ չեղյալ ճանաչվելու հարցում, քանի որ նրա գործառնությունը սահմանափակվում է վեճի լուծմամբ, իսկ հետագա դատական վարույթում նա չի հանդիսանում վիճելի նյութաիրավական հարաբերության կողմ:

Սույն թեմայի համապարփակ ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ ենք համարում անդրադառնալ նաև արտասահմանյան երկրների համանման իրավակարգավորումներին և դրանց մեկնաբանություններին:

Գերմանիայի Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի (ZPO) համաձայն՝ դատական ակտերի բողոքարկման իրավունք (Legitimation zur Berufung/Revision) ունեն բացառապես ստորադաս ատյանի դատավարության պաշտոնական կողմերը (Parteien): Քանի որ օմբուդսմենը նյութական իրավահարաբերության սուբյեկտ չէ և չունի ինք-

նություն դատական պաշտպանության շահ (Rechtsschutzbedürfnis), նա դատարանում չունի որևէ դատավարական կարգավիճակ (ոչ պատասխանող, ոչ շահագրգիռ կամ երրորդ անձ): Ըստ այդմ, նա օրենքի ուժով զրկված է դատական ակտերը վերադաս ատյաններում բողոքարկելու իրավունքից: Նման ներգրավվածության բացառումը անհրաժեշտ երաշխիք է հաշտարարի ֆունկցիոնալ անկողմնակալության (Neutralität) պահպանման համար: Հեղինակներն ընդգծում են, որ գերմանական մոդելում հաշտարարի ներգրավումը դատարանում՝ որպես կողմ, կխաթարեր վերջինիս ֆունկցիոնալ անկախությանը (Neutralität) և չեզոք միջնորդի կարգավիճակին⁷:

Ավստրիայի Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի (ZPO) համաձայն՝ դատական ակտի դեմ վերաքննիչ կամ վճռաբեկ բողոք ներկայացնելու լեգիտիմություն ունեն միայն այն անձինք, ում նյութական իրավունքներին անմիջականորեն դիպչում է դատական վճիռը: Քանի որ օմբուդսմենը չի հանդիսանում նյութաիրավական վեճի կողմ, նա զուրկ է դատավարական սուբյեկտայնությունից (Parteistellung) և չի կարող որևէ դատավարական կարգավիճակով միջամտել դատական ակտերի վերանայմանը: Հեղինակը հիմնավորում է՝ քանի որ Alternative-Streitbeilegung-Gesetz (AStG)-ով օմբուդսմենի դերը սահմանափակված է բացառապես արտադատական փուլով, նա չի կարող ձեռք բերել որևէ դատավարական կարգավիճակ ընդհանուր դատարաններում¹⁰:

Ֆրանսիայի Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի (CPC) համաձայն՝ բողոքարկման իրավունքը վերապահված է բացառապես դատավարության կողմերին, եթե նրանք կրել են իրավական վնաս (grief): Ֆինանսական համակարգի հաշտարարն ինստիտուցիոնալ առումով լիովին անջատված է դատական իշխանությունից, չի կարող հանդես գալ որպես շահագրգիռ անձ կամ պատասխանող և օրենքի ուժով զրկված է դատարանի որոշումները բողոքարկելու որևէ հնարավորությունից: Հեղինակը փաստում է, որ ֆրանսիական Code de la consommation (Article L613-2) կարգավորումների ուժով Ֆինանսական համակարգի հաշտարարն ինստիտուցիոնալ առումով զրկված է դատարանում որպես պատասխանող կամ երրորդ անձ հանդես գալու իրավունքից¹²:

ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի մի շարք որոշումների համաձայն՝ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 50-րդ գլխով սահմանված՝ «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի որոշումը չեղյալ ճանաչելու վերաբերյալ դիմումներով գործերի վարույթ»-ում Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը ներգրավվում է որպես գործին մասնակցող անձ՝ դիմումի քննության ելքով շահագրգիռ անձ և Հաշտարարը ունի դատավարության մաս-

նակիցների համար օրենքով սահմանված իրավունքներ, մասնավորապես՝ վերաքննիչ և վճռաբեկ բողոքներ ներկայացնելու իրավունք (տե՛ս օրինակ, թիվ ԵԳ/20299/02/20 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 02.03.2023 թ. որոշումը¹³):

ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը վերոնշյալ գործով արձանագրում է, որ Հաշտարարի որոշումը չեղյալ ճանաչելու վերաբերյալ դիմումների քննության վարույթը, լինելով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով սահմանված առանձին վարույթի տեսակ, ենթակա է կիրառման դատավարական օրենսգրքով սահմանված առանձնահատկությունների հաշվառմամբ և պահպանմամբ:

Մասնավորապես, ի տարբերության այլ վարույթների (օրինակ՝ հայցային, հատուկ և այլն), նշված վարույթով դիմումի քննությունը, որպես կանոն իրականացվում է առանց դատական նիստ իրավիքի: Բացառություն է կազմում այն դեպքը, երբ դատարանը հանգում է այն հետևության կամ գտնում է, որ անհրաժեշտ է ստանալ պարզաբանումներ գործում առկա ապացույցների, ինչպես նաև գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող հանգամանքների վերաբերյալ: Այս դեպքում գործի քննությունը իրականացվում է դատական նիստի միջոցով, որի վայրի և ժամանակի մասին ծանուցվում են ինչպես կողմերը, այնպես էլ Հաշտարարը, իսկ տվյալ գործով կայացված եզրափակիչ դատական ակտն ուղարկվում է նաև Հաշտարարի գրասենյակ: Այսինքն՝ օրենսդիրը նախատեսել է Հաշտարարի որոշումները չեղյալ ճանաչելու վերաբերյալ դատական գործերին նաև Հաշտարարի մասնակցությունը: Եթե Հաշտարարը կարող է մասնակցել դատական նիստին, ապա պետք է ունենա դատավարական կարգավիճակ: Հետևաբար Վճռաբեկ դատարանը հարկ է համարում անդրադառնալ Հաշտարարի դատավարական կարգավիճակին՝ վերջինիս դատական նիստին մասնակցելու համար իր որոշումները չեղյալ ճանաչելու պահանջով գործերի վարույթում:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 31-րդ հոդվածի համաձայն՝ գործին մասնակցող անձինք են՝ (...) դիմողները և դիմումի քննության ելքով շահագրգռված այլ անձինք՝ սույն օրենսգրքով և այլ օրենքներով նախատեսված գործերով (...):

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 39-րդ հոդվածի համաձայն՝ դիմողն այն անձն է, որ ներկայացրել է սույն օրենսգրքով նախատեսված հատուկ կամ այլ վարույթի կարգով քննվող դիմում:

Ելնելով նշված իրավական նորմերի վերլուծությունից՝ Վճռաբեկ դատարանը գտնում է, որ շահագրգռվածությունը դատարան ներկայացված որևէ պահանջի քննության նախապայման է, ուստի դատարանը պետք է պարզի բոլոր քննվող գոր-

ծերով բողոքարկների շահագրգռվածության հարցը:

ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը թիվ ԱՐԴ/4208/02/16 գործով 17.09.2018 թվականի որոշմամբ նշել է, որ հատուկ վարույթի գործերին բնորոշ է ոչ թե ընդհանրապես վեճի բացակայությունը, այլ նյութաիրավական վեճի բացակայությունը: ՀՀ վճռաբեկ դատարանի վերը նշված հետևությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ հատուկ վարույթի կարգով քննվող գործերով, բացի դիմողներից, կարող են ներգրավվել նաև այն անձինք, որոնք ուղղակիորեն շահագրգիռ են տվյալ գործով համապատասխան դիմումի քննության (փաստի հաստատման) ելքով: Նշվածն ամրագրված է նաև 09.02.2018 թվականին ընդունված և 09.04.2018 թվականին ուժի մեջ մտած ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 31-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետով, որն ուղղակիորեն սահմանում է, որ գործին մասնակցող անձինք են դիմողները և դիմումի ելքով շահագրգռված այլ անձինք՝ նույն օրենսգրքով և այլ օրենքներով նախատեսված գործերով:

Այլ կերպ ասած՝ հատուկ վարույթի կարգով քննվող գործերով, այդ թվում նաև իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստերի հաստատման գործերով շահագրգիռ են այն անձինք,

- որոնք ունեն ուղղակի նյութաիրավական շահագրգռվածություն տվյալ գործով,

- որոնց վրա օրենքով սահմանված կարգով դրված է համապատասխան իրավունքի իրականացումը, որը հաստատվել է տվյալ իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստով (օրինակ՝ այդպիսի կարող են լինել կենսաթոշակային ապահովության մարմինները, քաղաքացիական կացության գրանցման մարմինները, ՀՀ կառավարության աղբյուրներ անշարժ գույքի գործակալությունը և այլն):¹⁵

Վերոգրյալի հաշվառմամբ Վճռաբեկ դատարանը փաստել է, որ Հաշտարարը դատարանի կողմից դատական նիստին ներգրավվում է գործի համար էական նշանակություն ունեցող հանգամանքների և գործում առկա ապացույցների վերաբերյալ պարզաբանումներ տալու համար: Այսինքն՝ Հաշտարարին գործի քննությանը ներգրավելը դառնում է պարտադիր, եթե առկա է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 339-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված հիմքը: Նման պայմաններում ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 31-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետի հիմքով Հաշտարարը կարող է հավասարեցվել դիմումի քննության ելքով շահագրգռված անձի կարգավիճակ ունեցող անձին: Վերոնշյալից բխում է, որ Հաշտարարը կարող է իրականացնել իր դատավարական իրավունքները, մասնավորապես՝ բողոքարկել տվյալ գործով դատական ակտերը:

Սույն որոշումների վերաբերյալ ցանկանում

ենք արձանագրել հետևյալը՝

Նախ, ցանկանում ենք նշել, որ ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի կողմից նշված այն միտքը, որ դատական նիստերի մասին ծանուցվում է Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը հակասում է ՀՀ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 339-րդ հոդվածի 2-րդ մասի իրավակարգավորմանը, որը նշում է, ոչ թե Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի, այլ Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի գրասենյակին ծանուցելու մասին. այսինքն՝ խոսքը տարբեր սուբյեկտների մասին է:

ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի կողմից կիրառվել են իրավաբանական նշանակություն ունեցող փաստերի հաստատման վարույթի իրավական կարգավորումները, որոնք որևէ աղերս չունեն սույն վարույթների հետ:

Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը չունի գործի ելքով նյութական շահագրգռվածություն այն էլ՝ ուղղակի, քանի որ վեճը լուծող մարմինը նյութական շահագրգռվածություն չի կարող ունենալ, հակառակ մոտեցումը հակասում է նման մարմինների անկախության և անկողմնակալության սկզբունքներին: Նման տրամաբանության դեպքում պետք է նյութական շահագրգռվածություն ունենան իրենց ակտի բողոքարկման ժամանակ դատավորները կամ իրենց ակտերի վիճարկման ժամանակ՝ արբիտրները: Ուստի հարց է ծագում, թե Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը սույն գործերով ի՞նչ շահ կարող է ունենալ, իր ո՞ր իրավունքների խախտման համար կարող է լինել գործին մասնակցող անձ:

Հաշտարարը վեճը լուծող մարմին է, և վեճի այլընտրանքային լուծման այս ձևի շրջանակներում ստացված արդյունքի իրավաչափության հարցը բարձրացվում է դատարանի առջև: Համանման իրավիճակ առկա է արբիտրաժային տրիբունալի, նոտարի կամ օտարերկրյա դատարանի դեպքում: Հաշտարարը լուծում է վեճը՝ առաջնորդվելով գործում առկա փաստական հանգամանքներով, կողմերի ներկայացրած դիբեդորշումներով՝ իր գործունեության հիմքում ունենալով արդարության, անաչառության, անկախության սկզբունքները: Նման պայմաններում գտնում ենք, որ Հաշտարարի որոշման դատական վերահսկողության արդյունքը Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի համար որևէ իրավունք չի առաջացնում, չկա նաև որևէ շահ:

ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը որոշումներում եկել է հետևյալ եզրահանգմանը՝ Հաշտարարին գործի քննությանը ներգրավելը դառնում է պարտադիր, եթե առկա է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 339-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված հիմքը: Նման պայմաններում ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 31-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետի հիմքով Ֆինանսա-

կան համակարգի հաշտարարը կարող է հավասարեցվել դիմումի քննության ելքով շահագրգռված անձի կարգավիճակ ունեցող անձին:

Սույն դիրքորոշումից բխում են հետևյալ երկու մոտեցումները՝

1. ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը Ֆինանսական համակարգի Հաշտարարի ներգրավվածությունը և գործին մասնակցող անձ համարելը պայմանավորել է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 339-րդ հոդվածի 2-րդ մասի առկայության հետ, այն է՝ երբ դատարանը նիստ է հրավիրում: Ստացվում է, որ այն դեպքերում, երբ դատարանը նիստ չի հրավիրում, պարտադիր չէ Հաշտարարի ներգրավվածությունը և մնան պայմաններում Հաշտարարը չի համարվում դիմումի քննության ելքով շահագրգռված անձ:

2. ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը կիրառելով, կարող է հավասարեցվել արտահայտությունը՝ դատական ակտը պատճառաբանել է ենթադրությամբ և վերացական դատողությամբ՝ խախտելով ՀՀ Զաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 9-րդ հոդվածի 3-րդ և 4-րդ մասերը:

Անհրաժեշտ է նշել այն, որ ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի որոշումների դեպքում եղել են հատուկ կարծիքներ:

ԵԴ/20299/02/20 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի դատավոր Գոռ Հակոբյանը տրամադրել է հատուկ կարծիք՝ և նշել, որ սույն գործով վճռաբեկ բողոքը ներկայացրել է Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը, որը վերը նշված իրավական կարգավորումների համաձայն՝ գործին մասնակցող անձ չէ, քանի որ ո՛չ հայցվոր է, ո՛չ պատասխանող, ո՛չ երրորդ անձ և ո՛չ էլ դիմող կամ նույն օրենսգրքի իմաստով դիմումի քննության ելքով շահագրգռված անձ՝ թեկուզև Բանկի կողմից ներկայացված դիմումում նրա կարգավիճակը նշվել է որպես դիմումի քննության ելքով շահագրգռված անձ: Վերջինս նույն օրենսգրքի 30-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետի իմաստով լավագույն դեպքում կարող է հանդիսանալ իրավասու անձի (մարմնի) կարգավիճակով քաղաքացիական դատավարությանը մասնակցելու իրավունք ունեցող անձ, որպիսի իրավունքը նրան տրամադրվել է Օրենսգրքի 50-րդ գլխով, իսկ նշված հանգամանքից ելնելով և՛ օրենսդիրն ընդամենը դիմողի համար պարտականություն է նախատեսել դիմումին կցելու դիմումը և դրան կից փաստաթղթերը նաև դատավարության մասնակից Ֆինանսական համակարգի հաշտարարին ուղարկելը հավաստող փաստաթուղթը, իսկ դատարանի համար՝ պարտականություն՝ դատական նիստ հրավիրելու դեպքում դրավայրի և ժամանակի մասին, բացի կողմերից, ծանուցելու նաև դատավարության մասնակից Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի գրասենյակին, ինչպես նաև բացի կողմերից, դատարանի որոշումն

ուղարկելու նաև Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի գրասենյակին, որպիսի օրենսդրական ձևակերպումներից ևս բխում է, որ Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը տվյալ վարույթի կողմ չէ. հակառակ պարագայում օրենսդիրը «կողմ», «Ֆինանսական համակարգի հաշտարար» և «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի գրասենյակ» եզրույթներն առանձին-առանձին չէր օգտագործի: Կարծում են, որ Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը հանդիսանում է իր քննությանը պահանջ ներկայացրած հաճախորդի և կազմակերպության միջև վեճը լուծած մարմին, ում որոշումը սույն գործով դարձել է դատական վերահսկողության օբյեկտ: Ավելին՝ «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետը, որը սահմանում է նույն օրենքում օգտագործվող «կողմեր» հասկացությունը, բացահայտել է դրա կազմը՝ նշելով, որ դրանք են Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի քննությանը պահանջ ներկայացրած հաճախորդը և Կազմակերպությունը, որի դեմ ներկայացվել է պահանջը, որպիսի կարգավորումից է բխում նաև ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով սահմանված տվյալ վարույթի գործերով դատավարության իրականացման համապատասխան կարգը, այդ թվում՝ տվյալ վարույթի կողմերի առումով սահմանված համապատասխան շրջանակը:

Եթե գործին մասնակցող անձ չհանդիսացող Ֆինանսական համակարգի հաշտարարին դատական պրակտիկայում իրավունք վերապահվի իր կողմից կայացված՝ դատական վերահսկողության օբյեկտ հանդիսացած որոշման վիճարկման արդյունքում դատարանների կողմից կայացված դատական ակտերը բողոքարկելու, ապա նույն իրավունքից օգտվելու ցանկություն կարող են հայտնել նաև արբիտրաժի վճիռը կայացրած արբիտրները, օրինակ, այն դեպքերում, երբ իրենց կողմից կայացված վճիռները վիճարկելու՝ չեղյալ ճանաչելու, պահանջ է ներկայացվել ընդհանուր իրավասության դատարան, և այն բավարարվել է, որը, կարծում ենք, անընդունելի է և ոչ իրավաչափ:

ԼԴ/5521/02/19 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի դատավորներ Ռուզաննա Հակոբյանը և Մամիկոն Դրմեյանը տրամադրել են համատեղ հատուկ կարծիք՝ և նշել, որ սույն գործով վճռաբեկ բողոքը ներկայացրել է Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը, որը վերը նշված իրավական կարգավորումների համաձայն՝ գործին մասնակցող անձ չէ, քանի որ ո՛չ հայցվոր է, ո՛չ պատասխանող, ո՛չ երրորդ անձ և ո՛չ էլ դիմող կամ նույն օրենսգրքի իմաստով դիմումի քննության ելքով շահագրգռված անձ: Վերջինս նույն օրենսգրքի 30-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետի իմաստով լավագույն դեպքում կարող է հանդիսանալ իրավասու անձի (մարմնի) կարգավիճակով քաղաքացիա-

կան դատավարությանը մասնակցելու իրավունք ունեցող անձ, որպիսի իրավունքը նրան տրամադրվել է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 50-րդ գլխով, իսկ նշված հանգամանքից ելնելով օրենսդիրն ընդամենը դիմողի համար պարտականություն է նախատեսել դիմումին կցելու դիմումը և դրան կից փաստաթղթերը նաև դատավարության մասնակից Ֆինանսական համակարգի հաշտարարին ուղարկելը հավաստող փաստաթուղթը, իսկ դատարանի համար՝ պարտականություն՝ դատական նիստ հրավիրելու դեպքում դրավայրի և ժամանակի մասին, բացի կողմերից, ծանուցելու նաև դատավարության մասնակից ֆինանսական համակարգի հաշտարարի գրասենյակին, ինչպես նաև բացի կողմերից, դատարանի որոշումն ուղարկելու նաև Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի գրասենյակին, որպիսի օրենսդրական ձևակերպումներից ևս բխում է, որ **Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը տվյալ վարույթի կողմ չէ**. հակառակ պարագայում օրենսդիրը «կողմ», «Ֆինանսական համակարգի հաշտարար» և «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի գրասենյակ» եզրույթներն առանձին-առանձին չէր օգտագործի: **Գտնում ենք, որ Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը հանդիսանում է իր քննությանը պահանջ ներկայացրած հաճախորդի և կազմակերպության միջև վեճը լուծած մարմին, ում որոշումը սույն գործով դարձել է դատական վերահսկողության օբյեկտ:**

ԼԳ/5521/02/19 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի դատավոր ¹⁸Սրսեն Սկրտչյանը տրամադրել է հատուկ կարծիք՝ և նշել, որ Հաշտարարը գործին մասնակցող անձ չէ, բանի որ ո՛չ կողմ է՝ Օրենսգրքի և «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի մասին» ՀՀ օրենքի իմաստով, ո՛չ երրորդ անձ և ո՛չ էլ դիմող կամ Օրենսգրքով և այլ օրենքներով նախատեսված գործերով դիմումի քննության ելքով շահագրգռված անձ:

Հաշտարարը ո՛չ Օրենսգրքով և ո՛չ «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի մասին» ՀՀ օրենքով ֆինանսական կազմակերպությունների դեմ հաճախորդների ներկայացրած մասնավոր իրավահարաբերություններից բխող պահանջների քննության գործերով դիմումի քննության ելքով շահագրգռված անձ չէ: Հաշտարարը «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի մասին» ՀՀ օրենքով վերապահված լիազորություններն իրացնելու միջոցով հաճախորդների կողմից Կազմակերպությունների դեմ ներկայացված պահանջները քննող և դրանց վերաբերյալ որոշումներ ընդունող **ֆիզիկական անձ է** («Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի 7-րդ կետ): Վերջինս Օրենսգրքի 30-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետի իմաստով **առնվազն կարող է հանդիսանալ իրավասու անձի (մարմնի) կարգա-**

վիճակով քաղաքացիական դատավարությանը մասնակցելու իրավունք ունեցող անձ, որպիսի իրավունքը նրան տրամադրվել է Օրենսգրքի 50-րդ գլխով: Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը տվյալ վարույթի կողմ չէ՝ հակառակ պարագայում օրենսդիրը «կողմ», «Ֆինանսական համակարգի հաշտարար» և «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի գրասենյակ» եզրույթներն առանձին-առանձին չէր օգտագործի: **Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը հանդիսանում է իր քննությանը պահանջ ներկայացրած հաճախորդի և կազմակերպության միջև վեճը լուծած մարմին, ում որոշումն ազդում է միայն նրանց վրա և սույն գործով դարձել է դատական վերահսկողության օբյեկտ:** Շարադրվածից պարզ է նաև, որ ֆինանսական համակարգի հաշտարարի որոշումը չեղյալ ճանաչելու վերաբերյալ դիմումներով գործերի վարույթում Հաշտարարի կողմ կամ քննության ելքով շահագրգիռ անձ չհանդիսանալու պայմաններում Սահմանադրության 61-րդ, 63-րդ և Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով երաշխավորված՝ արդար դատաքննության և դատարանի մատչելիության իրավունքի խախտում տեղի չի ունեցել:

Վերոնշյալ հատուկ կարծիքներում նշված մոտեցումները մենք ամբողջությամբ կիսում ենք, հետևյալ պատճառաբանությամբ՝

ՀՀ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 30-րդ հոդվածի համաձայն՝ «1. Քաղաքացիական դատավարության մասնակիցներն են (այսուհետ՝ **դատավարության մասնակիցներ**)՝

1) գործին մասնակցող անձինք, նրանց ներկայացուցիչները.

2) վկան.

3) փորձագետը.

4) մասնագետը.

5) թարգմանիչը.

6) **իրավասու անձինք և մարմինները՝ օրենքով նախատեսված դեպքերում:**

ՀՀ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 31-րդ հոդվածի համաձայն՝ «1. **Գործին մասնակցող անձինք են՝**

1) կողմերը.

2) երրորդ անձինք.

3) **դիմողները և դիմումի քննության ելքով շահագրգռված այլ անձինք՝ սույն օրենսգրքով և այլ օրենքներով նախատեսված գործերով:**

ՀՀ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 32-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «1. **Գործին մասնակցող անձինք, սույն օրենսգրքի և այլ օրենքների պահանջների պահպանմամբ, իրավունք ունեն**

1) ծանոթանալու գործի նյութերին, ստանալու դրանց պատճենները, գործի նյութերից անելու

քաղվածքներ, լուսանկարներ, լուսապատճեններ և պատճեններ.

2) հայտնելու բացարկ.

3) ներկայացնելու ապացույցներ և մասնակցելու դրանց հետազոտմանը.

4) հարցեր տալու դատավարության մասնակիցներին.

5) միջնորդություններ անելու, ցուցմունքներ տալու դատարանին.

6) դատական նիստի ընթացքում ծագող բոլոր հարցերի վերաբերյալ ներկայացնելու իրենց փաստարկները և դիրքորոշումը.

7) գործի քննության ընթացքում դիրքորոշում հայտնելու գործին մասնակցող այլ անձանց միջնորդությունների և փաստարկների վերաբերյալ.

8) բողոքարկելու դատական ակտերը»:

ՀՀ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 39-րդ հոդվածի համաձայն՝ «1. Դիմողն այն անձն է, որ ներկայացրել է սույն օրենսգրքով նախատեսված հատուկ կամ այլ վարույթի կարգով քննվող դիմում»:

ՀՀ Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 47-րդ հոդվածի համաձայն՝ «1. Իրավասու են համարվում այն անձինք կամ մարմինները, որոնց մասնակցությունը որոշակի բնույթի գործերով, օրենքի համաձայն, պարտադիր է»:

Վերոնշյալ նորմերի համադրված վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ օրենսդիրը սուբյեկտներին տարբերակում է դատավարության մասնակիցների և գործին մասնակցող անձանց: Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը կարող է դիտարկվել դատավարության մասնակցից հանդիսացող իրավասու անձի կարգավիճակում, սակայն այստեղ առկա է երկու խնդիր՝

1. Նորմից բխում է, որ իրավասու անձինք և մարմիններն են համարվում միայն օրենքով նախատեսված դեպքերում, այսինքն՝ օրենսդրությամբ հստակ նշված անձինք, օրինակ՝ խնամակալության և հոգաբարձության մարմինը,

2. Օրենսդիրը 47-րդ հոդվածում իրավասու անձի սահմանման կարևոր բաղադրիչ է սահմանել որոշակի բնույթի գործերով օրենքի համաձայն մասնակցության պարտադիրությունը: ՀՀ օրենսդրությամբ նման նորմ առկա չէ, որը Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի համար կսահմանի պարտադիր մասնակցության պահանջ:

Եզրակացություն

Հաշվի առնելով վերոգրյալը գտնում ենք, որ Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի համակարգային մեկնաբանության պայմաններում չի կարող դիտարկվել որպես գործին մասնակցող անձ կամ դատավարական շահագրգռված սուբյեկտ, քանի որ նա չի հանդիսանում վիճելի նյութաիրա-

վական հարաբերության կողմ, չունի գործի ելքի նկատմամբ ուղղակի կամ միջնորդավորված իրավական շահ և նրա լիազորությունները սահմանափակված են բացառապես վեճի արտադատական լուծման շրջանակով: Դատարանում նրա հնարավոր ներգրավվածությունը կրում է միայն օժանդակ և պարզաբանող բնույթ և այն չի կարող վերածվել դատավարական սուբյեկտայնության կամ բողոքարկման իրավունքի հիմքի: Հետևաբար, հաշտարարին .դիմումի քննության ելքով շահագրգռված անձն որակելը իրավականորեն բավարար հիմնավորում չունի և հակասում է դատավարական սուբյեկտների հստակ սահմանազատման տրամաբանությանը, իսկ ամենակարևոր՝ Ֆինանսական համակարգի հաշտարարը չունի դատարանի կողմից կայացված դատական ակտերը բողոքարկելու իրավունք, քանի որ այդ իրավունքը վերապահված է բացառապես գործին մասնակցող անձանց, ովքեր ունեն նյութաիրավական կամ դատավարական շահ գործի ելքի նկատմամբ:

- ¹ Ընդունվել է 17.06.2008թ., ուժի մեջ է մտել 03.08.2008թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2008.07.23/47(637) Հոդ.776:
- ² <https://fsm.am/about-us> (02.06.2026):
- ³ Տե՛ս, թիվ ՍԳՈ-1051 ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 09.10.2012 թվականի որոշումը: ՀՀՊՏ2012.10.17/50(924) Հոդ.1098:
- ⁴ Տե՛ս, Егорова О. А., К вопросу о процессуальном статусе финансового уполномоченного по правам потребителей в сфере финансовых услуг при рассмотрении в судебном порядке дел о взыскании страхового возмещения по договору ОСАГО, «Право и политика» 2019, №10 էջ 84:
- ⁵ Տե՛ս, Кудрявцева В. П., Оспаривание решения уполномоченного по правам потребителей финансовых услуг: проблема распределения процессуальных статусов // Арбитражный и гражданский процесс. – 2020. – № 11. – էջ 54:
- ⁶ Տե՛ս, Zivilprozessordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 5. Dezember 2005 (BGBl. I S. 3202; 2006 I S. 431; 2007 I S. 1781), §§ 511, 542
- ⁷ Տե՛ս, Stürmer, R. The Principles of German Civil Procedure and Alternative Dispute Resolution. International Journal of Procedural Law, 8(2), (2018), 145-168.
- ⁸ Տե՛ս, Hodges, C., Benöhr, I., & Creutzfeldt, N. Consumer ADR in Europe. Hart Publishing, (2012)pp. 114-116:
- ⁹ Տե՛ս, Zivilprozessordnung vom 1. August 1895, RGBl. Nr. 113/1895, in der geltenden Fassung, § 461.
- ¹⁰ Տե՛ս, Reece, A. Alternative Dispute Resolution and Civil Justice in Austria. Vienna Law Review, 3(1), (2019). pp. 45-48:
- ¹¹ Տե՛ս, Code de procédure civile, Article 546 (Modifié par Décret n° 89-511 du 20 juillet 1989 - art. 5 JORF 25 juillet 1989).
- ¹² Տե՛ս, Callens, E. Financial ADR in the Aftermath of the 2013 Directive: A Comparative Analysis of French and Irish Models. European Review of Private Law, 28(4), (2020). pp. 822-825:
- ¹³ Տե՛ս, թիվ ԵԴ-20299/02/20 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 02.03.2023 որոշումը: Միասնական կայք 2023.11.27-2023.12.10 Պաշտոնական հրապարակման օրը 28.11.2023:
- ¹⁴ Ընդունվել է 09.02.2018թ., ուժի մեջ է մտել 09.04.2018 թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2018.03.05/16(1374) Հոդ.208:
- ¹⁵ Տե՛ս, թիվ ԱԴԴ-4208/02/16 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 17.09.2018 որոշումը: ՀՀՊՏ 2019.03.13/17(1470) Հոդ.170:
- ¹⁶ Տե՛ս, թիվ ԵԴ-20299/02/20 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի դատավոր Գոռ Հակոբյանի հատուկ կարծիքը:
- ¹⁷ Տե՛ս, թիվ ԼԴ/5521/02/19 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի դատավորներ Ռուզաննա Հակոբյանի և Մամիկոն Դրմեյանի համատեղ հատուկ կարծիքը:
- ¹⁸ Տե՛ս, թիվ ԼԴ/5521/02/19 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի դատավոր Արսեն Սկրտչյանի հատուկ կարծիքը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. «Ֆինանսական համակարգի հաշտարարի մասին» ՀՀ օրենք (ընդունվել է 17.06.2008թ., ուժի մեջ է մտել 03.08.2008թ.: Տե՛ս ՀՀՊՏ 2008.07.23/47(637) Հոդ.776):
2. <https://fsm.am/about-us> (02.06.2026):
3. Թիվ ՍԳՈ-1051 ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 09.10.2012 թվականի որոշումը: ՀՀՊՏ2012.10.17/50(924) Հոդ.1098:
4. Егорова О. А., К вопросу о процессуальном статусе финансового уполномоченного по правам потребителей в сфере финансовых услуг при рассмотрении в судебном порядке дел о взыскании страхового возмещения по договору ОСАГО», «Право и политика» 2019, №10.
5. Кудрявцева В. П., Оспаривание решения уполномоченного по правам потребителей финансовых услуг: проблема распределения процессуальных статусов // Арбитражный и гражданский процесс. – 2020. – № 11.
6. Zivilprozessordnung in der Fassung der Bekanntmachung vom 5. Dezember 2005 (BGBl. I S. 3202; 2006 I S. 431; 2007 I S. 1781), §§ 511, 542.
7. Stürmer, R. The Principles of German Civil Procedure and Alternative Dispute Resolution. International Journal of Procedural Law, 8(2), (2018).
8. Hodges, C., Benöhr, I., & Creutzfeldt, N. Consumer ADR in Europe. Hart Publishing, (2012).
9. Zivilprozessordnung vom 1. August 1895, RGBl. Nr. 113/1895, in der geltenden Fassung, § 461.
10. Reece, A. Alternative Dispute Resolution and Civil Justice in Austria. Vienna Law Review, 3(1), (2019).
11. Code de procédure civile, Article 546 (Modifié par Décret n°89-511 du 20 juillet 1989 - art. 5 JORF 25 juillet 1989).
12. Callens, E. Financial ADR in the Aftermath of the 2013 Directive: A Comparative Analysis of French and Irish Models. European Review of Private Law, 28(4), (2020). pp. 822-825:
13. Թիվ ԵԴ-20299/02/20 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 02.03.2023 որոշումը: Միասնական կայք 2023.11.27-2023.12.10 Պաշտոնական հրապարակման օրը 28.11.2023:
14. ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրք (ընդունվել է 09.02.2018թ., ուժի մեջ է մտել 09.04.2018 թ.):

ՏԵՍ ՀՀՊՏ 2018.03.05/16(1374) Հոդ.208:)

15. Թիվ ԱՐԴ/4208/02/16 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի 17.09.2018 որոշումը:

16. ՀՀՊՏ 2019.03.13/17(1470) Հոդ.170:

17. Թիվ ԵԴ/20299/02/20 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի դատավոր Գոռ Հակոբյանի հատուկ կարծիքը:

18. Թիվ ԼԴ/5521/02/19 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի դատավորներ Ռուզաննա Հակոբյանի և Մամիկոն Դրմեյանի համատեղ հատուկ կարծիքը:

19. Թիվ ԼԴ/5521/02/19 քաղաքացիական գործով ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի դատավոր Արսեն Մկրտչյանի հատուկ կարծիքը:

References

1. Law of the Republic of Armenia “On the Financial System Mediator” (adopted on 17.06.2008, entered into force on 03.08.2008. See Official Bulletin of the Republic of Armenia, 23.07.2008, No. 47(637), Art. 776).
2. <https://fsm.am/about-us> (02.06.2026).
3. Decision No. SDO-1051 of the Constitutional Court of the Republic of Armenia dated 09.10.2012. Official Bulletin of the Republic of Armenia, 17.10.2012, No. 50(924), Art. 1098.
4. Egorova O. A., “On the Issue of the Procedural Status of the Financial Ombudsman for Consumer Rights in Financial Services in Court Proceedings Concerning Recovery of Insurance Compensation under OSAGO Contracts,” Law and Politics, 2019, No. 10.
5. Kudryavtseva V. P., “Challenging Decisions of the Financial Consumer Rights Ombudsman: The Problem of Distribution of Procedural Statuses,” Arbitration and Civil Procedure, 2020, No. 11.
6. German Code of Civil Procedure (Zivilprozessordnung), as promulgated on 5 December 2005 (BGBl. I p. 3202; 2006 I p. 431; 2007 I p. 1781), §§ 511, 542.
7. Stürner, R. “The Principles of German Civil Procedure and Alternative Dispute Resolution,” International Journal of Procedural Law, 8(2), 2018.
8. Hodges, C., Benöhr, I., & Creutzfeldt, N. Consumer ADR in Europe. Hart Publishing, 2012.
9. Austrian Code of Civil Procedure (Zivilprozessordnung), of 1 August 1895, RGBL. No. 113/1895, as amended, § 461.
10. Reece, A. “Alternative Dispute Resolution and Civil Justice in Austria,” Vienna Law Review, 3(1), 2019.
11. French Code of Civil Procedure, Article 546 (as amended by Decree No. 89-511 of 20 July 1989, JORF 25 July 1989).
12. Callens, E. “Financial ADR in the Aftermath of the 2013 Directive: A Comparative Analysis of French and Irish Models,” European Review of Private Law, 28(4), 2020, pp. 822–825.
13. Decision of the Court of Cassation of the Republic of Armenia in Civil Case No. ED/20299/02/20, dated 02.03.2023. Unified Judicial Information System, publication period 27.11.2023–10.12.2023, official publication date 28.11.2023.
14. Civil Procedure Code of the Republic of Armenia (adopted on 09.02.2018, entered into force on 09.04.2018. See Official Bulletin of the Republic of Armenia, 05.03.2018, No. 16(1374), Art. 208).
15. Decision of the Court of Cassation of the Republic of Armenia in Civil Case No. ARD/4208/02/16, dated 17.09.2018.
16. Official Bulletin of the Republic of Armenia, 13.03.2019, No. 17(1470), Art. 170.
17. Separate opinion of Judge Gor Hovhannisyan of the Court of Cassation of the Republic of Armenia in Civil Case No. ED/20299/02/20.
18. Joint dissenting opinion of Judges Ruzanna Hakobyan and Mamikon Drmeyeran of the Court of Cassation of the Republic of Armenia in Civil Case No. LD/5521/02/19.
19. Separate opinion of Judge Arsen Mkrtchyan of the Court of Cassation of the Republic of Armenia in Civil Case No. LD/5521/02/19.

Էդվարդ Մովսիսյան

Ведущий специалист отдела договорно-правового и юридического сопровождения
страховой деятельности юридического департамента ЗАО «ЛИГА ИНШУРАНС»,
Магистр юридического факультета ЕГУ

Сурен Слоян

Юрист ООО «НАР», член Палаты адвокатов РА, адвокат,
Магистр юридического факультета ЕГУ

РЕЗЮМЕ

Проблема процессуального статуса примирителя финансовой системы в Республике Армения

Статья посвящена исследованию процессуального статуса Финансового омбудсмана и связанных с ним проблемных вопросов. Анализируются правовое положение и роль омбудсмана в процессуальных правоотношениях, круг его прав и обязанностей, а также особенности его участия в судебных процессах. Исследуются законодательные регулирования, касающиеся статуса омбудсмана, и подходы, сформировавшиеся в правоприменительной практике. По результатам исследования формулируются соответствующие выводы.

Ключевые слова: Финансовый системный примиритель, участники гражданского судопроизводства лица, участвующие в деле лицо, заинтересованное в исходе заявления, внесудебный орган разрешения споров.

Edvard Movsisyan

Leading Specialist of the Contract Law and Legal Support of Insurance Operations
Division, Legal Department of “LIGA Insurance” CJSC,
Master’s Degree, Faculty of Law, YSU (Yerevan State University)

Suren Sloyan

Lawyer at “HAP” LLC, member of the Chamber of Advocates of the RA,
attorney-at-law, Master of the Faculty of Law of Yerevan State University.

SUMMARY

The problem of the procedural status of the financial system Mediator in the Republic of Armenia

The article is devoted to the study of the procedural status of the Financial Ombudsman and the issues associated therewith. It analyzes the legal position and role of the Ombudsman in procedural legal relations, the scope of his rights and obligations, as well as the specific features of his participation in judicial proceedings. The study examines the legislative framework governing the Ombudsman’s status and the approaches developed in legal practice. Based on the findings of the research, relevant conclusions are formulated.

Key words- Financial system mediator, participants in civil proceedings, persons participating in the case, person with legal interest in the outcome of the application, alternative dispute resolution body.

Բնագիրը ներկայացվել է 03.06.2026թ.
Ընդունվել է տպագրության 14.07.26թ.

ԶԱՎԵՆ ՍՄԲԱՏՅԱՆ

իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Սույն գիտական հոդվածում հեղինակն անդրադարձել է վարչական պատասխանատվության հասկացությանը, իրավական բնույթին, առանձնահատկություններին և իրավական համակարգում դրա տեղին՝ որպես իրավաբանական պատասխանատվության ինքնուրույն տեսակ: Վերլուծվել են վարչական պատասխանատվության տեսական հիմքերը, դրա հարաբերակցությունն իրավաբանական պատասխանատվության այլ տեսակների հետ, ինչպես նաև ներկայացվել են վարչական պատասխանատվության էության, նպատակների, հատկանիշների և կիրառման առանձնահատկությունների վերաբերյալ գիտական մոտեցումները: Հատուկ ուշադրություն է դարձվել վարչական պատասխանատվության՝ որպես պետական հարկադրանքի միջոցի նշանակությանը, վարչական իրավախախտման հետ դրա պատճառահետևանքային կապին և իրավասու մարմինների կողմից դրա կիրառման իրավական հիմքերին:

Միաժամանակ ընդգծվում է, որ վարչական պատասխանատվությունը ոչ միայն իրավախախտման իրավական հետևանքն է, այլև հանրային կարգի, օրինականության և պետական կառավարման արդյունավետության ապահովման կարևոր իրավական գործիք: Հոդվածում հիմնավորվում է վարչական պատասխանատվության հեղինակային սահմանումը՝ հաշվի առնելով դրա միջոցառման բնույթը, նորմատիվ հիմքերը, կիրառման առանձնահատկությունները և իրավական պատասխանատվության համակարգում զբաղեցրած առանձնահատուկ տեղը:

Հիմնարարներ՝ վարչական պատասխանատվություն, վարչական իրավախախտում, իրավաբանական պատասխանատվություն, պետական հարկադրանք, վարչական տույժ, զանցանք:

Ներածություն

Վարչական պատասխանատվությունը ժամանակակից իրավական պետության կարևորագույն ինստիտուտներից է, որի միջոցով պետությունն իրականացնում է իրավական կարգուկանոնի պահպանման, հանրային հարաբերությունների պաշտպանության և իրավախախտումների կանխարգելման իր գործառնությունները: Որպես իրավաբանական պատասխանատվության ինքնուրույն տեսակ՝ վարչական պատասխանատվությունը միավորում է ինչպես պետական հարկադրանքի, այնպես էլ իրավական դատարարական և կանխարգելման տարրերը՝ նպաստելով օրինականության, հասարակական կարգի և պետական կառավարման արդյունավետության ապահովմանը: Միաժամանակ վարչական պատասխանատվությունը բնութագրվում է առանձնահատուկ իրավական հիմքերով, կիրառման ընթացակարգերով և նպատակներով, որոնք այն տարբերակում են իրավաբանական պատասխանատվության մյուս տեսակներից:

Վարչական իրավունքի շարունակական զարգացումը, պետական կառավարման համակարգի կատարելագործումը և վարչական պատասխանատվության դերի ընդլայնումը պայմանավորում են վարչական պատասխանատվության ինստիտուտի գիտական ուսումնասիրության արդիականությունը: Հատկապես կարևոր նշանակություն են ձեռք բերում վարչական պատասխանատվության հասկացության, դրա իրավական բնույթի, առանձնահատկությունների, հատկանիշների և կիրառ-

ման հիմքերի վերաբերյալ միասնական տեսական մոտեցումների ձևավորումը, ինչպես նաև վարչական պատասխանատվության սահմանների հստակեցումը՝ իրավական որոշակիության և իրավակիրառ պրակտիկայի միատեսակության ապահովման նպատակով:

Հոդվածի գիտական նորույթը դրսևորվում է վարչական պատասխանատվության ինստիտուտի համալիր ուսումնասիրությամբ՝ դրա իրավական բնույթի, տեսական հիմքերի, առանձնահատկությունների և հատկանիշների համակարգային վերլուծության միջոցով: Միաժամանակ փորձ է արվում ձևավորել վարչական պատասխանատվության հեղինակային սահմանում՝ համադրելով իրավաբանական գրականությունում արտահայտված հիմնական տեսական մոտեցումները, գործող իրավական կարգավորումները և վարչական պատասխանատվության առանձնահատկությունները՝ որպես իրավաբանական պատասխանատվության ինքնուրույն տեսակ:

Հոդվածի նպատակն է ձևավորել առավել ընդհանուր գիտական մոտեցում վարչական պատասխանատվության հասկացության, դրա իրավական բովանդակության, դրա կիրառման հիմքերի, ինչպես նաև իրավաբանական պատասխանատվության համակարգում դրա դերի վերաբերյալ, ինչպես նաև՝ հիմնավորել դրա դերը պետական հարկադրանքի համակարգում և առաջարկել վարչական պատասխանատվության գիտականորեն հիմնավորված սահմանումը:

Հոդվածը կառուցված է մի քանի փոխկա-

պակցված մասերից: Առաջին մասում ներկայացվում են իրավաբանական պատասխանատվության ընդհանուր տեսական հիմքերը և վարչական պատասխանատվության տեղն իրավաբանական պատասխանատվության համակարգում: Երկրորդ մասում վերլուծվում են վարչական պատասխանատվության հասկացության վերաբերյալ ձևավորված գիտական մոտեցումները և դրա իրավական բնույթը: Երրորդ մասում ուսումնասիրվում են վարչական պատասխանատվության առանձնահատկությունները, հատկանիշները և կիրառման իրավական հիմքերը: Վերջին մասում ներկայացվում են կատարված վերլուծությունների արդյունքները, ձևակերպվում է վարչական պատասխանատվության հեղինակային սահմանումը և գնահատվում դրա նշանակությունը ժամանակակից վարչաիրավական կարգավորման համակարգում:

Հետազոտության մեթոդաբանությունը

Սույն հետազոտության ընթացքում կիրառվել են իրավագիտական և ընդհանուր գիտական մի շարք մեթոդներ՝ ուղղված վարչական պատասխանատվության հասկացության, իրավական բնույթի, առանձնահատկությունների և հատկանիշների համալիր ուսումնասիրությանը՝ որպես իրավաբանական պատասխանատվության ինքնուրույն տեսակ:

Հետազոտության շրջանակներում կիրառվել է համեմատական-իրավական մեթոդը, որի օգնությամբ վերլուծվել են վարչական պատասխանատվության վերաբերյալ հայրենական և արտասահմանյան իրավագիտության ներկայացուցիչների մոտեցումները, ինչպես նաև վարչական պատասխանատվության ինստիտուտի առանձնահատկությունները՝ իրավաբանական պատասխանատվության այլ տեսակների համեմատությամբ: Համեմատական վերլուծությունը հնարավորություն է տվել բացահայտել վարչական պատասխանատվության բնորոշ գծերը, տարբերակիչ հատկանիշները և իրավական կարգավորման առանձնահատկությունները:

Վերլուծության ընթացքում կիրառվել են տրամաբանական, համակարգային և վերլուծական մեթոդները, որոնց միջոցով գիտական գրականության մեջ արտահայտված տեսական դիրքորոշումները և վարչական պատասխանատվության վերաբերյալ գիտական հայեցակարգերը դիտարկվել և մեկնաբանվել են որպես միասնական իրավական համակարգի փոխկապակցված տարրեր: Միաժամանակ կիրառվել են համակարգային ընդհանրացման և սինթեզի մեթոդները, որոնց շնորհիվ հնարավոր է դարձել ձևակերպել վարչական պատասխանատվության հիմնական հատկանիշները, առանձնահատկությունները և հեղինակային սահմանումը:

Հետազոտության արդյունքներ և քննարկում

Վարչական պատասխանատվությունը ժամանակակից իրավական համակարգերում հանդես է գալիս որպես պետական հարկադրանքի կարևոր ձևերից մեկը, որը կիրառվում է վարչական իրավախախտում կատարելու դեպքում և հանդիսանում է իրավական կարգապահության ապահովման առանցքային գործիք: Այն իրավական համակարգում ունի երկակի բնույթ. մի կողմից հանդես է գալիս որպես պատժիչ մեխանիզմ, իսկ մյուս կողմից՝ որպես կանխարգելիչ և դաստիարակող միջոց, որի նպատակն է ապահովել հանրային հարաբերությունների կայունությունը և պետական կառավարման արդյունավետությունը:

Վարչական պատասխանատվության ինստիտուտն ուսումնասիրելիս անհրաժեշտ է այն դիտարկել ոչ միայն որպես իրավական հետևանք, այլև որպես վարչական իրավախախտման անմիջական արդյունք, որը պայմանավորված է իրավական նորմի խախտմամբ և այդ խախտմանը պետական իշխանության արձագանքով:

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի թիվ R (91) 1 առաջարկությամբ սահմանվում է, որ ոչ մի վարչական պատժ չի կարող կիրառվել այնպիսի արարքի համար, որը կատարման պահին չի համարվել գործող կանոններին հակասող վարքագիծ¹:

Վարչական իրավախախտումը, որպես իրավական երևույթ, բնութագրվում է որպես պետական կամ հասարակական կարգի նկատմամբ ոչ մեծ հանրային վտանգավորություն ունեցող հակաիրավական արարք, որը, սակայն, բավարար հիմք է վարչական պատասխանատվություն կիրառելու համար: Այս համատեքստում վարչական պատասխանատվությունը հանդես է գալիս որպես իրավական կապ, որը ձևավորվում է իրավախախտման փաստի և պետական հարկադրանքի միջև: Այդ կապի էությունը կայանում է նրանում, որ յուրաքանչյուր վարչական իրավախախտում անխուսափելիորեն առաջացնում է իրավական հետևանք՝ վարչական տույժի կամ իրավական ներգործության այլ միջոցի կիրառման տեսքով:

Վարչական պատասխանատվության տեսական հիմքերը ձևավորվել են իրավունքի զարգացման տարբեր փուլերում: Պատմականորեն իրավական պատասխանատվության տեսակների տարանջատումը եղել է երկարատև գործընթաց, որի ընթացքում աստիճանաբար առանձնացվել են քրեական, քաղաքացիական, կարգապահական և վարչական պատասխանատվության ինստիտուտները:

Պետության գործառույթների անխափան իրականացման, ինչպես նաև հասարակական և սոցիալական անվտանգության երաշխավորման նպատակով՝ հաճախ անհրաժեշտ է կիրառել պե-

տական հարկադրանքի միջոցներ, որոնք այն միջոցներն են, որոնցով պետությունը հակազդում է հակասոցիալական դրսևորումներին և պարփակում է արատավոր դրսևորման ազդեցությունը:

Պետության տարածքում առողջ իրավական մթնոլորտի ձևավորման հիմնական գործիքն իրավաբանական պատասխանատվությունն է:

«Իրավաբանական պատասխանատվություն» հասկացությունը, ի թիվս այլնի, ընկալվում է նաև որպես իրավախախտման համար նախատեսված պետական հարկադրանքի միջոց: Իրավաբանական պատասխանատվությունն իրավախախտում կատարած անձի նկատմամբ իրավասու սուբյեկտի կողմից օրենքով սահմանված կարգով նշանակված հարկադրանքի միջոց է, որը բովանդակում է իրավախախտում կատարած անձի իրավունքների և ազատությունների սահմանափակում²:

Պրոֆեսոր Դ.Ա. Լիպինսկին համարում է, որ իրավաբանական պատասխանատվության ինստիտուտը դասվում է իրավունքի տարբեր ճյուղային ոլորտներին ծառայող պրակտիկային, իրականացնում է իրավախախտողների իրավաբանական պատասխանատվության ենթարկելու հետ կապված կարևոր դրույթների միջանցիկ կարգավորում: Միևնույն ժամանակ՝ որոշակի աստիճանով դա կարելի է ներկայացնել նաև որպես նյութական իրավունքի ինստիտուտ: Այսպես՝ դրա կարգավորման առարկա կոնֆլիկտները, բացասական (իրավախախտ) հարաբերությունները, որոնք, հանրային վտանգավորության աստիճանից կախված՝ տարբերակվում են ըստ տիպերի, սակայն նման են ըստ կարգի:

Պրոֆեսորներ Ռ. Լ. աչատուրովը և Ռ.Գ. Յագուտինն իրավաբանական պատասխանատվության կարգավորման առարկան դիտարկում են առավել լայն՝ համարելով, որ իրավաբանական պատասխանատվության ինստիտուտը կարգավորում է պետության կողմից ամրագրվող և զարգացվող, ինչպես նաև իրավախախտումներից ծագող հարաբերությունները⁴:

Իրավաբանական պատասխանատվությունն իրավախախտի նկատմամբ իրավական նորմերի սանկցիաներում նախատեսված պետական հարկադրանքի միջոցների կիրառությունն է: Իրավաբանական պատասխանատվությունը սոցիալական պատասխանատվության տարատեսակ է՝ միայն վերջինիս բնորոշ հատկանիշներով օժտված: Իրավաբանական պատասխանատվությունն իրավախախտողի նկատմամբ իրավական նորմի սանկցիայով նախատեսված անձնական, գույքային և կազմակերպական բնույթի սահմանափակումներ առաջացնող պետական հարկադրանքի միջոցների կիրառումն է⁵:

Իրավաբանական պատասխանատվության ընդհանուր բնութագրական հատկանիշները

հետևյալն են՝

- հանդիսանում է պետական կառավարման այն գործիքը, որով պետությունը հակազդում է անցանկալի վարքագծին,
- հանդիսանում է ներգործության միջոց,
- երաշխավորվում է իրավական նորմերով,
- արտահայտվում է հարկադրանքի միջոցների կիրառման ձևով,
- ուղղակի փոխկապված է պատասխանատվության ենթարկվող սուբյեկտի հետ,
- կիրառվում է նման լիազորությամբ օժտված սուբյեկտի կողմից,
- կիրառվում է որպես իրավունքի նորմերի խախտման հետևանք,
- հանգեցնում է նորմով նախատեսված անբարենպաստ հետևանքների,
- հաստատվում է միայն իրավախախտման կազմի առկայության դեպքում,
- հետապնդում է որոշակի նպատակներ և չի կարող կիրառվել ինքնանպատակ,
- նպատակով երաշխավորվող բարիքը պետք է գերակայի խախտվող շահին:

Ըստ իրավունքի ճյուղի դասակարգման՝ իրավաբանական պատասխանատվության տեսակների շարքում իր ուրույն տեղն է գրադեցնում վարչական պատասխանատվությունը:

Վարչական պատասխանատվությունը վարչական իրավունքի և վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ գործերի վարույթի հիմնարար և համակարգաստեղծ կատեգորիաներից մեկն է:

Վարչական պատժամիջոցները, որպես հանրային իրավակիրառման գործիք, մեծ գրավչություն ունեն կարգավորող մարմինների համար, քանի որ դրանք համեմատաբար հեշտ է կիրառել և դրանք նախատեսված են այնպիսի ոչ էական խախտումների համար, որոնք չեն արդարացնում քաղաքացիական կամ քրեական պատժամիջոցների կիրառումը:

Վարչական պատասխանատվությունը, լինելով իրավական պատասխանատվության մի տեսակ, ունի իրավական պատասխանատվության բնորոշ նշանները, սակայն, բացի դրանից, այն ունի նաև միայն իրեն բնորոշ առանձնահատկություններ:

Անդրադառնալով վարչական պատասխանատվության առանձնահատկություններին՝ Ա.Պ. Շերգինը նշել է, որ վարչական պատասխանատվությունը՝ որպես իրավաբանական պատասխանատվության հատուկ տեսակ, ունի հետևյալ առանձնահատկությունները.

- Վարչական տույժերը կարող են պարունակվել ինչպես օրենքներում, այնպես էլ կարգավորող իրավական ակտերում: Հետևաբար՝ վարչական պատասխանատվությունն ունի իր հատուկ իրավական հիմքը:

• Վարչական մարմնի կողմից սանկցիա կիրառելու հիմքը մանր իրավախախտում կատարելն է:

• Պատասխանատվության են ենթարկվում ինչպես անհատները, այնպես էլ կոլեկտիվ խմբերը:

• Պատասխանատվությունը և ոչ իրավաչափ գործողությունները փոխկապակցված երևույթներ են, որոնք կապված են պատճառահետևանքային կապով:

Ոչ միանշանակ ընդունելով տեսաբանի կողմից վկայակոչվող առանձնահատկությունները՝ անհրաժեշտ ենք համարում արձանագրել վարչական պատասխանատվության՝ որպես իրավաբանական պատասխանատվության տեսակի, հետևյալ առանձնահատկությունները, որոնցով վարչական պատասխանատվությունը տարբերվում է պատասխանատվության այլ տեսակներից.

1. Վարչական պատասխանատվությունը կիրառվում է կոնկրետ այն իրավախախտման առնչությամբ, որը կարելի է որակել որպես զանցանք,

2. Վարչական պատասխանատվությունը կիրառվում է այն իրավիճակում, որտեղ բացառվում է ծառայողական ենթակայությունը,

3. Վարչական պատասխանատվություն կիրառող սուբյեկտների ապակենտրոնացվածությունը՝ ինչպես գործադիր իշխանության ճյուղի ներսում, այնպես էլ դրանից դուրս: Այսինքն՝ վարչական ակտը կայացվում է ինչպես տարբեր վարչական մարմինների կողմից, այնպես էլ դատարանների կողմից,

4. Վարչական պատասխանատվության միջոց կիրառվում է ոչ թե բոլոր վարչական նորմերի պաշտպանության նպատակով,

5. Վարչական պատասխանատվության ենթարկելու գործընթացն իրականացվում է կոնկրետ տվյալ իրավահարաբերության կարգավորման նպատակով ընդունված ընթացակարգերով,

6. Վարչական պատասխանատվությունն ունի միայն իրեն բնորոշ նպատակն ու գործառնությունները, որոնք էլ բացահայտում են դրա էությունը՝ ընդգծելով դրա առանձնահատկությունն իրավաբանական պատասխանատվության տեսակների շարքում:

Հարկ է նշել, որ չնայած ինստիտուտի կարևորությանը՝ ՀՀ գործող իրավական համակարգում բացակայում է վարչական պատասխանատվության միասնական, նորմատիվ սահմանումը, որը թույլ կտար հստակ բացահայտել դրա բովանդակությունն ու էությունն օրենսդրական մակարդակով:

Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի տարածական մեկնաբանման արդյունքում կարելի է արձանագրել, որ վարչական պատասխանատվությունը բնորոշվում է որպես պետական կամ հասարակական կարգի, պետու-

թյան անվտանգության ապահովման, սոցիալիստական սեփականության, քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների, կառավարման սահմանված կարգի դեմ ոտնձգող հակաիրավական, մեղավոր (դիտավորյալ կամ անգոյշ) գործողության կամ անգործության համար նախատեսվող պատասխանատվություն, որը չի կարելի որակել որպես քրեական: Ընդ որում՝ քրեական և վարչական պատասխանատվության տարբերակման մեջ հիմնականում ընկած է հենց հանրային վտանգավորությունը՝ որպես պատասխանատվության միջոցի ընտրության հիմք:

Կան այլ երկրներ, որոնցում ևս բացակայում է վարչական պատասխանատվության բուն հասկացությունը, սակայն իրավական համակարգերի համակարգային վերլուծությունն ընդհանուր պատկերացում է տալիս ինստիտուտի մասին:

Վարչական պատասխանատվության սահմանման խնդիրներն արդիական են բոլոր պետությունների համար, քանի որ այն հանդես է գալիս որպես պետական կառավարման արդյունավետ լծակ:

Անդրադառնալով վարչական պատասխանատվության հասկացությանը՝ պրոֆեսոր Գ. Դանիելյանը նշել է, որ վարչական պատասխանատվությունն իրավասու պետական մարմինների կամ պաշտոնատար անձանց կողմից օրենքով սահմանված հիմքով ու կարգով վարչական իրավախախտումների համար վարչական տույժի կիրառումն է:

Մեկ այլ տեսաբան՝ պրոֆեսոր Կուտաֆինան, նշել է, որ վարչական պատասխանատվությունը վարչական իրավունքի հիմնարար և համակարգաստեղծ կատեգորիաներից մեկն է: Վարչական պատասխանատվությունն ընկած է պետության և քաղաքացու հարաբերությունների և ժամանակակից իրավական հասարակության հիմքում: Վարչական պատասխանատվությունն իրավական վարքի անհրաժեշտ խթանիչ է, նպաստում է բարոյական և իրավական պարտքի զգացողության դաստիարակմանը հասարակության և պետության կողմից:

Ըստ պրոֆեսոր Դեմիդովայի՝ վարչական պատասխանատվությունն իրավական պատասխանատվության հատուկ տեսակ է, որն արտահայտվում է վարչական իրավախախտում կատարած անձի նկատմամբ լիազորված մարմնի կամ ֆունկցիոնալ իշխանության պաշտոնատար անձի կողմից վարչական պատժի կիրառմամբ¹⁰:

Ըստ պրոֆեսոր Ն. ամանի՝ (բացասական) իրավական պատասխանատվությունը, այդ թվում՝ նաև վարչական պատասխանատվությունը դիտարկվում է որպես իրավախախտմանը պետության արձագանքման ձև (մեխանիզմ), որպես իրավախախտողի պարտականություն՝ ենթարկվելու

իրավախախտման կատարման համար պատժամիջոցով նախատեսված պետական հարկադրանքի միջոցներին, ինչպես նաև որպես իրավախախտման և այն կատարած անձի նկատմամբ բացասական պետական գնահատական և դատապարտում, որն ուղեկցվում է պատժի կիրառմամբ¹¹ :

Այսպիսով՝ վարչական պատասխանատվությունը համապատասխան իրավասությամբ օժտված մարմնի (աշխատողի)՝ վարչական իրավախախտում կատարած սուբյեկտի նկատմամբ պատշաճ սանկցիա կիրառելու կարողությունն է:

Վարչական պատասխանատվության էությունը հասկանալու համար նախ անդրադառնանք դրա հատկանիշներին:

Վարչական պատասխանատվության էությունը բացահայտելով և ամփոփելով վերը թվարկված տեսական դատողությունները և ընկալումները վարչական պատասխանատվության առանձնահատկությունների վերաբերյալ՝ կարելի է սահմանել վարչական պատասխանատվության հետևյալ հատկանիշները:

Այսպես՝

1. Վարչական պատասխանատվությունը հանդիսանում է իրավաբանական կամ իրավական պատասխանատվության տեսակ:

2. Վարչական պատասխանատվությունը կիրառվում է այդպիսի լիազորությամբ օժտված վարչական մարմնի կամ դրա պաշտոնատար անձի կողմից:

3. Վարչական պատասխանատվությունը կիրառվում է զանցանք կատարած անձանց նկատմամբ:

4. Վարչական պատասխանատվությունը կիրառվում է որպես պետական հարկադրանքի միջոց:

5. Վարչական պատասխանատվությունը պետք է ունենա հատուկ սահմանված նորմատիվային հիմք, այն համատեքստում, որ գործող օրենսդրությամբ պետք է սահմանված լինեն թե՛ արգելող (որոշակի գործողության կատարումը պարտադրող) նորմը, և թե՛ արգելող նորմը խախտելու իրավական հետևանքը:

6. Վարչական պատասխանատվությունը պետք է համարժեք լինի դրսևորված հակաիրավական վարքագծին:

Ելնելով վերոգրյալ իրավական դատողություններից և դրանք համադրելով աշխատանքով ամրագրված վարչական պատասխանատվության, որպես իրավաբանական պատասխանատվության առանձին տեսակի առանձնահատկությունների և հատկանիշների հետ՝ անհրաժեշտ է սահմանել վարչական պատասխանատվության հեղինակային սահմանումը:

Վարչական պատասխանատվության հասկացությունը սահմանելիս կարևոր է նաև, որ վարչա-

կան իրավախախտումը կարող է ճանաչվել որպես ոչ միայն վարչական իրավունքի ուղղակի նորմերի, այլև իրավունքի այլ ճյուղերի նորմերի խախտում (օրինակ՝ հողային, բնակարանային, ֆինանսական իրավունքների նորմեր): Սա նշանակում է, որ վարչական պատասխանատվության հետ կապված իրավահարաբերությունները միջոլորտային են¹²:

Միաժամանակ կարևոր է արձանագրել, որ վարչական իրավախախտման հետևանքը վարչական պատասխանատվությունն է, օրենքի չիմացությունը չի ազատում պատասխանատվությունից իրավախախտը պարտավոր է գիտակցել, որ իր վարքագծի համար իր իրավունքները կարող են սահմանափակվել կամ նրա նկատմամբ կարող է կիրառվել որոշակի պարտականություն:

Եզրակացություն

Ամփոփելով հոդվածի արդյունքները և կարևորելով ինստիտուտի միասնական իրավական ընկալումը՝ նպատակահարմար է արձանագրել հետևյալ եզրահանգումները.

1. Վարչական պատասխանատվությունը, պահպանելով իրավաբանական պատասխանատվությանը բնորոշ ընդհանուր հատկանիշները, առանձնանում է իր կիրառման սուբյեկտներով, իրավական հիմքերով, ընթացակարգային առանձնահատկություններով, իրավախախտման բնույթով և այն նպատակներով, որոնց իրականացմանն է ուղղված պետական հարկադրանքի կիրառումը:

2. Հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ վարչական պատասխանատվության միասնական նորմատիվ սահմանման բացակայությունը ՀՀ օրենսդրությունում կարող է հանգեցնել դրա բովանդակության և կիրառման վերաբերյալ տարբեր մեկնաբանությունների: Այդ հանգամանքը վկայում է վարչական պատասխանատվության հասկացության օրենսդրական հստակեցման անհրաժեշտության մասին՝ իրավական որոշակիության և միասնական իրավակիրառ պրակտիկայի ապահովման նպատակով:

3. Հոդվածում արտահայտված դատողությունների հիման վրա հիմնավորվում է վարչական պատասխանատվության այն հեղինակային սահմանումը, ըստ որի Վարչական պատասխանատվությունն իրավաբանական պատասխանատվության տեսակ է, որը կիրառվում է վարչական պատասխանատվությունը կիրառելու լիազորությամբ օժտված վարչական մարմնի կամ նրա պաշտոնատար անձի կողմից՝ զանցանք կատարած անձի նկատմամբ, որպես պետական հարկադրանքի միջոց և որպես արգելող իրավունքի նորմը խախտելու կամ որոշակի անգործությունը դրսևորելու համար իրավական հետևանքը, որի համար գործող օրենսդրությամբ սահմանված չէ պատասխանատ-

վության այլ միջոցի կիրառում:

4. Հոդվածում արտահայտված դատողությունների հիման վրա հիմնավորվում է նաև, որ վարչական իրավախախտման հետևանքը վարչական պատասխանատվությունն է: Հետևաբար յուրաքանչյուր վարչական իրավախախտում կատարած անձ, որը կարող է ենթարկվել վարչական պատասխանատվության, պարտավոր է գիտակցել, որ իր օբյեկտիվ իրականությունում դրսևորած կոնկրետ վարքագծի համար իր իրավունքները կարող

են սահմանափակվել կամ նրա նկատմամբ կարող է կիրառվել որոշակի պարտականություն՝ անկախ այն հանգամանքից, թե այդ հակաիրավական վարքագիծն ինչ բնույթի հասարակական հարաբերություններ է խաթարել և արդյոք վնաս է պատճառել այլ անձանց, թե ոչ:

¹ Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. R (91) 1 of the Committee of Ministers to Member States on Administrative Sanctions, adopted on 13 February 1991.

² Տե՛ս, Պետության և իրավունքի տեսություն: Ուսումնական ձեռնարկ Հեղ. Խում: Գիտ. Խմբ` Ա Ղամբարյան, Մ. Մուրադյան.- Երևան Լուսարաց հրատարակչություն, 2014, էջ 600:

³ Տե՛ս, Липинский Д. А. Проблемы юридической ответственности. СПб., 2003, էջ 173-174

⁴ Տե՛ս, Хачатуров Р. Л., Ягутин Р.Г. Юридическая ответственность. Тольятти. 1995, էջ 66-67:

⁵ Տե՛ս, Վ. Հովսեփյան «Իրավաբանական պատասխանատվություն հասկացությունը և դրա հատկանիշները» «Օրինականություն» ՀՀ դատախազության գիտագործնական և ուսումնամեթոդական հանդես N. 121 Երևան 2021 թվական 46 էջ:

⁶ Տե՛ս, Hew Kee, Lee, Gladys, and Mak, Yuen Teen. “The Impact of Administrative Sanctions.” National University of Singapore, 2014թ. էջ 4 58:

⁷ Տե՛ս, Shergin A. P. Conceptual foundations of administrative-tort law // Scientific portal of the Ministry of Internal Affairs of Russia. 2008. No. էջ 18:

⁸ Տե՛ս, ՀՀ վարչական իրավունք ուսումնական ձեռնարկ, Գ. Դանիելյան, ԵՊՀ 2012թ. էջ 456:

⁹ Տե՛ս, Административная ответственность: Учебное пособие. – Оренбург: Оренбургский институт (филиал) Университета имени О.Е. Кутафина (МГЮА), 2018. – էջ 28:

¹⁰ Տե՛ս, Административная ответственность : учебно-методическое пособие / сост. Л. А. Гречина ; Яросл. гос. ун-т им. П. Г. Демидова- Ярославль : ЯрГУ, 2019. էջ 11:

¹¹ Տե՛ս, Khamanev N. Administrative Law of the Russian Federation M., 2015 էջ 128:

¹² Տե՛ս, Серков П. П. Административная ответственность: проблемы и пути совершенствования. М., 2010. էջ 63:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգիրք՝ ընդունված 06.12.1985 թվականին:

2. Ա. Ղամբարյան, Մ. Մուրադյան, Պետության և իրավունքի տեսություն: Ուսումնական ձեռնարկ Հեղ. Խում: - Երևան Լուսարաց հրատարակչություն, 2014, 692 էջ:

3. Գ. Դանիելյան, ՀՀ վարչական իրավունք ուսումնական ձեռնարկ, ԵՊՀ 2012թ. 704 էջ:

4. Վ. Հովսեփյան, «Իրավաբանական պատասխանատվություն հասկացությունը և դրա հատկանիշները» «Օրինականություն» ՀՀ դատախազության գիտագործնական և ուսումնամեթոդական հանդես N. 121 Երևան 2021 թվական 42-46 էջեր:

5. Липинский Д. А. Проблемы юридической ответственности. СПб., 2003, 387 էջ:

6. Хачатуров Р. Л., Ягутин Р.Г. Юридическая ответственность. Тольятти. 1995, 196 էջ:

7. Кутафина О.Е. Административная ответственность: Учебное пособие. – Оренбург: Оренбургский институт (филиал) Университета имени (МГЮА), 2018. – 134 էջ:

8. Гречина Л. А., Демидова П. Г. Административная ответственность: учебно-методическое пособие / сост. Яросл. гос. ун-т им.- Ярославль : ЯрГУ, 2019. 44 էջ

9. Hew Kee, Lee, Gladys, and Mak, Yuen Teen. “The Impact of Administrative Sanctions.” National University of Singapore, 2014թ. 58 էջ:

10. Shergin A. P. Conceptual foundations of administrative-tort law // Scientific portal of the Ministry of Internal Affairs of Russia. 2008. No.:

11. Khamanev N. Administrative Law of the Russian Federation M., 2015 553 էջ

12. Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. R (91) 1 of the Committee of Ministers to Member

States on Administrative Sanctions, adopted on 13 February 1991.

References

1. Varchakan iravakhakhtumneri veraberyal HH orensgrir, yndunvac 06.12.1985 t. (In Armenian)
2. Ghambaryan A., Muradyan M. Petutyun yev iravunki tesutyun: usumnakan dzerknark. Yerevan: Lusabats hratarakhutyun, 2014. 692 p. (In Armenian)
3. Danielyan G. HH vch'rakan iravunk: usumnakan dzerknark. Yerevan: Yerevani petakan hamalsaran, 2012. 704 p. (In Armenian)
4. Hovsepyan V. "Iravabanakan patasxanatutyun haskacutyuny yev dra hatkanishnery". Orinakanutyun. HH datakhazutyan gitagortsakan yev usumnametodakan handes, no. 121, Yerevan, 2021, pp. 42–46. (In Armenian)
5. Lipinskiy D. A. Problemy yuridicheskoy otvetstvennosti. Saint Petersburg, 2003, p. 387. (In Russian)
6. Khachaturov R. L., Yagutin R. G. Yuridicheskaya otvetstvennost'. Tolyatti, 1995, p. 196. (In Russian)
7. Kutafina O. E. Administrativnaya otvetstvennost': uchebnoye posobiye. Orenburg: Orenburgskiy institut (filial) Universiteta imeni O. E. Kutafina (MGYuA), 2018, p. 134. (In Russian)
8. Grechina L. A., Demidova P. G. Administrativnaya otvetstvennost': uchebno-metodicheskoye posobiye. Yaroslavl: YarGU, 2019, p. 11. (In Russian)
9. Hew Kee, Lee, Gladys, and Mak, Yuen Teen. "The Impact of Administrative Sanctions." National University of Singapore, 2014, p. 4.
10. Shergin A. P. Conceptual foundations of administrative-tort law. Scientific portal of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 2008, p. 18.
11. Khamanev N. Administrativnoye pravo Rossiyskoy Federatsii. Moscow, 2015, p. 553. (In Russian)
12. Council of Europe, Committee of Ministers. Recommendation No. R (91) 1 of the Committee of Ministers to Member States on Administrative Sanctions, adopted on 13 February 1991.

Завен Смбалян

кандидат юридических наук

РЕЗЮМЕ

Особенности концепции административной ответственности

В данной научной статье автор рассматривает понятие административной ответственности, её правовую природу, особенности и место в правовой системе как самостоятельного вида правовой ответственности. Проанализированы теоретические основы административной ответственности, её взаимосвязь с другими видами правовой ответственности, а также представлены научные подходы к сущности, целям, характеристикам и особенностям применения административной ответственности. Особое внимание уделено значению административной ответственности как средства государственного принуждения, её причинно-следственной связи с административным правонарушением и правовым основаниям её применения компетентными органами.

При этом подчёркивается, что административная ответственность является не только правовым следствием правонарушения, но и важным правовым инструментом обеспечения общественного порядка, законности и эффективности государственного управления. Статья обосновывает авторское определение административной ответственности, учитывая её междисциплинарный характер, нормативные основы, особенности применения и особое место в системе правовой ответственности.

Ключевые слова: административная ответственность, административное правонарушение, юридическая ответственность, государственное принуждение, административное наказание, проступок.

SUMMARY

Features of the concept of administrative responsibility

In this research article, the author examines the concept of administrative liability, its legal nature, characteristics, and place in the legal system as an independent type of legal liability. The theoretical foundations of administrative liability and its relationship with other types of legal liability are analyzed, and scholarly approaches to the essence, purposes, characteristics, and application of administrative liability are presented. Particular attention is paid to the importance of administrative liability as a means of state coercion, its causal relationship with an administrative offense, and the legal grounds for its application by competent authorities.

It is emphasized that administrative liability is not only a legal consequence of an offense but also an important legal instrument for ensuring public order, legality, and the effectiveness of public administration. The article substantiates the author's definition of administrative liability, taking into account its interdisciplinary nature, regulatory framework, application characteristics, and special place in the system of legal liability.

Key words: administrative liability, administrative offense, legal liability, state coercion, administrative punishment, misdemeanor.

Բնագիրը ներկայացվել է 13.05.2026թ.
Ընդունվել է տպագրության 14.07.26թ.

ԶԱՎԵՆ ՍՄԲԱՏՅԱՆ

իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՇՈՒՐՋ ԾԱՎԱԼՎՈՂ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐՆ ԱՌԱՋԱՐԿՎՈՂ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԽԱՏՈՒՄՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՆՈՐ ՕՐԵՆՍԳՐՔԻ ԼՈՒՅՍԻ ՆԵՐՔՈՒ

Սույն գիտական հոդվածում հեղինակն անդրադարձել է վարչական պատասխանատվության վարույթի ինստիտուտի շուրջ ձևավորվող իրավական հիմնախնդիրներին՝ առաջարկվող վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ նոր օրենսգրքի նախագծի համատեքստում: Վերլուծվել են նախագծով նախատեսվող հիմնական նորամուծությունները, դրանց իրավական նշանակությունը, ինչպես նաև առկա կարգավորումների տեսական և գործնական խնդիրները:

Հոդվածում ուսումնասիրվել են վարչական պատասխանատվության վարույթի առանցքային ինստիտուտները՝ անմեղության կանխավարկածի կիրառման առանձնահատկությունները, անալոգիայի կիրառման սահմանափակումները, վարչական վարույթի վերսկսման հիմքերը, պատասխանատվությունը մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքների հարաբերակցությունը, զանցակցության ինստիտուտը, իրավաբանական անձանց նկատմամբ պատասխանատվության կիրառման առանձնահատկությունները, հանրօգուտ աշխատանքների կիրառման իրավական բնույթը, ինչպես նաև վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետների կարգավորումը:

Միաժամանակ ընդգծվում է, որ առաջարկվող օրենսգրքի մի շարք դրույթներ, չնայած իրենց նպատակային նշանակությանը և վարչական պատասխանատվության համակարգի կատարելագործմանն ուղղված լինելուն, պարունակում են իրավական որոշակիության, համաչափության և իրավակիրառ արդյունավետության հետ կապված խնդիրներ: Հոդվածում ներկայացվում են համապատասխան առաջարկություններ՝ ուղղված վարչական պատասխանատվության վարույթի առավել հստակ, կանխատեսելի և արդյունավետ իրավակարգավորման ձևավորմանը:

Հիմնաբառեր՝ վարչական պատասխանատվություն, վարչական վարույթ, վարչական իրավախախտում, վարչական պատասխանատվության վարույթի ինստիտուտ, իրավական որոշակիություն, անմեղության կանխավարկած, անալոգիա, վարչական տույժ:

Ներածություն

Վարչական պատասխանատվության վարույթի ինստիտուտը ժամանակակից իրավական համակարգում հանդիսանում է պետական հարկադրանքի իրականացման կարևորագույն մեխանիզմներից մեկը, որի միջոցով ապահովվում է վարչական իրավախախտումների նկատմամբ իրավական արձագանքը, իրավակարգի պահպանումը և հանրային հարաբերությունների կայունությունը: Մինչդեռ ժամանակ վարչական պատասխանատվության կիրառումը ենթադրում է ոչ միայն արդյունավետ իրավական ազդեցության ապահովում, այլև անձի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության այնպիսի կառուցակարգերի ձևավորում, որոնք կապահովեն իրավական որոշակիության, համաչափության և արդարության սկզբունքների իրականացումը:

Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ նոր օրենսգրքի նախագծի մշակումը պայմանավորված է գործող իրավակարգավորման կատարելագործման, վարչական պատասխանատվության ինստիտուտների արդիականացման և

իրավակիրառ պրակտիկայում ձևավորված խնդիրների լուծման անհրաժեշտությամբ: Նոր կարգավորումները միտված են վարչական պատասխանատվության համակարգի վերափոխմանը, սակայն դրանց մի շարք դրույթներ առաջացնում են տեսական և գործնական բնույթի իրավական հարցադրումներ, որոնք պահանջում են համակողմանի գիտական ուսումնասիրություն: Այդ հիմնախնդիրները վերաբերում են ինչպես վարչական պատասխանատվության ընդհանուր սկզբունքներին, այնպես էլ կոնկրետ վարույթային ինստիտուտների կիրառման առանձնահատկություններին:

Հոդվածի արդիականությունը պայմանավորված է նրանով, որ վարչական պատասխանատվության վարույթի արդյունավետությունն անմիջականորեն կախված է ոչ միայն պատասխանատվության միջոցների առկայությունից, այլև դրանց կիրառման հստակ, կանխատեսելի և իրավաչափ ընթացակարգերից: Մասնավորապես, անմեղության կանխավարկածի, անալոգիայի կիրառման սահմանների, վարչական վարույթի վերսկսման, պա-

տասխանատվությունը մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքների, զանցակցության, իրավաբանական անձանց պատասխանատվության, հանրագոտ աշխատանքների և վաղեմության ժամկետների վերաբերյալ նախատեսվող կարգավորումները պահանջում են իրավական գնահատում՝ հնարավոր հակասությունների և իրավակիրառ խնդիրների բացահայտման նպատակով:

Հոդվածի գիտական նորույթը դրսևորվում է առաջարկվող վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ նոր օրենսգրքի նախագծով նախատեսվող վարչական պատասխանատվության վարույթի առանցքային ինստիտուտների համալիր ուսումնասիրության միջոցով: Հոդվածում փորձ է արվում բացահայտել առկա իրավական անորոշությունները, գնահատել առաջարկվող կարգավորումների համապատասխանությունն իրավական որոշակիության, համաչափության և արդյունավետ իրավական պաշտպանության սկզբունքներին, ինչպես նաև ներկայացնել դրանց կատարելագործման հնարավոր ուղղությունները:

Հոդվածի նպատակն է ուսումնասիրել վարչական պատասխանատվության վարույթի ինստիտուտի շուրջ ձևավորվող իրավական հիմնախնդիրները՝ առաջարկվող նոր օրենսգրքի նախագծի շրջանակներում և բացահայտել նախատեսվող կարգավորումների տեսական և գործնական խնդիրները ձևավորել համապատասխան գիտական մոտեցումներ՝ վարչական պատասխանատվության առավել արդյունավետ և իրավաչափ համակարգի ձևավորման համար:

Հոդվածը կառուցված է մի քանի փոխկապակցված մասերից: Առաջին մասում ներկայացվում են վարչական պատասխանատվության վարույթի ընդհանուր բնութագիրը և դրա արդիականացման անհրաժեշտությունը: Երկրորդ մասում վերլուծվում են նոր օրենսգրքի նախագծով նախատեսվող հիմնական ինստիտուտները և դրանց կիրառման հետ կապված իրավական խնդիրները: Երրորդ մասում ուսումնասիրվում են պատասխանատվության միջոցների կիրառման, սուբյեկտային կազմի և վարույթային ընթացակարգերի առանձնահատկությունները: Վերջին մասում ներկայացվում են ընդհանուր եզրահանգումներ և առաջարկություններ՝ ուղղված վարչական պատասխանատվության վարույթի իրավական կարգավորման կատարելագործմանը:

Հետազոտության մեթոդաբանությունը

Սույն հետազոտության մեթոդաբանական հիմքը ձևավորվել է վարչական պատասխանատվության ոլորտում իրականացվող օրենսդրական բարեփոխումների, մասնավորապես՝ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ նոր օրենսգրքի նախագծով առաջարկվող իրավակարգավորումներ-

րի ուսումնասիրության և գնահատման անհրաժեշտությունից: Հետազոտության նպատակն է բացահայտել առաջարկվող կարգավորումների իրավական բովանդակությունը, դրանց համապատասխանությունը վարչական պատասխանատվության հիմնարար սկզբունքներին, ինչպես նաև վեր հանել հնարավոր իրավական և գործնական խնդիրները:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել է նորմատիվ-իրավական վերլուծության մեթոդը, որի շրջանակում ուսումնասիրվել են գործող վարչական իրավակարգավորումները և նոր օրենսգրքի նախագծով նախատեսվող փոփոխությունները: Այս մեթոդի միջոցով բացահայտվել են իրավական նորմերի բովանդակությունը, դրանց համակարգային նշանակությունը, փոխկապակցվածությունը և կիրառման հնարավոր հետևանքները:

Հետազոտության կարևոր մեթոդաբանական ուղղություն է կազմել իրավական համեմատության մեթոդը, որի միջոցով համադրվել են գործող և առաջարկվող կարգավորումները՝ նպատակ ունենալով գնահատել նոր մոտեցումների հիմնավորվածությունը և բացահայտել այն իրավիճակները, որոնցում կարող են առաջանալ իրավական անորոշություններ կամ հակասություններ: Առանձին դեպքերում ուսումնասիրվել են նաև օտարերկրյա իրավական համակարգերի մոտեցումները՝ վարչական իրավունքի առանձին ինստիտուտների կարգավորման առանձնահատկությունները գնահատելու նպատակով:

Հետազոտության ընթացքում կիրառվել է համակարգային վերլուծության մեթոդը, որի միջոցով վարչական պատասխանատվության առանձին ինստիտուտները դիտարկվել են ոչ թե որպես առանձին իրավական դրույթներ, այլ որպես միասնական իրավական համակարգի փոխկապակցված տարրեր: Այս մոտեցումը հնարավորություն է տվել գնահատել առաջարկվող փոփոխությունների ազդեցությունը վարչական պատասխանատվության ընդհանուր սկզբունքների, պատասխանատվության միջոցների կիրառման և իրավակիրառ պրակտիկայի վրա:

Կիրառվել է նաև իրավական մեկնաբանության մեթոդը՝ պարզաբանելու համար նոր կարգավորումների բովանդակությունը, դրանց նպատակները և հնարավոր կիրառական նշանակությունը: Դրա շրջանակում ուսումնասիրվել են այնպիսի իրավական սկզբունքների դրսևորումները, ինչպիսիք են իրավական որոշակիությունը, համաչափությունը, օրինականությունը, անմեղության կանխավարկածը և վարչական ակտերի իրավաչափության կանխավարկածը:

Այս մեթոդների համակցված կիրառմամբ իրականացվել է վարչական պատասխանատվության նոր իրավակարգավորումների համալիր գնահատում՝ ուղղված առկա օրենսդրական խնդիրների

բացահայտմանը, իրավական բացերի վերհանմանը և վարչական պատասխանատվության համակարգի արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված առաջարկությունների ձևավորմանը:

Հետազոտության արդյունքներ և քննարկում

Ներկայում գործող արդի մարտահրավերները մեծ պահանջարկ են առաջացնում վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ հստակ և արդյունավետ կանոնակարգումների ստեղծման անհրաժեշտության տեսանկյունից:

Յուրաքանչյուր տարի ավելացող վարչական տույժերի թիվը վկայում է ինչպես իրավախախտումների դեմ պայքարի արդյունավետության բարձրացման անհրաժեշտության, այնպես էլ նոր մոտեցումների ներդրման արդիականացման անհրաժեշտության մասին:

Հենց վերը նշված համատեքստում առաջ է եկել նոր օրենսգրքի ընդունման կամ գործող օրենսգրքում հստակ հայեցակարգային փոփոխություններ կատարելու իրավական անհրաժեշտությունը:

ՀՀ-ում գործող համապատասխան մարմիններն ընտրում են ոչ թե գործող օրենսգրքում մասնակի փոփոխություններ կատարելու ճանապարհը, այլ նոր օրենսգիրք ընդունելու մոտեցումը:

Ներկայում շրջանառության մեջ է գտնվում Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ նոր օրենսգրքի նախագիծը¹, որը նախատեսում է արմատական փոփոխություններ գործող կառուցակարգերի առնչությամբ: Թեև նշված փոփոխություններն առավելապես պարունակում են դրական տարրեր, սակայն դրանց մի մասը միանշանակ չէ թե՛ տեսական, թե՛ գործնական հարթություններում:

Այսպես՝

1. Առաջարկվող օրենսգրքում՝ որպես առկա կարգավորման կատարելագործում, ընդգծվում է այն գաղափարը, ըստ որի անձը համարվում է վարչական իրավախախտում չկատարած, քանի դեռ վարչական իրավախախտման վերաբերյալ վարույթ իրականացնող մարմնի ուժի մեջ մտած և անբողոքարկելի դարձած որոշմամբ կամ դատարանի օրինական ուժի մեջ մտած դատական ակտով չի հաստատվել, որ նա կատարել է վարչական իրավախախտում:

Թեև քննարկվող կարգավորումն արդյունավետ գործիք է վարչական պատասխանատվության վարույթի շրջանակներում անձի անմեղության կանխավարկածի սկզբունքն ամրագրելու տեսանկյունից, այնուամենայնիվ ձևակերպման առումով այն պարունակում է որոշակի իրավական խնդիրներ:

Մասնավորապես, կարևոր է հստակեցնել այն հարցը, թե մինչև որ պահն անձը համարվում է իրավախախտում չկատարած կամ վարչական պա-

տասխանատվության չենթարկված:

Վերոգրյալից ելնելով՝ անհրաժեշտ է հարցը դիտարկել նաև վարչական ակտի իրավաչափության կանխավարկածի համատեքստում, ըստ որի վարչական ակտն իրավաչափ է, քանի դեռ օրենքով սահմանված կարգով չի ճանաչվել ոչ իրավաչափ կամ անվավեր:

Իրավագիտությունը որպես վարչական իրավունքի սկզբունք ճանաչում է վարչական ակտի օրինականության կանխավարկածը:

Վարչական ակտն ուժի մեջ մտնելու պահից դառնում է իրավական կարգի մաս և պարտադիր է դառնում ինչպես պաշտոնատար անձանց, այնպես էլ վարչակազմի համար:

Ինչպես շատ իրավական սկզբունքներ, դրա արմատները գալիս են լատինական արտահայտությունից «omnia praesumuntur rite et solemniter esse acta, donec probetur in contrarium», որը նշանակում է «Ենթադրվում է, որ բոլոր գործողությունները ճիշտ են կատարվել, քանի դեռ հակառակն ապացուցված չէ»:

Օրինակ, Իսպանիայի թագավորությունում առկա օրենսդրական կարգավորումը սահմանում է՝ վարչական ակտն ունի լեգիտիմության կանխավարկածը, որպես վարչական իրավունքի սկզբունք:

Չնայած այն հանգամանքին, որ նման բովանդակության կամ նշանակության նորմեր ՀՀ գործող օրենսդրության մեջ բացակայում են, այնուամենայնիվ օրենսդրական կարգավորումների և առկա կառուցակարգերի բովանդակությունից կարելի է եզրահանգել վարչական ակտի իրավաչափության կանխավարկածի գոյության մասին:

Այսպես, ներկայացվածի հաշվառմամբ և առաջնորդվելով այն կանխավարկածով, որ վարչական ակտն իրավաչափ է այնքան ժամանակ, քանի դեռ այն ունի իրավական ուժ և օրենքով սահմանված կարգով չի ճանաչվել ոչ իրավաչափ կամ անվավեր՝ հարկ է արձանագրել, որ վարչական պատասխանատվության շրջանակում անմեղության կանխավարկածի ինստիտուտն անհրաժեշտ է կապել ոչ թե պատիժ սահմանող վարչական ակտի անբողոքարկելիության, այլ վարչական ակտի իրավաբանական ուժ ստանալու հետ:

Նման մոտեցման դեպքում կարելի է ձևակերպել, որ վարչական պատասխանատվության ոլորտում անձը համարվում է անմեղ, քանի դեռ նրա մեղքը չի հաստատվել ուժի մեջ մտած «Վարչական տույժ նշանակելու մասին» վարչական ակտով:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը նախկինում կայացրած իր որոշմամբ արտահայտել է այն իրավական դիրքորոշումը, որ գրավոր վարչական ակտի ընդունումը բավարար չէ դրա իրավական համակարգում ի հայտ գալու և գործելու համար. անհրաժեշտ է նաև, որ օրենքով սահմանված կարգով այդ վարչա-

կան ակտը մտնի ուժի մեջ⁵:

Վճռաբեկ դատարանն իր կողմից կայացված նախադեպային որոշմամբ, անդրադառնալով վարչական իրավախախտման վերաբերյալ որոշման անբողոքարկելիությանը, արձանագրել է, որ վարչական ակտն անբողոքարկելիության հատկանիշ ձեռք է բերում այն պահից, երբ վարչական ակտի հասցեատիրոջ համար սպառվում են վարչական և դատական ընթացակարգերով տվյալ վարչական ակտը բողոքարկելու կամ վիճարկելու համար օրենքով սահմանված ժամկետները: Հաշվի առնելով, որ այդ ժամկետների հոսքի համար ելակետ է հանդիսանում վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելու պահը՝ Վճռաբեկ դատարանը գտել է, որ ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ վարչական իրավախախտման վերաբերյալ որոշումն անբողոքարկելի է դառնում այդ ակտի ուժի մեջ մտնելուց հետո երկամսյա ժամկետի ավարտին հաջորդող օրը⁶:

Եթե նշված սկզբունքը կապվի ոչ թե վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելու, այլ անբողոքարկելիության ինստիտուտի հետ, ապա կխաթարվի վարչական ակտի իրավաչափության կանխավարկածի բուն էությունը և գործնականում կառաջանան մի շարք իրավական խնդիրներ: Մասնավորապես, այն իրավախախտումների դեպքում, որոնց համար նախատեսված է շարունակական պատասխանատվություն, հնարավոր չի լինի կիրառել առավել խիստ պատժատեսակներ, քանի որ առաջին վարչական ակտը բողոքարկելու դեպքում անձը դեռևս չի համարվի վարչական պատասխանատվության ենթարկված: Սա կարող է խոչընդոտել իրավախախտումներին արագ և արդյունավետ հակազդելուն:

Օրինակ՝ Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքի 154-րդ հոդվածի 1-ին մասը վարչական պատասխանատվություն է նախատեսում, ըստ էության, ինքնակամ շինարարական աշխատանքներ իրականացնելու համար, իսկ նույն հոդվածի 4-րդ մասը վարչական պատասխանատվություն է նախատեսում նույն արարքը՝ 1-ին մասով վարչական տույժ նշանակելուց հետո շարունակելու համար: Նման պայմաններում, եթե անմեղության կանխավարկածը կապվի ոչ թե վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելու, այլ դրա անբողոքարկելիության հետ, ապա կստացվի, որ անձը՝ առաջին վարչական ակտը դատական կարգով բողոքարկելու դեպքում, կարող է խուսափել իրավախախտման շարունակման համար նախատեսված ավելի խիստ պատասխանատվությունից, քանի որ առաջին ակտով դեռևս չի համարվի վարչական պատասխանատվության ենթարկված: Սա հակասում է ինչպես իրավական տրամաբանությանը, այնպես էլ վարչական պատասխանատվության նպատակներին:

Բացի այդ, առաջանում է նաև կարևոր հարցադրում՝ այն իրավիճակում, երբ վարչական ակտը ծանուցվել է էլեկտրոնային եղանակով և վարչական ակտն անբողոքարկելի է դարձել, սակայն դատարանը ժամկետի բացթողումը համարում է հարգելի (ինչը գործնականում հաճախ կիրառվում է) և վերականգնում է բողոքարկման ժամկետը՝ ընդունելով գործը վարույթ, արդյո՞ք այդ պահից անձը կրկին պետք է համարվի վարչական պատասխանատվության չենթարկված:

Ամփոփելով՝ հարկ է արձանագրել, որ այն մոտեցումը, ըստ որի անձը չի կարող համարվել վարչական պատասխանատվության ենթարկված այնքան ժամանակ, քանի դեռ վարչական պատասխանատվություն կիրառող վարչական ակտը չի դարձել անբողոքարկելի, չի բխում իրավական տրամաբանությունից: Ավելին՝ այն հակասում է վարչական ակտի իրավաչափության կանխավարկածի սկզբունքին, ըստ որի վարչական ակտը համարվում է իրավաչափ՝ ուժի մեջ մտնելու պահից մինչև օրենքով սահմանված կարգով դրա ոչ իրավաչափ ճանաչվելը: Նման մոտեցումն աներկբա կարող է առաջացնել ինչպես իրավական, այնպես էլ փաստական լուրջ խնդիրներ՝ հատկապես իրավախախտումների կանխարգելիչ ազդեցության տեսանկյունից:

2. Առաջարկվող օրենսգրքով հստակ բացառվում է օրենքի կամ իրավունքի անալոգիայի կիրառումը՝ ընդգծելով, որ օրենսգիրքը կիրառելիս անալոգիան արգելվում է այն դեպքերում, երբ դրա կիրառումը վատթարացնում է վարչական իրավախախտում կատարած անձի վիճակը:

Նշվածի առնչությամբ հարկ է նշել, որ թեև կարգավորումը վերաբերում է միայն վարչական իրավախախտում կատարած անձի վիճակը վատթարացնող իրավիճակներում անալոգիայի կիրառման արգելքին, այնուամենայնիվ «վիճակի վատթարացում» ձևակերպումը կարող է ունենալ սուբյեկտիվ մեկնաբանություն: Բացի այդ, կարևոր է արձանագրել, որ ՀՀ գործող իրավակարգավորումներում, մասնավորապես «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքում արդեն իսկ առկա է անալոգիայի կիրառման հստակ կանոնակարգում, որի տրամաբանությունը հանգում է նրան, որ օրենքի կամ իրավունքի անալոգիա չի կարող կիրառվել, եթե դրանով սահմանափակվում են անձանց իրավունքներն ու ազատությունները, կամ նրանց համար նախատեսվում է նոր պարտականություն կամ պատասխանատվություն, կամ խստացվում են նրանց նկատմամբ կիրառվող պատասխանատվության կամ հարկադրանքի միջոցները, ինչպես նաև դրանց կիրառման կարգը, հարկերի, տուրքերի և այլ պարտադիր վճարների վճարման պայմաններն ու կարգը, կամ անձանց գործունեության նկատմամբ հսկողություն և վերահսկողություն իրակա-

նացնելու պայմաններն ու կարգը:

Սեր գնահատմամբ՝ «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքում «վիճակը վատթարացնող» հատուկ ձևակերպման բացակայությունը պայմանավորված է նրանով, որ գործող կարգավորումը նախատեսում է սպառիչ թվարկում այն դեպքերի, երբ անալոգիայի կիրառումն անբույլատրելի է: Այդուհանդերձ, նման մոտեցման պայմաններում կարող է առաջանալ իրավական կոլիզիա՝ տարբեր իրավանորմների կիրառման միջև:

Խնդրահարույց է նաև առաջարկվող կարգավորումն այն հարթության մեջ, որ ըստ էության կարգավորումը, վերաբերում է ամբողջ օրենսգրքի շրջանակում անալոգիայի կիրառման արգելքին, մինչդեռ օրենսգիրքը բաղկացած է ոչ միայն պատասխանատվություն սահմանող նորմերից, այլ նաև ընթացակարգային դրույթներից, որոնցով կարգավորվում են վարույթային գործողությունները: Հետևաբար, տվյալ ձևակերպումը կարող է սահմանափակել իրավակիրառողի՝ անալոգիայի կիրառման հնարավորությունն այն իրավիճակներում, երբ առկա է ընթացակարգային բնույթի բաց, որը կարգավորված չէ օրենսգրքով, սակայն կարգավորված է հարակից կամ համանման իրավական ակտերով:

Օրինակ՝ առաջարկվող նախագծում հրապարակայնության սկզբունքի վերաբերյալ առկա է օրենսդրական բաց, քանի որ չի կարգավորվում գործի քննության նիստերի լուսանկարահանման և տեսանկարահանման թույլտվության՝ նախագահողի իրավասության և դրա սահմանների հարցը՝ որպես վարույթի հրապարակայնության բաղադրիչ: Նման պարագայում անալոգիայի կիրառմամբ հնարավոր կլինե՞ր կիրառել համանման վարույթային գործընթացներ կարգավորող այլ իրավական նորմեր:

Ամփոփելով նշենք, որ հարկ է կիրառվող ձևակերպման փոխարեն նախատեսել ավելի հստակ սահմանում, ըստ որի, օրենքի կամ իրավունքի անալոգիան արգելվում է միայն վարչական իրավախախտման համար պատասխանատվություն սահմանող նորմերի առնչությամբ, եթե դրա կիրառումը վատթարացնում է վարչական իրավախախտում կատարած անձի վիճակը: Նման ձևակերպման ազդեցությունը կսահմանափակվեր միայն օրենսգրքի հատուկ մասով և չէր տարածվի ընդհանուր մասի կամ ընթացակարգային նորմերի վրա:

Ընդհանուր արգելքի ձևակերպման ընտրությունը նվազեցնում է օրենսգրքի իրավական ճկունությունը, ինչը ցանկալի չէ արդյունավետ և համաչափ իրավական համակարգի տեսանկյունից:

3. Նախագծում ընդգծվում է, որ վարչական տույժ նշանակելու, վարչական իրավախախտման վերաբերյալ վարույթը կարճելու կամ վարչական իրավախախտման վերաբերյալ վարույթ հարուցե-

լը մերժելու մասին անբողոքարկելի դարձած որոշումների առկայության դեպքում վարչական իրավախախտման վերաբերյալ վարույթը ենթակա չէ վերսկսման՝ բացառությամբ օրենսգրքով սահմանված նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքների հայտնաբերման դեպքերի:

Նշված կարգավորումը որոշակի հակասության մեջ է մտնում վարչական իրավունքում առկա մի շարք ինստիտուտների հետ, որոնցից առանցքային է վարչական մարմնի սեփական նախաձեռնությամբ կամ վերադաս վարչական մարմնի կողմից սեփական նախաձեռնությամբ վարչական ակտի վերանայման (բեկանման) հնարավորությունը: Վերջինիս շրջանակում վարչական ակտը կարող է ճանաչվել ոչ իրավաչափ, բեկանվել, իսկ համապատասխան հիմքերի առկայության դեպքում՝ գործը կարճվել:

Գործող վարչական իրավակարգավորումների համաձայն՝ չբողոքարկված, սակայն ոչ իրավաչափ վարչական ակտը կարող է անվավեր ճանաչվել այն օրվանից հետո՝ վեց ամսվա ընթացքում, երբ իրավասու վարչական մարմինը տեղեկացել է այն փաստերի մասին, որոնք կարող էին հիմք հանդիսանալ վարչական ակտի անվավեր ճանաչման համար:

Հետևաբար, առաջարկվող կարգավորման պայմաններում սահմանափակվում է վարչական մարմնի կողմից սեփական նախաձեռնությամբ իրականացվող վերահսկողական և վերանայողական գործիքակազմի կիրառման հնարավորությունը, ինչը կարող է հանգեցնել օրինականության սկզբունքի արդյունավետ իրացման խաթարման:

4. Նախագծում ընդգծվում է, որ եթե անձի մեկ արարքում միաժամանակ առկա են զանցակազմի մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքներ, ապա արարքը որակվում է միայն մեղմացնող հանգամանքներով նախատեսված զանցակազմի հոդվածով:

Նման իրավիճակում օբյեկտիվորեն առաջանում է հարցադրում՝ արդյոք քննարկվող կարգավորումը ենթադրում է, որ մեկ արարքով երկու տարբեր խախտում կատարելու դեպքում պետք է կիրառվի ամենամեղմ պատասխանատվություն նախատեսող հոդվածը: Եթե այո, ապա դա կարող է հակասել համակցության ինստիտուտի տրամաբանությանը: Իսկ եթե ոչ, և կարգավորումը վերաբերում է բացառապես այն դեպքերին, երբ միաժամանակ առկա են մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքներ, ապա հարց է առաջանում՝ ինչու է կայանում ծանրացնող հանգամանքի իրավական նշանակությունը, եթե, միևնույն է, գերակայություն է տրվում մեղմացնող հանգամանքին:

Բացի այդ, նման մոտեցումը կարող է խաթարել գնահատման օբյեկտիվությունը, քանի որ մեղմացնող հանգամանքի կիրառումը ծանրացնող

հանգամանքի առկայության պայմաններում կարող է հանգեցնել անհամաչափ իրավական արդյունքի: Մասնավորապես, մեկ ծանրացնող և մեկ մեղմացնող հանգամանքի համադրման դեպքում կարող է առաջանալ գնահատման անհամաչափություն, ինչը խնդրահարույց է իրավական որոշակիության և արդարության սկզբունքների տեսանկյունից:

Այս համատեքստում նպատակահարմար է քննարկել կարգավորման այնպիսի մոտեցում, որի շրջանակում ծանրացնող հանգամանքները տարբերակվում են ըստ իրենց բնույթի, կատեգորիայի կամ ծանրության աստիճանի, և այդ հիմքով որոշվում է դրանց հարաբերակցությունը մեղմացնող հանգամանքների նկատմամբ:

Օրինակ՝ անձը մեկ տարվա ընթացքում կրկին անգամ կառուցել է 10-հարկանի ինքնակամ շինություն, սակայն միաժամանակ զոջում է իր կատարած արարքի համար: Այս դեպքում մեկ տարվա ընթացքում կրկնակի կամ շարունակական բնույթով արարքի կատարումը կարող է դիտվել որպես ծանրացնող հանգամանք, իսկ զոջումը՝ որպես մեղմացնող հանգամանք: Հետևաբար, հարց է առաջանում՝ արդյոք օբյեկտիվ է ծանրացնող հանգամանքի անտեսումը և մեղմացնող հանգամանքին նախապատվություն տալը:

5. Առաջարկվող նախագծում թվարկվում են վարչական պատասխանատվությունից ազատելու հիմքերը, որոնց շարքում որպես պատասխանատվությունից ազատման հիմք նշված է այն կարգավորումը, ըստ որի անձն ազատվում է վարչական պատասխանատվությունից, երբ աջակցել է վարչական իրավախախտման բացահայտմանը և վնասը հատուցել է կամ այլ կերպ հարթել այն:

Նշված հիմքի առնչությամբ նախ հարկ է արձանագրել, որ իրավական տեխնիկայի տեսանկյունից տվյալ նորմի ձևակերպումը կառուցված է «և» շաղկապի կիրառմամբ, ինչի հետևանքով ստացվում է, որ վարչական իրավախախտման բացահայտմանն աջակցելը և վնասի հատուցումը (կամ այլ կերպ դրա հարթումը) պետք է առկա լինեն միաժամանակ: Դրանցից որևէ մեկի բացակայությունը, ըստ ձևակերպման, կարող է հանգեցնել տվյալ հիմքի կիրառման անհնարինության:

Բացի այդ, առաջանում է նաև իրավական հարցադրում՝ կապված «այլ կերպ հետևանքը հարթել» ձևակերպման բովանդակության հետ: Մասնավորապես, արդյո՞ք այն դեպքերում, երբ անձը կատարել է ինքնակամ շինարարական աշխատանքներ համայնքային հողամասի վրա, և վարչական պատասխանատվության վարույթի հարուցումից հետո՝ մինչև վարչական ակտի կայացումը, քանդում է ինքնակամ կառույցը, այդ գործողությունը կարող է դիտվել որպես հետևանքի հարթում, թե ոչ: Նմանատիպ իրավիճակները բազմազան են, և

դրանց անորոշ կարգավորումը կարող է առաջացնել հայեցակարգային խնդիրներ վարչական պատասխանատվության կիրառման ընթացքում:

Նորահարույց է նաև նույն հիմքերի շարքում «իրադրության փոփոխության» հիմքի նախատեսումը, քանի որ այն, ըստ էության, կրկնում է վարչական վարույթների ընդհանուր կարգավորումներում արդեն իսկ առկա իրավակարգավորումը՝ առանց որևէ լրացուցիչ առանձնահատկություն սահմանելու: Մինչդեռ վարչական պատասխանատվության շրջանակում առավել կարևոր է ոչ թե վարչական ակտի կայացման պահին առկա իրադրությունը, այլ իրավահարաբերության ծագման՝ այսինքն վարչական իրավախախտման կատարման պահին առկա իրողությունը:

Հետևաբար, նշված մասով կարգավորումը բավարար չափով հստակ և տարբերակված չէ, ինչը կարող է նվազեցնել դրա կիրառական արժեքը վարչական պատասխանատվության վարույթներում:

6. Առաջարկվող նախագծով ներդրվում են այսպես կոչված համակատարողների, կազմակերպիչների, դրդիչների, օժանդակողների և զանցակիցների ինստիտուտները, ինչը, անկասկած, ունի առարկայական նշանակություն տվյալ ինստիտուտի զարգացման տեսանկյունից: Սակայն այդ ինստիտուտների ներդրման նպատակահարմարության և գործնական արդյունավետության ապահովման հարցը որոշակիորեն կասկածի տակ է դրվում այն հիմնարար հարցադրումների համատեքստում, թե ի վերջո ինչ հստակ գործիքակազմով պետք է իրականացվի պատասխանատվության միջոցների կիրառումը:

Բնականաբար, այս համատեքստում խոսքը վերաբերում է ոչ թե վարույթային ընթացակարգերին, այլ տույժի չափի և պատասխանատվության ծավալի որոշման խնդիրներին: Նախագծի համաձայն՝ համակատարողները ենթակա են նույն հողվածով նախատեսված պատասխանատվության, կազմակերպիչը, դրդիչը և օժանդակողը ենթակա են վարչական պատասխանատվության՝ համապատասխան վարչական իրավախախտումը սահմանող հողվածով, իսկ զանցակիցների դեպքում նախատեսվում է պատասխանատվություն՝ վարչական իրավախախտման համար մեղմացնող կամ ծանրացնող հանգամանքների հաշվառմամբ, ընդ որում նրանց նկատմամբ պատասխանատվություն կիրառելիս հաշվի են առնվում վարչական իրավախախտմանը յուրաքանչյուրի մասնակցության բնույթը և աստիճանը:

Նշված կարգավորումը, առնվազն ձևակերպման և կիրառման տրամաբանության տեսանկյունից, բավարար չափով հստակ և սպառիչ չէ, և կարող է գործնականում հանգեցնել այնպիսի իրավիճակների, որոնք կգրկեն վարչական մարմնին յու-

րաքանչյուր սուբյեկտի մեղքի աստիճանն անհատապես գնահատելու և համաչափ պատասխանատվություն կիրառելու արդյունավետ հնարավորությունն է:

Խնդրի առավել հստակ ընկալման համար կարելի է բերել հետևյալ օրինակային իրավիճակը. մեկ անձը մյուսին մատակարարում է քար՝ գյուղական համայնքում ինքնակամ շինարարական աշխատանքներ կատարելու նպատակով՝ տեղյակ լինելով, որ իրականացվելու են ինքնակամ շինարարական աշխատանքներ (օժանդակող), ստանալով քարը՝ անձը (կազմակերպիչ/կատարող) ներգրավում է մեկ այլ անձի (զանցակից)՝ խնդրելով մասնակցել շինարարական աշխատանքներին, և գործընթացի ընթացքում երկրորդ անձը կատարում է միայն շաղախի պատրաստումը, իսկ առաջին անձն իրականացնում է քարերի շարումը և մյուս հիմնական աշխատանքները: Ընդ որում, համապատասխան հողվածի սանկցիան (օրինակ՝ 100.000 ՀՀ դրամ) չի նախատեսում տարբերակումներ ըստ դերակատարության (կազմակերպիչ, օժանդակող, զանցակից):

Նման իրավիճակում օբյեկտիվորեն առաջանում են մի շարք հարցադրումներ, որոնց նախագծի կարգավորումները հստակ պատասխաններ չեն տալիս:

Առաջին՝ արդյո՞ք բոլոր երեք սուբյեկտներն ենթակա են վարչական պատասխանատվության մեկ միասնական չափով (այսինքն՝ ընդհանուր 100.000 ՀՀ դրամ): Եթե այո, ապա ինչպես պետք է որոշվի յուրաքանչյուրի բաժինը, և վարչական ակտը հարկադիր կատարման ներկայացնելու դեպքում ինչպես է բաշխվելու զանձման ենթակա գումարը յուրաքանչյուր սուբյեկտի նկատմամբ:

Երկրորդ՝ եթե պատասխանատվությունը կիրառվում է առանձին յուրաքանչյուրի նկատմամբ, ապա արդյո՞ք բոլոր երեք սուբյեկտները ենթակա են նույն չափով պատասխանատվության (յուրաքանչյուրը՝ 100.000 ՀՀ դրամ):

Նման մոտեցման դեպքում, երբ բոլոր մասնակիցների նկատմամբ հավասարապես կիրառվում են նույն չափի տուգանքներ, առաջանում է համաչափության և ըստ մեղքի պատասխանատվության սկզբունքների խախտման ռիսկ, քանի որ օբյեկտիվորեն տարբեր է նրանց ներգրավվածության աստիճանը: Այս համատեքստում հարց է առաջանում նաև՝ արդյո՞ք արդարացված է օժանդակողին կամ նվազ ներգրավված զանցակցին ենթարկել նույն չափի պատասխանատվության, ինչ առավել ակտիվ դերակատարում ունեցող անձին:

Նշված իրավիճակը կարող է լրջորեն խոչընդոտել առաջարկվող ինստիտուտի արդյունավետ կիրառմանը, քանի որ այն պահանջում է ոչ միայն սուբյեկտների դերերի հստակեցում, այլ նաև համաչափության ապահովման նպատակով որոշակի

բանաձևային կամ տարբերակված մոտեցումների սահմանում՝ կախված յուրաքանչյուր մասնակցի վարքագծային և իրավական դերից:

7. Առաջարկվող նախագծով ներդրվում է այն ինստիտուտը, ըստ որի իրավաբանական անձի նկատմամբ նշանակվող տուգանքի չափերը չպետք է հանգեցնեն այդ անձի հարկադրված սնանկացմանը կամ լուծարմանը, ինչը գործնականում կարող է անհնարին դարձնել որոշ իրավախախտումների համար պատասխանատվության միջոցների կիրառումը:

Նման կարգավորման պայմաններում ստացվում է, որ այն դեպքերում, երբ իրավաբանական անձի կողմից կատարվում է իրավախախտում, որի համար նախատեսված սանկցիայով սահմանված տուգանքի չափը գերազանցում է 2.000.000 ՀՀ դրամը, համապատասխան պատասխանատվության միջոցը կարող է փաստացի չկիրառվել տվյալ անձի նկատմամբ: Նշվածն առաջացնում է խնդրահարույց իրավիճակ, քանի որ առկա են իրավախախտումների այնպիսի տեսակներ, որոնք իրենց բնույթով առանձնապես ծանր են (տուգանքի չափի տեսանկյունից): Օրինակ՝ կառուցապատման ոլորտում քաղաքաշինական նորմերով սահմանված ժամկետներում շինարարության չավարտումը, որի համար նախատեսվում է տուգանք՝ շինարարության նախահաշվային արժեքի մինչև երեք տոկոսի չափով, ինչը գործնականում կարող է կազմել մի քանի հարյուր միլիոն դրամ:

Միևնույն ժամանակ սնանկության հարաբերությունները կարգավորող իրավական ակտերով նախատեսվում է, որ այն դեպքում, երբ անվիճելի վճարային պարտավորությունը գերազանցում է 2.000.000 ՀՀ դրամը և չի կատարվում, պահանջատերը կարող է դիմել դատարան՝ հարկադիր սնանկության վարույթ հարուցելու նպատակով:

Այս համադրության պայմաններում իրավաբանական անձի համար ձևավորվում է իրավիճակ, երբ վարչական պատասխանատվությունից փաստացի խուսափելը դառնում է հնարավոր՝ պայմանավորված նրանով, որ սանկցիայով նախատեսված գումարային պահանջը սահմանափակվում է այն տրամաբանությամբ, որ այն չպետք է հանգեցնի սնանկացման: Արդյունքում ստեղծվում է հակասական իրավիճակ, երբ պատասխանատվության միջոցը, լինելով օրենքով սահմանված կոնկրետ չափ, չի կարող կիրառվել իր ամբողջ ծավալով՝ իրավակարգավորման սահմանափակիչ տրամաբանության պատճառով:

Նման պայմաններում առաջանում է վտանգ, որ տվյալ ինստիտուտը կարող է նվազեցնել վարչական պատասխանատվության կանխարգելիչ և դատարարակիչ գործառնությունը՝ ստեղծելով իրավական չարաշահման հնարավորություններ:

Հետևաբար, առերևույթ անհրաժեշտ է վերա-

նայել նման կարգավորումների ներդրման նպատակահարմարությունը, քանի որ, թեև դրանք առաջին հայացքից ուղղված են իրավաբանական անձանց տնտեսական կայունության ապահովմանը, գործնականում կարող են հանգեցնել պատասխանատվության արդյունավետության նվազեցման և իրավական անպատժելիության ռիսկերի աճի:

8. Նախագծով ներդրվում է հանրագուտ աշխատանքների ինստիտուտը, որի կարգավորումներում առկա են մի շարք իրավական հակասություններ և հայեցակարգային անորոշություններ:

Նախ անհրաժեշտ է քննարկել այս հարցն այն համատեքստում, որ հանրագուտ աշխատանքները նախատեսվում են որպես միայն մեկ կոնկրետ տույժի՝ տուգանքի այլընտրանքային կատարման ձև: Այլ կերպ ասած՝ հանրագուտ աշխատանքներով կարող է փոխարինվել բացառապես տուգանքի ձևով նշանակված վարչական տույժը: Միաժամանակ, տվյալ ինստիտուտը հիմնված է տնօրինչականության սկզբունքի վրա, այսինքն՝ դրա կիրառումը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ համապատասխան խնդրանքով հանդես է գալիս անձը, մինչդեռ վարչական մարմինը զրկված է սեփական նախաձեռնությամբ նման փոխարինում կատարելու հնարավորությունից:

Բացի այդ, կարևոր է նկատել, որ նախագծում հանրագուտ աշխատանքները նախատեսված չեն որպես վարչական տույժի ինքնուրույն տեսակ և ներառված չեն հատուկ մասով նախատեսված սանկցիաներում: Մինչդեռ նախագծի մեկ այլ հիմնարար կարգավորման համաձայն՝ վարչական պատասխանատվության միջոցը կարող է կիրառվել բացառապես համապատասխան հոդվածի սանկցիայով նախատեսված շրջանակներում:

Հետևաբար, ստացվում է, որ հանրագուտ աշխատանքների կիրառումը, լինելով սանկցիայով չնախատեսված իրավական հետևանք, իրականացվում է սանկցիայի սահմաններից դուրս: Նման մոտեցումը հակասում է նախագծի ընդհանուր տրամաբանությանը, որի հիմքում ընկած է պատասխանատվության միջոցների կիրառման խիստ ձևականացված և օրենքով նախապես սահմանված բնույթը:

Այս առումով առաջանում է իրավական հետևողականության խնդիր: Եթե հանրագուտ աշխատանքները դիտարկվում են որպես վարչական տույժի տեսակ, ապա դրանք պետք է ներառվեն տույժերի համակարգում և համապատասխան դեպքերում նախատեսվեն հատուկ մասի սանկցիաներով: Իսկ եթե դրանք չեն հանդիսանում վարչական տույժի տեսակ, ապա լրացուցիչ հիմնավորման կարիք ունի այն հարցը, թե ինչ իրավական հիմքով կարող են փոխարինել արդեն իսկ նշանակված վարչական տույժը:

Հետևաբար, քննարկվող ինստիտուտի արդյու-

նավետ և իրավաչափ կիրառման նպատակով անհրաժեշտ է վերանայել դրա կարգավորման հայեցակարգային հիմքերը և հստակեցնել դրա տեղն ու նշանակությունը վարչական պատասխանատվության համակարգում:

9. Նախագծով նախատեսվում է վարչական պատասխանատվությունը ծանրացնող հանգամանքների սպառիչ ցանկ, ընդ որում այդ ցանկից դուրս որևէ հանգամանքի դիտարկումը որպես ծանրացնող հանգամանք արգելվում է: Նման մոտեցումն ընդհանուր առմամբ բխում է իրավական որոշակիության և իրավական կանխատեսելիության սկզբունքներից, իսկ ծանրացնող հանգամանքների համեմատաբար լայն շրջանակի նախատեսումը վարչական մարմնին հնարավորություն է տալիս մի շարք իրավիճակներում իրականացնել առավել արդարացի և անհատականացված գնահատում:

Այնուամենայնիվ, թվարկված հանգամանքների շարքում բացակայում է վարչական իրավակիրառ պրակտիկայում առավել հաճախ հանդիպող և էական նշանակություն ունեցող այն հանգամանքը, երբ անձը վարչական տույժ նշանակվելուց հետո կրկին կատարում է նույն իրավախախտումը:

Եթե ենթադրվում է, որ այդ իրավիճակը ներառված է այն կարգավորման շրջանակում, որի համաձայն ծանրացնող հանգամանք է համարվում վարչական իրավախախտման շարունակումը, ապա նման մոտեցումը չի կարող համարվել հիմնավորված, քանի որ շարունակելն և «կրկին կատարել» հասկացություններն ունեն տարբեր իրավական բովանդակություն և չեն կարող նույնացվել:

Մասնավորապես, իրավախախտման շարունակումը ենթադրում է արդեն իսկ սկսված և ժամանակի ընթացքում շարունակվող նույն իրավախախտ վարքագծի առկայություն, այսինքն՝ փոխկապակցված գործողությունների միասնական ընթացք: Մինչդեռ նույն իրավախախտումը կրկին կատարելը ենթադրում է նոր, ինքնուրույն իրավախախտման իրականացում այն բանից հետո, երբ նախորդ իրավախախտման կապակցությամբ արդեն իսկ արձանագրվել է պատասխանատվության միջոցի կիրառում:

Հետևաբար, իրավախախտման շարունակման և նույն իրավախախտման կրկնակի կատարման միջև առկա են էական իրավական տարբերություններ, որոնք թույլ չեն տալիս վերջինս ներառել առաջինի բովանդակության մեջ: Այդ պատճառով նպատակահարմար է ծանրացնող հանգամանքների ցանկում առանձին հիմքով նախատեսել այն դեպքը, երբ անձը վարչական տույժ նշանակվելուց հետո կրկին կատարում է նույն կամ համանման վարչական իրավախախտումը:

Նման կարգավորումը ոչ միայն կհամապատասխանի վարչական պատասխանատվության

կանխարգելիչ նպատակին, այլև հնարավորություն կտա առավել արդյունավետ արձագանքել իրավախախտումների կրկնվող դրսևորումներին և ապահովել պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքի լիարժեք իրականացումը:

10. Առաջարկվող նախագծում վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետների վերաբերյալ պահպանվել է նախկինում գործող ժամանակագրական մոտեցումը, որի համաձայն անձը կարող է վարչական պատասխանատվության ենթարկվել վարչական իրավախախտումը կատարելու օրվանից ոչ ուշ, քան երկու ամսվա ընթացքում: Սակայն նման կարգավորումը լիարժեքորեն չի բխում նոր նախագծի ընդհանուր տրամաբանությունից:

Մասնավորապես, նոր նախագիծը վարչական մարմինների վրա դնում է մի շարք լրացուցիչ վարույթային գործողություններ կատարելու պարտականություն, որոնց իրականացումը գործնականում կարող է պահանջել զգալի ժամանակային ռեսուրսներ: Արդյունքում առաջանում է այնպիսի իրավիճակ, երբ վարչական մարմինը, պատշաճ կերպով իրականացնելով օրենքով իրեն վերապահված լիազորությունները, կարող է բախվել վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետի սպառման խնդրին, ինչի հետևանքով անձը կազատվի պատասխանատվությունից բացառապես ժամանակային գործոնի ազդեցությամբ:

Միաժամանակ հարկ է նշել, որ նախագիծը վերանայում է վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետի իրավական բնույթի վերաբերյալ նախկինում ձևավորված մոտեցումները: Եթե նախկինում վաղեմության ժամկետը դիտարկվում էր որպես նյութական ժամկետ, որը չէր կարող կասեցվել կամ վերականգնվել, ապա առաջարկվող նախագծով այն փաստացի ընկալվում է որպես ընթացակարգային բնույթի ժամկետ, որի նկատմամբ կիրառելի են կասեցման մեխանիզմներ: Սակայն նույնիսկ այս նոր մոտեցման պայմաններում նախագծում ամբողջությամբ չեն կարգավորվում վաղեմության ժամկետի կասեցման հետ կապված մի շարք կարևոր հարցեր: Մասնավորապես, հստակեցված չէ կասեցման մասին որոշման իրավական բնույթը, դրա ուժի մեջ մտնելու կարգը և բողոքարկման հնարավորությունը:

Մեր գնահատմամբ՝ նպատակահարմար է օրենսդրական մակարդակով ամրագրել, որ վարչական պատասխանատվության վաղեմության ժամկետի կասեցման մասին որոշումն ուժի մեջ է մտնում դրա ընդունման պահից և ենթակա չէ առանձին բողոքարկման: Հակառակ դեպքում այն կդիտվի որպես սովորական անհատական վարչական ակտ, որի նկատմամբ անհրաժեշտ կլինի կիրառել ուժի մեջ մտնելու ընդհանուր կանոնները:

Նման իրավիճակում կարող է առաջանալ այն վտանգը, որ կասեցման վերաբերյալ որոշումն իրավական ուժ ստանալու պահին արդեն իսկ սպառված կլինի վարչական պատասխանատվության երկամսյա ժամկետը, ինչն անիմաստ կդարձնի կասեցման ինստիտուտի ներդրումը:

Առաջարկվող մոտեցումը կլուծի նաև այն գործնական խնդիրը, որը ծագում է այն դեպքերում, երբ վարույթը կասեցվում է անձի կողմից վարույթից խուսափելու հիմքով: Նման իրավիճակներում կասեցման մասին որոշման անհապաղ ուժի մեջ մտնելը հնարավորություն կտա ապահովել ինստիտուտի արդյունավետ կիրառումը և կօգնի բացառել այնպիսի իրավիճակները, երբ անձը սեփական վարքագծի միջոցով կարող է նպաստել վաղեմության ժամկետի լրանալուն և այդ հիմքով խուսափել վարչական պատասխանատվությունից:

Այսպիսով, թեև առաջարկվող նախագիծն ունի ակնհայտ նորարարական և ինստիտուցիոնալ նշանակություն, այնուամենայնիվ վերը թվարկված խնդիրները, ինչպես նաև իրավակիրառ պրակտիկայում ձևավորվող հնարավոր խնդիրները անհրաժեշտ է հաշվարկել և կանխատեսել առավել խոցելի իրավիճակներից խուսափելու համար:

Եզրակացություն

Ամփոփելով հոդվածի արդյունքները և կարևորելով ինստիտուտի միասնական իրավական ընկալումը՝ նպատակահարմար է արձանագրել հետևյալ եզրահանգումները.

1. Հոդվածով հիմնավորվում է, որ «անձը չի կարող համարվել վարչական պատասխանատվության ենթարկված այնքան ժամանակ, քանի դեռ վարչական պատասխանատվություն կիրառող վարչական ակտը չի դարձել անբողոքարկելի» ձևակերպումը չի բխում իրավական տրամաբանությունից: Այն հակասում է վարչական ակտի իրավաչափության կանխավարկածի սկզբունքին, ըստ որի վարչական ակտը համարվում է իրավաչափ՝ ուժի մեջ մտնելու պահից մինչև օրենքով սահմանված կարգով դրա ոչ իրավաչափ ճանաչվելը: Նման մոտեցումն աներկբա կարող է առաջացնել ինչպես իրավական, այնպես էլ փաստական լուրջ խնդիրներ՝ հատկապես իրավախախտումների կանխարգելիչ ազդեցության տեսանկյունից: Նման պայմաններում կիրառված ձևակերպման փոխարեն պետք է կիրառվի հետևյալ ձևակերպումը՝ «անձը չի կարող համարվել վարչական պատասխանատվության ենթարկված այնքան ժամանակ, քանի դեռ վարչական պատասխանատվություն կիրառող վարչական ակտը չի մտել ուժի մեջ»:

2. Անալոգիայի առնչությամբ կիրառվող ձևակերպման փոխարեն անհրաժեշտ է նախատեսել ավելի հստակ սահմանում, ըստ որի, օրենքի կամ իրավունքի անալոգիան արգելվում է միայն

վարչական իրավախախտման համար պատասխանատվություն սահմանող նորմերի առնչությամբ, եթե դրա կիրառումը վատթարացնում է վարչական իրավախախտում կատարած անձի վիճակը: Նման ձևակերպման ազդեցությունը կսահմանափակվեր միայն օրենսգրքի հատուկ մասով և չէր տարածվի ընդհանուր մասի կամ ընթացակարգային նորմերի վրա:

3. Նախագծում կիրառված այն դրույթը, ըստ որի, եթե անձի մեկ արարքում միաժամանակ առկա են զանցակազմի մեղմացնող և ծանրացնող հանգամանքներ, ապա արարքը որակվում է միայն մեղմացնող հանգամանքներով նախատեսված զանցակազմի հոդվածով, այդ մոտեցումը կարող է խաթարել գնահատման օբյեկտիվությունը, քանի որ մեղմացնող հանգամանքի կիրառումը ծանրացնող հանգամանքի առկայության պայմաններում կարող է հանգեցնել անհամաչափ իրավական

արդյունքի: Մասնավորապես, մեկ ծանրացնող և մեկ մեղմացնող հանգամանքի համադրման դեպքում կարող է առաջանալ գնահատման անհամաչափություն, ինչը խնդրահարույց է իրավական որոշակիության և արդարության սկզբունքների տեսանկյունից:

4. Թվարկված եզրահանգումներից բացի հոդվածի բուն տեքստում պարունակվում են այլ՝ բազմաթիվ վերլուծություններ, որոնք կարող են դառնալ քննարկման առարկա և օժանդակել առաջարկվող կանոնակարգումների կատարելագործմանը, քանի որ նախագիծն իր էությամբ հեղափոխական է, պայմանավորված արմատային փոփոխությունների կատարմամբ, սակայն գերծ չէ իրավական խնդիրներից:

¹ Տե՛ս, <https://www.e-draft.am/projects/6259/about>

² Տե՛ս, Վարչական ակտի արդյունավետության գնահատման տեսական և գործնական վերլուծություն / Զ. Սմբադյան-Եր., 2023, էջ 105:

³ Տե՛ս, Augusto Durnn Martınez La presuncign de legitimidad del acto administrativo. Un mito innecesario y pernicioso universidad catglica 2007 121 էջ:

⁴ Տե՛ս, Art. 37 (2), 47 The Common Administrative Procedure of the Public Administrations: Law 39. 2015, October 1.

URL: <https://afyonluoglu.org/PublicWebFiles/Reports/PDP/2015%20Spain-Law%2039-2015%20Common%20Administrative%20Procedure%20of%20PA.pdf>

⁵ Տե՛ս, Թիվ ՎՂ/2499/05/14 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 10.12.2014թ. որոշումը

⁶ Տե՛ս, Թիվ ՎՂ/9823/05/20 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 04.07.2024թ. որոշումը

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգիրք՝ ընդունված 06.12.1985 թվականին:
2. Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ նոր օրենսգրքի նախագիծ <https://www.e-draft.am/projects/6259/about>
3. «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք՝ ընդունված 18.02.2004 թվականին:
4. «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենք՝ ընդունված 21.03.2018 թվականին:
5. Թիվ ՎՂ/2499/05/14 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 10.12.2014թ. որոշումը:
6. Թիվ ՎՂ/9823/05/20 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 04.07.2024թ. որոշումը:
7. Սմբադյան Զ. Վարչական ակտի արդյունավետության գնահատման տեսական և գործնական վերլուծություն / Եր., 2023, 168 էջ:
8. Augusto Durnn Martınez La presuncign de legitimidad del acto administrativo. Un mito innecesario y pernicioso universidad catglica 2007 էջեր 119-151:
9. Art. 37 (2), 47 The Common Administrative Procedure of the Public Administrations: Law 39. 2015, October 1. URL: <https://afyonluoglu.org/PublicWebFiles/Reports/PDP/2015%20Spain-Law%2039-2015%20Common%20Administrative%20Procedure%20of%20PA.pdf>

References

1. Varchakan iravakhakhtumneri veraberyal HH orengsirq, yndunvac 06.12.1985 t. (In Armenian)
2. Varchakan iravakhakhtumneri veraberyal HH nor orengsri nakhagits. URL: <https://www.e-draft.am/projects/6259/about> (In Armenian)

3. «Varchararut'yan himunkneri ev vardakan varuyti masin» HH orenq, yundunvac 18.02.2004 t. (In Armenian)
4. «Normativ iravakan akteri masin» HH orenq, yundunvac 21.03.2018 t. (In Armenian)
5. Tiv VD/2499/05/14 vardakan gortsov HH vch'rabek datarani 10.12.2014 t. oroshum. (In Armenian)
6. Tiv VD/9823/05/20 vardakan gortsov HH vch'rabek datarani 04.07.2024 t. oroshum. (In Armenian)
7. Smbatyan Z. Varchakan akti ardyunavetut'yan gnahatman tesakan ev gornakan verlutsutyun. Yerevan, 2023. 168 p. (In Armenian)
8. Durnn Martıñez A. La presuncign de legitimidad del acto administrativo. Un mito innecesario y pernicioso. Universidad Catglica, 2007, pp. 119–151.
9. The Common Administrative Procedure of the Public Administrations: Law 39/2015, October 1, Art. 37(2), 47. URL: <https://afyonluoglu.org/PublicWebFiles/Reports/PDP/2015%20Spain-Law%2039-2015%20Common%20Administrative%20Procedure%20of%20PA.pdf> (In English)

Завен Смбалян
кандидат юридических наук

РЕЗЮМЕ

Правовые проблемы, разворачивающиеся вокруг института производства по административной ответственности в свете предлагаемого нового кодекса об административных правонарушениях

В данной научной статье автор рассматривает правовые вопросы, возникающие вокруг института административной ответственности в контексте предлагаемого проекта нового Кодекса об административных правонарушениях. Проанализированы основные нововведения, предусмотренные проектом, их правовое значение, а также теоретические и практические аспекты существующих нормативных актов.

В статье рассматриваются ключевые институты административной ответственности: особенности применения презумпции невиновности, ограничения применения аналогии, основания для возобновления административного производства, соотнесение смягчающих и отягчающих обстоятельств, институт соучастия, особенности применения ответственности к юридическим лицам, правовая природа применения общественно полезных работ, а также регулирование срока давности административной ответственности.

При этом подчеркивается, что ряд положений предлагаемого Кодекса, несмотря на их целенаправленное значение и стремление к совершенствованию системы административной ответственности, содержат вопросы, связанные с правовой определенностью, соразмерностью и эффективностью правоприменения. В статье представлены актуальные предложения, направленные на формирование более четкого, предсказуемого и эффективного правового регулирования административной ответственности.

Ключевые слова: административная ответственность, административное производство, административное правонарушение, институт административной ответственности, правовая определенность, презумпция невиновности, аналогия, административное наказание.

Zaven Smbatyan
PhD in Law

SUMMARY

Legal problems developing around the institution of administrative liability proceedings in light of the proposed new code on administrative offences

In this scientific article, the author has addressed the legal issues emerging around the institute of administrative liability proceedings in the context of the proposed draft of the new Code on Administrative Offences. The main

innovations envisaged by the draft, their legal significance, as well as the theoretical and practical issues of the existing regulations have been analyzed.

The article examines the key institutes of administrative liability proceedings: the peculiarities of the application of the presumption of innocence, the limitations of the application of analogy, the grounds for the resumption of administrative proceedings, the correlation of mitigating and aggravating circumstances, the institute of complicity, the peculiarities of the application of liability to legal entities, the legal nature of the application of public benefit works, as well as the regulation of the statute of limitations for administrative liability.

At the same time, it is emphasized that a number of provisions of the proposed Code, despite their purposeful significance and being aimed at improving the system of administrative liability, contain issues related to legal certainty, proportionality and law enforcement efficiency. The article presents relevant proposals aimed at the formation of a more clear, predictable and effective legal regulation of administrative liability proceedings.

Key words: administrative liability, administrative proceedings, administrative offense, institute of administrative liability proceedings, legal certainty, presumption of innocence, analogy, administrative penalty.

Բնագիրը ներկայացվել է 13.05.2026թ.
Ընդունվել է տպագրության 14.07.26թ.

ՄՀԵՐ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

**ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՅՈՒՐԱՅՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԻ
ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ**

Հոդվածը նվիրված է իշխանության յուրացման եղանակների համեմատական իրավական վերլուծությանը՝ հիմնված իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի և հակակշիռների ու վերահսկողության համակարգի տեսության վրա: Ուսումնասիրությունը ներառում է տարբեր երկրների (ԱՄՆ, Մեծ Բրիտանիա, Ֆրանսիա, Գերմանիա, Թաիլանդ, Ուկրաինա և այլն) սահմանադրական փորձի համեմատական քննությունը՝ բացահայտելով իշխանության յուրացման դրսևորման ձևերը, դրանց առաջացման պատճառները և դրանց հաղթահարման իրավական մեխանիզմները:

Վերլուծության արդյունքում պարզվում է, որ իշխանության յուրացումը կարող է դրսևորվել ինչպես իշխանության ճյուղերի միջև ֆունկցիոնալ և ինստիտուցիոնալ հավասարակշռության խախտման, այնպես էլ առանձին պետական մարմինների լիազորությունների չիմնավորված ընդլայնման ձևով: Առանձնահատուկ ուշադրություն է դարձվում դատական իշխանության և անկախ մարմինների դերին իշխանության յուրացումը կանխելու գործում, ինչպես նաև վերլուծվում են վերապետական դատարանների ազդեցությունը ներքին իշխանության տարանջատման համակարգերի վրա: Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ իշխանության յուրացման դեմ պայքարի արդյունավետությունը կախված է ոչ միայն սահմանադրական ամրագրումներից, այլև դրանց գործնական իրացումից ու վերահսկողության մեխանիզմների արդյունավետությունից:

Հիմնաբառեր- Իրավունքի գերակայություն, իշխանության յուրացում, հանցակազմի օբյեկտիվ կողմ, պետական հեղաշրջում, լիազորությունների գերազանցում, հակակոռուպցիոն քաղաքականություն, դատական վերահսկողություն, համեմատական իրավագիտություն:

Ներածություն: Իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը ժամանակակից ժողովրդավարական պետությունների սահմանադրական կարգի հիմնարար սյուներից մեկն է: Այն ենթադրում է պետական իշխանության բաժանում օրենսդիր, գործադիր և դատական ճյուղերի միջև՝ դրանց փոխադարձ վերահսկողության և հավասարակշռման մեխանիզմների ստեղծմամբ: Այնուամենայնիվ, այս սկզբունքի գործնական իրացումը տարբեր երկրներում զգալիորեն տարբերվում է՝ պայմանավորված պատմական, քաղաքական և իրավական ավանդույթներով: Որոշ պետություններում (օրինակ՝ ԱՄՆ-ում) կիրառվում է իշխանությունների խիստ տարանջատման մոդել, մինչդեռ մյուսներում (օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիայում) գործում է իշխանությունների միաձուլման (ֆուզիայի) մոդելը, որտեղ գործադիր իշխանությունը ձևավորվում է խորհրդարանի մեծամասնության կողմից և փաստացի վերահսկում է օրենսդրական գործընթացը:

Թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է մի շարք գործոններով: Նախ, 21-րդ դարում աշխարհի շատ երկրներում նկատվում է գործադիր իշխանության ուժեղացման միտում, որը հաճախ ուղեկցվում է խորհրդարանների և դատական համակարգերի թուլացմամբ՝ առաջացնելով իշխանական հավասարակշռության խախտման վտանգ: Երկրորդ, ժամանակակից մարտահրավերները՝ համավարակները, ռազմական հակամարտու-

թյունները, տնտեսական ճգնաժամերը և արհեստական բանականության զարգացումը, պահանջում են արագ կառավարչական որոշումներ, ինչը հաճախ հանգեցնում է իշխանության յուրացման ռիսկերի աճին: Երրորդ, վերապետական դատարանների և միջազգային իրավական ինստիտուտների աճող ազդեցությունը ստեղծում է նոր իրավական իրատեսություն, որը մարտահրավեր է նետում ավանդական սահմանադրական ինքնիշխանության գաղափարին՝ դարձնելով թեմայի ուսումնասիրությունը առանձնահատուկ արդիական:

Այս թեմայի արդիականությունը որոշվում է ոչ միայն դրա տեսական նշանակությամբ, այլև գործնական հետևանքներով. գլոբալ քաղաքական վերափոխումների, սահմանադրական բարեփոխումների և ավտորիտար միտումների ամրապնդման համատեքստում իշխանության բռնազավթման սպառնալիքը գնալով ավելի ու ավելի է քողարկվում: Իշխանության բռնազավթումը կարող է իրականացվել ոչ միայն բռնի հեղաշրջման կամ օրենքի կոպիտ խախտման միջոցով, այլև այնպիսի ընթացակարգերով, որոնք, կարծես, համապատասխանում են գործող իրավական կարգին, ինչը զգալիորեն բարդացնում է նման երևույթների ճանաչումը:

Իշխանության յուրացման խնդիրն առաջանում է, երբ իշխանության որևէ ճյուղ կամ պետական մարմին դուրս է գալիս իր սահմանադրական լիազորությունների շրջանակներից՝ փորձելով յու-

րացնել այլ ճյուղերի գործառնությունները կամ խախտել հավասարակշռության համակարգը: Դրա դրսևորման ձևերը կարող են լինել ինչպես բացահայտ (օրինակ՝ գործադիր իշխանության կողմից օրենսդրական լիազորությունների յուրացում), այնպես էլ քողարկված (օրինակ՝ անկախ մարմինների լիազորությունների ընդլայնում առանց պատշաճ վերահսկողության մեխանիզմների): Վերջին տասնամյակներում համաշխարհային սահմանադրական իրավունքում նկատվում է երկու կարևոր միտում. առաջինը՝ վերաբերյալ դատարանների (Եվրոպական դատարան, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան, Միջամերիկյան դատարան և այլն) աճող ազդեցությունը ներքին իշխանության տարանջատման համակարգերի վրա, և երկրորդը՝ նոր ինստիտուցիոնալ մարտահրավերները՝ կապված կարգավորող մարմինների, անկախ գործակալությունների և այլ ոչ ավանդական պետական մարմինների հետ, որոնք դժվարությամբ են տեղավորվում դասական եռյակի մեջ:

Հոդվածի նպատակն է համեմատական իրավական վերլուծության միջոցով բացահայտել իշխանության յուրացման եղանակների հիմնական ձևերը, գնահատել դրանց կարգավորման մեխանիզմների արդյունավետությունը տարբեր իրավական համակարգերում և մշակել առաջարկություններ իշխանության յուրացման ռիսկերի նվազեցման համար: Առաջադրվող խնդիրներն են.

1) համեմատել իշխանությունների տարանջատման մոդելները ԱՄՆ-ի, Մեծ Բրիտանիայի, Ֆրանսիայի և Գերմանիայի օրինակով.

2) բացահայտել իշխանության յուրացման առավել տարածված եղանակները և դրանց առաջացման պատճառները.

3) վերլուծել սահմանադրական և դատական վերահսկողության մեխանիզմների դերը յուրացումը կանխելու գործում.

4) գնահատել վերաբերյալ իրավական կարգերի ազդեցությունը ազգային իշխանության տարանջատման համակարգերի վրա:

Գրականության ակնարկ: Պետական իշխանության յուրացման հարցը ժամանակակից իրավաբանական գիտության ամենահրատապ, արդիական և վիճահարույց թեմաներից մեկն է, քանի որ այն վերաբերում է պետության իրավական բնույթը սահմանող հիմնարար կատեգորիաներին և ինստիտուցիոնալ սկզբունքներին՝ իշխանության օրինականությունը, իշխանությունների տարանջատման սկզբունքին, պետական ինստիտուտների իրավական պատասխանատվությանը և իշխանության թույլատրելի վերաբաշխման սահմաններին:

Պետական իշխանության բնույթը հաշվի առնելով՝ Է. Վյատրը առաջարկում է գիտության մեջ առկա մոտեցումները պայմանականորեն դասա-

կարգել հետևյալ կերպ՝ «վարքաբանական (իշխանությունը որպես վարքի հատուկ տեսակ, որը ազդում է ուրիշների վարքագծի վրա), հեռահաղորդակցական (իշխանությունը դիտարկվում է որպես որոշակի նպատակի հասնել), գործիքային (իշխանությունը որպես որոշակի միջոցների կիրառում), կառուցվածքային (իշխանությունը դիտարկվում է որպես կառավարչի և կառավարվողի միջև հարաբերություն), կոնֆլիկտային (իշխանությունը որպես որոշումներ կայացնելու և նյութական բարիքներ բաշխելու ունակություն հակամարտության պայմաններում), իշխանությունը որպես ազդեցություն, հրամաններ և ուրիշների պարտականություն՝ ենթարկվելու նման հրամաններին»¹: Միննույն ժամանակ, Է. Վյատրը հավատարիմ է վերջին մոտեցմանը, չնայած այն ենթարկվել է զգալի պարզաբանումների և լրացումների, բայց ընդհանուր առմամբ լայն տարածում է գտել արտասահմանյան և ռուսական գիտական գրականության մեջ և ճանաչվում է բազմաթիվ հետազոտողների կողմից:

Իրավական գիտության մեջ իշխանության ընկալման հարցերն ուսումնասիրելիս կարելի է տարբերակել երեք ժամանակաշրջան՝ նախախորհրդային, խորհրդային և հետխորհրդային, որոնցից յուրաքանչյուրում գերիշխում էր իշխանության այս կամ այն հասկացությունը: Նախահեղափոխական իրավական գիտության մեջ իշխանությունը հիմնականում դիտարկվում էր օրենքի, ուժի և կամքի հետ համատեղ: Այսպես, Ն.Ն. Ալեքսեևը, ուսումնասիրելով իշխանությունը, նշել է, որ «իշխանության և ենթակայության երևույթները հանգում են ոչ թե նյութական, այլ զուտ հոգեբանական հիմքերի»²: Ն.Մ. Կորկունովի կարծիքով՝ «իշխանությունը, ընդհանուր առմամբ, ենթադրում է ոչ թե իշխողի, այլ ենթակայի գիտակցություն... Իշխանությունը պահանջում է միայն «կախվածության» գիտակցություն, այլ ոչ թե դրա իրականություն... իշխանությունը ուժ է, որը պայմանավորված է ենթակաների կախվածության գիտակցությամբ: Եթե իշխանությունը ուժ է, որը պայմանավորված է այդ ենթակաների կախվածության գիտակցությամբ, ապա պետությունը կարող է կառավարել առանց կամքի կամ գիտակցության, քանի դեռ այն կազմող ժողովուրդը ճանաչում է իրեն որպես դրանից կախված»³:

Ա.Ի. Խորոշիլցևը շեշտում է, որ «իշխանությունը որպես ամբողջական երևույթ ձևավորվում է երկու տարրերի միաձուլմամբ, այն է՝ դրա ուժը որպես գերիշխող և ազդող գործունեություն և որպես այդ ուժի արտացոլում հասարակական գիտակցության մեջ. այսպիսով, եթե հասարակությունը չի ճանաչում տվյալ ուժի առկայության անհրաժեշտությունը, ապա դրա ցանկացած արտաքին դրսևորում ընկալվում է որպես կամայականություն: Եվ հակա-

ռակը՝ դրա ներկայությունը հասարակության մեջ ձևավորվում է օրենքի և ուժի միջոցով, և այդպիսով ուժը դառնում է ուժ օրենքի միջոցով՝ որպես գիտակցության կողմից դրա որոշման ձև»։ Խորհրդային շրջանում գիտության մեջ գոյություն ունեին իշխանության դասակարգման հետևյալ հիմնական մոտեցումները, որոնք համակարգվել էին Ա.Գ. Անիկեիչի կողմից. «անհատի, անհատների խմբի կամ հասարակության ունակությունը՝ մարդկանց վարքագիծը ենթարկելու իրենց կամքին. կամային սոցիալական հարաբերություն, որը բնութագրվում է կողմերից մեկի գերիշխող կամքով, որն իրականացվում է իշխանության որոշակի մեթոդների կիրառմամբ. որպես կառավարման տակ գտնվող կոլեկտիվի գործառույթ»։ Պետական իշխանության ամենախմաստալից հասկացությունները ձևակերպված են պետական իշխանության սահմանման հետևյալ հիմնական մոտեցումներում՝ «որպես կամային հարաբերություն, որպես պետական մարմին, որպես գործառույթ, որպես լիազորությունների ամբողջություն»։

Առաջին մոտեցման շրջանակներում Վ.Ե. Զիրկինը պետական իշխանությունը սահմանել է որպես «հասարակության սոցիալական ասիմետրիայի հիման վրա առաջացող և դրա կառավարման կարիքներով պայմանավորված կամային հարաբերություն, որում կողմերից մեկը հատուկ քաղաքական սուբյեկտ է՝ պետությունը, նրա մարմինը, պաշտոնատար անձը»։ Լ.Ի. Պետրաժիցկու կարծիքով, պետական իշխանությունը պետք է դիտարկել որպես իրավական հարաբերություն, այն է՝ որպես ոմանց իրավունքներ՝ փոխկապակցված մյուսների պարտականությունների հետ։

Ներկայիս ժամանակահատվածում սահմանադրական իրավունքում հատուկ ուշադրություն է դարձվում իշխանության յուրացման խնդրին։ Այն դիտարկվում է ոչ միայն ավանդական իշխանությունների տարանջատման համատեքստում, այլև նորանոր մարտահրավերների շրջանակներում, որոնք առաջանում են գործադիր իշխանության ուժեղացման, հզորացման, ժողովրդավարական կառուցակարգերի քայքայման հետևանքով։

Արդի ժամանակահատվածում ներկայիս հետազոտողները կարևորում են այն հանգամանքը, որ իշխանության յուրացումը կարող է դրսևորվել ոչ միայն բացահայտ հակասահմանադրական գործողությունների ձևով, այլև աստիճանական, ինստիտուցիոնալ յուրացման միջոցով, երբ օրենսդիր և դատական իշխանության թուլացման գուցահեռ գործադիր իշխանությունն ընդլայնում է իր լիազորությունները։ Հատկապես այս համատեքստում առավել մեծ ուշադրություն է դարձվում դատարանների դիմակայության կարողունակությանը։ Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ սահմանադրական դատարանների՝

գործադիր ճնշման պայմաններում ինքնավարությունը պահպանելու հնարավորությունը կախված է երեք հիմնական գործոնից՝ դատավորների փոխարինելիության աստիճանից, արտաքին աջակցության առկայությունից և որոշումների կատարման կառուցակարգերի արդյունավետությունից։

Ժամանակակից գիտական մտքի կարևորագույն զարգացումներից է իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի «միջազգայնացման» գաղափարը, որը վերախմաստավորում է իշխանության յուրացման ավանդական ըմբռնումը։ Ինչպես ցույց է տալիս վերջին հետազոտությունները, վերապետական դատարանները (Եվրոպական դատարան, ՄԻԵԴ, Միջամերիկյան դատարան, Աֆրիկյան դատարան) էապես սահմանափակում են պետությունների իրավունքը՝ ինքնուրույն կարգավորելու իշխանության ճյուղերի փոխհարաբերությունները՝ դրանով իսկ ձևավորելով մի տեսակ վերապետական բլուրիմտե ներքին իշխանական կառուցվածքի համար։ Այս մոտեցումը ենթադրում է, որ իշխանության յուրացման դեմ պայքարն այլևս միայն ներքին սահմանադրական խնդիր չէ, այլ դառնում է միջազգային իրավական պարտավորությունների առարկա, ինչը հատկապես արդիական է ժողովրդավարական հետընթաց ապրող երկրների համար։ Միաժամանակ, շարունակվում է քննարկումը տարբեր կառավարման մոդելների արդյունավետության վերաբերյալ. որոշ հեղինակներ պնդում են, որ խորհրդարանական համակարգերն ավելի լավ են կարողանում սահմանափակել գործադիր իշխանության չարաշահումները, քան նախագահական իշխանությունների տարանջատման մոդելը, սակայն այս տեսակետը հանդիպում է նաև լուրջ առարկությունների՝ կապված խորհրդարանական կառավարման երկարաժամկետ իշխանության կենտրոնացման ռիսկերի հետ։

Հետազոտության մեթոդաբանություն։ Իրավաբանական գիտությունը դեռևս չի մշակել պետական իշխանության բռնազավթման սահմանման միասնական մոտեցում, ինչը պայմանավորված է մեթոդաբանական բազմակարծությամբ և իրավական ավանդույթների տարբերություններով։ Հետազոտության մեջ օգտագործվել են համեմատախրավական, պատմաիրավական և համակարգային վերլուծության մեթոդները։ Հետազոտության մեթոդաբանական հիմքը կազմում են ընդհանուր գիտական (վերլուծություն, սինթեզ, ինդուկցիա, դեդուկցիա) և հատուկ իրավական մեթոդները, որոնցից առանցքայինը համեմատախրավական մեթոդն է, որը հնարավորություն է տալիս բացահայտել իշխանության յուրացման դրսևորումների ընդհանուր օրինաչափությունները և առանձնահատկությունները տարբեր իրավական համակարգերում (ԱՄՆ, Մեծ Բրիտանիա, Ֆրանսիա, Գերմանիա, ՀՀ և այլն), փորձալ-իրավական մեթոդը, որով կատար-

վում է սահմանադրական նորմերի և օրենսդրական ակտերի բովանդակային վերլուծություն, համակարգային վերլուծության մեթոդը, որը թույլ է տալիս դիտարկել իշխանության տարանջատման համակարգը որպես փոխկապակցված տարրերի ամբողջություն, ինչպես նաև պատմաիրավական մեթոդը, որի միջոցով հետազոտվում են իշխանության յուրացման ինստիտուտի էվոլյուցիան և դրա կարգավորման մեխանիզմների զարգացման միտումները. մեթոդների այս համալիր կիրառումը ապահովում է ինչպես իրավական նորմերի բովանդակային ուսումնասիրությունը, այնպես էլ դրանց գործնական իրացման մեխանիզմների արդյունավետության գնահատումը:

Վերլուծություն և արդյունքներ: Իշխանությունների տարանջատման դոկտրինը թելադրում է, որ պետական իշխանությունը չպետք է կենտրոնացվի մեկ անձի կամ մարմնի ձեռքում՝ բռնապետությունից խուսափելու համար¹¹: Այս դոկտրինը առաջ է քաշել Մոնտեսկյոն, որը նույնականացրել է կառավարության երեք տարբեր գործառնություններ՝ օրենսդիր, որը կանոններ է սահմանում հասարակության համար, գործադիր, որը մշակում է քաղաքականություն և պատասխանատու է դրա իրականացման համար: Գործադիր իշխանությունը պատասխանատու է օրենքների պահպանման կամ իրականացման, պետության պաշտպանության, ներքին գործերի վարման և ներքին քաղաքականության կառավարման համար, և դատական, որը պատասխանատու է փաստացի հարցերի լուծման և օրենքների կիրառման համար¹²: Նրանց դերն է որոշումներ կայացնել քաղաքացիների (կամ իրավաբանական անձի կարգավիճակ ունեցող հաստատությունների) իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ՝ համաձայն ներքին օրենսդրության, կամ որոշումներ կայացնել գործադիր իշխանության գործողությունների կամ անգործության վերաբերյալ, որոնք կարող են ազդել այդ իրավունքների և պարտականությունների վրա: Դոկտրինը չի պնդում, որ այս գործառնությունները կատարող հաստատությունները գործում են միմյանցից մեկուսացված¹⁴, քանի որ նման իրավիճակը կլինի անիրագործելի¹⁵: Իրականում, այս գործառնությունները կատարող պետական հաստատությունների միջև փոխազդեցություն կա: Այնուամենայնիվ, իշխանությունների տարանջատման հայեցակարգը պահանջում է կառավարության գործառնությունների հստակ բաժանում, և որ ոչ մի հաստատություն չիսխտի մեկ այլ հաստատության գործառնությունները: Այս հայեցակարգը պահանջում է, որ լիազորությունները և անձնակազմը մեծապես, բայց ոչ ամբողջությամբ, տարանջատված լինեն հակակշիռների և զսպումների համակարգով՝ չարաշահումները կանխելու համար:

Մեծ Բրիտանիայում չկա գրավոր սահմանադրական

փաստաթուղթ, որը երաշխավորում է Դոկտրինի կանոնների պահպանումը, և գործնականում կառավարական մարմինների գործառնությունները զգալիորեն համընկնում են: Օրինակ՝ քաղաքական գործադիր իշխանությունը խորհրդարանական է. օրենսդիր և դատական գործառնությունները կատարում են գործադիր իշխանության անդամները: Իսկ լորդ կանցլերը բոլոր երեք ճյուղերի անդամ է: Հակազդեցությունների և զսպումների գործող համակարգը ներառում է նախարարների հաշվետվողականությունը խորհրդարանին և դատական իշխանության անկախությունը. սա մեկնաբանվել է որպես «իշխանությունների տարանջատման բրիտանական տարբերակ»¹⁶:

Դատական իշխանության անկախությունը, թերևս, մյուս կառավարական մարմինների իշխանության վրա ամենակարևոր զսպող գործոնն է: Իրենց անկախությունն ապահովելու համար դատավորները չեն ընտրվում իրենց քաղաքական հավատարմության հիման վրա, և գործադիր իշխանությունը չի կարող նրանց ազատել պաշտոնից այն հիմքով, որ գործադիրը համաձայն չէ նրանց որոշումների հետ: Դատարանները վերահսկում են գործադիր իշխանությունը և որոշում են կայացնում դրա դեմ, եթե այն գերազանցում է իր լիազորությունները:

Ժամանակակից համեմատական իրավական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ իշխանության յուրացումը դրսևորվում է տարբեր ձևերով՝ կախված երկրի քաղաքական համակարգից, ինստիտուցիոնալ ավանդույթներից և սահմանադրական մեխանիզմների ամրությունից: Հետազոտողները առանձնացնում են իշխանության ապօրինի զավթման երեք հիմնական մոդելներ՝ բացահայտ հակասահմանադրական գործողություններ (հեղաշրջումներ), աստիճանական ինստիտուցիոնալ զավթում ընտրովի ճանապարհով, և լիազորությունների յուրացում՝ առանց իշխանության փոխման¹⁶: Վերջին երկու տասնամյակներում առավել տարածված է դարձել «գործադիր իշխանության ընդլայնման» մոդելը, որպեսզի ընտրված առաջնորդները աստիճանաբար կենտրոնացնեն իշխանությունը՝ թուլացնելով վերահսկողության բոլոր մեխանիզմները¹⁷:

ԱՄՆ-ի փորձը ցույց է տալիս իշխանության յուրացման ժամանակակից դրսևորումը ժողովրդավարական հաստատություններով ամրագրված համակարգում¹⁸: Դոնալդ Թրամփի վարչակազմի գործողությունները դիտարկվում են որպես գործադիր իշխանության ընդլայնման դասական օրինակ, որն իրականացվում է երեք մակարդակով՝ նախագահի գերակայության հաստատում գործադիր ճյուղի ներսում (անկախ գործակալությունների թուլացում, քաղաքացիական ծառայության քաղաքականացում), գործադիր իշխանության գերակայություն պետական մյուս մարմինների նկատմամբ

(դատական որոշումների անտեսում, Կոնգրեսի լիազորությունների շրջանցում, նահանգային կառավարությունների ճնշում), և հասարակական վերահսկողության մեխանիզմների թուլացում (անկախ լրատվամիջոցների, իրավաբանական ընկերությունների և քաղաքացիական կազմակերպությունների ճնշում): Համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ԱՄՆ-ում ժողովրդավարական էրոզիան դեռևս այնքան խորը չէ, որքան Հունգարիայում, Թուրքիայում կամ Հնդկաստանում, սակայն գործընթացի արագությունը և ագրեսիվությունը աննախադեպ է ժամանակակից պատմության մեջ:

Եվրոպական և ասիական երկրների փորձը ցույց է տալիս իշխանության յուրացման տարբեր մեխանիզմներ: Վրաստանում «Վրացական երազանք» կուսակցության կողմից իշխանության զավթումը տեղի է ունեցել ընտրությունների կեղծման և սահմանադրական կարգի խախտման միջոցով՝ չնայած Սահմանադրական դատարանի որոշմանը սպասելու պահանջին¹⁹: Թունիսում նախագահ Քայս Սաիեդի փորձը ցույց է տալիս իշխանության յուրացման հատկապես վտանգավոր ձև, երբ գործադիր իշխանությունը ենթարկում է դատական համակարգին՝ 2022 թվականին իրականացնելով դատավորների մաքրում, դատական համակարգի վերակազմավորում և նոր սահմանադրության ընդունում, որը նախագահին իրավունք է տալիս նշանակել բարձրագույն դատարանի դատավորներին: Սաիեդի ռեժիմը ցուցադրում է, թե ինչպես է իշխանության յուրացումն ուղեկցվում արդարադատության քաղաքականացմամբ՝ ցուցադրական դատավարություններով, որոնցում քաղաքական հակառակորդները դատապարտվում են երկարաժամկետ ազատազրկման՝ «պետության բնույթը փոխելու» մեղադրանքով²⁰:

Պետական հեղաշրջումների փորձը ցույց է տալիս, որ դատական համակարգը հաճախ մնում է իշխանության հակապահմանադրական զավթումը զսպող միակ հույսը²¹: Ըստ համեմատական իրավագիտության վերլուծության՝ դատավորների պատասխանատվությունը հեղաշրջումներից հետո, նրանց անկախության և անկողմնակալության ապահովումը, ինչպես նաև զավթիչների և նրանց համախոհների քրեական հետապնդումը միջազգային իրավունքի նորմերով հանդիսանում են իշխանության յուրացման դեմ պայքարի կարևորագույն գործիքներ: Այս համատեքստում ուսումնասիրությունը ընդգծում է, որ իշխանության յուրացման արդյունավետ կանխարգելումը պահանջում է ոչ միայն սահմանադրական ամրագրումներ, այլև դատական համակարգի ինքնավարության պահպանում, վերապետական դատարանների ակտիվ դերակատարում և միջազգային հանրության կողմից ժողովրդավարական հետընթացի նկատմամբ

արձագանքման արդյունավետ մեխանիզմներ:

Տե՛ս, Աղյուսակ 1

ՀՀ առանձնահատկությունը կայանում է 2015 թվականի սահմանադրական բարեփոխումներից հետո կիսանախագահականից խորհրդարանական համակարգի անցման մեջ, ինչը, փաստացի, հանգեցրել է իշխանության կենտրոնացմանը խորհրդարանական մեծամասնության ձեռքում՝ առանց արդյունավետ հակակշիռների: Ինչպես նշվում է տարբեր վերլուծություններում, «ձևական ինստիտուտները և սիմվոլիկ սահմանադրականությունը քողարկում են ավտորիտար համախմբումը ձևական ժողովրդավարական քողի ներքո»:

- Սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարման խնդիրը. պետական մարմինները խուսափում են ՄԴ որոշումների կատարումից, ինչը խաթարում է իշխանությունների հավասարակշռության սկզբունքը²²:

- «Նվաճող» նախագահության երևույթը. սահմանադրական արբիտրի դերից նախագահը վերածվել է խորհրդարանական մեծամասնության քաղաքական ենթակայի:

- Իշխանության յուրացման կոչերի քրեականացում. ՀՀ քրեական օրենսգրքի 422-րդ հոդվածով (իշխանության յուրացման հրապարակային կոչեր) հետապնդվում են կրոնական գործիչներ և ընդդիմադիրներ, ինչը վկայում է իշխանության յուրացման հայեցակարգի «հակադարձ» կիրառման մասին²³:

Ժամանակակից հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ Հայաստանում, ի տարբերություն ԱՄՆ-ի կամ Գերմանիայի, իշխանության յուրացման դեմ պայքարի հիմնական խնդիրը ոչ թե բացահայտ հակասահմանադրական գործողություններն են, այլ ինստիտուցիոնալ թուլությունը, երբ սահմանադրական մեխանիզմները գոյություն ունեն ձևական մակարդակում, սակայն չեն գործում արդյունավետ:

Տե՛ս, Աղյուսակ 2

Հայաստանի Հանրապետությունում իշխանության յուրացման խնդրի SWOT վերլուծությունը բացահայտում է խորը հակասություն երկրի սահմանադրական ներուժի և դրա փաստացի իրացման միջև: Ուժեղ կողմերից է սահմանադրական դատարանի գործունեության իրավական հիմքերի առկայությունը, որը տեսականորեն ապահովում է իշխանությունների հավասարակշռությունը, սակայն այս ներուժը մնում է չիրացված՝ թույլ կողմերում արձանագրված ՄԴ որոշումների համակարգային չկատարման պատճառով²⁴: Նույն հակասությունը բնորոշ է նաև միջազգային ազդեցությանը. Եվրամիության և Վենետիկի հանձնաժողովի աջակցությունը ստեղծում է արտաքին ճնշման լծակներ, սակայն այդ մեխանիզմների արդյունավետությունը կախված է ներքին քաղաքական կամ-

քից և ինստիտուտների պատրաստակամությունից՝ ընդունելու արտաքին առաջարկությունները՝:

Թույլ կողմերի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանում իշխանության յուրացման հիմնական խնդիրը ոչ թե բացահայտ հակասահմանադրական գործողություններն են, այլ ժողովրդավարական ինստիտուտների փաստացի գործունեության և սահմանադրական ձևակերպումների միջև առկա ճեղքվածքը: Դատական համակարգի փաստացի ենթակայությունը գործադիրին, «հիբրիդային ժողովրդավարության» պայմաններում իշխանության կենտրոնացումը, ինչպես նաև ՄԴ որոշումների չկատարման համակարգային պրակտիկան վկայում են այն մասին, որ իրավական նորմերը գոյություն ունեն ձևական մակարդակում, սակայն չեն գործում արդյունավետ: Այս իրավիճակը ստեղծում է ծխի և հայելիների էֆեկտ, որտեղ արտաքինից պահպանվում է ժողովրդավարական ինստիտուտների տեսքը, սակայն փաստացի որոշումներն ընդունվում են ոչ ֆորմալ ազդեցության կենտրոններում:

Հնարավորությունները կենտրոնացած են սահմանադրական բարեփոխումների և եվրոպական ինտեգրման ուղղությամբ: ԵՄ-ին մերձեցման ռազմավարությունը, վիզաների ազատականացման գործողությունների ծրագիրը և 2027 թվականի համար նախատեսված \$270 մլն ֆինանսական աջակցությունը ստեղծում են ինստիտուցիոնալ ճնշում ժողովրդավարական չափանիշների պահպանման ուղղությամբ: Միաժամանակ, քաղաքացիական հասարակության ակտիվացման ներուժը, ինչպես ցույց է տվել «Սրբազան շարժում» շարժման փորձը, կարող է դառնալ իշխանության յուրացման դեմ պայքարի կարևոր լծակ: Այնուամենայնիվ, այս հնարավորությունների իրացումը պահանջում է քաղաքական կամքի ձևավորում և ինստիտուցիոնալ փոփոխությունների իրականացում, այլ ոչ միայն ձևական բարեփոխումներ:

Սպառնալիքների առումով առավել մտահոգիչ է գործադիր իշխանության կողմից իրավական գործիքների չարաշահումը, որը դրսևորվում է Զբեական օրենսգրքի 422-րդ հոդվածի («իշխանության յուրացման հրապարակային կոչեր») կիրառմամբ ընդդիմադիր գործիչների և հոգևորականների նկատմամբ: 2025 թվականի հունիսին Բագրատ Սրբազանի և Միքայել Աջապահյան արքեպիսկոպոսի ձերբակալությունը վկայում է իշխանության յուրացման հայեցակարգի «հակադարձ» օգտագործման մասին, երբ պետությունը յուրացման մեջ մեղադրում է ոչ թե ինքն իրեն, այլ իր քաղաքական հակառակորդներին: Այս երևույթը զուգորդվում է Ռուսաստանի ապակայունացնող ազդեցության, Ադրբեջանի և Թուրքիայի աշխարհաքաղաքական ճնշման, ինչպես նաև կրոնական կառույցների հետ հակամարտության խորացման հետ, ինչը ստեղ-

ծում է բարդ մարտահրավերների համակարգ²⁸:

Ընդհանրացնելով՝ Հայաստանի Հանրապետությունում իշխանության յուրացման խնդիրը բնութագրվում է ինստիտուցիոնալ թուլությամբ, արտաքին աշխարհաքաղաքական ճնշմամբ և ներքին քաղաքական հակամարտությունների սրմամբ: SWOT վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ երկիրն ունի սահմանադրական ներուժ և միջազգային աջակցություն, սակայն այդ ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործումը պահանջում է սահմանադրական բարեփոխումների իրականացում, դատական համակարգի անկախության ամրապնդում, ինչպես նաև գործադիր իշխանության կողմից իրավական գործիքների չարաշահումների կանխարգելում: Ռազմավարական առաջնահերթությունը պետք է լինի ձևական իրավական նորմերի վերածումը փաստացի գործող մեխանիզմների՝ իշխանությունների հավասարակշռության համակարգի վերականգնման և ամրապնդման միջոցով:

Եզրակացություններ: Իշխանության յուրացման եղանակների համեմատական իրավական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այս երևույթը ժամանակակից աշխարհում դրսևորվում է ոչ միայն ավանդական բացահայտ հակասահմանադրական գործողությունների (հեղաշրջումների) ձևով, այլ ավելի հաճախ՝ աստիճանական ինստիտուցիոնալ զավթման միջոցով, երբ գործադիր իշխանությունն ընդլայնում է իր լիազորությունները՝ օրենսդիր և դատական մարմինների թուլացման պայմաններում: Տարբեր երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ իշխանության յուրացման ռիսկերը պայմանավորված են ոչ միայն սահմանադրական մոդելի առանձնահատկություններով, այլև քաղաքական մշակույթով, ինստիտուցիոնալ ավանդույթներով և հակակշիռների մեխանիզմների փաստացի արդյունավետությամբ: Այն երկրներում, որտեղ գործում են ուժեղ դատական վերահսկողություն, արդյունավետ խորհրդարանական հակակշիռներ և քաղաքացիական հասարակության ակտիվ մասնակցություն (Գերմանիա, ԱՄՆ), իշխանության յուրացման դրսևորումները համեմատաբար սահմանափակ են, մինչդեռ «հիբրիդային ժողովրդավարության» պայմաններում (Հայաստան, Թունիս, Վրաստան) իշխանության կենտրոնացումը հաճախ ուղեկցվում է սահմանադրական մեխանիզմների ձևական գոյությամբ՝ առանց դրանց փաստացի իրացման:

Հայաստանի Հանրապետության օրինակը ցույց է տալիս, որ իշխանության յուրացման խնդրի առանձնահատկությունը կայանում է ինստիտուցիոնալ թուլության և արտաքին աշխարհաքաղաքական ճնշման համատեղման մեջ, ինչը ստեղծում է բազմաշերտ մարտահրավերներ սահմանադրական կարգի կայունության համար: SWOT վերլու-

ծությունը բացահայտեց հիմնարար հակասություն. չնայած սահմանադրական դատարանի գործունեության իրավական հիմքերի, միջազգային աջակցության և եվրոպական ինտեգրման հնարավորությունների առկայությանը, թույլ կողմերում արձանագրվում են ՄԴ որոշումների համակարգային չկատարում, դատական համակարգի փաստացի ենթակայությունը գործադիրին և իրավական գործիքների չարաշահում (մասնավորապես՝ Բրեական օրենսգրքի 422-րդ հոդվածի «հակադարձ» կիրառումը), ինչը վտանգում է իշխանությունների հավասարակշռության ամբողջ համակարգը: Սպառնալիքների խմբում առանձնակի մտահոգիչ են գործադիր իշխանության կողմից իրավական գործիքների չարաշահումը, Ռուսաստանի ապակայունացնող ազդեցությունը և կրոնական կառույցների հետ հակամարտության խորացումը, որոնք միասին ստեղծում են իշխանության յուրացմանը նպաստող միջավայր:

Եզրափակելով իշխանության յուրացման դեմ արդյունավետ պայքարը պահանջում է ոչ միայն սահմանադրական ամրագրումների կատարելագործում, այլև դրանց գործնական իրացման մեխանիզմների ամրապնդում, մասնավորապես՝ դատական համակարգի անկախության երաշխիքների ուժեղացում, սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարման պարտադիր մեխանիզմների ներդրում, ինչպես նաև քաղաքացիական հասարակության դերի ակտիվացում՝ որպես իշխանական հավասարակշռության կարևորագույն լծակ: Ժամանակակից մարտահրավերների պայմաններում առանձնահատուկ նշանակություն ունի վերաբնական իրավական ազդեցության (Վենետիկի հանձնաժողով, ՄԻԵԴ, ԵՍ) արդյունավետ օգտագործումը՝ իշխանության յուրացման կանխարգելման և սահմանադրականության ամրապնդման գործում, սակայն այդ ազդեցությունը կարող է արդյունք տալ միայն այն դեպքում, երբ ներքին քաղաքական կամքը և ինստիտուցիոնալ պատրաստակամությունը համահունչ են լինում միջազգային չափանիշներին: Միայն ձևական իրավական նորմերի վերածումը փաստացի գործող մեխանիզմների, ինչպես նաև քաղաքական գործընթացներում հակաշիռների և վերահսկողության համակարգի վերականգնումը կարող են ապահովել իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի իրական պահպանումը և կանխել իշխանության յուրացման երևույթի խորացումը:

Ըստ կատարված վերլուծությունների առաջարկվում է.

Առաջին հերթին օրենսդրորեն ամրագրել Սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարման պարտադիր և արդյունավետ մեխանիզմներ, ներառյալ կատարման հստակ ժամկետներ, պատասխանատու մարմինների որոշում և չկա-

տարման համար պաշտոնատար անձանց պատասխանատվության մեխանիզմների ներդրում, ինչը թույլ կտա վերացնել SWOT-ում արձանագրված համակարգային խնդիրը, երբ ՄԴ որոշումները մնում են չկատարված՝ խաթարելով իշխանությունների հավասարակշռությունը: Երկրորդ՝ իրականացնել դատական համակարգի անկախության ամրապնդման բարեփոխումներ՝ վերանայելով դատավորների նշանակման և պաշտոնակության գործընթացները, ապահովելով դատական համակարգի ֆինանսական ինքնավարությունը և վերացնելով գործադիրի ազդեցության լծակները՝ հաղթահարելու համար «ծխի և հայելիների» էֆեկտը, երբ իրավական նորմերը գոյություն ունեն ձևականորեն, սակայն փաստացի դատական համակարգը ենթակա է գործադիր իշխանությանը:

Մշակել և ներդնել իրավական գործիքների չարաշահումը կանխարգելող մեխանիզմներ, մասնավորապես՝ վերանայել Բրեական օրենսգրքի 422-րդ հոդվածի կիրառման պրակտիկան՝ բացառելու իշխանության յուրացման հայեցակարգի «հակադարձ» օգտագործումը քաղաքական հակառակորդների և հոգևորականների նկատմամբ, ինչպես նաև ամրապնդել քաղաքացիական հասարակության դերը որպես իշխանական հավասարակշռության լծակ՝ խրախուսելով հանրային վերահսկողության մեխանիզմները և ապահովելով միջազգային իրավական ազդեցության (Վենետիկի հանձնաժողով, ՄԻԵԴ, ԵՍ) արդյունավետ օգտագործումը: Այս միջոցների համատեղ իրականացումը թույլ կտա վերացնել ինստիտուցիոնալ թուլության և արտաքին ճնշման համատեղումից բխող ռիսկերը՝ ապահովելով իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի փաստացի պահպանումը և իշխանության յուրացման երևույթի կանխարգելումը:

Իշխանության կազմակերպման, իշխանության յուրացման ռիսկերի և հակակշիռների համակարգերի համեմատական իրավական վերլուծությունը Հայաստանում, ԱՄՆ-ում, Ֆրանսիայում, Գերմանիայում և Մեծ Բրիտանիայում

Զափոքոշիչ	Հայաստան	ԱՄՆ	Ֆրանսիա	Գերմանիա	Մեծ Բրիտանիա
Քաղաքական համակարգ	Խորհրդարանական հանրապետություն (2015թ. սահմանադրական բարեփոխումներից հետո)	Նախագահական հանրապետություն	Կիսանախագահական հանրապետություն	Խորհրդարանական հանրապետություն	Խորհրդարանական միապետություն
Գործադիր իշխանության բնույթ	Վարչապետը ղեկավարում է կառավարությունը, նախագահը հիմնականում արարողակարգային և դեր ունի	Նախագահը միաժամանակ պետության և կառավարության ղեկավարն է	Նախագահը գլխավոր դերակատարում ունի, նշանակում է վարչապետին	Կանցլերն է ղեկավարում կառավարությունը	Վարչապետը ղեկավարում է կառավարությունը
Գործադիր լիազորությունների ընդայնման ռիսկ	Բարձր. 2015թ. բարեփոխումներից հետո իշխանության կենտրոնացումը խորհրդարանական մեծամասնության ձեռքում է	Չափավոր. նախագահն ուժեղ է, սակայն զսպվում է Կոնգրեսի և դատական համակարգի կողմից	Բարձր. նախագահն իրավունք ունի ցրել խորհրդարանը	Ցածր. կոալիցիոն կառավարման մշակույթը սահմանափակում է գործադիրի գերակայությունը	Չափավոր. խորհրդարանական մեծամասնության վերահսկողություն, սակայն առկա է «ծուլված» մոդել
Խորհրդարանի դերը	Ազգային ժողովը ընտրում է վարչապետին, նշանակում է ՍԴ անդամների մեծ մասին, սակայն գործադիրի ազդեցությունը զգալի է	Կոնգրեսը երկպալատ օրենսդիր մարմին է. հաստատում է նշանակումները, կարող է նախաձեռնել իմպիչմենտ	Խորհրդարանի դերակատարումը սահմանափակ է, նախագահը կարող է ցրել այն	Բունդեսթագը ուժեղ օրենսդիր մարմին է	Պառլամենտը գերագույն օրենսդիր մարմինն է (խորհրդարանական ինքնիշխանություն)
Դատական համակարգի անկախություն	Սահմանադրական դատարանի անկախության երաշխիքներ կան, սակայն առկա են քաղաքական ազդեցության ռիսկեր	Բարձր. Գերագույն դատարանի դատավորները նշանակվում են ցմահ	Չափավոր. դատական համակարգն ունի անկախության բավարար երաշխիքներ	Բարձր. Սահմանադրական դատարանն ունի առանցքային դեր	Բարձր. անկախ դատական համակարգ
Իշխանության յուրացման հիմնական ծները	Գործադիրի ազդեցությունը ՍԴ որոշումների կատարման վրա Սահմանադրական արբիտրի ինստիտուտի քաղաքականացում «Իշխանության	Անկախ գործակալությունների քաղաքականացում Կոնգրեսի լիազորությունների շրջանցման	Արտակարգ լիազորությունների ընդայնում Խորհրդարանի ցրում	Դաշնային և երկրամասային լիազորությունների շուրջ հակասություններ	Գործադիրի փաստացի գերակայություն «ծուլված» (fusion of powers) մոդելի պայմաններ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

	յուրացման կոչեր» հողվածի կիրառման շուրջ իրավական վեճեր խորհրդարանակա ն մեծամասնության կողմից հակակշիռների թուլացում	փորձեր Դատական որոշումների անտեսման դեպքեր			ում
Հակակշիռների արդյունավետու թյուն	Միջին. ՄԴ որոշումները պարտադիր են, սակայն դրանց իրականացումը երբեմն խնդրահարույց է	Բարձր. գործում է ուժեղ զսպումների և հակակշիռներ ի համակարգ	Միջին. նախագահի գերակայությունը որոշ դեպքերում սահմանափակու մ է հակակշիռների արդյունավետութ յունը	Բարձր. կոալիցիոն և դաշնային համակարգերը նպաստում են հավասարակշ ռությանը	Միջին. խորհրդարա նական մեծամասնու թյունը կարող է թուլացնել վերահսկողո ւթյունը
Պետական ազդեցություն	Եվրոպայի խորհրդի և Venice Commission ազդեցությունը զգալի է, սակայն առաջարկություննե րի իրականացումը միշտ չէ, որ լիարժեք է	Ցածր	Չափավոր (ԵՄ և European Court of Human Rights)	Բարձր (ԵՄ և Federal Constitutional Court ազդեցություն)	Չափավոր (European Court of Human Rights)

Աղյուսակ 2

Հայաստանի Հանրապետությունում իշխանության յուրացման ռիսկերի SWOT վերլուծություն

Ուժեղ կողմեր (Strengths)		Թույլ կողմեր (Weaknesses)	
Սահմանադրական դատարանի անկախության իրավական երաշխիքներ		ՄԴ որոշումների ոչ իրականացում լիարժեք	
ՄԴ որոշումների պարտադիր և վերջնական բնույթ		Իշխանության կենտրոնացում խորհրդարանական մեծամասնության ձեռքում	
Եվրոպայի խորհրդի և Վենետիկի հանձնաժողովի ազդեցություն		Դատական համակարգի փաստացի անկախության խնդիրներ	
ԵՄ-ի ֆինանսական և ինստիտուցիոնալ աջակցություն		Սահմանադրական վերահսկողության արդյունավետության սահմանափակումներ	
Հնարավորություններ (Opportunities)		Սպառնացող գործոններ (Threats)	
Սահմանադրական բարեփոխումների իրականացում		Գործադիր իշխանության կողմից իրավական գործիքների չարաշահում	
Եվրոպական ինտեգրման գործընթացների խորացում		Ինստիտուցիոնալ հակակշիռների թուլացում	
Վենետիկի հանձնաժողովի և ՄԻԵԴ-ի առաջարկությունների կիրառում		Կրոնական և քաղաքական հակամարտությունների սրում	
Քաղաքացիական հասարակության վերահսկողական դերի ուժեղացում		Արտաքին աշխարհաքաղաքական և անվտանգային ճնշումներ	

- ¹ Вятр Е. Социология политических отношений. М.: Прогресс, 1979. 464 с.
- ² Алексеев Н.Н. Русский народ и государство. М.: Аграф, 1998. 640 с.
- ³ Коркунов Н.М. Русское государственное право. 6-е изд. СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1908. Т. 1. 623 с.
- ⁴ Хорошильцев А.И. Государственная власть и принципы ее организации в демократическом обществе (теоретико-правовое исследование): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 2002. 24 с.
- ⁵ Аникевич А.Г. Политическая власть. Вопросы методологии исследования. Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1986. 176 с
- ⁶ Карнаушенко Л.В. «Политическая власть» и «государственная власть»: к вопросу о соотносимости понятий и смысловом наполнении дефиниций // Философия права. 2008. № 1. С. 23–26. EDN: MVYLRT
- ⁷ Чиркин В.Е. Элементы сравнительного государственоведения. М.: ИГПАН, 1994. 151 с.
- ⁸ Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. СПб.: Слово, 1907. Т. 2. С. 310–656.
- ⁹ Supreme Court and Presidentialism: When Judges Stand in the President's Way: https://scholarship.law.columbia.edu/llm_essays_theses/22/#main
- ¹⁰ Ilya Somin, The Independent Review, <https://www.independent.org/research/independent-review/>
- ¹¹ Separation of Powers: <https://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/v1ch10I.html>
- ¹² Judge Phineas M Mojapelo, The doctrine of separation of powers, <https://www.gcbsa.co.za/law-journals/2013/april/2013-april-vol026-no1-pp37-46.pdf>
- ¹³ Barnett, H (2003) Constitutional & Administrative Law (4th Edition) Cavendish Publishing Limited, London
- ¹⁴ Նոյն տեղում:
- ¹⁵ Clements, R & Kay, J (2004/2005) Constitutional & Administrative Law (3rd Edition) Oxford University Press, Oxford
- ¹⁶ Mihail Krasnov, Models of Usurpation of Power: the Constitutional and Legal Analysis. <https://www.hse.ru/en/edu/vkr/219147972>
- ¹⁷ U.S. Democratic Backsliding in Comparative Perspective: <https://m.carnegieendowment.org/research/2025/08/us-democratic-backsliding-in-comparative-perspective>
- ¹⁸ McKenzie Carrier and Thomas Carothers, U.S. Democratic Backsliding in Comparative Perspective, <https://assets.carnegieendowment.org/static/files/Carrier%20Carothers-Democratic%20Backsliding-1.pdf>
- ¹⁹ “Georgian Dream” Usurps Power: <https://civil.ge/archives/637562/amp>
- ²⁰ Repression and Judicial Struggles in Kais Saied's Tunisia: <https://arabcenterdc.org/resource/repression-and-judicial-struggles-in-kais-saieds-tunisia/?regions=north-africa>
- ²¹ Kriangsak Kittichaisaree, 1958- [Browse]: Judicial responsibility and coups d'état : judging against unconstitutional usurpation of power /2023, 266 pages <https://www.concourt.am/constitutional-court/bulletin-of-the-constitutional-court/narek-balyan-1>
- ²² <https://www.concourt.am/constitutional-court/bulletin-of-the-constitutional-court/narek-balyan-1>
- ²³ Abrahamyan, Kristine, The Constitution Building Process in Armenia and the Concept of Separation of Powers, <https://dspace.aua.am/xmlui/handle/123456789/611>
- ²⁴ Karen E. Bravo, SMOKE, MIRRORS AND THE JOKER IN THE PACK: ON TRANSITIONING TO DEMOCRACY AND THE RULE OF LAW IN POST-SOVIET ARMENIA, <https://mckinneylaw.iu.edu/instructors/bravo/smokemirrorsfinal.pdf#15#10>
- ²⁵ Narek Balyan, THE IMPACT OF THE LEGAL PRACTICE OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF ARMENIA ON THE LAWMaking PROCESS, 2025, Constitutional Court Bulletin No. 3(120)2025, 169-183, <https://doi.org/10.59560/18291155-2025.3-169>
- ²⁶ Armenia – history of internal conflict in a changing geopolitical landscape: <https://en.interaffairs.ru/article/armenia-history-of-internal-conflict-in-a-changing-geopolitical-landscape/> <https://en.interaffairs.ru/article/armenia-history-of-internal-conflict-in-a-changing-geopolitical-landscape/>
- ²⁷ Wojciech Górecki, Armenia: a power struggle between the throne and the altar, with Russia in the shadows: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2025-07-01/armenia-a-power-struggle-between-throne-and-altar-russia-shadows?page=2>
- ²⁸ Armenia's orchestrated collapse: The grand strategy behind the “peace” plan: <https://armenianweekly.com/2025/07/15/armenias-orchestrated-collapse-the-grand-strategy-behind-the-peace-plan/>

Օգտագործված գրականություն

1. Abrahamyan, Kristine, The Constitution Building Process in Armenia and the Concept of Separation of Powers, <https://dspace.aua.am/xmlui/handle/123456789/611>
2. Armenia – history of internal conflict in a changing geopolitical landscape: <https://en.interaffairs.ru/article/armenia-history-of-internal-conflict-in-a-changing-geopolitical-landscape/> <https://en.interaffairs.ru/article/armenia-history-of-internal-conflict-in-a-changing-geopolitical-landscape/>
3. Armenia's orchestrated collapse: The grand strategy behind the “peace” plan:

- <https://armenianweekly.com/2025/07/15/armenias-orchestrated-collapse-the-grand-strategy-behind-the-peace-plan/>
4. Barnett, H (2003) Constitutional & Administrative Law (4th Edition) Cavendish Publishing Limited, London
 5. Clements, R & Kay, J (2004/2005) Constitutional & Administrative Law (3rd Edition) Oxford University Press, Oxford
 6. Comparative Perspective, <https://assets.carnegieendowment.org/static/files/Carrier%20Carothers-Democratic%20Backsliding-1.pdf>
 7. <https://www.concourt.am/constitutional-court/bulletin-of-the-constitutional-court/narek-balyan-1>
 8. “Georgian Dream” Usurps Power: <https://civil.ge/archives/637562/amp>
 9. Ilya Somin, The Independent Review, <https://www.independent.org/research/independent-review/>
 10. Judge Phineas M Mojapelo, The doctrine of separation of powers, <https://www.gcbsa.co.za/law-journals/2013/april/2013-april-vol026-no1-pp37-46.pdf>
 11. Karen E. Bravo, SMOKE, MIRRORS AND THE JOKER IN THE PACK: ON TRANSITIONING TO DEMOCRACY AND THE RULE OF LAW IN POST-SOVIET ARMENIA, <https://mckinneylaw.iu.edu/instructors/bravo/smokemirrorsfinal.pdf#15#10>
 12. Kriangsak Kittichaisaree, 1958- [Browse]: Judicial responsibility and coups d’état : judging against unconstitutional usurpation of power /2023, 266 pages
 13. McKenzie Carrier and Thomas Carothers, U.S. Democratic Backsliding in
 14. Mihail Krasnov, Models of Usurpation of Power: the Constitutional and Legal Analysis. <https://www.hse.ru/en/edu/vkr/219147972>
 15. Narek Balyan, THE IMPACT OF THE LEGAL PRACTICE OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF THE REPUBLIC OF ARMENIA ON THE LAWMaking PROCESS, 2025, Constitutional Court Bulletin No. 3(120)2025, 169-183, <https://doi.org/10.59560/18291155-2025.3-169>
 16. Repression and Judicial Struggles in Kais Saied’s Tunisia: <https://arabcenterdc.org/resource/repression-and-judicial-struggles-in-kais-saieds-tunisia/?regions=north-africa>
 17. Separation of Powers: <https://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/v1ch10I.html>
 18. Supreme Court and Presidentialism: When Judges Stand in the President’s Way: https://scholarship.law.columbia.edu/llm_essays_theses/22/#main
 19. U.S. Democratic Backsliding in Comparative Perspective: <https://m.carnegieendowment.org/research/2025/08/us-democratic-backsliding-in-comparative-perspective>
 20. Wojciech Górecki, Armenia: a power struggle between the throne and the altar, with Russia in the shadows: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2025-07-01/armenia-a-power-struggle-between-throne-and-altar-russia-shadows?page=2>
 21. Алексеев Н.Н. Русский народ и государство. М.: Аграф, 1998. 640 с.
 22. Аникевич А.Г. Политическая власть. Вопросы методологии исследования. Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1986. 176 с
 23. Вятр Е. Социология политических отношений. М.: Прогресс, 1979. 464 с.
 24. Карнаушенко Л.В. «Политическая власть» и «государственная власть»: к вопросу о соотносимости понятий и смысловом наполнении дефиниций // Философия права. 2008. № 1. С. 23–26. EDN: MVYLRT
 25. Коркунов Н.М. Русское государственное право. 6-е изд. СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1908. Т. 1. 623 с.
 26. Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. СПб.: Слово, 1907. Т. 2. С. 310–656.
 27. Хорошильцев А.И. Государственная власть и принципы ее организации в демократическом обществе (теоретико-правовое исследование): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. М., 2002. 24 с.
 28. Чиркин В.Е. Элементы сравнительного государственного права. М.: ИГПАН, 1994. 151 с.

РЕЗЮМЕ

*Сравнительно-правовой анализ способов насильственного захвата
и насильственного удержания власти*

Статья посвящена сравнительно-правовому анализу способов узурпации власти, основанному на принципах разделения властей и теории системы сдержек и противовесов. Исследование включает сравнительный анализ конституционного опыта различных стран (США, Великобритания, Франция, Германия, Таиланд, Украина и др.), выявляя формы проявления узурпации власти, причины их возникновения и правовые механизмы их преодоления.

В результате анализа выясняется, что узурпация власти может проявляться как в нарушении функционального и институционального баланса между ветвями власти, так и в необоснованном расширении полномочий отдельных государственных органов. Особое внимание уделяется роли судебной власти и независимых органов в предотвращении узурпации власти, а также анализируется влияние наднациональных судов на внутренние системы разделения властей. Исследование показывает, что эффективность борьбы с узурпацией власти зависит не только от конституционных норм, но и от их практической реализации и эффективности механизмов контроля.

Ключевые слова: Верховенство права, узурпация власти, объективная сторона состава преступления, государственный переворот, превышение полномочий, антикоррупционная политика, судебный контроль, сравнительное правоведение.

Mher Baghdasaryan

SUMMARY

Comparative legal analysis of methods of the forcible seizure and forcible retention of power

The article is devoted to a comparative legal analysis of the methods of the usurpation of power, based on the principle of the separation of powers and the theory of checks and balances. The study includes a comparative examination of the constitutional experience of various countries (USA, UK, France, Germany, Thailand, Ukraine, etc.), revealing the manifestations of power usurpation, their root causes, and legal mechanisms for overcoming them.

As a result of the analysis, it is established that the usurpation of power can manifest both in the disruption of functional and institutional balance between branches of power and in the unjustified expansion of powers of individual state bodies. Particular attention is paid to the role of the judiciary and independent bodies in preventing the usurpation of power, and the impact of supranational courts on national systems of separation of powers is analyzed. The study demonstrates that the effectiveness of the struggle against power usurpation depends not only on constitutional provisions, but also on their practical implementation and the efficiency of control mechanisms.

Key words: Rule of law, usurpation of power, objective side of the crime (actus reus), coup d'état, abuse of authority (exceeding authority), anti-corruption policy, judicial control, comparative jurisprudence.

Բնագիրը ներկայացվել է 30.07.2026թ.
Ընդունվել է տպագրության 24.08.26թ.

JUSTICE

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ISSN 1829 1252

